

Matias Kaihovirta

Oroliga inför framtiden

En studie av folkligt politiskt agerande
bland bruksarbetarna i Billnäs
ca 1900–1920

Oroliga inför framtiden

*En studie av folkligt politiskt agerande
bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*

Matias Kaihovirta

OROLIGA INFÖR FRAMTIDEN

**En studie av folkligt politiskt agerande
bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920**

Akademisk avhandling

som med tillstånd av Fakulteten för humaniora, psykologi
och teologi vid Åbo Akademi framläggs till offentlig granskning
i Auditorium Salin, Axelia II, Biskopsgatan 8, Åbo,
lördagen den 12 september 2015 kl. 12

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015

© Matias Kaihovirta

Layout och omslag: Raimo Parikka

Omslagsfoto: 1:a maj demonstration i Billnäs 1917. Fiskars museums bildsamlingar.

ISBN 978-952-5976-36-6 (nid.)

ISBN 978-952-5976-37-3 (PDF)

Hansaprint, Vantaa 2015

Förord

”Billnäs – Ett kärt helvete” var namnet på den pjäs som revymakaren och billnäsbon Kurt ”Kurre” Österberg skrev och som uppfördes på brukets sommarteater i början av 2000-talet. Pjäsen namn sammanfattar ganska bra mitt eget förhållande till bruket och den avhandling som jag nu blivit klar med.

Jag kom för första gången till Billnäs sommaren 2004 och det oundvikliga skedde – jag blev kär i bruket. Det här kärleksförhållandet har hållit i mer än tio års tid. Det har varit passionerat, slitsamt, det har varit stunder av osäkerhet och stunder av blind överoptimism. Jag har fått uppleva frustration, ångest, glädje och skratt och en del svett och tårar. Men, kärleken övervinner alla hinder och nu, snart 11 år efter att romansen fick sin början, är avhandlingen om bruksarbetarna i Billnäs färdig.

Allra först vill jag tacka de ekonomiska bidragsgivare som finansierat mina doktorandstudier. Tack till Ingrid, Margit och Henrik Höjers donationsfond II, Otto A. Malms donationsfond och Waldemar von Frenckells stiftelse som givmilt delat ut stipendium för skrivandet av denna avhandling. Ett stort tack vill jag framföra till Humanistiska fakulteten vid Åbo Akademi som anställde mig som doktorand åren 2009–2014. Jag vill också tacka Åbo Akademi för det stipendium som jag fick för doktorandstudiernas slutskede.

Men vad vore den här avhandlingen om det inte vore för alla de härliga människor som hjälpt och stött mig under mina doktorandstudier.

Min handledare, professor Nils Erik Villstrand har under arbetets gång läst och kommenterat mitt manus med kritisk skärpa och rättat ordentligt – om inte skoningslöst – alla de tusentals slarv- och språkfel som funnits i manuskriptet. Tack Nisse för all

din hjälp, ditt stöd och din underfundiga österbottniska humor som jag har fått ta del av i samband med de otaliga handlednings-sessionerna eller som du kallar dem ”seanser” (då vi frammanat historieandarna?).

Akademilektor Ann-Catrin Östman har varit min biträdande handledare. Ann-Catrin har en fantastisk förmåga att sätta fingret på vad man egentligen vill få sagt i ens texter. Ann-Catrins analytiska och skarpa kommentarer har varit en inspiration, liksom hennes brinnande entusiasm och stöd för de många vändningar som jag tagit under avhandlingsskrivandet. Det har fått mig att tro på mig själv som doktorand och att sträva till att prestera bättre.

Jag vill rikta ett särskilt tack till professor Pirjo Markkola som var min handledare både då jag skrev min fackuppsats II (idag heter det kandidatavhandling) och avhandling pro gradu. Det var Pirjo som uppmuntrade mig till att fortsätta forska om den finlandssvenska arbetarklassens historia och som visade mig vägen till arbetarhistoriens skattkammare. Jag tackar Pirjo för all den hjälp som hon gav i början av mina doktorandstudier, för att hon – trots att hon togs ifrån oss i Åbo och blev professor i Jyväskylä – alltid är intresserad av hur det går med ens forskning och för alla de spännande forsknings sammanhang och -projekt som jag har fått ta del av.

Historieämnet vid Åbo Akademi är en ypperlig forskningsmiljö och det som gör miljön inspirerande är dess kompetenta personal, skarpsinniga forskare och duktiga studenter. Professor Holger Weiss har lett forskarseminariet med både stort engagemang och detaljfokuserad skärpa. Forskarseminariet i historia har för det mesta gett mera än vad det har tagit – jag tackar alla seminariedeltagare för de många givande diskussioner vi har haft under årens lopp. Jag vill rikta ett varmt tack till universitetslärare FD Laura Hollsten, FD Marko Lamberg, FD Joachim Mickwitz och FD Fredrik Petersson.

Det s.k. manlighetsseminariet, som ingick i FA-projektet ”Manligt medborgarskap och samhällseliga reformer 1900–1960”, gav mig tack vare dess skarpsinniga deltagare en teoretisk och

metodisk inskolning som tvingade mig till att förbättra min argumentering, fördjupa mina kunskaper i genushistoria och att tänka teoretiskt. Ett ödmjukt tack går till den finländska manshistoriska forskningen ”grand old men” FD Anders Ahlbäck och FD Ville Kivimäki.

Uppslag till goda forskningsidéer och givande samtal om smått och stort uppstår inte bara på seminarier eller i officiella akademiska forskningsammanslagningar. Nej, det mesta jag har lärt mig under mina år som doktorand har skett i D114 d.v.s. mitt arbetsrum i Åbo som också fungerar som historieämnets kafferum. Tågresorna mellan Karis och Kuppis och de gemensamma seminarieresorna samt post-seminarierna har varit sådana tillfällen då problem har ventilerats och gemensamma lösningar manglats fram. I det här sammanhanget vill jag rikta ett stort och varmt tack till doktorandkollegorna Kasper Braskén, Hanna Lindberg, Anna Sundelin och Mats Wickström.

Jag vill också passa på att tacka mina härliga och duktiga forskar-, doktorand- och personalkollegor vid historieämnet i Åbo. De är: Rolf Enander, Elin Fellman-Suominen, Sara Hankalahti, Patrik Hettula, Maren Jonasson, Robert Lindberg, Stefan Norrgård, Heidi Pfäffli, Miriam Rönqvist, Johanna Wassholm, Victor Wilson, Oskar Winberg och Janne Väistö.

En av de stora fördelarna med att vara doktorand är möjligheten att besöka andra forskningsmiljöer och stifta bekantskap med forskarkollegor utanför hemuniversitetet. I början av mina doktorandstudier vistades jag en termin vid Centre of Welfare State Studies i Syddansk universitet i Odense. Forskarvistelsen var möjlig tack vare spetsforskningsenheten NordWel – The Nordic Welfare State Historical Foundations and Future Challenges. I slutskedet av mina doktorandstudier fick jag ta del av ett s.k. skrivbordsbyte som ordnades av Nationella Forskarskolan i Historia i Sverige. Ett stort tack går till Historiska institutionen vid Lunds universitet och Malmö högskola och ett särskilt tack till forskarskolans biträdande studierektor Stefan Nyzell. Jag vill också tacka alla de forskare som jag mött både nära och fjärran och

som gett feedback till min forskning på seminarier, workshops och konferenser.

Mina förhandsgranskare, professor Kari Teräs vid Tammerfors universitet och senior lecturer Mary Hilson vid University College London tog sig an uppgiften att läsa mitt manus och de gav mig minst sagt sporrande och uppmuntrande kommentarer som gjorde det möjligt att ro avhandlingen i hamn. Ett stort tack till professor Mats Greiff vid Malmö högskola som ville ställa upp som min opponent.

Jag tackar även de olika arkiv och bibliotek som hjälpt mig att hitta material för denna avhandling. Ett särskilt tack går till den vänliga och alltid så hjälpsamma personalen vid Pojo lokalhistoriska arkiv och Fiskars museum. Ett tack riktas också till Peter Björklöf som berättat med stor inlevelse om den lokala arbetarrörelsens historia i Karis och Billnäs. Ett varmt tack går också till Stina Österberg som lånade hennes mans intervjuer åt mig, ett källmaterial som varit en guldgruva för den här avhandlingen.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura (Sällskapet för arbetarhistoria och arbetartradition) har velat publicera min avhandling i deras publikationsserie, det är jag mycket tacksam för! Kiitos Kirsi-Maria Hytönen ja Raimo Parikka.

Det har varit en utmaning för mamma Ingrid och pappa Ilkka att ha fyra barn med en stor kunskapsörst som vi försökt släcka genom att sysselsätta oss med det akademiska. Mamma och pappa har alltid stött mig i de val som jag gjort och de har visat ett stort intresse för min forskning. Jag står i evig tacksamhetsskuld till dem för mitt intresse för den lilla människans historia. Syskonen Hannah, Maria och Nikolai med familjer vill jag tacka för att de alltid trott på mig och att de har ställt upp för sin lillebror. Ett stort tack går till svägerskan Johanna Österåker som tog sig tid att läsa hela manuset och som gav nödvändiga språkliga kommentarer före det gick till tryckeriet. Svärmor Kirsi med familj tackar jag för alla de trevliga stunder vi har tillsammans. Släkt och vänner har gjort det möjligt för mig att koppla av från avhandlingsskrivandets stressiga tillvaro – ingen nämnd, ingen glömd.

Till sist vill jag tacka min kära underbara familj. Tack Krista för att du alltid haft stort tålamod med en sambo som egentligen borde leva här och nu och inte någonstans i det förflutna. Du är min främsta samtalspartner och bästa vän. Våra fantastiska barn, Hertta och Hilma, har vuxit upp under min tid som doktorand. Jag gläds över de många gånger som barnen sprungit in i arbetsrummet och visat sina teckningar eller berättat om något spännande som har hänt dem. Tack för att ni finns i mitt liv och för att ni påminner mig om att det finns ett roligt och ett spännande liv bortom forskartillvaron.

Kuckubacka, Billnäs den 10:e juni 2015

Matias Kaihovirta.

Innehåll

Förord	5
Inledning	15
Ett hotfullt brev	15
I moderniseringens marginaler: Bruksarbetarna och samhället i förändring	18
Bruksarbetarnas politiska agerande som undersökningsobjekt	21
Politisk kultur och politiskt agerande i paternalistiska miljöer	25
Historiografiska utgångspunkter	32
”De fattiga svenskarna” – de exceptionellt typiska bruksarbetarna	32
Vändningarna i arbetarhistorien	39
Tidigare forskning om bruks- och industrisamhällen	51
Teoretiska utgångspunkter	56
Kulturella ingångar i förståelsen av bruksarbetarnas politiska agerande	56
Genus, etnicitet och religion i politiskt agerande	61
Metod, källor och avhandlingens uppläggning	68
Mikrohistoria	68
Att avläsa politiskt agerande i det förflutna	69
Arkiv- och minnesmaterial	72
Överlappande lokalhistoria – tidigare lokalhistorisk forskning som resurs	77
II Brukssamhället	82
Vid Rågrinden	82

Brukets historia 1641–1883	89
Omläggningen av produktionen 1883–1920	101
Patronen och hans folk	115
Bruksarbetarna	128
Brukets arbetararistokrater – Familjeförsörjande och stationära bruksarbetare	128
De manliga bruksarbetarnas homosocialitet	131
Stationära och familjeförsörjare – Ett karlamaskulint ideal?	136
Den sociala frågan och brukspaternalismen	139
Den moderna paternalismen i Billnäs	141
Grundandet av paternalistiska föreningar	148
Gemenskap och gemenskapens gränser i brukssamhället	154
Rumsliga gränser (och gränsöverskridningar)	162
III Bruksarbetarnas föränderliga politiska repertoar 1900–1918	172
Egensinne och vardagligt motstånd: ideal och praktik	174
Konflikten blossar upp: Prästlönetvisten 1901	182
Försvaret av den lutherska hustavlan	183
Nattvardens och bänkindelningens förlorade betydelse	185
Ryktesspridning om kyrkoherden	190
Skräddargesällen som pryglade biskopen	196
Bruksarbetarnas anonymitet och att bli vilseledd av främmande agitatorer	201
”Blott vi få vara i fred för samvetslösa uppviglare utifrån” – Patron Hisinger ingriper	208
Mobilisering i föreningar	215
Bruksarbetarna tar över sjukkassan	217
Andelshandeln grundas 1903	220

I väntan på herrens återkomst – Patronens lojala bruksarbetare i Missionsförsamlingen Ecclesia	223
Storstrejken 1905 och repertoarens förändring	227
”Ty nu är stunden. Den gafs ej förr och den gifves aldrig mera” – Storstrejken 1905 i Billnäs och Västnyland	229
”Wi äro människor äfwen med mänskliga känslor och mänskliga naturer, wi wilja äfwen hafwa mänsklig rätt” – Konfrotativ politik och spontana känslouttryck	239
Egensinnigt uppträdande bland föreningsmedlemmarna	243
Arbetsföreningsarnas fraternalism	248
Det stora potatisbråket 1917–1918	252
Hotfulla krafter som nästlat sig in i bruksgemenskapen: kortspelande unga män, system Taylor och kvinnor som förvärvsarbetare	259
De skötsamma svenskspråkiga familjefädrens uppror?	268
IV Återställningsrepertoar: politiskt agerande och återgång till vardagen efter 1918	275
Normaliseringen av lokalsamhället efter 1918	275
Brukssamhället efter inbördeskriget i siffror	280
Brukssamhällets pacificering: bestraffning och återtagning av de röda	288
Bestraffning för att återställa det gamla brukssamhället	288
Utpekandet av de skyldiga till upproret	294
”Olyckliga svaga” och ”viljelösa redskap” – Vilsledda ill röda gardet	304
Återtagningen av skötsamma manliga bruksarbetare	306
”Männe int herrar i Pojo sku kunna hjälpa mig?” – Bruksarbetarnas nådeansökningar	310
Integrering av forna röda i det vita brukssamhället	320
Underhållet av de rödas kvinnor och barn	326

De rödas kvinnor och barn som problem	326
”I mänsklighetens namn ber jag Er uppmärksamma min anhållan” – Kvinnornas krav på herrarnas ansvar	336
Att göra politik, att minnas och försonas i och kring brukssamhället efter 1918	341
Minne och glömska i den vita minneskulturen efter 1918	341
Öppet motstånd	351
Arbetarnas förträngda minnen av inbördeskriget	357
Den politiserade minneskulturen	364
För det gemensamma bästa?	372
V Sammanfattning	378
Samhällsförändringens sociokulturella följder	378
En folklig politisk kultur	380
Att synliggöra genus och etnicitet i politiskt agerande	383
Synen på politiskt agerande	386
Nya förståelser av politiskt agerande	391
Käll- och litteraturförteckning	395
Kartor och bilagor	423
English summary	443

Härom da'n vart det sagt
 med lags pondus och makt:
 snart skall ut både män, kvinnor,
 barn,
 ut i köld, ut i snö,
 ut i drivan att dö —
 ty så krävs av herrar till Grottes
 kvarn.

Mr.

Bild 1. Ett kåseri publicerat i Arbetarbladet 21.11.1927 i samband med att lockoutade bruksarbetare i Billnäs blev hotade med vräkning från sina bostäder under den nationella metallarbetarstrejken.

Inledning

Ett hotfullt brev

En augustidag 1901 läser baron Fridolf Leopold Hisinger, patronen på Billnäs bruk, ett brev adresserat till honom. Patronen hade avbrutit sin utlandsvistelse och återvänt hem från den franska medelhavskusten till det bruk han förvaltade i Västnyland. Hisinger som tillbringat allt mera tid utomlands hade mottagit meddelandet hemifrån om att bruksarbetarna i Billnäs hade börjat hålla möten i avsikt att grunda en socialistisk arbetarförening. Kringresande socialistiska agitatorer hade besökt bruket och uppmanat bruksarbetarna att grunda en arbetarförening. Dessa ”illvilliga” utomstående personer hotade förstöra den gamla goda bruksandan mellan patron och hans bruksarbetare. De tidigare så lojala arbetarna och deras familjer som patronen så väl hade tagit hand om, vars välbefinnande han personligen ansvarat för, hade blivit trotsiga!

Vid sin hemkomst lät patronen spika upp ett skriftligt anslag vid fabriksporten till allmän kännedom, han förbjöd med hot om uppsägning arbetarna att ansluta sig till en socialistisk arbetarförening. Det var för arbetarnas eget bästa, hävdade brukspatronen. Sådana föreningar var moraliskt fördärvande och deras ledare hade endast tvivelaktiga och dunkla intentioner enligt Hisinger. När patron Hisinger meddelat vad han ansåg om bruksarbetarnas planer att grunda en arbetarförening började han få hotfulla brev och meddelanden. En del anonyma, en del undertecknade av för Hisinger obekanta arbetare som talade för arbetarnas sak i bruket. Åter läste Hisinger de hotfulla orden i det brev han nu hade mottagit:

Itåg kommen nu detta, jag befäller sålunda. Om Ni handlar an-norlunda följer därpå ondt!

Varför bröts den sociala harmonin på bruket så plötsligt som-maren 1901? Det här är inte enbart en fråga som patron Hisinger tampades med sensommaren 1901 när han började få anonyma hotelsebrev från sina bruksarbetare. Den plötsliga brytningen i det lugna brukssamhället där patron och arbetare levde i harmo-ni med varandra väcker frågan hur det var möjligt att harmonin som genom ett trollslag utbyttes till konflikt och antagonism?

Den händelse¹ som i det föregående skildrats var en arbetskon-flikt i Billnäs som började med en prästlönetvist och eskalerade till en nationellt uppmärksammas händelse. Brukets verkställan-de direktör patron Fridolf L. Hisinger krävde av sina anställda att de undertecknade ett kontrakt där de lovade att inte ansluta sig till en arbetar- eller fackförening.² När dessa händelser ägde rum i Billnäs år 1901 var det i ett brukssamhälle i förändring. Pro-duktionen genomgick en stor omläggning, det gamla järnbruket utvecklades till en modern massproducerande fabrik. Antalet arbetare hade på tio år ökat från 57 till 211. Konflikten år 1901 var den första stora sammandrabbningen mellan brukspatron Hisinger och bruksarbetarna – men fler konflikter skulle komma. Konflikten i Billnäs 1901 var ett slags brytningsskede och marke-rade att allting inte stod helt rätt till i bruket när bruksarbetarna gjorde uppror mot sin brukspatron.

”Blott vi får vara ifred”, skrev patron Hisinger 1901 i en tid-ningsinsändare till *Hufvudstadsbladet* och syftade på socialistis-

1 Denna inledande berättelse anknyter till den ”prästlönetvist” som utspe-lade sig 1901 i Pojo kommun och på Billnäs bruk. ”Prästlönetvisten” 1901 behandlas i denna avhandlingens kapitel 3, syftet här är att med en essäistisk stil, utan att i det här skedet hänvisa till de referenser som används i det kapitel varifrån de händelser som här omnämns är hämtade ifrån, bygga en brygga till avhandlingens problemformulering, syfte och frågeställningar.

2 Denna händelse har varit i särskilt fokus inom den finlandssvenska socialdemokratiska historieskrivningen, se: Anna Bondestam & Alf-Erik Helsing, ”Som en stubbe i en stubbåker”. *Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1974* (Vasa: Fram förlag 1978), s. 30–32.

ka agitatorer som hotade ”stifta split och oenighet” i det fridfulla brukssamhället. Bilden har använts flera gånger ur ett uppifrån-perspektiv för att beskriva brukets historia. Men bakom den harmoniska fasaden, som överheten i brukssamhället försökte upprätthålla, dolde sig vardagens små och stora konflikter. I särskilda situationer kunde konflikter som länge bubblat under ytan ge sig till känna och få det lugna havet att storma.

Bruksarbetarnas historia, deras egen berättelse om hur samhället kring dem förändrades, är en historia som är oskriven. Visst har deras historia skildrats ur företagets eller arbetarrörelsens historiska perspektiv. Men bakom de historiska narrativen döljer sig en annan berättelse: historien om misslyckade intentioner, tankar om motstånd och oro inför en osäker framtid. Bruksarbetarna har i olika sammanhang blivit beskrivna som vilseledda och förtryckta. De blev upproriska när den materiella nöden var som värst. Under dessa omständigheter vilseleddes de av onda krafter utanför det lugna harmoniska brukssamhället. Det här är en bild av bruksarbetarna som jag i avhandlingen avser att problematisera.

Historien om bruksarbetarna i Billnäs är fragmentarisk, och att fånga deras berättelse och att sätta in den i ett historiskt sammanhang är omöjligt att göra utgående från en enda källa eller med hjälp av endast ett arkiv. Att kunna hitta och tolka de spår som leder till en värld som gått förlorad kräver ett ihärdigt pusslande med bitar från olika källor, arkiv och minnesberättelser. I Billnäs närmar jag mig frågan hur det gamla mötte det nya och hur människor som ställdes inför förändring i sin livsmiljö agerade. Varje gång en förändring inträffat, när det nya hotat ödelägga människors traditionella försörjning, kulturella och moraliska föreställningar om samhället, har de som drabbats av samhällets snabba förändring aktivt kämpat för att hålla kvar det de hade.

I moderniseringens marginaler: Bruksarbetarna och samhället i förändring

Den sociala ordningen i Billnäs bruk påminner mycket om den som fanns på andra bruks- och industriorter vid den här tiden i Finland och utomlands. Vid sekelskiftet 1900 var befolkningen i Billnäs indelad på följande sätt (utgående från huvudman) vilket framgår i tabellen nedan:

Tabell 1. Billnäs bruk invånare 1900.

Huvudmän	Antal personer
<i>Brukssamhällets överskikt</i>	
Baron	2
Agronom	2
Bruksförvaltare	6
Bokhållare	1
Jägmästare	2
Kontorister, tjänstemän	23
Summa	36
<i>Brukssamhällets mellanskikt</i>	
Verkmästare och förmän	16
Trädgårdsmästare	5
Skogsvakter	4
Trädgårdsskolans elever	1
Poliskonstapel	4
Folkskolelärarinnor	3
Postiljon	8
Summa	41

<i>Arbetare och hantverkare</i>	
Bruksarbetare	347
Hantverkare	43
Dagsverkare och jordbruksarbetare	146
Summa	536
<i>Övrig befolkning</i>	
Tjänstefolk i Willa Billnäs	8
F.d. dagsverkare	5
Inhysingar	2
Änkor	16
Styrman	1
Summa	32
Invånarnas antal på Billnäs bruk	645

Källa: Mantalslängder för Billnäs Bruk 1900, RA.

Som tabellen visar utgjorde bruksarbetarna tillsammans med hantverkarna, jordbruksarbetarna och dagsverkarna majoriteten av befolkningen i Billnäs bruk år 1900. Med bruksarbetare avser jag de människor som förtjänade sitt uppehälle genom att arbeta för bruksledningen. De tillhörde en social grupp vars dagliga utkomst var beroende av arbetet på bruket. När vi närmar oss brukets vardag i början av 1900-talet framstår bruksarbetarna som en brokig skara individer och personligheter. Gemensamt för dem var deras sociala position som gjorde att de klassificerades som arbetare i brukssamhället och som arbetarklass i det kapitalistiska samhället. Skillnaden till tjänstemännen, som också fick sin dagliga utkomst från bruket, var att tjänstemännens löner och status var högre än arbetarnas vilket bestämdes utgående från den hierarkiska ordning som fanns i bruken vid den här tiden.

Många andra sociala kategorier och sociala tillhörigheter i början av 1900-talet skapade interna skillnader mellan bruksarbetarna. Inte minst kön och tillhörighet till språkgrupp var sådana kategorier som positionerade bruksarbetarna på olika sätt i det samhälle de levde i. Listan över kategorier som på något sätt skapade skillnad kan bli mycket lång (yrke, ålder, generation, civilstatus, familj, släktskap osv.). I avhandlingen avser jag ringa in de kategorier som vid ett visst historiskt tillfälle hade betydelse i bruksarbetarnas vardag.

Billnäs var ett samhälle som uppstått kring bruket. Den sociala ordningen i brukssamhället skilde sig från den i städerna och på den omkringliggande landsbygden. Den särpräglade sociala ordningen, brukspaternalismen som i allmänhet förknippas med bruks- och industrisamhällen på landsbygden, präglade livet i Billnäs vid ingången till 1900-talet. Med en paternalistisk ledningsstil tog bruksledningen ett socialt ansvar för arbetarna som utsträckte sig till vardagen utanför fabriksporten, enligt ett gammalt talesätt tog bruket hand om sina arbetare från vaggan till graven.

Brukspaternalismen undergrävdes av de politiska förändringar som ägde rum i Finland åren 1900–1920. De till synes maktlösa bruksarbetarna gavs medborgerliga rättigheter i samband med lantdagsreformen 1906, och den övergripande maktkampen mellan arbete och kapital gav nytt innehåll åt de sociala relationerna i brukssamhället. Polariseringen i det finländska samhället under inbördeskriget 1918 syntes även i Billnäs, då bruksarbetarna anslöt sig till de röda och bruksledningen sympatiserade med de vita. Inbördeskrigets händelser påverkade de sociala relationerna i bruket under de årtionden som följde efter kriget.

Brukssamhällets historia påverkades av det som hände utanför lokalsamhällets och nationens gränser. När vi träder in i brukssamhällets vardag under den här tidsperioden möter vi de människor vars liv påverkades av de samhälleliga förändringar som ägde rum. Hur upplevde de förändringarna i samhället? Hur försökte de påverka sin vardag under den här tidsperioden? Dessa frågeställningar kräver att vi fördjupar oss i brukssamhäl-

lets vardag och den mångskiktade historia som beskriver bruksarbetarnas politiska agerande 1900–1920.

Bruksarbetarnas politiska agerande som undersökningsobjekt

Vi kan återvända till den fråga jag ställde i början: Varför gjorde bruksarbetarna uppror? Fanns det en dold agenda i bruksarbetarnas deltagande i prästlönetvisten 1901? Frågorna kan besvaras på flera sätt. Överheten i samhället som på lokal nivå företrädades av brukspatron Hisinger tolkade de underordnades upproriskhet som ett brott mot den naturliga ordningen i samhället. I början av 1900-talet var Finland ett ståndssamhälle där landsbygdens obesuttna allmoge, städernas arbetare och bruksarbetarna saknade politiska rättigheter. Samhället var i grunden patriarkaliskt och den politiska kulturen präglades av föreställningen om naturliga hierarkier mellan människorna. Inte minst den sociala ordningen på bruken byggde på en sådan föreställning.³

När det finländska samhället förändrades vid slutet av 1800-talet utmanades gamla föreställningar. Förutom att det finländska samhället var ett patriarkaliskt ståndssamhälle var det ett klassamhälle där bruksarbetarna stod längst ner i samhällshierarkin. I den historiematerialistiska forskningstraditionen hävdar man att arbetarnas politiska uppvaknande berodde på att de blivit medvetna om sin usla sociala position i klassamhället. Genom att organisera sig och själva förändra samhället kunde de förbättra sina levnadsvillkor. Ur ett historiematerialistiskt perspektiv kunde man säga att först i och med att bruksarbetarna blev klassmedvetna kunde de agera politiskt. Men det här är en tolkning som bygger på en stark determinism och kausalitet. Den historiematerialistiska tolkningen ifrågasätter bruksarbetarnas självständiga förmåga att formulera tankar om det samhälle de levde i. Jag avser visa i den här avhandlingen att bruksarbetarna deltog och agera-

3 Jussi Koivuniemi, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*, Bibliotheca Historica 64 (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 2000), s. 9–11, 25–30.

de i politiska aktioner som inte nödvändigtvis var direkt relaterade till deras materiella villkor eller ens klassförtrycket i samhället. Jag lägger särskild tonvikt på bruksarbetarnas kulturella föreställningar om samhället de levde i. För historikern Anna Bondestam som hade en historiematerialistisk syn på arbetarnas politiska agerande var det något av ett mysterium varför bruksarbetarna i Billnäs blev politiska till följd av en sådan bagatell som en höjning av prästlönen.⁴

Jag hävdar att bakom den här bagatellen dölde sig en folklig politisk kultur som var främmande för både arbetarrörelsens ledarskikt och överheten i samhället. När vi närmar oss vardagen i det förflutna urskiljer vi i massan individer med egna tankar och intentioner med sitt agerande. Bruksarbetarna ingick i olika sociala relationer och deras agerande följde en logik som var inbäddad i brukssamhällets vardag. I den här avhandlingen närmar jag mig bruksarbetarnas politiska agerande utgående från de förutsättningar som de hade i den tid och i det samhälle de levde i.

Mitt uttryck ”folkligt politiskt agerande” går tillbaka på både det finskspråkiga uttrycket *kansanomainen politiikka* och det engelskspråkiga *popular politics*. Uttrycket anknyter till det teoretiska perspektiv som anläggs i klassiska socialhistoriska studier av de brittiska kulturmarxistiska historikerna Edward Palmer Thompson, George Rudé och Eric Hobsbawm, som i sin forskning lade fokus på hur exempelvis bönder, arbetare, hantverkare och andra sociala grupper som tillhörde den arbetande befolkningen tänkte och agerade i samband med stora samhälleliga förändringar i det förflutna. Gemensamt för deras undersökningar är att folkliga uppror kan anknytas till sociala och ekonomiska förändringar som ägde rum i samhället. Antropologen James C. Scott bygger vidare på detta och hävdar att historikern som är intresserad av att veta vad vanligt folk tänkte och tyckte i det förflutna måste rikta sökljuset på de arenor där vanligt folk agerade. Uppror, vardagligt motstånd och rättegångar var tillfällen då den

4 Bondestam & Helsing, s. 30; Anna Bondestam, *Eldsjälar. Personporträtt ur finlandssvensk arbetarrörelse*. (Helsingfors), s. 73.

folkliga föreställningsvärlden gjorde sig synlig och hörd.⁵ I den här avhandlingen tar jag avstamp från dessa forskares teoretiska perspektiv i studiet av bruksarbetarnas politiska agerande.⁶

I avhandlingen ser jag bruksarbetarna som politiska aktörer med rationella handlingsmotiv som utgick från den sociala och kulturella kontext de levde i. Bruksarbetarnas politiska agerande handlade om att upphäva och bevara en del av de paternalistiska traditionerna i brukssamhället. Jag analyserar bruksarbetarnas politiska agerande utifrån ett intersektionellt perspektiv, vilken betydelse hade föreställningar om manlighet och kvinnlighet i bruksarbetarnas politiska agerande och hur tillämpades föreställningar om svenskt och finskt för att kräva rättigheter och bevara uppnådda privilegier i brukssamhället? Vilken betydelse hade religionen i bruksarbetarnas politiska kultur? Utgående från en socialhistorisk tradition som fokuserar på hur människor i samhällets lägre skikt tänkte och agerade undersöker jag hur bruksarbetarna agerade när det finländska samhället förändrades.

Avhandlingen har två syften. Det ena huvudsyftet är att studera bruksarbetarna i Billnäs som politiska aktörer i en tid då det finländska samhället förändrades på ett grundläggande sätt. Med en social- och kulturhistorisk ingång visar jag vilken betydelse klass, genus, etnicitet och religion hade i bruksarbetarnas politiska agerande. Det andra huvudsyftet tar sitt avstamp i historiografin. Jag utgår från tidigare forskning om politiskt agerande under denna tidsperiod i Finlands historia, och med utgångspunkt i en fallstudie om bruksarbetarna i Billnäs försöker jag skapa nya förståelser av folkligt politiskt agerande i Finland i början av 1900-talet.

5 Eric Hobsbawm & George Rudé, *Captain Swing* (London: Penguin books 1986 [1969]); James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts* (New Haven & London: Yale University press 1990); E. P. Thompson, *Customs in Common* (London: Merlin press 1991).

6 I den finskspråkiga arbetarhistorien, se ex. Raimo Parikka, ”Varo veli, topora yksin matkustaa” – Rahvas, vastarinta, politiikka, *Työväestö ja kansakunta. Väki voimakas 10.* (toim.) Raimo Parikka (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997), s. 99–171; Peter Burke, *History and Social Theory* (Cambridge & Malden: Polity press 2005), s. 88–95.

Jag avser att bredda perspektivet på politiskt agerande genom att anknyta till både den sociala och kulturella kontext som bruksarbetarna levde i. Jag undersöker bruksarbetarnas politiska agerande i brukssamhället utgående från följande frågeställningar: vilka möjligheter hade bruksarbetarna att agera politiskt i brukssamhället, vilka var de arenor på vilka arbetarna kunde agera politiskt och hur försökte arbetarna påverka den paternalistiska ordningen i brukssamhället? Hur förändrades bruksarbetarnas politiska agerande under den studerade tidsperioden? På vilket sätt gav bruksarbetarna betydelse åt sitt politiska agerande? Med en utgångspunkt i händelser som ägde rum i ett litet brukssamhälle 1900–1920 problematiserar jag i den här avhandlingen tidigare tolkningar om folkligt politiskt agerande och visar med ett intersektionellt perspektiv hur klass, genus och språk framgick i bruksarbetarnas politiska agerande i det tidiga 1900-talets Finland.

Avhandlingens metodologiska angreppssätt är mikrohistoriskt, vilket innebär att jag i min avhandling fokuserar på en avgränsad grupp i det industrialiserande samhället i början av 1900-talet. Genom att avgränsa studien i tid och rum och genom att undersöka bruksarbetarna i samband med plötsliga brytningar som skedde i vardagen och belysa den folkliga politiska kultur som existerade bland samhällets lägre skikt i början av 1900-talet. Jag avser visa det exceptionella hos bruksarbetarna i Billnäs i syfte att bidra med kännedom om det generella i agerandet hos samhällets lägre sociala skikt. Istället för att använda mig av makrohistoriska förklaringsmodeller belyser jag bruksarbetarnas politiska agerande genom att ingående studera det konkreta, vardagliga och komplexa i det förflutna. Genom att fördjupa mig i bruksarbetarnas värld i början av 1900-talet vill jag med avhandlingen skapa ny kunskap om folkligt politiskt agerande och politisk kultur i det tidiga 1900-talet.

Politisk kultur och politiskt agerande i paternalistiska miljöer

Folklig föreställningsvärld kan förstås med hjälp av begreppet politisk kultur. Begreppet politisk kultur introducerades på 1960-talet i amerikansk samhällsvetenskaplig forskning. Den amerikanska historiskt orienterade sociologen Sidney Tarrow definierar politisk kultur på följande sätt utgående från den amerikanska historiska sociologins perspektiv på politisk kultur:

[A]round each political system is a greater or lesser degree of consensus toward its legitimating symbols and that citizens contribute to the maintenance of the system by their knowledge of and support for these symbols.⁷

Med politisk kultur avses de outtalade men kollektivt införstådda sätten att göra politik under olika omständigheter och tidsperioder. En grundläggande tankegång hos nordiska historiker som tillämpat begreppet politisk kultur är att sökarljuset riktas mot de traditioner som människor har att tillämpa för att agera politiskt i syfte att lösa sociala och rättsliga utmaningar i samhället de lever i.⁸ Hurudan var den politiska kulturen i Billnäs brukssamhälle och hur ska bruksarbetarnas politiska agerande tolkas i ljuset av denna politiska kultur?

Bruks- och industrisamhällen har traditionellt sett haft en framträdande plats i den finländska och nordiska arbetarhistoriska forskningen. Inte sällan har undersökningarna haft som utgångspunkt att studera uppkomsten av industrisamhället på

7 Sidney Tarrow, *The Language of Contention. Revolutions in Words 1688–2012* (Cambridge & New York: Cambridge University press 2013), s. 25–26.

8 Eva Österberg, 'Vardagens sträva samförstånd', *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, (red.) Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (Stockholm: Ordfront förlag 1993), s. 127–128; Nils Erik Villstrand, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia*, Skrifter utgivna av Svensk-Österbottiska samfundet nr 65 (Vasa 2002), s. 188; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800*, Historiallisia tutkimuksia 212 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004), s. 15.

mikronivå. I forskningen om bruks- och industrisamhällen har man använt sig av det teoretiska begreppet paternalism eller patriarkalism för att belysa den sociala relation som fanns mellan bruksägarna och bruksarbetarna. Inte sällan har paternalismen i brukssamhällen beskrivits som ett slags utbyte, en social relation byggd på föreställningen om växelverkan mellan patronen och arbetarna.⁹

I min avhandling är paternalismen ett viktigt teoretiskt begrepp. Paternalismen är det samhällssystem som formade bruksarbetarnas politiska föreställningsvärld. Jag avser inte undersöka det paternalistiska brukssamhället, snarare utgör det paternalistiska brukssamhället den ram inom vilken bruksarbetarna agerade. Istället riktas mitt intresse mot hur det paternalistiska systemets sociala relationer och kulturella föreställningar fungerade i praktiken. Jag ställer mig kritisk till en förståelse av paternalismen som ett socialt system med vars hjälp brukspatronen försökte vilseleda bruksarbetarna. Jag är intresserad av att undersöka hur föreställningen om paternalism användes av bruksarbetarna i de samhällsomvälvande händelser de aktivt medverkade i. Min utgångspunkt överensstämmer med de tankar som den engelska historikern Edward Thompson formulerade i en av sina klassiska socialhistoriska uppsatser:

Det är långt ifrån sällan som plebejernas kultur i de gamla seder-
nas namn bjuder motstånd mot de ekonomiska innovationer och
rationaliseringar som härskarna eller företagarna vill driva ige-
nom, som skiften, arbetsdisciplin eller en fri spannmålsmarknad.
Innovationer märks mest på samhällets toppnivå, men eftersom
innovationerna inte är någon normlös och neutral teknologisk/
sociologisk process (”modernisering”, ”rationalisering”) utan en
kapitalistisk innovationsprocess, upplevs den oftast av plebejerna
som att de utsugs, eller berövas gamla rättigheter, eller får gamla
kära arbets- och fritidsvanor uppbrutna. *Därför är den plebejiska*

9 Se exempelvis: Christer Ericsson, ”Vi är alla delar av samma familj”: *Patron, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940* (Stockholm: Carlssons bokförlag 1997); Koivuniemi 2000.

*kulturen rebellisk, men i form av försvar av gamla seder. De seder som försvaras är folkets egna, och vissa av dem grundas faktiskt i praktiken på ganska sentida nyvinningar, men när folket vill legitimera sin protest återgår de ofta till de paternalistiska reglerna från ett mer auktoritärt samhälle, och väljer där de delar som är mest ägnade att försvara deras nuvarande intressen.*¹⁰ (den senare kursiveringen är min egen)

I avhandlingen tillämpar jag Thompsons sätt att betrakta den engelska arbetarklassens politiska kultur under 1700-talet i min förståelse av bruksarbetarnas politiska agerande i Billnäs i början av 1900-talet.

Den italienska historikern Giovanni Levi ställer sig kritisk till begreppet *moralisk ekonomi* som Thompson använde för att beskriva den engelska arbetarklassens politiska kultur på 1700-talet. Levi kritiserar Thompson för att han beskriver de engelska lantarbetarna som konservativa och tillbakablickande. Levi anser att den moraliska ekonomin bör ses som en handlingsstrategi vid ett givet historiskt tillfälle och inte som ett uttryck för det vanliga folkets mentalitet. Han hävdar utgående från sin studie av Santena, ett italienskt jordbrukssamhälle på 1600-talet, att bönderna och de förtryckta sökte skydd i traditionerna samtidigt som de formulerade sina förhoppningar om en bättre framtid. Dessa två sätt att resonera hos samhällets lägre skikt är centrala i förståelsen av politiskt agerande i det förflutna. Levis poäng är att det är en förvrängd uppfattning att statsmakten bidrog med förändring och att lokalsamhället spjärnade emot och försökte bevara det traditionella. Han skriver att varje konflikt mellan statsmakten och lokalsamhället bidrog till nya tillfälliga jämviktslägen som var ett resultat av kompromiss och politiskt spel. Aktörerna i Levis bok – bönder i 1600-talets Italien – kunde inte förhindra att de blev exploaterade av en växande statsmakt, men de kunde skapa rimli-

10 E P Thompson (1978), '1700-talets engelska samhälle – klasskamp utan klasser'. Marxistiskt textarkiv: <<http://www.marxists.org/svenska/thompson/1978/1700-klasskamp.htm>> (12.3.2014).

ga gränser för statsmaktens exploatering tack vare sina vardagliga handlingsstrategier i lokalsamhället.¹¹

Levis perspektiv kan användas för att förstå bruksarbetarnas politiska agerande i det tidiga 1900-talets Billnäs. Paternalismen som utmärkte brukssamhällets sociala relationer var inte statisk och bruksarbetarnas politiska agerande ska inte förstås som att de antingen försökte omkullkasta paternalismen eller agera som paternalismens främsta försvarare. Snarare bör man utgå från bruksarbetarnas möjligheter och förutsättningar att agera inom ett samhällssystem där bruksarbetaren befann sig längst ned i en social hierarki byggd på till synes naturliga skillnader och där bruksledningen hade en moralisk skyldighet att beskydda sina bruksarbetare. Ur bruksarbetarnas perspektiv var vardagens stora och små konflikter en fråga om att hålla bruksledningens maktövning och exploatering inom rimliga gränser.

Den amerikanska antropologen och statsvetaren James C. Scott hör till dem som bland annat utvecklat E. P. Thompsons socialhistoriska perspektiv på folkligt politiskt agerande. Scotts forskning har inte minst inspirerat nordiska historiker som forskat i tidigmodern politisk kultur.¹² Men Scotts forskning är också tillämpbar i studier av paternalistiska samhällen och dess maktrelationer – motsvarande de sociala relationer som fanns i Billnäs bruk i början av 1900-talet. I likhet med Thompson hävdar Scott att varje samhällsgrupp strävar efter hegemoni i samhället. Men hegemoniska anspråk lyckas sällan fullständigt radera all slags mothegemonisk praktik. Utgående från detta tillämpar Scott begreppen *hidden transcripts* och *public transcripts* som kunde översättas till dold och öppen agenda. Scott tillämpar en teater-

11 Giovanni Levi, *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa* (Helsinki: Tutkijaliitto 1992), s. 19–25, se även Matti Peltonens förord till boken, s. 7–14.

12 Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest? Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo: Åbo Akademis förlag 1992); Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala 2000); Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora: Gidlund 2001).

metafor, inspirerad av den som E. P. Thompson utnyttjade i sina socialhistoriska uppsatser som beskrev den politiska kulturen på den engelska landsbygden under 1700-talet, för att tolka sociala relationer i samhällen med en markant polarisering mellan överhet och undersåtar. Enligt Scott låg det i bägge parterns intresse att upprätthålla en harmonisk fasad i förhållandet mellan hög och låg. I den här föreställningen om sociala relationer uppträder de överordnade som givmilda beskyddare för sina undersåtar som i sin tur möter de överordnade med respekt, lojalitet och underkastelse. Det innebär enligt Scott emellertid inte att de underordnade saknade förmåga till rebelliska och oppositionella tankar eller handlingar gentemot de överordnade.¹³

Scott fokuserar på de rum där de underordnade i samhället kunde tänka och agera upproriskt mot makthavarna. Han synliggör de diskurser om och praktiker för vardagligt motstånd genom vilka de underordnade försökte och även lyckades påverka de överordnades maktutövning, eller åtminstone hålla maktutövningen inom rimliga gränser. Scott definierar de underordnade samhällsgruppernas vardagliga motstånd och politiska agerande som det enda tillbudsstående alternativet i ett samhälle där den ekonomiska eliten innehar makten att stifta lagar och utöva sitt våldsmonopol:

Elites, controlling the lawmaking machinery of the state, have deployed bills of enclosure, paper titles, and freehold tenure, not to mention the police, gamekeepers, forest guards, the courts, and the gibbet to establish and defend their property rights. Peasants and subaltern groups, having no access to such heavy weaponry, have instead relied on techniques such as poaching, pilfering, and squatting to contest those claims and assert their own. Unobtrusive and anonymous, like desertion, these "weapons of the weak" stand in sharp contrast to open public challenges that aim at the same objective. [...] For most of the world's population today, and

13 James C. Scott 1990, s. 1–17.

most assuredly for subaltern classes historically, such techniques have represented the only quotidian form of politics available.¹⁴

Scotts sätt att se på vardagligt motstånd öppnar för en förståelse av varför det till synes lugna och harmoniska samhället genom ett trollslag hamnade in i skakande upprorsrörelser och protester. Detta visar även att elitens makt hänger på en skör tråd. Förlorar eliten sina vapen, exempelvis våldsmonopolet med vilket den kan förtrycka undersåtarna, finns det inget som hindrar de underordnade från att längre låta dölja sin agenda och göra den offentlig.¹⁵

Hur kan Scotts teori tillämpas i historiska undersökningar gällande modern tid, exempelvis tiden efter rösträttens införande i Finland 1906 eller överlag i ett samhälle där undersåtarna fick utökade demokratiska rättigheter? Som en invändning mot att tillämpa Scotts teori i undersökningen av bruksarbetarnas politiska agerande kan man framhålla bruksarbetarnas möjlighet att delta i de moderna folk- och medborgarrörelser som uppstod i Finland under 1800-talets senare hälft. Inte minst grundandet av arbetar- och fackföreningar och den allmänna rösträttens införande i början av 1900-talet innebar en ny möjlighet till politiskt agerande för bruksarbetarna. I det här sammanhanget blir det viktigt att problematisera användningen av begreppet politik och vad som kan anses ha varit uttryck för politiskt agerande.

Det är här jag i min avhandling tillämpar en förståelse av politik och politiskt agerande som inte följer ett traditionellt synsätt på vad som är och inte är politik – det vill säga det som idag utgör den legitima institutionaliserade politiken med val, medlemskap i partier och de stora intresseorganisationernas politik. I den här avhandlingen tillämpar jag det som bland annat den finländska historikern Kari Teräs kallar för vardagsnära politik. Med begreppet vardagsnära politik synliggörs det politiska i vardagens sociala relationer. Enligt detta synsätt bör inte vardagen och po-

14 James C. Scott, *Two Cheers for Anarchism. Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play* (New Jersey: Princeton University Press 2012), s. 12.

15 James C. Scott 1990, s. 70–107.

litiken skiljas från varandra. Särpräglad för det vardagshistoriska angreppssättet är att man undersöker vanliga människors tankar, föreställningar och deras politiska agerande inför stora samhällsliga förändringar.¹⁶ I den här avhandlingen undersöker jag ett sådant politiskt agerande som kallats för omoget, irrationellt eller odisciplinerat.¹⁷ Det var ett politiskt agerande med en språkdräkt som var främmande i den moderna politikens vokabulär. Detta politiska agerande kunde ta sig i uttryck i olika former av vardagligt motstånd, till exempel mot bruksledningen som förnyade och rationaliserade produktionen eller mot arbetarrörelsen som ville uppfostra arbetarna till att bli skötsamma och disciplinerade.

Det var inte fråga om att bruksarbetarna försökte försvara en gammal politisk kultur eller traditionella sätt att agera politiskt. Det här var fråga om att skapa eget handlingsutrymme i en vardag som reglerades och disciplinerades av nya fabriksregler, teknologiska innovationer och av en ny politisk kultur som gjorde sig gällande i det finländska samhället i början av 1900-talet. Scott höjer ett varningens finger mot att alltid tolka in en politisk agenda i vardagligt motstånd. Syftet med vardagligt motstånd kunde vara att arbetaren exempelvis ville ta en paus när arbetet kändes tungt. Men redan en sådan handling ifrågasatte de rådande maktrelationerna på arbetsplatsen och i samhället. Förekomsten av vardagligt motstånd och repressalier från överhetens sida för att få bukt med de underordnades olydnad, visar inte bara att de underordnade var förmögna att utnyttja sitt handlingsutrymme, utan också hur yttringarna av vardagligt motstånd blev till politiska vapen i den stund överheten tvingades svara på dem.¹⁸

16 Kari Teräs, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituvuun työelämän suhteisiin 1880–1920*, Bibliotheca Historica 66 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura), s. 25.

17 Bondestam & Helsing, s. 33. Anna Bondestam använder inte dessa ord för att beskriva den icke-klassmedvetna arbetaren. När hon beskrev arbetarnas möjligheter att agera politiskt i svenskspråkiga patriarkala miljöer beskriver hon den ”enormt låga kulturnivå” de befann sig på, det vill säga före arbetarna blev politiskt upplysta.

18 James C. Scott 2012, s. 12–13.

De alternativa politiska tillvägagångssätten kommer i blickpunkten i den här avhandlingen. I fokus står vardagsnära politik, alltifrån vardagligt motstånd med olovliga pauser, maskning på arbetsplatsen, stölder och uppstudsighet mot företrädare för den lokala samhällseliten till öppna protester, strejker och politiskt våld i form av landsvägsslagsmål och handgemäng. Men också ömsesidig respekt och strävan till att upprätthålla och skapa nya former för en lokal förhandlingskultur byggd på dialog framom konfrontationer, är viktiga inslag i förståelsen av bruksarbetarnas politiska agerande och brukssamhällets politiska kultur i början av 1900-talet.

Historiografiska utgångspunkter

”De fattiga svenskarna” – de exceptionellt typiska bruksarbetarna

Ingen frågade efter de fattiga svenskarna, ingen behöfde dem, och deras barn voro märkta af deras lifs innehållslöshet.¹⁹

Bruksarbetarna i Billnäs var som social grupp i det tidiga 1900-talets Finland exceptionellt typiska. *Exceptionellt typisk* är ett uttryck som används i den mikrohistoriska forskningstraditionen. Mikrohistoriker hävdar att forskaren genom att undersöka det exceptionella i det förflutna kan skapa förståelser om det typiska och generella i historien.²⁰ Bruksarbetarna i Billnäs skilde sig mycket lite från andra motsvarande sociala grupper som kan sägas ha tillhört arbetarklassen eller landsbygdens obesuttna i Finland. Men deras svenskspråkighet skilde dem från en finländsk arbetarklass och obesutten allmoge. Tillhörighet till språkgrupp i finländsk historia har ofta förknippats med tillhörighet till en viss social grupp. Svenskspråkiga finländare har förknippats med

19 Ture Janson, *De ensamma svenskarna* (Borgå: Holger Schildts bokförlag 1916), s. 206.

20 Matti Peltonen, 'Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen', *HTF* 85/2000, s. 261–264.

samhällets högre sociala skikt. Fram till början av 1900-talet var det herrskap som den finskspråkiga arbetaren mötte i sin vardag i regel svenskspråkigt. Så till vida var Billnäs brukssamhälle exceptionellt att majoriteten av invånarna var svenskspråkiga samtidigt som befolkningen tillhörde skilda sociala grupper.

Bruksarbetarna i Billnäs var exceptionella när de genom vardagens sociala relationer ingick i en tvåspråkig kontext. Tvåspråkigheten blev en naturlig följd av inflyttningen av finskspråkiga arbetare något som inte sällan ledde till tvåspråkiga äktenskap och vardagligt umgänge mellan språkgrupperna. Tvåspråkighet inom den finländska arbetarklassen har enbart undersökts i mindre utsträckning av historieforskare.²¹ I vanliga fall har individuell tvåspråkighet i det tidiga 1900-talets Finland förknippats med samhällets högre sociala skikt, exempelvis de tidiga fennomannerna var sprungna ur den svenskspråkiga eliten. Möten mellan språkgrupperna har undersökts i folklivsforskningen och i den samhällsvetenskapliga forskningen.²²

Men den betydelse som tvåspråkigheten hade i arbetarklassens vardagsnära politik i början av 1900-talet har inte alls varit föremål för finländsk historieforskning. I ett internationellt perspektiv är ju inte möten mellan företrädare av olika etniska- och nationella grupper någon unik företeelse i industrisamhällets historia.²³ Det kan hävdas att det finns en viss etnocentrism i finländsk

21 Heikki Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle* (Helsinki: Wellin & Göös 1973), s. 96–105; På detta område har särskilt folklivsforskarna varit framträdande, se ex: Anna-Maria Åström, 'Finns det en folklig urban kategori? Stadskulturen norrom Långa bron i Helsingfors', *Folket – Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, (red.) Derek Fewster (Helsingfors 2000), s. 158–160.

22 Erik Allardt & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (Stockholm: AWE & Geber 1981); Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist, Yrsa Lindqvist, *Gränfsolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland (Helsingfors 2000).

23 Se ex: David Roediger, *Wages of Whiteness. Race and the Making of the American Working Class* (London & New York: Verso 2007 [1991]); Björn

arbetarhistoria – inte sällan har man utgått från att den finländska arbetarklassen är etniskt homogen och finskspråkig. Förutom att det fanns svenskspråkiga arbetare fanns det även judiska, ryska, baltiska och många andra etniska grupper vars företrädare arbetade tillsammans med finskspråkiga arbetare – i synnerhet i det tidiga 1900-talets Finland då landet var en del av det multietniska och mångnationella ryska kejsardömet. Vilken betydelse hade mångspråkighet och närvaron av olika etniska grupper i arbetarklassens vardag i den finländska arbetarkulturen? Det är en tämligen outforskad fråga.

De finskspråkiga bruksarbetare som flyttade till Billnäs kring sekelskiftet 1900 är också exceptionella i det hänseendet att de kom att tillhöra minoritetsbefolkningen i brukssamhället, trots att de bodde i ett land där de utgjorde majoritetsbefolkningen. Med de finskspråkiga inflyttade bruksarbetarna aktualiseras problemställningar som gäller migration, möten med majoritetsbefolkningen och erfarenheten av att utgöra de andra i det svenskspråkiga lokalsamhället. De finskspråkiga bruksarbetarna var så att säga invandrare och främlingar i sitt eget hemland. Mötet mellan finskspråkiga och svenskspråkiga arbetare har haft en politisk dimension i synnerhet i den svenskspråkiga samhällsdebatten. Den finskspråkiga invandringen har bland svenskspråkiga betraktats som hotfull, inte minst för att man befarat en gradvis förfinskning av de svenskspråkiga trakterna. Just den svenskspråkiga arbetarklassen har upplevts som särskilt utsatt för förfinskning.²⁴

Horgby, *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890–1960* (Stockholm: Carlssons bokförlag 1996); Randy McBee, *Intimacy and Leisure among Working-Class Immigrants in the United States* (New York & London 2000); Mats Greiff, "Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter": *Katolska och protestantiska arbetare i Belfast 1850–1914*, Skrifter med historiska perspektiv Volym 1 (Malmö högskola 2004).

- 24 Bo Lönnqvist, 'Folkkulturen i svenskhetens tjänst', *Svenskt i Finland 1: studier i språk och nationalitet efter 1860*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, (red.) Max Engman & Henrik Stenius (Helsingfors 1983), s. 199; Bo Lönnqvist et al., *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975*, Skrifter ut-

Den svenskspråkiga arbetaren kan sägas ha hamnat i korselden mellan klass och språk. Det inledande citatet är ur författaren och redaktören Ture Jansons roman *De ensamman svenska*. Den vänstersinnade Janson hävdade på 1910-talet att den svenska samlingsrörelsen och den svenskspråkiga folkbildningen i Finland hade misslyckats i sin nationella mobilisering av landets svenskspråkiga eftersom de högre klasserna negligerade de fattiga svenskspråkiga som levde i städernas slumkvarter. Romanens huvudperson satte fingret på den kritik som den finlandssvenska arbetarrörelsen levererade ur ett klassperspektiv, hur negligerandet av de fattiga svenskarna visade samlingsrörelsens bristfälliga förmåga att samla hela det svenskspråkiga folket i Finland.²⁵

Historikern och författaren Anna Bondestam problematiserade förhållandet mellan klass och språk i flera av sina studier av den finlandssvenska arbetarrörelsens historia. Hon hävdade att efter att det borgerliga Svenska Folkpartiets grundats 1906 blev det ”småningom nästan en förpliktande livsnorm för en finlandssvensk att ha en borgerlig livssyn och rösta med Svenska Folkpartiet”.²⁶ Trots den sociala kritiken mot den svenska nationella mobiliseringen vann det borgerliga Svenska Folkpartiet stöd också hos de svenskspråkiga lägre skikten i samhället. Inte sällan röstade landsbygdens obesuttna befolkning borgerligt framom socialistiskt i de första lantdagsvalen och Svenska Folkpartiet förblev alltjämt det största politiska partiet i det svenskspråkiga Finland. Hur det kunde komma sig att svenskspråkig arbetarbefolkning på vissa håll i det svenskspråkiga Finland hellre röstade med borgarna än att de gav sin röst till socialisterna formade sig till en psykologisk gåta för bland annat Bondestam.²⁷

I sin historiska undersökning av den svenskspråkiga socialistiska tidningen *Arbetet* gav Bondestam en förklaring till den

givna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 605, *Folklivsstudier XX* utgivna genom Folkkultursarkivet (Helsingfors 1997), s. 39.

25 Åström, Lönnqvist & Lindqvist, s. 34–35.

26 Bondestam & Helsing, s. 53.

27 Bondestam & Helsing, s. 52–54.

svenskspråkiga arbetarens lojalitet med det svenskspråkiga borgerskapet:

Den nationella vakthållningen fick därmed karaktären av en vakthållning också kring borgerliga politiska ideal, och att ställa sig i opposition till dessa började samtidigt anses liktydigt med nationell fanflykt. De svenskar som inom arbetarrörelsen gjorde gemensam sak med finnarna, började som en följd härav stämplas som nationella renegater, vilket för dem själva kunde få både oroande och obehagliga konsekvenser.²⁸

Detta utgjorde för många, enligt Bondestam, ett oöverstigligt hinder för att gå med i arbetarrörelsen. Rädslan för att komma på kant med svenskspråkiga herrar och de lägre klassernas låga bildningsnivå var de faktorer som Bondestam hävdade var förklaringen till Finlands Svenska Arbetarförbunds svårigheter att mobilisera den svenskspråkiga allmogebefolkningen.²⁹

Bondestams problematisering av klass och språk är fruktbar. Men hennes tolkningar av de svenskspråkiga arbetarnas passivitet eller – för att använda ett marxistiskt begrepp – ett uttryck för falskt medvetande bör problematiseras. Bondestams historiesyn var påverkad av historiematerialismen och hon skrev utgående från den socialdemokratiska arbetarrörelsens historiesyn. Trots det står Bondestam kvar som ”det röda Svenskfinlands röst” och som finlandssvenskarnas enda arbetarhistoriker.³⁰ En förklaring ligger i att väldigt få på samma höga fackhistoriska nivå som Bondestam har tagit sig an den svenskspråkiga arbetarens historia. Undersökningar som utgår från Bondestams problemformule-

28 Anna Bondestam, *Arbetet. En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 426 (Helsingfors 1968), s. 121.

29 Bondestam & Helsing, s. 54–55.

30 Rolf Johansson, 'Anna Bondestam som historiker', *Eldsjölar. Personporträtt ur finlandssvensk arbetarrörelse*, Anna Bondestam (Esbo 2000), s. 11–30; Pia Heikkilä, *Anna Bondestam: Det röda Svenskfinlands röst* (Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 2013).

ringar kring den svenskspråkiga arbetarens historia men som utgår från andra perspektiv och en annan historiesyn finns inte.

På forskningsfältet har i synnerhet folklivsforskarna varit föredömligt aktiva med att undersöka svenskspråkiga arbetares vardag, exempelvis bruksorter och landsbygdens industrisamhällen har undersökts av finlandssvenska folklivsforskare.³¹ Även här finns den problematik som motsvarar den som Kari Teräs pekat på: ur fackorganisationernas och arbetarrörelsens synvinkel har arbetarens politik förståtts med ett ovanifrånperspektiv på arbetarnas vardag, medan i vardagslivsforskningen har politiken varit helt frånvarande eller endast granskats utgående från arbetarens aktivitet i arbetar- och fackföreningsverksamheten.³²

Varför lyser då den politiska arbetaren med sin frånvaro i den akademiska historieforskningen om det svenska i Finland? Max Engman har delvis berört frågan genom att undersöka historikernas förhållande till ”folket”. Folket har haft en viktig roll i den moderna historieforskningen utgående från olika perspektiv och varierande historiesyn. Men hos de svenskspråkiga historikerna³³ i Finland fanns det fram till andra världskriget en statsinriktad och nationalistisk syn på finlandssvenskarna, som sågs som statsbyggare och bärare av det svenska (västerländska) rättsarvet i Finlands historia. Det så kallade vanliga folket och deras vardag och kultur hade historikerna före andra världskriget överlåtit till traditionsvetenskaperna och folklivsforskarna. Frågan som inte Engman svarar på är om denna historiesyn ännu i viss mån finns

31 Lönqvist et.al. (1997); John Hackman et.al., *Min bruksmiljö. Hågkomster från finländska bruk*, Etnologi vid Åbo Akademi. Rapport 10 (Åbo: Åbo Akademis förlag 2004); Arbetarnas vardag och politik har uppmärksamats i enskilda lokalhistoriska verk; se ex. *Kimitobygdens historia III. Utgivare Sagalunds hembygdsmuseum 1987*. Särskilt bör nämnas folklivsforskaren Katia Båsk's forskningsinsatser om svenskspråkig arbetarklass i Finland. Båsk har dokumenterat, intervjuat och samlat in uppgifter särskilt från bruksorter i Svenskfinland under 1980- och 1990-talen, bl.a. om Billnäs grannbruk Åminnefors.

32 Teräs 2001, s. 21.

33 Här avser jag de historiker som utövar vetenskaplig historieforskning och som är anknutna till universiteten.

kvar idag? Den socialhistoriska vändningen under 1960- och 1970-talen påverkade även finlandssvenska historiker men i den riktningen att man undersökte finlandssvenskarna som en socialgrupp utgående från olika sociala variabler, till exempel blev språk tillsammans med klass och kön en social variabel att ta i beaktande.³⁴

Utgående från Engmans tolkning finns det alltså en icke-problematiserad syn på folkligt politiskt agerande fram till efterkrigstiden. Den statsinriktade synen hos äldre finlandssvenska historikergenerationer ledde till att man tolkade folkligt politiskt agerande utgående från att Finlands svenskspråkiga representerade germansk statsbyggarkonst, det västerländska civilisationsarvet och svenskt rättsmedvetande.³⁵ Inte sällan representerade bonden i de historiska skildringarna idealbilden för det folkliga. Bonden och det agrara lokalsamhället bar det nordiska rättsarvet och den gamla nordiska politiska kulturen vidare. Om bonden representerade stabilitet och kontinuitet var hans motbild arbetaren.³⁶

Arbetaren var ett problem därför att han var en produkt av moderniteten som inbegrep industrialiseringen och klassamhället som hotade nationen. Från att ha varit ett socialt problem i början av 1900-talet blev arbetaren efter inbördeskriget 1918 en farlig politisk motståndare sedd i ett konservativt och nationalistiskt perspektiv.³⁷ Med hjälp av uttrycket ”ett förräderi i dubbel bemärkelse” beskriver Alf-Erik Helsing den borgerliga finlandssvenska synen på de svenskspråkiga arbetarnas deltagande på den röda si-

34 Max Engman, 'Historikernas folk', *Folket – Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, (red.) Derek Fewster (Helsingfors 2000), s. 41–44.

35 Engman (2000), s. 44–45.

36 Ann-Catrin Östman, 'Bonden', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, (red.) Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 81–88.

37 Se ex. Marjatta Rahikainen, 'Mistä työväki tuli tutkimukseen ja missä se nyt on?', *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Väki voimakas 21, (red.) Matti Hannikainen & Pia Lohikoski (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2008), s. 14–16.

dan i inbördeskriget 1918. Med det avsåg Helsing att arbetaren ur de finlandssvenska borgerligas perspektiv hade förrätt såväl det vita fosterlandet som den finlandssvenska nationen.³⁸

Också arbetaren kunde från och med 1940-talet räknas till den finlandssvenska och finländska befolkningen. Redan året efter inbördeskriget skrevs i samlingsverket *Det svenska i Finland* bruksorternas och industrisamhällets arbetare in i det svensktalande folket i Finland.³⁹ I antologin *Finlandssvenskar* som utkom 1944 tillägnades den finlandssvenska arbetarrörelsen ett eget kapitel tillsammans med andra framträdande samhällliga aktörer i Svenskfinland.⁴⁰

Vändningarna i arbetarhistorien

Också bonden uppfattades länge av den nationalistiska eliten som ociviliserad, bullrig och besvärlig. Bonden ansågs också ha varit offer för överhetens exploatering och maktutövning. Till skillnad från det övriga Europa blev den nordiska bonden redan av det tidiga 1900-talets historiker framställd som aktiv och bonden fick till skillnad från arbetaren en positivare framtoning.⁴¹ Trots att mycket vatten runnit under broarna finns det i den samtida forskningen en historiesyn som understryker Norden som exceptionellt i jämförelse med det övriga Europa. I ett sådant synsätt betonas en exceptionell nordisk politisk kultur med en lång tradition av kompromiss- och samförståndsanda. Den nordiska mo-

38 Bondestam & Helsing, s. 164.

39 Lönnqvist et al. (1997), s. 11–12.

40 Atos Wirtanen, 'Några ord om finlandssvensk arbetarrörelse', *Finlandssvenskarna. En antologi utgiven av Ragnar Granit* (Stockholm: Bonniers bokförlag 1944), s. 87–102.

41 Östman (2006), s. 79; Ann-Catrin Östman, 'Buller och besvär – stormaktstidens bonde som aktör i tidig historieskrivning', *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, (red.) Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (Åbo 2012), s. 497–509.

dellens historiska rötter har man sökt i ett samhälle med fria bönder som värnade om sina politiska rättigheter.⁴² Föreställningen om Nordens *Sonderweg* till moderniteten bygger således på föreställningen om bonden som bärare av det nordiska samhällets demokratiska traditioner och som representant för upplysningen i Norden.⁴³

Som en förklaring till att Bondestams socialdemokratiska finlandssvenska arbetare blev salongsfäbig under efterkrigstiden kan man hävda att den skötsamma socialdemokratiska arbetaren blev en värdig representant för det folkliga i det moderna efterkrigstida industrisamhället. Motsvarande utveckling kan man se i Sverige där den skötsamma socialdemokratiska arbetaren blev en representant för det folkliga i det framväxande folkhemmet, medan odalbonden blev framställd i den efterkrigstida historieskrivningen som en socialdemokrat långt före socialdemokratin hade uppstått i den efterkrigstida historieskrivningen.⁴⁴

Just i denna historiografiska bemärkelse kan vi finna både det typiska och exceptionella hos bruksarbetarna i Billnäs. Deras historia kan skrivas utgående från arbetarrörelsens historiesyn, hur de väcktes till klassmedvetenhet, organiserade sig och blev skötsamma socialdemokrater. De kan också läggas in i den nationalistiska och konservativa historiesynen som betonar folkets uråldriga rättstraditioner, fosterländskhet och samarbete med de maktavande i samhället. Det som jag ämnar visa i avhandlingen är hur den vardagsnära politiken som bruksarbetarna utövade varken passar in i arbetarrörelsens eller en konservativ historiesyn. Däremot utgör bruksarbetarnas vardagsnära politik det typiska exceptionella i arbetarkulturen lite varstans i Norden vid

42 Österberg, s. 141–145.

43 Øystein Sørensen & Bo Stråth, 'Introduction: The Cultural Construction of Norden', *The Cultural Construction of Norden*, (ed.) Øystein Sørensen & Bo Stråth (Oslo: Scandinavian University press 1997), s. 5–10.

44 Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas 2000), s. 299–308.

1900-talets början. På den punkten skilde sig bruksarbetarna i Billnäs mycket lite från andra samtida egensinniga arbetare.⁴⁵

Arbetarnas skötsamhetskultur, självbildning och arbetarklassens politiska och fackliga organisering blev positiva ideal som formade den reformistiska arbetarrörelsens politiska agerande i Norden. Skötsamhetsidealet som är ett viktigt begrepp i arbetarkulturen bär både på idealet om den moderna upplysta och civiliserade arbetaren och har även en historisk motsvarighet i idealiseringen av den nordiska bonden och bondesamhället. Den skötsamma arbetaren bär vidare det demokratiska arv och den samförståndsanda som ansågs utmärka bondesamhällets politiska kultur. Skötsamheten förknippas med det slags politiska agerande som anknyter till föreställningen om det nordiska samhället byggt på samförståndsanda, progressiv samhällsutveckling och klassöverskridande samarbete.⁴⁶

Norden anses skilja sig från exempelvis Tyskland – i synnerhet Sverige och Norge som saknade kontinentens feodala strukturer. Bonden var fri och hade till skillnad från kontinentens bönder ett visst inflytande i det politiska beslutsfattandet. I finländsk historieskrivning gav Eino Jutikkala bonden som självägande stor betydelse, vilket enligt honom var grunden till landets demokratiska traditioner. Bonden blev sinnebilden för det finländska folket i början av 1900-talet och den idealiserade bilden av den självägande (nordiska) bonden i Finland förstärktes av den vita frihetskrigstolkningen efter inbördeskriget 1918. Enligt den vita frihetskrigstolkningen var det bönderna som befriade Finland från det ryska oket och förhindrade de rödas maktövertagande. Just ägandet och brukandet av den egna jorden hade efter 1918 en stark ideologisk betydelse för landets sociala utveckling: ide-

45 Se ex: Teräs (2001); Stefan Nyzell, ”Striden ägde rum i Malmö”. *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Skrifter med historiska perspektiv 10 (Malmö högskola 2009).

46 Linderborg, s. 234–242, 313–314; Mary Hilson, 'A Consensual Democracy? The Historical Roots of the Swedish Model', *Political Outsiders in Swedish History, 1848–1932*, (ed.) Lars Edgren & Magnus Olofsson (Newcastle upon Tyne: Cambridge scholars 2009), s. 136–140; Nyzell 2009, s. 41–47, 350–360, 395.

alet var ett land med självständiga småbrukare istället för proletariserade torpare. Eliten, särskilt den finsknationalistiska, hade sedan slutet av 1800-talet lagt i centrum en idealiserad bild av den självägande bonden som garanti för det finländska statsskicket.⁴⁷

Pertti Haapala problematiserar den nordiska idealiseringen av böndernas självägande som skulle ha gett dem stora friheter och rättigheter. Den här idealbilden som lyfter fram det fria bondesamhället är ju grunden för förståelsen av den nordiska demokratins historiska utveckling. Haapala menar att 1600- och 1700-talets bönder (före storskiftet) de facto kunde betraktas som arbetare i kronans tjänst. Enligt Haapala glömmar man ofta den skattebörd som vilade på bönderna under 1600- och 1700-talen, vilket naturligtvis inte gjorde dem direkt livegna, men nog underställda kronans maktutövning.⁴⁸

I Finland, till skillnad från Sverige, fick arbetaren en annan anknytning till nationen. Skillnaden låg i en samhällshistorisk kontext som under 1900-talet innehöll många likheter men också avgörande skillnader i de bägge länderna. En viktig skillnad låg i Finlands dramatiska frigörelse från Ryssland och inbördeskriget som följde självständighetsförklaringen. Men en historiografi som betonar nationell sammanhållning framom klasskonflikter och -motsättningar är gemensam trots att den historisk-empiriska utvecklingen var olika i länderna under 1900-talet (även rent kontrafaktiskt hade det varit möjligt att 1917 års hungerupplopp i Sverige hade urartat sig till en motsvarande väpnad konflikt som i Finland vårvintern 1918). Den svenska socialdemokratins framgång under 1930-talet låg i nedtoningen av klasskamp retoriken och en medveten strävan att integrera arbetarklassen i den svenska nationen.⁴⁹ Också i Finland strävade samtliga politiska partier

47 Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere: Vastapaino 2008), s. 33–34.

48 Pertti Haapala, 'Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia', *Työväestön rajat*, Väki voimakas 18 (toim.) Matti Hannikainen (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2005), s. 13.

49 Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Socialdemocracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University press

efter att överbygga klassmotsättningarna och integrera särskilt den reformistiska arbetarrörelsen och dess anhängare i den finländska nationen.⁵⁰

Marjatta Rahikainens historiografiska uppsats om finländsk arbetarhistoria visar att det första intresset för industriarbetaren och lönearbetaren uppstod inom socialvetenskaperna och skönlitteraturen. Den samhälleliga strukturomvandlingen i Finland under efterkrigstiden, vilken medförde industrialisering och urbanisering, väckte samhällsvetarnas intresse för arbetsrelationer och forskning om industriarbetarklassen. Förändringar i det samhällspolitiska klimatet öppnade tidigare tabun om landets närhistoria, inte minst inbördeskriget 1918. Väinö Linnas så kallade torpartriologi, *Under polstjärnan*⁵¹, som publicerades i slutet av 1950-talet skildrar i triologins andra och tredje del krigets händelser och dess eftermäle ur de rödas perspektiv.⁵² Tiden ansågs vara mogen att göra upp med 1918 års nationella trauma samtidigt som man under 1960-talet började arbeta medvetet för en samhällelig konsensus mellan de grupper som enligt sociologen Erik Allardt var det finländska samhällets huvudsakliga antagonister. Kommunisterna skulle inkluderas i den finländska nationen, på samma sätt som socialdemokraterna på 1930-talet hade blivit accepterade som en del av finländskt samhällsliv, skriver den finländska historikern Pauli Kettunen.⁵³

Det internationella intresset för arbetarhistoria påverkade också historiker i Finland på 1960-talet. Det var den skötsamma arbetaren som stod i fokus i den samhällsvetenskapliga och seder-

2006).

50 Risto Alapuro, 'Suojeluskunta paikallisyhteisössä', *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntaan*, toim. Risto Alapuro (Helsinki: WSOY 1998), s. 9.

51 Den svenskspråkiga översättningen var olik än det finskspråkiga originalet med titeln *Täällä pohjantähden alla*. De svenskspråkiga romandelarna i triologin hade olika titlar som antingen anknöt till Runeberg eller den socialistiska kampsången "Internationalen", del 1 "Högt bland Saarijärvis moar", del 2 "Upp trälar" och del 3 "Söner av ett folk".

52 Rahikainen, s. 16–22.

53 Kettunen (2008a), s. 64–66, 84–91.

mera arbetarhistoriska forskningen i Finland och internationellt. Med betingen av det skötsamma politiska agerandet framställdes arbetaren som samhällsbärande framom samhällsomstörtande och han tilldelades de positiva karaktärsdrag (moderat och eftertänksam) som tidigare hade tillskrivits bonden. Den arbetarhistoria som bedrevs från och med 1960-talet hade en emancipatorisk uppgift och var starkt förankrad i sin egen tids samhälleliga kontext. Gamla konfliktrön utsattes för objektiv granskning och tidigare myter konfronterades med nya empiriska bevis.⁵⁴ En ny historikergenerations vilja att skriva vanliga människors historia var förankrad i 1960- och 70-talens gräsrotsrörelser och vänsterns frammarsch vid universiteten. Arbetaren och arbetarrörelsen var inte längre historiens förlorare utan fr.o.m. 1970-talet hade arbetarrörelsen en mycket stark ställning i politiken och samhället: vänsterpartiernas krav genomfördes och industriarbetarna hörde till de sociala grupper i Västeuropa som hade det relativt välställt före Thatcherismens uppgång vid slutet av 1970-talet.⁵⁵

Industriarbetarnas förbättrade sociala position och arbetarrörelsens institutionalisering inom den nordiska välfärdsstaten ledde till att historien, med historiefilosofen Francis Fukuyamas ord⁵⁶, uppfattades ha nått sitt slutmål och enligt Pauli Kettunen förändrades arbetarrörelsens förhållande till historien: arbetarklassen tolkades inte längre som världshistoriens agent, historia

54 Pauli Kettunen, 'Työväen ja historian liitto – ja sen vapauttava purkautuminen', *Pitkänsillan tuolla puolen...Puheenvuoroja työväenliikkeen historiasta, tilasta ja tulevaisuudesta*, Työväen arkiston julkaisuja no. 5, (toim.) Maria Lähteenmäki & Anu Suoranta (Helsinki 2010), s. 12–13. Kettunen nämner bland annat Viljo Rasilas, Hannu Soikkanens och Jaakko Paavolainens historiska undersökningar om den finländska arbetarrörelsen och inbördeskriget 1918 som var en viktig historiografisk vändpunkt i forskningen om inbördeskriget 1918.

55 Haapala 2005, s. 22–23; Rahikainen, s. 20–21.

56 Uttrycket utgår från Fukuyamas hegelianska tolkning om historiens slut när liberaldemokratien och kapitalismen gick segrande ur kalla kriget i början av 1990-talet, se: Francis Fukuyama, *End of History and the Last Man* (London: HarperCollins 2002 [1992]).

användes istället för att kartlägga vägen till nuet och för att beskriva de redan uppnådda framgångarna.⁵⁷

Arbetarrörelsens tillbakagång, den så kallade realsocialismens och Sovjetunionens sammanbrott, den globala kapitalismens segertåg och den traditionella industriarbetarklassens försvinnande i de tidigare industriella kärnländerna ledde också fr.o.m. 1990-talet till arbetarhistoriens tillbakagång. Den amerikanska historikern William H. Sewell Jr. för en kritisk diskussion kring socialhistoriens (och arbetarhistoriens) tillbakagång och forskningsinriktningens förhållande till de senaste årtiondenas globala förändringar i kölvattnet av kapitalismens utveckling. Sewell, tidigare ledstjärna i kvantitativ socialhistoria och senare i kvalitativ nyare kulturhistoria, hävdar bestämt att socialhistorien i sig själv inte blev otidsenlig och gammalmodig, vilket man låtit förstå i försöken att förklara socialhistoriens tillbakagång till förmån för den nyare kulturhistorien. Att socialhistoriens frågeställningar, med den lilla människan i centrum och med fokus på de sociala strukturernas betydelse, blev en otidsenlig ontologi inom samhälls- och kulturvetenskaperna berodde enligt Sewell på den globala kapitalismens och den så kallade nyliberalismens segertåg under de senaste årtiondena.⁵⁸ Socialhistoriens problem var att de narrativ man skapade och den samhällshistoriska kontext som man tillämpade ansågs ha förlorat sin samtida relevans och aktualitet i ett nytt politiskt klimat.⁵⁹

I och med omvälvande globala historiska förändringar som ägt rum i början av 1990-talet har småningom framstegsrum byggd på (västerländskt) förnuft, liberaldemokratins löften om befrielse och kapitalismens segertåg under det senaste årtiondet förbytts

57 Pauli Kettunen, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*, Historiallisia tutkimuksia 138 (Helsinki: Suomen historiallinen seura, s. 492–493; Kettunen 2010, s. 14–18, 20–22.

58 William H. Sewell Jr., *The Logics of History. Social Theory and Social Transformation* (Chicago & London: Chicago University press 2005), s. 25–62.

59 Geoff Eley, *A Crooked Line. From Cultural History to the History of Society* (Ann Arbor: Michigan University press 2005).

småningom i pessimism i en tid präglad av djupgående sociala konflikter, massarbetslöshet, internationell spänning och en ekonomisk recession som inte upplevts i Europa och Nordamerika sedan mellankrigstiden. De utmaningar som kapitalismen ställer på människan i dagens samhälle borde generera nya problemformuleringar och frågeställningar om det förflutna. Sewell är bekymrad över att historiker mindre sällan engagerar sig i samhällsdebatten eller aktuella samhällsfrågor jämfört med samhällsvetenskapernas företrädare som utgående från breda strukturella förståelser gärna uttalar sig om förändringar i samhället. Bland annat har han uppmärksammat vikten av att historiker deltar i skapandet av en dialog med samhällsvetenskaperna men han lyfter också fram historieämnets styrka, nämligen temporala förståelser av samhällets förändring som går på djupet framom bredden vilket saknas i samhällsvetenskapernas historielösa strukturalism. Just historievetenskapen har ju samhället i förändring som sitt huvudsakliga forskningsobjekt.⁶⁰

Flera nutida arbetarhistoriker menar att den nyare kulturhistorien inte förmår närma sig samtida samhällsförändringar kritiskt med samma styrka som socialhistorien och dess undergren arbetarhistoria. Symptomatiskt för den kulturella vändningen i historieforskningen var enligt Sewell och den brittiska historikern Mary Hilson att historikerna övergav samhällets underordnade grupper för att ägna sig åt eliten i samhället. Det var igen en gång elitens politiska agerande som stod i fokus för historiska undersökningar. Hilson hävdar dessutom att forskarna genom att ensidigt tillämpa lingvistiska undersökningar missar dynamiken i samhälleliga förändringar. Vad Hilson, Sewell och många andra efterfrågar är ett slags samhällshistoriskt angreppssätt som betonar helheten framom delarna – en uppmaning som leder oss tillbaka till Eric Hobsbawms tal om ett slags samhällets totalhistoria. Men varken Sewell eller Hilson är kritiska till den nyare kulturhistoriens metodiska och teoretiska program, de ser gärna en kombination av både sociala och kulturella ingångar i historiska undersökningar. Sewell förespråkar ett mycket ambitiöst och

60 Sewell, s. 1–18.

radikalt nytänkande kring förståelsen av det sociala med lingvistiska metoder och teorier som inte utesluter kvantitativa analyser (jag återkommer till detta i inledningskapitlets metod-del).⁶¹

Arbetarhistorien har förlorat sin tidigare popularitet och styrka, samtidigt som forskningen, forskningsfrågorna och perspektiven bland dem som alltjämt utövar arbetarhistoria har förändrats i takt med förändringarna i samhället. Arbetarrörelsens tillbakagång har också påverkat den arbetarhistoriska forskningen som gett sig i kast med att problematisera arbetarhistoriens förhållande till arbetarrörelsens historiesyn.⁶² Hilson, som bland annat undersökt den svenska och nordiska arbetarrörelsens historia, gör en intressant poäng i en avhandlingsrecension rörande det nyväckta intresset för konfliktforskning i Norden. Hon menar att detta intresse för tidigare sociala konflikter som fick mindre uppmärksamhet i äldre arbetarhistorisk forskning kan ses i ljuset av den post-socialdemokratiska era vi befinner oss i idag.⁶³ Ännu under 1990-talet kunde man, i synnerhet i svensk arbetarhistoria, ana ett socialdemokratiskt synsätt i den arbetarhistoriska forskningen. I den svenska nationella historiesynen har det så kallade socialdemokratiska folkhemmet och den svenska modellen varit givna utgångspunkter för en nationell historiesyn, en historiesyn som betonat kompromisser och fredlig samhällsutveckling.⁶⁴

Intressant nog tog man in E. P. Thompson från kylan i den svenska arbetarhistorien, vilket kan ses som ett slags nyvaknat intresse för den slags socialhistoria som placerade den lilla människan i centrum, just den forskningsinriktning som enligt Sewell och Hilson hade gått förlorad under de senaste årtiondenas historiografiska vändningar. Under 2000-talet var det inte längre in-

61 Sewell, s. 52–62, 77–80, 318–372; Mary Hilson, *Political Change and the Rise of Labour in Comparative Perspective. Britain and Sweden 1890–1920* (Lund: Nordic Academic Press 2006), s. 56–61.

62 Se exempelvis: Kettunen 1986; Linderborg.

63 Mary Hilson, 'Våldets gränser i 1920-talets Sverige', *HT* 130:4 (2010), s. 789–791.

64 Lars Berggren, 'Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?', *HT* 123:2 (2003), s. 195–196.

dustriarbetaren och arbetarrörelsens historia som pockade på att bli skriven. Istället ställde sig arbetarhistoriker kritiska till den framgångsberättelse som arbetarrörelsen skapat och som hade påverkat tidigare arbetarhistoriska narrativ; berättelsen om hur de perifera nordiska länderna gick från fattigdom och armod till moderna välfärdsstater som blev internationella förebilder. I flera avhandlingar i Sverige i slutet av 2000-talet problematiserades den fredliga samhällsutvecklingen och man pekade på teleologiska förståelser i tidigare historieforskning. Likaså ville man visa på de många politiska alternativ som fanns i det förflutna men som blivit bortglömda i en teleologisk historiesyn som hade den framgångsrika socialdemokratiska välfärdsmodellen i fokus.⁶⁵

Till och med i ett land som Sverige med socialdemokraterna i en stark politisk position i svensk samhällsliv under 1900-talet har forskningen visat att partiet tvingades kompromissa med politiska meningsmotståndare både utom och inom arbetarrörelsen i skapandet av den svenska välfärdsstaten. Den nordiska välfärdsstatens historia var allt annat än en smidig process som gick från punkt A till punkt B.⁶⁶ Bakom den till synes fredliga samhällsutvecklingen fanns kompromisser, meningsmotsättningar och bittra strider. Förutom i svensk historieforskning har man också i de övriga nordiska länderna undersökt den konfrontativa politikens och upprörsrörelsernas betydelse för den moderna demokratins framväxt i Norden – en historieskrivning som markerar ett avståndstagande från den tidigare vedertagna bilden av Nordens lugna och harmoniska utveckling mot den demokratiska välfärdsstat länderna utger sig för att vara idag.⁶⁷ Intresset för att

65 Se exempelvis: Magnus Olofsson, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869* (Lund: Sekel bokförlag 2008), s. 253–256; Nyzell 2009, s. 350–379; Lars Edgren & Magnus Olofsson (ed), *Political outsiders in Sweden, 1848–1932*.

66 Klas Åmark, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige* (Umeå: Boréa bokförlag 2005), s. 276–282.

67 Flemming Mikkelsen (red.), *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700–1985* (Aarhus: Modtryk 1986); Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990), s. 181–222, 253–324; René Karpantschof, *Gaden of*

undersöka de bortglömda alternativen och historiens återvändsgränder har således föranlett arbetarhistoriker att undersöka skuggsidan av den framgångsberättelse som arbetarrörelsen varit med om att skapa och som under de senaste årtiondena blivit nedmonterad.

Arbetarhistoriens frammarsch under 1970- och 1980-talen i Norden skedde samtidigt med kvinnohistoriens intåg i universitetet. Inte sällan var ledande finländska och nordiska kvinnohistoriker också arbetarhistoriker.⁶⁸ Joan Scott och den poststrukturalistiska kritiken bidrog till att problematisera och kritisera försök att skriva in kvinnorna i en historiografi utgående från manliga erfarenheter och manlig kunskapsproduktion. Kritiken riktade sig både mot en inkluderande arbetarhistoria (mitt uttryck) och kvinnohistorikers försök att skriva in kvinnor i en historietradition byggd på manliga klasserfarenheter.⁶⁹ Den vita västerländska arbetaren hade stått i arbetarhistoriens rampljus, medan etniska minoriteter och icke-vita arbetare gått oförmärkta förbi. Arbetarhistorien bar ur ett postkolonialt perspektiv på en kolonial och imperialistisk barlast. Vitheten var – precis som

parlamentet. Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politiks tilblivelse i Danmark 1835–1901 (København's Universitet 2007); Knut Dørum, 'Opprør eller legitim politisk praksis? Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca. 1700–1850', *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*, (red.) Hilde Sandvik (Oslo: Scandinavian academic press 2010), s. 71–104; Päivi Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina* (Helsinki: Into-Kustannus 2012).

68 Pirjo Markkola, 'The Nordic and Gendering Dimensions of Labour History in Finland', *The Multilayered Historicity of the Present. Approaches to Social Science History*, (eds.) Heidi Haggrén, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (University of Helsinki 2013), s. 38–41.

69 Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History. A Revised Edition* (New York: Columbia University press 1999 [1988]), s. 53–90. Hänvisar till Scotts två artiklar som närmar sig kritiskt två av arbetarhistoriens ledstjärnor, Gareth Stedman Jones och E. P. Thompson som haft stor betydelse för att historisera klass.

manligheten – en implicit och explicit norm i arbetarhistorien.⁷⁰ Genushistoriens problematisering som lade kön i centrum för de historiska undersökningarna visade även kvinnornas frånvaro i tidigare arbetarhistoria och i arbetarrörelsens berättelse om politisk kamp och uppnådda segrar. Genushistoria lyckades även föra fram det viktiga i att problematisera arbetarhistoriens huvudsakliga subjekt – den skötsamma arbetande mannen.⁷¹

Genushistorien om män och manligheter har i den här avhandlingen bidragit med kritiska reflektioner om tidigare arbetarhistoria. Skötsamheten var en fiktion och idealbild som väldigt få ”riktiga” arbetare kunde leva upp till men som många gärna identifierade sig med. Skötsamhetsidealet blev en slags hegemonisk maskulinitet, eller rättare sagt strävan till en sådan, i 1900-talets arbetarrörelse som arbetarhistorien okritiskt återskapade i sina narrativ. Genom att synliggöra förlorade manligheter och bortglömda alternativ i arbetarhistorien fungerar en kritisk läsning av skötsamheten på två sätt: den problematiserar tidigare historieskrivning som tagit arbetarrörelsens perspektiv som neutrala återgivningar av arbetarklassens verklighet och synliggör alternativa manlighetsideal och representationer av politik i det förflutna. En uttalad ambition med arbetarhistoria har varit att skriva historien ur ett underifrånperspektiv. Därför kan man se det som en re-vitalisering av arbetarhistorien när nya kritiska perspektiv gör sitt inträde i forskningen om ojämlikhet och kastar ljus över historiens återvändsgränder och bortglömda alternativ.⁷²

70 Roediger, s. 6–13; Monika Edgren, 'Förtryckets komplexitet. Om behovet av nya analysverktyg i arbetarhistorien', *Scandia* 74:1 (2008), s. 71–73.

71 Inger Humlesjö, 'Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar', *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, (red.) Anne-Marie Berggren (Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999), s. 237–239.

72 Detta bygger delvis på argument framlagda i en gemensam skriven artikel i tidskriften *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* (Finland), se Anders Ahlbäck, Matias Kaihovirta & Hanna Lindberg, 'Att synliggöra det osynliga könet. Tre genushistorikers erfarenheter av manlighet som analytisk kategori', *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 1/2014 *Sukupuolihistoria–Teemanumero*, s. 59.

Tidigare forskning om bruks- och industrisamhällen

Historieforskningen om bruks- och industrisamhällen utgör en stark tradition i både finländsk och internationell historieforskning. I det följande gör jag ett urval av den forskning som finns för att positionera min egen avhandlings problemformulering, frågeställningar, teori och metod. De forskningsresultat jag hänvisar till är sammanlänkade med varandra och för att positionera den här avhandlingen mot den tidigare forskningen är det viktigt att redogöra för vilken slags historiesyn forskarna tillämpat. Särskilt vill jag uppmärksamma hur man i tidigare forskning om bruks- och industrisamhällen beskrivit politiskt agerande i allmänhet och arbetarnas politiska agerande i synnerhet.

Bland de klassiska finländska socialhistoriska arbetena om industrisamhällen i förändring möter Heikki Waris och sedermera Pertti Haapalas avhandlingar. Waris undersökte industrialiseringens sociala följder på den norra sidan om den så kallade långa bron i Helsingfors och Haapalas undersökning är en ambitiös modern socialhistorisk studie av Tammerfors industrialisering. Waris och Haapalas undersökningar är viktiga milstolpar i den finländska socialhistoriska forskningen om industrialisering, klassformering och uppkomsten av industrisamhällen.⁷³

I Waris forskning är arbetarnas sociala förhållanden i fokus medan politik och politiskt agerande inte var ämnen i Waris forskning. I dem framträder en holistisk historieförståelse och en progressiv syn på arbetsmarknadens historia som kan tolkas i ljuset av att denne fann konflikter som förlegade och som hörde till en tid med ”outvecklade” arbetsmarknadsförhållanden. Kari Teräs uppmärksammar att Waris intresse för arbetsmarknadshistoria kan utgående från hans historiesyn och syn på samhällsutvecklingen förstås med 1950-talets samhällspolitiska strävanden att skapa ordnade arbetsmarknadsförhållanden. Waris använde historia i ett politiskt syfte. Hans förståelse av historien byggde på

73 Waris; Pertti Haapala, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*, Historiallisia tutkimuksia 133 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1986).

att kontrastera det förflutna med nutiden, och liksom många andra samtida hade han en evolutionistisk historiesyn. De fackliga organisationernas konfliktfyllda förflutna hörde till ett förflutet samhälle med klassmotsättningar, konflikter hörde inte hemma i det moderna samhället. I den moderna klassöverskridande välfärdsstaten var fackförbunden en integrerad och institutionaliserad del av de moderna arbetsmarknadsrelationerna uppbyggda kring kompromisser och konsensus framom motsättningar och konflikter.⁷⁴

Pertti Haapalas undersökning utkom i en annan historisk kontext än föregångaren Waris. Avhandlingen om Tammerfors industrialisering spräckte myten om industrialiseringens negativa sociala konsekvenser. Haapala visar med 1980-talets socialhistoriska helhetssyn på samhällsutvecklingen hur levnadsstandarden gradvis förbättrades men också hur moderniseringen ställde nya krav och väckte förväntningar på framtiden. Men tar Haapala i sin avhandling moderniseringsprocessen för given? Exempelvis i arbetarnas politiska mobilisering är det de upplysta, skötsamma och organiserade arbetarmännen som grundade arbetarföreningar, höll möten och organiserade sig fackligt. Medan kvinnorna, de bråkiga och egensinniga arbetarmännen, och alla de som representerade en annan politisk kultur lyser med sin frånvaro.⁷⁵ Industrisamhällets förlorare och de många oförverkligade politiska alternativen i det förflutna är inte föremål för Haapalas undersökning. Möjligtvis hänger detta samman med det socialhistoriska angreppssättet i avhandlingen som betonar förståelser av övergripande strukturella och makrohistoriska förändringar.

Jussi Koivuniemis avhandling om Nokia papper- och gum-mifabrik anlägger ett motsvarande heltäckande socialhistoriskt perspektiv i forskningen om industrisamhällen. Koivuniemis undersökning behandlar delvis samma tidsperiod som den här avhandlingen och Nokia påminner mycket om Billnäs som indu-

74 Teräs 2001, s. 15–18; Se också Hanna Lindberg, *Mannen som objekt och problem. Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik* (Åbo Akademis förlag 2014).

75 Haapala 1986, s. 196–200, 286–292.

strisamhälle. I Koivuniemis undersökning står industrisamhällets sociala ordning i fokus. Med hjälp av begreppet paternalism undersöker han industrisamhällets sociala relationer. Paternalismen i Nokia var en slags social utbytesrelation mellan arbetarna och arbetsgivarna. Politiken i Nokia dikterades enligt Koivuniemi utgående från en maktbalans mellan fabriksledningens paternalism och den lokala arbetarrörelsens krav på politiska rättigheter.⁷⁶

Inkeri Ahvenisto undersöker Verla pappersbruk som gemenskap utan att varken idyllisera brukssamhället eller återskapa arbetarrörelsens bild av klasskampen mellan arbetarna och bruksledningen. Ahvenistos avhandling skiljer sig med sitt mera problematiserande angreppssätt på brukssamhällets paternalism från Koivuniemis avhandling. Gemensamt i Koivuniemis och Ahvenistos avhandlingar är tolkningen av industrisamhället som någonting nytt som uppstår på den finländska landsbygden. I Koivuniemis avhandling väcktes arbetarna till politiskt agerande tack vare arbetarrörelsens genombrott i det finländska samhället och blev den förgivettagna motvikten till arbetsgivarens paternalism i industrisamhället. Ahvenisto har en bredare förståelse av det politiska och studerar bland annat arbetarnas egensinniga handlingsstrategier och motståndsmentalitet inom det paternalistiska systemet. Hon visar att arbetarrörelsen eller andra former av politisk mobilisering till sociala rörelser nödvändigtvis inte var de enda formerna av politiskt agerande i det paternalistiska industrisamhället.⁷⁷

Ahvenistos avhandling bygger vidare på en problematisering av begreppet paternalism i forskningen om industrisamhällen. I den diskussion som ursprungligen initierades av E. P. Thompson har många utgående från samma perspektiv som han problematiserat användbarheten av begreppet paternalism för att belysa industrisamhällets sociala relationer. Thompson kallade paternalismen för ett gemensamt kraftfält på den engelska landsbygden un-

76 Koivuniemi, s. 29–34.

77 Inkeri Ahvenisto, *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Bibliotheca Historica 118 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008).

der 1700-talet, han hävdade att de fattiga kunde tvinga överheten att ta på sig en del av paternalismens förpliktelser och funktioner, precis som de fattiga tvingades visa överheten vördnad och respekt.⁷⁸ Lars Magnusson har i sin artikel ställt frågan om den ofta åberopade paternalistiska kontrollen faktiskt fungerade i praktiken.⁷⁹ Samma tankegång följer Per Bolin i en kritisk recension av Patrick Joyces undersökning om paternalismen i det viktoriaiska England. Bolin hävdar att när fabriksägarna i England etablerade personliga relationer med sina anställda kan det tolkas som en stor eftergift, framom försök till social kontroll vilket Joyce i sin undersökning hävdade.⁸⁰

Den svenska historikern Christer Ericsson driver i sin avhandling tesen att paternalismen i brukssamhället var en kompromiss mellan bruksledningen och bruksarbetarna – vilket också är Koivuniemis uppfattning – men Ericsson kommer fram till att fackföreningen i Nyby bruk strävade till att hålla det paternalistiska skyddsätverket vid liv längre än vad bruksledningen var villig till. Till skillnad från Koivuniemi, som ser arbetar- och fackföreningsrörelsen som motvikt till paternalismen i industrisamhället, hävdar Ericsson att det var det paternalistiska systemets nedtrappning – eller hot om dess nedtrappning – som ledde till bruksarbetarnas politiska och fackliga mobilisering.⁸¹ Men i Ericssons undersökning om Nyby brukssamhälle dominerar kompromiss- och samförståndsandan medan arbetarnas motstånd och vardagens konflikter hamnar i skymundan.

Också i forskningen om industri- och brukssamhällen har man återskapat den historiesyn som problematiserades i det fö-

78 Edward P Thompson, *Herremakt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser* (Stockholm: Författarförlaget 1983), s. 151.

79 Lars Magnusson, 'Patriarkalism och social kontroll. Några synpunkter på ett problemkomplex', *Arbete och arbetsmarknad i Norden. Nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, (red.) Bernt Schiller & Thommy Svensson (Göteborg: Arkiv 1988), s. 139–143.

80 Per Bolin, 'Paternalism och underkastelse', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 38 (1987), s. 55–65.

81 Ericsson 1997, s. 54–56, 227–231.

regående. Förhållandena på svenska bruksorter har tolkats som förstadier till det svenska socialdemokratiska folkhemmet: högerkonservativa och sedermera också socialdemokrater försökte återskapa den goda och harmoniska bruksgemenskapen till att omfatta samhället i stort.⁸² Man har i ljuset av den socialdemokratiska historiesynen använt bruken som konkreta historiska fallstudier över den svenska arbetsmarknadens utveckling – ett land som gick från konflikt till samförstånd. I Finland har arbetarrörelsens historiesyn återskapat tolkningar enligt vilka bruksarbetarnas politiska protest kom till uttryck i facklig och politisk organisering. Det här hänger samman med att brukspaternalismen i Sverige, Danmark och Norge kunde samexistera med en stark fackföreningsrörelse, medan arbetsgivarna i Finland fram till andra världskrigets utbrott med hjälp av en paternalistisk ledningsstrategi försökte förhindra arbetarnas fackliga organisering.⁸³ I mindre grad har man undersökt kontinuitet och traditioner som präglade arbetsmarknadsrelationerna på bruksorterna. Istället har man, för att låna Kettunens uttryck, tolkat bruksorternas arbetsmarknadsrelationer som ett slags teleologisk negation om en inte ännu genomförd nordisk samhällsmodell med statliga regleringar av arbetsmarknaden, kollektiv avtalskultur och en utbred offentlig sektor.⁸⁴

82 Christer Ericsson, *Kapitalets politik och politikens kapital. Högermän, industrimän och patriarker 1890–1985* (Stockholm: Santérus 2008).

83 Ingar Kaldal, 'Arbeid, miljø og sosiale relasjoner blant sliperiarbeidarane i Follafooss', *Arbetarklassen i samhällets vardag – The Working Class in the Everyday Life of Society*, Papers on Labour History III, (red.) Katia Båsk, Antti Metsänkylä & Katarina Koskiranta (Helsinki 1991), s. 311–312; Pauli Kettunen, 'Från arbetarfrågan till personalpolitik', *Ett storföretag och dess omvandling. Parteks hundraåriga historia*, (red.) Antti Kuusterä (Helsingfors 2002) s. 353; Niels Jul Nielsen, *Virksomhed og arbejderliv. Bånd, brudflader og bedvidsthed på B&W 1850–1920* (København: Museum tusculanum press 2002), s. 35–36.

84 Pauli Kettunen, 'Strike – an outdated topic?', *Strike and social change*. Turun maakuntamuseo – Turku provincial museum. Publication series 7, (ed.) Pauli Kettunen (Turku 1993), s. 14.

Teoretiska utgångspunkter

I det här underkapitlet diskuterar jag de teoretiska perspektiv jag tillämpar i min avhandling. I min avhandling är den kulturhistoriska tolkningen av största vikt. Klass, genus, etnicitet och religion använder jag som analytiska ingångar i avhandlingen. Syftet med följande underkapitel är att presentera de teoretiska val som styr de tolkningar jag gör i avhandlingen.

Kulturella ingångar i förståelsen av bruksarbetarnas politiska agerande

Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande.⁸⁵

Orden i citatet skrevs av Karl Marx och företräder ett synsätt på historiskt agerande som är grundläggande i min förståelse av bruksarbetarnas politiska agerande. De omständigheter som bruksarbetarna levde i både möjliggjorde och begränsade deras politiska agerande. Citatet aktualiserar också historikerns roll i skapandet av sammanhang, frågeställning och kontext utifrån de villkor som forskaren verkar under. Till skillnad från en historiematerialistisk, kulturmarxistisk eller poststrukturalistisk förståelse ansluter jag mig till ett synsätt enligt vilket de sociala och kulturella inte bör hållas åtskilda utan är integrerade med varandra. Bägge aspekter behövs för att tolka politiskt agerande. Den kulturella ingången handlar om att lägga forskarens förståelse och tolkning i centrum i undersökningen av historiska skeenden. Som den finländska kulturhistorikern Anne Ollila skriver är kontextualiseringen central i den kulturhistoriska förståelsen av

85 Karl Marx, 'Louis Bonapartes 18:de brumaire' (1852). Marxistiskt textarkiv: <<http://www.marxists.org/svenska/marx/1852/08-d028.htm>> (28.5.2013).

det förflutna och forskaren själv är ytterst delaktig i skapandet av den historiska kontext som blir undersökt.⁸⁶

Citatet av Marx problematiserar relationen mellan det sociala och kulturella. Grundläggande i marxismen och historiematerialismen är att basen bestämmer överbyggnaden i samhället, vilket innebär att de materiella villkoren i samhället kommer till uttryck i kulturen. Kulturen blir i historiematerialismen ett slags bihang som i sista hand alltid leder tillbaka till det sociala. Men Marx öppnar för en djupare förståelse av växelverkan mellan det sociala och kulturella. Det sociala bestämmer förvisso människans varande och de omständigheter människan lever under, men är samtidigt föränderligt och således en produkt av mänsklig handling. I en slags kritisk utvärdering, efter en tidigare entusiasm kring den nyare kulturhistoriens möjligheter, skriver de amerikanska historikerna Victoria Bonnell och Lynn Hunt att det sociala bör inkluderas i historiska undersökningar. Inte i den form som man utövade socialhistoria tidigare, utan med förnyad insikt om vad den nyare kulturhistorien kan bidra med i förståelsen av det sociala.⁸⁷

I historiska undersökningar av folkligt politiskt agerande har kulturhistoriska förståelser haft en stor betydelse. Den amerikanska historiskt orienterade sociologen Charles Tilly har grovt kategoriserat hur forskare på olika sätt förhållit sig till folkligt politiskt agerande. Utgående från Tillys resonemang kan tre tolkningsmodeller urskiljas i forskningen:

- 1) folkets politiska agerande är impulsivt och framträder i samband med försämrade materiella villkor, t.ex. hungerkravaller uppstår när människor är hungriga;

86 Anne Ollila, *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuoliesta ja historiasta* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010), s. 17–20.

87 Victoria Bonnell & Lynn Hunt, 'Introduction', *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, (eds.) Victoria Bonnell & Lynn Hunt (Berkeley & Los Angeles: University of California press 1999), s. 11.

- 2) folket agerar politiskt utgående från ideologier uttänkta av andra än dem själva som inhämtats eller påtvingats på dem;
- 3) folket agerar politiskt utgående från erfarenheter av tidigare politisk kamp eller utgående från föreställningar som existerar bland dem eller i deras livsmiljö om de gängse sätten att utöva politik.⁸⁸

Det tredje alternativet beskriver det kulturanalytiska perspektivet som framförallt E. P. Thompson, Eric Hobsbawm och George Rudé företrädde. Kulturen blev en viktig ingång, hos Thompson med flera, för att förstå folkligt politiskt agerande genom att ta i beaktande den folkliga föreställningsvärlden och betydelsen av de kollektivt formade erfarenheterna. Även om man inom den kulturmarxistiska historietraditionen gärna såg kulturens förankring i det materiella, ville man ändå visa att just genom att studera de kulturella aspekterna kunde man nå insikt om folkligt politiskt agerande.⁸⁹

Vad är det fruktbara med en kulturell ingång till en undersökning av folkligt politiskt agerande? Valet av teoretiskt perspektiv syftar till att skapa förståelse för hur samhällets lägre skikt tänkte, resonerade och agerade i det förflutna. Framförallt används den kulturella ingången för att förstå människors sociala samverkan. Men det kräver en tät beskrivning (thick description) av de kulturella sammanhang människorna ingick i för att i likhet med Natalie Zemon Davis och E. P. Thompson förstå folkligt politiskt agerande i det förflutna. I den här avhandlingen gör jag en snäv rumslig avgränsning och fokuserar på ett lokalsamhälle, vilket gör det möjligt att gå på djupet i brukssamhällets sociala

88 Charles Tilly, 'Contentious repertoires in Great Britain, 1758–1834', *Repertoires and Cycles of Collective Action*, (ed.) Mark Traugott (Durham and London: Duke University press 1995), s. 25–39.

89 Suzanne Desan, 'Crowds, community, and ritual in the work of E. P. Thompson and Natalie Davis', *The New Cultural History*, (ed.) Lynn Hunt (Berkeley, Los Angeles & London: University of California press 1989), s. 53–55.

och kulturella system så som de upplevdes och upprätthölls av de människor som levde i Billnäs 1900–1920.⁹⁰

Syftet med den kulturella ingången i den här avhandlingen är att visa hur samhällelig förändring upplevdes och hur människor i det förflutna deltog i denna förändringsprocess. För att förstå människors erfarenheter, upplevelser och agerande undersöker jag det kulturella ramverk inom vilket detta kom till uttryck. Den teoretiska skolbildningen kring folkligt politiskt agerande, som jag i det följande presenterar, är starkt präglad av ett strukturalistiskt tänkande. Inte minst storheter inom forskningsfältet som den redan nämnda Charles Tilly betraktade folkligt politiskt agerande ur ett strukturalistiskt och makrohistoriskt perspektiv. Men hans senare arbeten hade tydligt närmat sig den nyare kulturhistoriens sätt att analysera.⁹¹ Särskilt Tillys yngre kollega Sidney Tarrow, som också är välkänd inom forskningsfältet, har utvecklat konfliktforskningen till att inkludera kulturhistoriska förståelser av politiskt agerande.⁹²

Tongivande inom forskningsfältet gällande folkligt politiskt agerande och som inspirerat forskare som Tilly och Tarrow, var George Rudé, Edward P Thompson, Natalie Zemon Davis och Eric Hobsbawm. De här fyra lade tillsammans med andra prominenta samtida socialhistoriker grunden för ett kulturanalytiskt perspektiv på folkligt politiskt agerande. Det symboliska, ritualer, erfarenheter och semiotik blev viktiga ingångar för dessa forskare att förstå politiskt agerande i det förflutna. Tillys kanske mest kända och spridda teoretiska begrepp i undersökningar av politiskt agerande, *konfliktrepertoar* (contentious repertoires), anknyter till ett kulturanalytiska synsätt som företrädades av Thompson och Davis. Enligt Tilly är all politisk handling (föreningsverksamhet, upplopp, stenkastning m.m.) som aktörer utför en konflikt (contention). Det politiska agerandet är enligt Tilly en form av handlande som genomförs av aktörerna utgående från tidigare

90 Ollila, s. 50–51. ”Thick description” anknyter till antropologen Clifford Geertz berömda uttryck.

91 Nyzell 2009, s. 20–24.

92 Tarrow 2013.

erfarenheter av politiskt agerande och som förändras, prövas och uppvisas i samband med olika sociala konflikter. Konfliktrepertoaren är en arena där aktörerna (folket och de makthavande) ställer krav på varandra, enligt Tilly är konfliktrepertoaren en historisk produkt och vid olika historiska tillfällen har aktörerna ett begränsat urval av metoder som de kan tillämpa i sitt politiska agerande.⁹³

I Thompsons och Davis socialhistoriska undersökningar fanns det, som andra tolkat dem, ett närmande till kulturanthropologin. Bägge försökte skapa historisk förståelse för de människor och samhällen de studerade genom att undersöka dem på samma sätt som antropologerna undersöker främmande kulturer. Deras kritik riktade sig mot en äldre socialhistorisk determinism och kausala förklaringsmodeller för mänskligt agerande i historien. Båda två kom på var sitt håll fram till att sociala konflikter av olika slag var en viktig del i lokalsamhällets vardag som ritual och symboliskt system och de såg det meningsfulla i att undersöka kulturella mönster i det förflutna för att förstå sociala konflikter.⁹⁴

I den här avhandlingen föredrar jag att använda mig av begreppet politisk repertoar framom begreppet konfliktrepertoar i syfte att beskriva den uppsättning av olika former av politiskt agerande som bruksarbetarna hade till sitt förfogande under den studerade tidsperioden. Konfliktrepertoar som analytiskt begrepp är problematiskt eftersom ett uppmärksammande av enbart kravaller, upplopp och uppror ger en skev bild av folkligt politiskt agerande, möjligheterna till olika former av politiskt agerande var kontextbundna. Det politiska agerandet kunde, som redan tidigare har nämnts, framträda som vardagligt motstånd, egensinniga handlingsstrategier, föreningsverksamhet, bestå av att rösta i val eller

93 Tilly 1995, s. 28–44; Stefan Nyzell, 'Spottloskor, gatsten, sablar och batonger. Reflektioner kring begreppen kollektiv aktion och kollektivt våld vid studier av sociala protester i mellankrigstidens Sverige', (red.) Nils Andersson, Lars Berggren & Mats Greiff, *Sociala konflikter och kulturella processer. Historia med människor i centrum*. Skrifter med historiska perspektiv volym 2 (Malmö Högskola 2004), s. 84–99.

94 Desan, s. 52–56; Ollila, s. 33–38, 48–51.

att följa den lokala politiska kulturens, i det här sammanhanget paternalismens, sociala rollspel. Genom att rikta fokus på bruksarbetarnas politiska repertoar finner man mångsidigheten – men också det motsägelsefulla och komplexa – i folkligt politiskt agerande i början av 1900-talet.

Genus, etnicitet och religion i politiskt agerande

Till E. P. Thompsons förtjänster hörde hans tolkning av klass som en social och kulturell konstruktion och som en historisk företeelse. Men till Thompsons och den tidigare arbetarhistoriens svagheter hörde en oförmåga att se andra identitetskonstruktioner. Exempelvis genus och etnicitet hör till dessa och är tillsammans med klass viktiga i förståelsen av bruksarbetarnas politik. Till min kulturhistoriska förståelse har olika identitetskonstruktioner en viktig jämbördig betydelse för att visa hur bruksarbetarnas förmådde använda sig av olika sociala positioner och relationer i deras vardag när de agerade politiskt.

Identitet och kultur har blivit allt viktigare i forskningen om politiskt agerande och politisk mobilisering. Det här hänger samman med den kulturella vändningen som skett också inom detta forskningsområde. Den amerikanska sociologen och historikern Sidney Tarrow visar hur aktörerna i sociala och politiska rörelser språkligt konstruerar sin egen position och artikulerar en politik utifrån denna. Tarrow fäster stor vikt vid identitetskonstruktioner som sker i samband med konfrontativ politik (contentious politics).⁹⁵ Den av historiematerialismen och marxismen pläderade klasskampen har enligt en del forskare ersatts av identitetspolitik, man kan kalla det för en vändning från kampen om omfördelning till kampen om erkännande, för att parafrasera den feministiska filosofen Nancy Fraser.⁹⁶ Identiteter har fått en stor betydelse i historieforskningen om politiskt agerande och klass

95 Tarrow 2013, s. 21.

96 Nancy Fraser, *Den radikala fantasin: mellan omfördelning och erkännande* (Göteborg: Daidalos 2003).

var inte den enda kollektiva identiteten som bruksarbetarna agerade utifrån.

Jag diskuterar i det följande hur genus, etnicitet och religion fungerar som analytiska ingångar i studiet av bruksarbetarnas politiska agerande. Genus har i tidigare historieforskning förknippats med kvinnor och kvinnlighet, men under de senaste årtiondena har män och manligheter blivit en viktig analyskategori i historieforskningen. Utgående från ett genusperspektiv på arbetarnas politiska agerande avser jag i den här avhandlingen synliggöra hur manligt/kvinnligt samspelar med politik. Särskilt i tidiga socialhistoriska undersökningar om arbetarklassens politik och politiska agerande har genus inte ägnats större uppmärksamhet. Som redan tidigare nämdes har genus och särskilt kvinnohistoria haft en viktig roll i nordisk arbetarhistoria, men det finns också arbetarhistoriska undersökningar som visar manlighetens betydelse i arbetarklassens politik.⁹⁷

Senaste årtiondens arbetarhistoria visar att klass i historien inte till fullo kan förstås utan att genus inkluderas i analysen. Det gäller inte minst i undersökningar av arbetarnas politiska agerande. Den amerikanska historikern Joan Scotts definition av genus som en analyskategori i historieforskningen har varit grundläggande för de senaste årtiondens genushistoria, syftet är att synliggöra skillnader mellan män/kvinnor och manligt/kvinnligt men framförallt hur skillnader skapas och upprätthålls, vilket enligt Scott sker på ett diskursivt plan.⁹⁸

97 Jag nämner här endast några utvalda nordiska akademiska avhandlingar som undersökt arbetarmanlighet under samma tid eller i en motsvarande kontext som jag undersöker: Eva Blomberg, *Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister. Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910–1940* (Stockholm: Almqvist & Wiksell 1995); Tapio Bergholm, *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkina-suhteiden murros 1944–1939* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1997), s. 30–37; Hilde Gunn Slottemo, *Fabrikkarbeider, far og forsørger: menn og mannlighet ved koksverket i Mo i Rana* (Trondheim 2003).

98 Ann-Catrin Östman, *Mjölk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940* (Åbo Akademis förlag 2000), s. 21–25, 27–29.

Den så kallade manshistoriska forskningen har visat att manlighet är historiskt föränderlig och att manlighet reproduceras på ett osynligt sätt vilket innebär att mannen och manlighet ofta förstås som normen för det allmänmänskliga. Syftet med att undersöka manlighet är att inte bara problematisera mäns makt över kvinnor, utan också problematisera och synliggöra hierarkier mellan män och olika manligheter, och skapa förståelser kring en del mäns maktlöshet. På den punkten fungerar manshistorien också relationellt: mäns position i samhället bestäms i förhållandet till andra män. Mansforskningen har utvecklat det teoretiska begreppet homosocialitet för att beskriva den sociala relationen mellan män där män identifierar och söker bekräftelse hos andra män. Det innebär att manlighet skapas i relation till andra män/manligheter och inte bara i relation till kvinnor/kvinnlighet.⁹⁹

Män som är oförmögna att leva upp till en viss norm för manlighet i tid och rum har ofta hamnat i samhällets marginaler. Särskilt har manshistorisk forskning pekat på faderskapets betydelse och mannens roll som familjeförsörjare, tillgången till politiska rättigheter eller ägande som viktiga faktorer som rangordnat män i det förflutna. Klass kan fungera som en möjlig ingång till att förstå skillnader mellan män, men vad manshistorien poängterar är att dessa skillnader kommer till uttryck i de kulturella föreställningar som finns kring hur en man bör vara och agera i samhället. Sådana skillnader blir aldrig blottlagda i en sådan forskning som undersöker mäns skilda socioekonomiska position i samhället, särskilt som själva klassbegreppet historiskt sett har byggt på könade förståelser av manligt och kvinnligt.¹⁰⁰

Begreppet etnicitet använder jag för att analysera vilken betydelse tillhörigheten till språkgrupp – svenskspråkiga, finsk-

99 Östman 2000, s. 25–26.

100 Östman 2000, s. 25–27; Claes Ekenstam, 'Män, manlighet och omanlighet i historien', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, (red.) Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 20–47; Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo Akademis förlag 2010), s. 43–47.

språkiga och tvåspråkiga – gavs i olika sammanhang. Inom etnicitetsforskningen har man undersökt hur olika grupper skapar och upprätthåller gränser utgående från en föreställd etnisk eller nationell gemenskap organiserad utifrån föreställningen om ”vi” och ”dom”. Etnicitet ger teoretiska verktyg för en förståelse av hur inkludering och exkludering sker på basen av individens etniska tillhörighet. Det är i mötet med främmande individer och representanter för en främmande grupp som det uppstår en etnocentrisk ”vi”-grupp. För att det ska kunna ske behövs så kallade hotbilder enligt den svenska historikern Björn Horgby. När invanda levnadsförhållanden upplevs vara hotade och vardagen blir allt mera osäker brukar främlingar och nykomlingar som associeras med förändringarna i samhället bli föremål för fientlighet och aggressivitet. Särskilt inom arbetarkulturen är ett främlingsfientligt agerande och exkluderande praktiker påtagliga. Exempelvis inom arbetsmarknaden har den fackliga politiken tillämpat utestängningsstrategier eller krävt att samma arbetsvillkor skall gälla i anställningen av utländsk arbetskraft och immigranter för att skydda den inhemska arbetskraften.¹⁰¹

I amerikansk arbetarhistoria har så kallade vithetsstudier problematiserat den amerikanska vita arbetarklassens rasism. Den amerikanska historikern David Roediger visar i sin studie hur den vita nordamerikanska arbetarklassen gjorde vitheten till en egenskap med vilken de kunde skilja sig från svarta arbetare och immigranter. Särskilt var avståndstagandet från svarta arbetare enligt Roediger viktigt för de vita. De svarta associerades med slaveriet och vitheten symboliserade oberoende och att kunna vara en självständig man.¹⁰² Att anspela på etnisk tillhörighet för att skapa privilegier åt den egna gruppen och exkludera andra från dessa privilegier tycks vara ett agerande som delar av arbetarklassen tillämpat vid olika tillfällen. Men också rädsla och hot om att själva bli exkluderade eller marginaliserade i samband med sam-

101 Horgby (1996), s. 46–50; Se också: Jesper Johansson, *”Så här gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här.” Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981* (Växjö University press 2008).

102 Roediger.

hällელი förändringar har föranlett arbetarna att tillämpa etniska argument i sitt politiska agerande.¹⁰³

För bruksarbetarna i Billnäs var språk den etniska markör som skapade och naturaliserade skillnader mellan arbetarna. En viktig fråga i avhandlingen är huruvida bruksarbetarna i bruksamhällets vardag skapade och upprätthöll sådana föreställningar om svenskhet och finskhet som kom till uttryck i deras politiska agerande. Med tanke på den här avhandlingens tematik finns det mycket att hämta i tidigare forskning om arbetarklassens identitetskonstruktion utgående från etnicitet och nationalitet, särskilt sådan forskning som visat på förhållandet mellan klass och etnicitet i arbetarnas politiska agerande.¹⁰⁴ I synnerhet i samband med arbetsmigrationen finns det skäl att diskutera etnicitetens betydelse i brukssamhällets vardagliga möten mellan finsk- och svenskspråkiga arbetare. I Billnäs var det fråga om migration inom landet då migranterna utgjordes av finskspråkiga finländare som flyttade inom landet till den svenskspråkiga bruksorten i Västnyland.

Religionen och människors religiösa trosföreställningar intar en viktig roll i min undersökning av bruksarbetarnas politiska agerande. Den finländska historikern Nils Erik Villstrand närmar sig politiskt agerande och politisk kultur i Österbotten från människornas vardagsnivå. Exempelvis hans essä om baptismen i Purmo som han tolkar som en social protest visar att den religiösa väckelsen i en österbottnisk socken i slutet av 1800-talet inte bara handlade om försämrade sociala förhållanden orsakade av strukturella förändringar i samhället. Just förståelsen av det lokala specifika bidrar till insiktsfulla analyser om baptismen som politisk kraft som mobiliserade invånarna i lokalsamhället på 1800-talet.¹⁰⁵

103 Gillian Evans, 'What about white people's history? Class, race and cultural wars in twenty-first-century Britain', *Culture Wars. Context, Models and Anthropologist's Accounts*, (eds.) Deborah James, Evelyn Mary Plaice & Christina Toren (New York & Oxford: Berghahn books 2010), s. 116–133.

104 Se ex: Roediger; Horgby 1996.

105 Villstrand 2002, s. 169–175.

Den finländska historikern Pirjo Markkola skriver i en artikel om hur arbetarnas religiösa känslor kom till uttryck i det sena 1800-talets väckelserörelser. Hon visar hur de häftiga och för många samtida onormala känsloutbrott som ägde rum på religiösa väckelsemöten kan tolkas som en folklig politisk protest mot den återhållsamma och stränga lutherska trosutövningen i det etablerade samhället.¹⁰⁶ Religionen och de religiösa trosföreställningarna var för vanligt folk i början av 1900-talet den kulturella ram inom vilken man tolkade och agerade i samhället. Markkola kritiserar tidigare forskning för att man ur dagens sekulära perspektiv underskattar religionens betydelse i det moderniserande samhället och att religionen inte beaktats på ett adekvat sätt när man undersökt historiska personers religiositet. Samtidigt som religionen har betonats i enskilda aktörers föreställningsvärld glömmer man att den kristna livsåskådningen och moraliska värdegrunden var den gällande normen och inte ett undantag i Finland kring sekelskiftet 1900.¹⁰⁷

Jag ansluter mig till den samhällshistoriska analys som den svenska historikern Mats Greiff tillämpar i sin undersökning om katolska och protestantiska arbetare i Belfast:

Men det räcker inte med att bara studera samhället som människor agerar i och genom sitt agerande omskapar. Det är också viktigt att studera hela den agerande människan och inte reducera henne till t ex kvinna eller lönearbetare beroende på vilken frågeställning man har. Hon har både ett genus, en etnisk tillhörighet och en klassposition. Det är utifrån hela erfarenhetsvärlden människans skapar sin kultur och bygger sina identiteter.¹⁰⁸

106 Pirjo Markkola, 'Työväen uskonnolliset tunteet', *Työväki ja tunteet*. Väki voimakas 15, (toim.) Elina Katainen & Pirkko Kotila (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002), s. 286–289.

107 Pirjo Markkola, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–2002* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002), s. 10, 28.

108 Greiff, s. 24.

Greiff problematiserar de många identiteter och de lojaliteter enskilda individer hade i det förflutna. Den samhällshistoriska ansats som Greiff förespråkar för att förstå det komplexa sociokulturella system av relationer arbetarna ingick i är att se helheten (det politiska, ekonomiska och kulturella). Även om Greiff inte använder det teoretiska begreppet intersektionalitet är hans undersökning om arbetarna i Belfast ett utmärkt exempel på hur till synes skilda sociala kategorier var invävda och hur de kommer till uttryck i arbetarnas vardag och hur det eventuellt uppstod konflikter mellan dessa.¹⁰⁹

I den här avhandlingen uppmärksammar jag flera olika sociala kategorier för att visa vilken betydelse dessa hade i bruksarbetarnas politiska agerande. Syftet med att beakta olika sociala kategorier är att undvika ett perspektiv som ser på maktrelationer som endimensionella. Exempelvis i förståelsen av homosocialitet kan etnicitet och klass användas för att förstå hur män rangordnades sinsemellan. Klass har ofta utgjort något av den självklara utgångspunkten i tidigare arbetarhistoria och de andra kategorierna genus, etnicitet, religion, ålder o.s.v. har underställts klass. Men en motsvarande kritik har riktats mot så kallad identitetsforskning som väljer att föra alla kategorier av ojämlikhet under samma kulturella paraply. Det finns alltså som Maria Sjöberg påpekar ”anledning att vara uppmärksam på vad begreppen ”kultur” och ”identitet” är ägnade att belysa – och på samma gång vad begreppen därmed döljer.” Sjöberg förespråkar tydlighet i vad som kan förklaras med identitet och vad som är former av ekonomisk ojämlikhet.¹¹⁰

109 Greiff, s. 24–25.

110 Maria Sjöberg, 'Flera paradoxer', *Scandia* 78:2 (2012) *Supplement Genushistoriens utmaningar*, s. 81–82.

Metod, källor och avhandlingens uppläggnig

Mikrohistoria

Den grundläggande metodologiska ansatsen i den här avhandlingen är mikrohistoria. Mikrohistoria har definierats som intensiva historiska närläsningar av ett smalt avgränsat material, lokalsamhälle eller historiskt fenomen. Mikrohistoria ska inte förstås som avgränsandets historia utan historia genom det småskaliga – i bästa fall kan en mikrohistorisk metodologisk ansats bidra med generaliseringar utgående från det småskaliga.¹¹¹

I Billnäs levde man inte isolerade från den omkringliggande världen utan förändringarna som ägde rum på global nivå inverkade på händelseutvecklingen i det lilla brukssamhället. Industri-kapitalismens uppkomst under 1800-talet var inte en jämn och smidig process, den gav upphov till skilda temporala utvecklingar på olika håll i världen som enligt William Sewell var "contradictory, conflictual, cyclical, and chronically crisis-prone". För att fånga den här dynamiken med vilken Sewell beskriver kapitalismens historiska utveckling krävs historiska förståelser som går på djupet framom på bredden.¹¹²

Giovanni Levi skriver att mikrohistoria är att konkret synliggöra det universella i de små detaljerna.¹¹³ Därför brukar mikrohistoria studera konkreta händelser och människorna i deras vardag. En grupp historiker, som förespråkar den tyska vardagshistoriska inriktningen, hävdar att det är just i det vardagliga politiska agerandet som idéer och normer i det förflutna blir synliga.¹¹⁴ Framförallt ser jag mikrohistoria som en fruktbar metodologi att dels

111 Matti Peltonen 2000, s. 256–257; Östman 2000, s. 37–40.

112 Sewell, s. 277.

113 Giovanni Levi, 'On Microhistory', *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke (Cambridge: Polity press 1991). För en utförlig teoretisk diskussion om mikrohistoria se även: Matti Peltonen (2000).

114 Paul Steege, Andrew Stuart Bergerson, Maureen Healy and Pamela E. Swett, 'The History of Everyday-Life: A Second Chapter', *The Journal of Modern History Vol. 80 No. 2* (2008).

operationalisera frågeställningar om kön, klass, etnicitet, dels kritiskt förhålla mig till det nationella historiska narrativet.

Människorna som levde i det förflutna stod inför olika alternativ men källorna berättar mycket sällan om de. Här intar forskaren en viktig roll i att avgöra vilka möjligheter, resurser och alternativ människor hade i det förflutna genom att effektivt kombinera olika slags källor.¹¹⁵ Just detta sätt att arbeta är typiskt i mikrohistoria där man utnyttjar olika källor i en avgränsad rumslig och tidslig kontext.

Folkligt politiskt agerande kan bäst förstås genom att studera människor i deras livsmiljö och inom den kultur som de levde i. Att människor agerade utifrån de sociala och kulturella villkor som för dem var ”omedelbart för handen givna” kräver detaljerade kunskaper om och insikter i det lokalsamhälle inom vilket de levde och verkade. Jag är ute efter att studera bruksarbetarna i deras vardagliga politiska agerande och vill fånga deras tankevärld. Det är just i praxis som sociala och kulturella normer och föreställningar får betydelse, med andra ord i sådana situationer där människorna ger sitt agerande betydelse. Jag väljer att i min avhandling använda begreppet språkspel framom mentaliteter och ideologier. Språkspel, som jag presenterar i det följande, anspelar på hur föreställningar, mentaliteter och ideologier kom till uttryck när de sattes i handling, det vill säga i den vardagliga praktiken.

Att avläsa politiskt agerande i det förflutna

I avhandlingen tillämpar jag en kulturell förståelse av politiskt agerande som styr läsningen och tolkningen av källorna. Jag fäster uppmärksamhet vid språket, i huvudsak retoriken och diskurserna, som förmedlas genom källorna. Den mikrohistoriska metodologiska ansatsen hjälper till att förstå kontexten som bruksarbetarna levde i, medan språket är nyckeln till att tolka tal,

115 Ollila, s. 70–71.

berättelser, handlingar, gester och ritualer som bruksarbetarna tillämpade i sitt politiska agerande.

Jag tillämpar William Sewells språkspelsmetafor för att tolka arbetarnas politiska agerande. Sewell visar hur språket i sig är inte det viktiga, utan hur språket som aktivitet är nyckeln till att förstå och tolka det sociala: "[a]s Wittgenstein puts it, "the term 'language-game' is meant to bring into prominence the fact that the *speaking* of language is part of an activity, or a form of life".¹¹⁶ Sewell utvecklar, enligt min mening, radikalt den kulturmarxistiska traditionen representerad av bland annat E. P. Thompson. Sewell hävdar, i likhet med Thompson, att kulturen är nyckeln till att förstå människors erfarenheter av förtryck och utsatthet i det kapitalistiska samhället. Men Sewell utvidgar sin analys till att inte bara gälla ord och bokstäver, utan han ser all semiotisk praktik som uttryck för det sociala. Som Ulrika Holgersson påpekar rör sig Sewell nära den postmarxistiska teoribildningen: diskurserna och språket är inte egna självständiga enheter som kan skiljas från en social verklighet, utan den sociala verkligheten och det materiella är diskursivt konstruerat. Men språket är sammanlänkat med det materiella: tingen får sin betydelse först när de sätts in i ett sammanhang som uttrycks språkligt.¹¹⁷ Det här gäller inte bara materiella ting – utan människor kan ur detta perspektiv också betraktas som kulturella konstruktioner.

Jag uppmärksammar de retoriska finesserna i paternalismen, hur arbetarna kunde tillämpa bruksledningens paternalistiska retorik för att skapa handlingsutrymme i den trängda vardagen – bland annat genom användningen av eufemismer – och de tillfällen när arbetaren spelade sin roll som den svagare parten i behov av patronens beskydd i det paternalistiska förhållandet. Detta är särskilt framträdande i arbetarnas brev 1918 från fånglägren till bruksledningen: arbetarna anhöll om att bli befriade genom att tillämpa bruksledningens paternalistiska retorik, som jag behandlar i kapitel 4. En motsvarande repertoar, då arbetarna

116 Sewell, s. 336.

117 Ulrika Holgersson, *Klass. Feministiska och kulturanalytiska perspektiv* (Lund: Studentlitteratur 2011), 139–141.

spelar underdåniga för att skapa eget handlingsutrymme, framträder i avhandlingens samtliga kapitel. För att tala med Sewell gav bruksarbetarnas språkspel betydelse åt särskilda klass-, genus- och etniska relationer som befäste hierarkiernas betydelse i brukssamhället. Bruksarbetarnas agerande kan anses konstruera och reproducera den kulturella maktutövningen i brukssamhället.

Med de tidigare nämnda begreppen *dold agenda* och dess motsats öppen agenda anknyter James Scott till Thompsons teatermetafor för att beskriva paternalistiska samhällens sociala praktik. Scott erbjuder i sin bok *Domination and the Arts of Resistance*, flera analytiska verktyg att studera den retorik och det språk med vilka överordnade och underordnade spelade teater. Problemet för den samtida eliten och för eftervärlden är att de underordnade använde sig av ett språk som av eliten förklarats som bråk, orsakat av hungersnöd eller av att massorna blev vilseledda av agitatorer. Därför är det i grund och botten en källkritisk fråga som historikern ställs inför när de underordnade sociala gruppernas agerande beskrivs i det historiska källmaterialet – inte sällan avfärdas de underordnades agerande som irrationellt och de som en gång gett upphov till källmaterialet har befäst sin maktposition genom att marginalisera eller nedvärdera arbetarnas politiska agerande. Till de mest kända exemplen i arbetarhistoria hör E. P. Thompsons berömda artikel om de engelska massornas moraliska ekonomi i vilket han blottlade den kulturella föreställningsvärld som låg till grund för den engelska arbetarklassens politiska agerande.¹¹⁸

Texterna, retoriken och de symboliska handlingarna samt det som kallas för semiotik som allt framgår av källmaterialet får betydelse i ett visst historiskt sammanhang. När bruksarbetarnas politiska repertoar förändrades blir det intressant att följa med hur andra språkspel (t.ex. arbetarrörelsens) tillsammans med det redan existerande språkspelet i brukssamhället utnyttjades och hur de tillämpades i olika sammanhang. Språket som bruksarbetarna tillämpade i olika sammanhang hade en identitetsskapande funktion som användes för att legitimera politiskt agerande.

118 E. P. Thompson 1991, s. 185–258.

Arkiv- och minnesmaterial

Min avhandling bygger på ett mångsidigt källurval. I huvudsak består källorna av kvalitativt material, det vill säga olika texter och intervjuer. I avhandlingen för jag, när det blir aktuellt, källkritiska resonemang kring en viss källa och dess användbarhet. Stundvis komparerar jag händelserna och förhållandena i Billnäs med skeendet i näraliggande samhällen. De näraliggande samhällena är grannbruken Fiskars och Åminnefors men också Pojo kommun och Karis stationssamhälle som ligger närmast intill Billnäs. I jämförelserna har jag utnyttjat både primärkällor och tidigare lokalhistorisk forskning. Komparationens syfte är att visa på vad som är särpräglad för Billnäs och vad som kan räknas som allmänna företeelser, någon konsekvent jämförelse är det dock inte fråga om.

I det följande presenterar jag avhandlingens uppläggning och det källmaterial jag utnyttjar. Avslutningsvis diskuterar jag användbarheten av det intervjumaterial som jag har till mitt förfogande.

Från inledningskapitlet, som presenterar avhandlingens syfte, frågeställningar, teori och metod, övergår avhandlingen till kapitel 2 som avser behandla Billnäs bruk vid ingången till 1900-talet. I kapitlet gör jag en kort historisk översikt av brukets utveckling från att det grundades 1641 fram till 1800-talets slut. I den historiska översikten från 1641 till slutet av 1800-talet visar jag hur paternalismen utvecklades i dialog mellan brukets olika ägare och arbetarna. I kapitlet framgår hur paternalismen konkret kom till uttryck på bruket. Jag visar också hur förändringar i den industriella produktionen i bruket inverkade på paternalismen och arbetskraften. Syftet med kapitel 2 är att visa traditionernas betydelse för senare historiska händelser i den tidsperiod som är i fokus i avhandlingen.

I kapitel 2 ges en beskrivning av den lokala kontexten och paternalismen i brukssamhället. I första hand utnyttjas material i Billnäs Bruk AB:s arkiv om personalen, något som ger både kvalitativa och kvantitativa uppgifter om bruksarbetarnas sociala

förhållanden. Sjuk-kassans räkenskaper och lönelistor bidrar med kvantitativa uppgifter om arbetarnas anställningsförhållanden och om inflyttning, äktenskapsbildning och släktskap, information som kompletteras med uppgifter från Pojo församlings arkiv. Enskilda personuppgifter har jag hämtat från Brages pressarkivs biografiska avdelning som innehåller tidningsartiklar skrivna i samband med födelsedagar, dödsfall eller intervjuer med personerna. Även dödsannonserna bidrar med värdefull information om arbetarnas släktrelationer och andra sociala nätverk i bruks-samhället. Det senare källmaterialet tillämpar jag också i avhand-lingen övriga kapitel. Med hjälp av enskilda individskildringar lyfts olika individers politiska agerande fram som exempel. De kvalitativa källorna i kapitel 2 utgörs även av intervjuer med arbe-tare (som jag presenterar något framöver), dessa belyser vardag-ligt motstånd och undersöks i kombination med rapporter om brottslighet i bruket som finns i bolagets arkiv.

I kapitel 3 undersöker jag bruksarbetarnas politiska agerande under tidsperioden 1900–1918. Till skillnad från de övriga ka-pitlen som har en tematisk disposition är kapitel 3 kronologiskt uppställt och behandlar bruksarbetarnas agerande i samband med de samhällsomvälvande händelser som ägde rum i Finland. Dessa samhällsomvälvande händelser som påverkade förhållan-dena i Billnäs var bland annat samhällskrisen efter februarimani-festet 1899 som kulminerade med storstrejken 1905 och den poli-tiska jäsningen i samhället fram till det första lantdagsvalet 1907. Därefter riktas fokus på revolutionsåret 1917 och inbördeskriget 1918 som räknas till de stora omvälvande händelserna i Finlands historia i början av 1900-talet. Källunderlag för kapitlet utgör dagstidningarnas rapporter, bygdebrev och insändare om förhål-landena i Billnäs i samband med dessa händelser. Läsningen av dagstidningarna kombinerar jag med arbetar- och fackförening-arnas material – i första hand protokoll, historiker och berättelser. I underkapitlet om den så kallade prästlönetvisten 1901 använder jag bland annat kyrkoherde Birger Selroos avhandling pro gra-du i religionssociologi och kyrkohistoria vid Åbo Akademi från 1956, tillsammans med primärkällor ur församlingsarkivet och

intervjuer som berör denna konflikt i lokalsamhället. Också Pojo kaplanen Hjalmar Paunus memoarer är en viktig källa som ger insyn i de sociala relationerna och bruksarbetarnas liv i kommunen i början av 1900-talet.

I kapitel 4 behandlas tiden efter inbördeskriget 1918, den så kallade återanpassningsprocessen i lokalsamhället och försöken att normalisera samhällsförhållandena efter inbördeskriget. I kapitlet är de röda bruksarbetarnas försök att återgå till vardagen efter kriget i fokus. Det huvudsakliga källunderlaget utgörs av Statsförbrytelsesdomstolens (VRO) och Överdomstolen för statsförbrytelsers (VRYO) brottsakter som finns i Riksarkivet. Genom ett urval av enskilda arbetares brottsakter (närmare motiveringar för urvalet i kapitlet) undersöker jag interaktionen mellan de tillfångatagna arbetarna, den vita bruksledningen/skyddskåren och statsförbrytelsesdomstolen. Jag har också bekantat mig med korrespondensen mellan bruksledningen och de olika myndigheter där den röda fångproblematiken behandlades och diskuterades. I fokus är också korrespondensen mellan bruksledning och myndigheterna om de rödas anhöriga som levde kvar i brukssamhället efter inbördeskriget. Utöver de tillfångatagna röda männen som inväntade sina domar i fånglägren, studerar jag hustrurnas och kvinnornas agerande efter kriget som de framgår i brev, protokoll och de rapporter som finns i kommunens fattigvårdsarkiv och i bolagsarkivet. Folkhögskolläraren Alexander Rajalins ”dagsboks-brev”¹¹⁹ från 1918 är en viktig källa. Rajalin agerade som den lokala skyddskårens skrivare och sekreterare i den kommunala fattigvårdsstyrelsen i april–maj 1918. Rajalin beskriver detaljerat händelserna ur en vitgardists perspektiv under de dramatiska månaderna strax efter inbördeskriget, hans dagbok är en unik samtida källa som berättar om synen på de röda bruksarbetarna men den bör behandlas med källkritisk skärpa vilket jag återkommer till i kapitel 4. Kapitel 4 tematiserar också återanpassningsproblematiken efter inbördeskriget i brukssamhället.

119 Alexander Rajalin skrev en dagbok april-maj 1918 som var ämnad som dagboksanteckningar skrivna som brev till hans fästmo i Åbo. ”Dagboks-brev” är Rajalings egen benämning av källmaterialet.

En viktig tyngdpunkt i kapitlet är vilka slags händelser och minnen som blir historia och vilka som inte blir det. Vilken roll hade bruksarbetarna i detta, det vill säga i skapandet av den historiska bilden av inbördeskriget?

Intervju- och minnesmaterialet är mycket omfattande och består av Kurt Österbergs intervjuer med äldre bruksarbetare i Billnäs under 1970- och 1980-talen, Alf-Erik Helsings intervjuer med medlemmar i Billnäs svenska arbetarförening som publicerades i föreningens historik 1986 (ny utgåva 2006). Några av Helsings intervjuer finns även bevarade i Arbetararkivets intervjusamlingar (Työväen muistitietotoimikunta).

Det överlägset största och mångsidigaste intervjumaterialet är Kurt ”Kurre” Österbergs (1930–2010) intervjuer med bruksarbetare i Billnäs. Österberg arbetade med att intervjua äldre västnyländska personer – inte sällan representanter för allmogen och arbetarklassen – i hela Västnyland från Sjundea i öst till Bromarv i väst finansierades av de lokala sparbankerna. Syftet med Österbergs intervjuer var att samla in västnyländska dialekter, talessätt, anekdoter och uttal. Österberg var en känd revypersonlighet i Västnyland och medverkade i både teater och TV och hämtade då inspiration från de intervjuer han hade gjort. Intervjumaterialet som han samlade in bland gamla bruksarbetare i Billnäs låg till grund för en av Österberg skriven amatörteaterpjäs framförd i Billnäs åren 2001–2003 som behandlar brukets historia från stenålder till nutid, pjäsen hette *Billnäs – ett kärt helvete 1 & 2*. Intervjumaterialet går under rubriken *Västnyländsk berättelsesamling från förritidn* och består av sammanlagt 400 timmar av intervjuer. Den del av samlingen som jag har tagit del av har digitaliserats under 2000-talet av upphovsmannen Kurt Österberg. Antalet CD-skivor med intervjuer (med bruksarbetare från Billnäs) uppgår till 30. Jag har haft 21 skivor till mitt förfogande och som jag använt i avhandlingen. Materialet är indexerat och delvis transkriberat av upphovsmannen under 2000-talet. De äldsta informanterna som framträder i intervjumaterialet är födda kring 1895 och de yngsta var födda på 1910-talet. Det är i huvudsak fråga om manliga informanter och arbetare.

Fördelen med Österbergs intervjuer är att de är gjorda av en orsbo med en personlig relation och bekantskap till de intervjuade. Österberg var född i Billnäs och hans far och farbror, som också deltog i intervjuerna, hade arbetat vid bruket. Släkten var ursprungligen invandrad från Sverige på 1880-talet. Vid intervjutillfället var informanterna i åldrarna 70–90 år gamla, en del intervjuades hemma hos sig, andra blev intervjuade i grupp på en offentlig plats (Samlingslokalen i Billnäs). I intervjusituationerna har informanterna fått tala fritt utgående från ett tema som Österberg på förhand presenterat, t.ex. bruksidrott, arbete, fester. I synnerhet när informanterna intervjuades i grupp, fick de tala fritt och i de flesta fall har informanterna avvikit från den frågeställning eller det tema som Österberg angav för informanterna. Vad jag särskilt uppmärksammat i detta intervjumaterial är de vardagliga detaljerna. De intervjuade går mycket sällan in på politiska teman i brukets historia t.ex. föreningsverksamhet, kommunalpolitik eller olika historiska händelser som storstrejken.

Muntlig historia (oral history) har blivit en etablerad metod inom historieforskningen.¹²⁰ För min avhandlings del utgör intervjuerna ett mycket viktigt källmaterial som bidrar med det som inte framgår i skriftliga källor, till exempel förenings-, företags- och myndighetsarkiv. Historikern som är ute efter att finna spår av folkliga föreställningar, den *dolda agendan* som nämndes tidigare, kan återfinna spår av detta i den muntliga traditionen. Jämförelser med tidigare forskning har hjälpt mig att tolka intervjumaterialet. Jag fäster inte bara uppmärksamhet vid berättelsernas innehåll, utan också vid hur och varför de förmedlas. Minnesmaterialet är ett viktigt komplement då jag bildar mig en helhetsuppfattning om det förflutna, det som minnesmaterialet förmedlar är ibland det som arkivkällorna tigger om.

Muntlig historia är en av de nödvändiga källorna i arbetet med en historia om personer som lämnat väldigt få skriftliga källor efter sig. Exempelvis arbetare som vanligtvis kommer fram i arkiv-

120 Paul Thompson, 'The Voice of the Past: Oral History', *The Oral History Reader. Second Edition*, (ed.) Robert Perks & Alistair Thomson (London & New York: Routledge 2006), s. 25–31.

materialet enbart som siffror eller namn får en röst och lyfts därmed med hjälp av intervjuer eller nedskrivna minnesberättelser upp till att bli historiska subjekt. Den klassiska källkritiken enligt Ranke ställer den kritiska frågan till muntlig historia huruvida informationen är fabricerad, manipulerad eller ideologiskt präglad för att vilseleda åhöraren. Men historikern som tillämpar ett underifrånperspektiv kan likväl ställa frågan om inte också arkivmaterialet bör behandlas med samma källkritiska frågor.¹²¹ I min avhandling har jag inte använt intervjumaterialet i första hand i syfte att utreda *vad som egentligen hände*, utan syftet har varit att nå en muntlig tradition och ett berättande som inte framgår ur arkivmaterialet.

Överlappande lokalhistoria – tidigare lokalhistorisk forskning som resurs

En värdefull resurs i mitt arbete är den rika lokal- och amatörhistoriska forskning som finns med anknytning till Billnäs, Karis eller Pojo. Många vetenskapligt uppbyggda mikrohistoriska arbeten (exempelvis Risto Alapuros och Matti Peltonens undersökningar) har tillämpat den redan existerande lokalhistoriska forskningen för att bedriva en fördjupande mikrohistorisk forskning kring en viss frågeställning eller vetenskaplig problemformulering. Den lokal- och amatörhistoriska forskningen erbjuder inte bara en inblick i den lokalhistoriska kontexten utan ger också en ingång till enskilda källor vilket underlättar forskarens arbete med att ställa teoretiskt underbyggda frågor.¹²²

121 Gwyn Prins, 'Oral History', *New Perspectives on Historical Writing*, (ed.) Peter Burke (Cambridge: Polity press 1991), s. 133–137; Ahvenisto, s. 39–41; Ahlbäck 2010, s. 205–206.

122 Matti Peltonen, 'Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria', *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*, (toim.) Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (Tampere: Vastapaino 2010), s. 140–141.

Den lokalhistoriska forskningen har inte onödiggjort sedvanlig primärforskning. Bland de lokalhistoriska verk som varit till nytta kan nämnas Helmer Tegengrens historik över Billnäs bruk från år 1949, som visserligen är ett vetenskapligt beställningsarbete och Sture Lindholms lokalhistoriska verk om inbördeskriget 1918 i Västnyland och Pojo. Helmer Tegengrens välskrivna företagshistoriska verk fokuserar främst på bolagets historia från grundandet 1641 till 1940-talet, men för sin tid med ett mycket ambitiöst utfört kulturhistoriskt angreppssätt på brukets historia som också tog i beaktande bruksarbetarnas sociala villkor och levnadsförhållanden. Dock är Tegengrens verk skrivet ur företagets perspektiv, vilket ur framställningen uteslutit arbetskonflikter och eventuella motsättningar mellan arbetare och bruksledningen. Sture Lindholms böcker har varit mycket användbara i sökandet efter källmaterial och bidragit med insiktsfulla kunskaper och information om inbördeskrigets händelser på lokal nivå. Lindholms forskning har dessutom underlättat arbetet med att spåra lokala rödgardister. Tack vare hans heltäckande personregister över samtliga röda pojabor 1918 har jag lyckats sammanställa ett register över dem som deltog på den röda sidan från Billnäs.¹²³

Förutom Tegengrens företagshistorik har jag också haft nytta av övriga bolagshistoriker om Fiskars AB (efter 1920 inkorporerades Billnäs AB som dotterbolag till Fiskars). I samband med brukets 350 års jubileum publicerades en historik som främst behandlar tidsperioden efter andra världskriget.¹²⁴ Brukets historia har skildrats i längre reportage i samband med jubileumsår och dem har jag återfunnit i Brages Pressarkiv. År 2011 påbörjade Raseborgs stad arbetet med detaljplan över bruket vilket gav anled-

123 Helmer Tegengren, *Billnäs bruks historia. Minnesskrift på uppdrag av styrelsen för O.Y. Billnäs A.B.* (Helsingfors 1949); Sture Lindholm, "Röd galenskap – vit terror". *Det förträngda kriget 1918 i Västnyland* (Helsingfors & Ekenäs: Söderströms & Clío 2005); Sture Lindholm, *Röda moln över industribygd – Arbetarsocknen Pojo under inbördeskriget 1918* (Ekenäs: Clío 2007).

124 Sten Björkman, Arne Heporauta, Timo Tuomi, *Billnäs – Fem årtionden av industri- och samhällshistoria* (Pojo 1991).

ning till en utredning om kvarvarande byggnaders historia. Trots vissa brister och fel innehåller utredningen viktig information om brukssamhällets fysiska rum och kulturlandskap.¹²⁵

Alf-Erik Helsing har skrivit en historik om Billnäs svenska arbetarförenings och Johan Koivisto om Billnäs metallfackavdelnings historia som varit till stor nytta, vilket också gäller Helsing historik om Karis svenska arbetarförening. Bland annat använder jag Helsing intervjuer med enskilda föreningsaktivister som ligger till grund för både historiken om Billnäs- och Karis svenska arbetarförening.¹²⁶ Rolf Johansson har skrivit en avhandling pro gradu om arbetarrörelsens ankomst till Pojo socken 1905–1916, samt utgående från avhandlingen publicerat en kort uppsats om ämnet.¹²⁷

Också andra lokal- och hembygdshistoriska arbeten har bidragit till att ge insikt i den lokalhistoriska kontexten och enskilda människors levnadsöden (dessa nämner jag givetvis skilt för sig i noterna). Själv har jag varit involverad i arbetet med Pojo socialdemokratiska kommunalorganisations historik, som beklagligtvis inte har publicerats av uppdragsgivarna, men som gav mig möjlighet att bekanta mig med samtliga lokala arbetarorganisationers arkivmaterial och arkivmaterial gällande kommunala ärenden och föreningars- och organisationers handskrivna histo-

125 *UTREDNINGAR FÖR BILLNÄS DETALJPLAN. Billnäs landskaps historia, nuläge och rekommendationer för markanvändningen. RAPPORT 31.01.2011. Finnish Consulting Group.*

126 Alf-Erik Helsing, *Berättelser från Billnäs* (Pojo 1986). En andra uppdaterad upplaga utkom 2006. Alf-Erik Helsing, *Det började med järnvägen* (Karis 1995); Johan Koivisto, *Verktygsarbetarnas hundraåriga fackliga verksamhet i Billnäs brukssamhälle. Billnäs Metallarbetar fackavdelning nr 21 1907–2007* (s.l. 2007).

127 Rolf Johansson, *När det "röda" Pojo präglades: arbetarrörelsen i Pojo socken 1905–1916*. Otryckt avhandling pro gradu i Finlands och Skandinavien historia, Helsingfors Universitet 1986.; Rolf Johansson, 'När Pojo blev rött – Arbetarrörelsen i Pojo socken', *Bruk och bygd. Perspektiver på västnyländsk historia*. Historicus skriftserie vol.8, (red.) Holger Weiss (Helsingfors 1991), s. 101–125.

riker i samband med jubileumsår. Detta har varit till stor nytta i avhandlingsarbetet.

Pojo kommun har en skriven historik i tre delar från forntid till 1865.¹²⁸ Uppgiften att skriva den fjärde och avslutande delen av kommunens historia tilldelades agrolagen och lokalpolitikern Elis Westergård som påbörjade arbetet med insamlingen av källmaterial och skrev några utkast, men han avled före arbetets färdigställande. Det Westergård hann författa publicerades postumt med titeln *Ur min hembygds hävder* och täcker enbart fragmentariskt Pojo kommuns historia efter 1860.¹²⁹ Arbetet med en kommunhistorik lades på is och har inte återupptagits. En del av den empiri som Westergård samlade finns i Pojo kommunarkiv, ett material som jag har bekantat mig med och haft nytta av. En mängd mindre och större lokalhistoriska arbeten minskar kunskapsluckan om Pojos 1900-tals historia, dylika arbeten är ofta informativa och behandlar vitt skilda frågor och tidsepoker, allt från transport och kommunikation till förenings- och skolväsendets utveckling i kommunen. Året 1918 har rönt intresse i flera lokalhistoriska arbeten om Karis och Billnäs som dels bygger på tidigare forskningsinsatser dels intervjuer och tidningsmaterial.¹³⁰

128 *Pojo sockens historia del I-III*, del I utkom 1959 och delarna II och III 1966.

129 Elis J. Westergård, *Ur min hembygds hävder* (Pojo 1983).

130 Lars Nyberg, *Kriser och ödesår* (Karis 1978); *Karis 1918. Utgiven av Karis-Billnäs gymnasium 2001*.

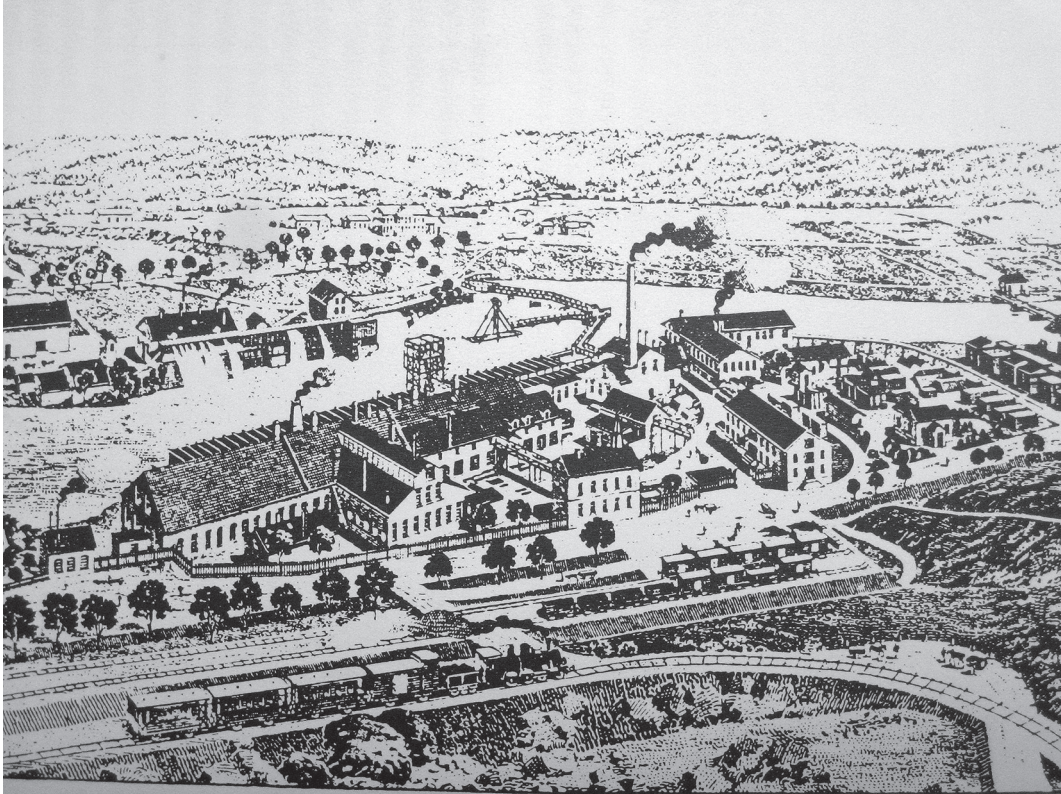

Bild 2. Billnäs bruk i början av 1900-talet. Källa: Reklamtryck 1904, i privat ägo.

II Brukssamhället

Vid Rågrinden

När jag långsamt vandrar ner från gamla stallet
och tar vägen över nya landsvägsbron
syns mig skummet yva vitt där vid fallet.
Men det är förstås nog mest en illusion.
Gamla Billnäs håller nu på att försvinna,
tidens tand och dagens krav går hand i hand.
Men för bruket ännu många pulsar brinna
och man skänker det en tanke varm ibland.¹³¹

Den okända diktaren som skrev ned dessa rader på ett vykort 1905 berättar om det gamla Billnäs bruk som höll på att förändras. När vi stiger in i Billnäs bruk år 1900 är det ett samhälle som skiljde sig från det omkringliggande samhället. De rent fysiska gränser som skiljde Billnäs från det omkringliggande samhället var åkrarna, ängarna och skogen. Men i människornas medvetande skapades och upprätthölls gränser som kom till uttryck i den byggda miljön. Åren kring sekelskiftet 1900 är Billnäs bruk i Västnyland en växande metallindustri. 40 olika modeller av yxor, hammare, hackor, skyfflar, spadar och räfsor m.m. tillverkas på bruket. *Billnäs* var ett varumärke som år 1900 var känt utanför landets gränser. På den stora världsutställningen i Paris 1889 mottog Billnäs ett specialomnämmande för de vackra yxor som tillverkades på bruket. Vid ingången av 1910-talet förknippas Billnäs också med kontorsmöbler; stolar, skrivbord och skåp, matbord, stolar och parkettgolv som ingick i den mångsidiga pro-

131 Kurre Österberg & Kurt Westerholm, *Pohja kuvina – Pojobilder* (Pojo 1988), s. 22. Dikten skriven 1905 på ett vykort, författaren okänd.

duktkatalogen. Framgången var ett resultat av en medveten omläggning av produktionen: från järnframställning och småskalig manufaktur tillverkning till modern massproduktion som sysselsatte hundratal arbetare.¹³²

Kring bruket som grundats 1641 hade ett samhälle vuxit fram. Det tidiga 1900-talet var en brytningsperiod i brukets historia, produktionsomläggningen under 1800-talets sista årtionden förändrade brukssamhället och de sociala relationerna i Billnäs. Billnäs stod vid korsningen mellan det gamla och nya. Syftet med detta kapitel är att synliggöra kontexten till avhandlingens senare kapitel. Det är ingen vanlig bakgrundsteckning utan ett försök att belysa brukssamhällets särigheter och särskilda villkor som hjälper oss att förstå den historiska kontexten som bruksinvånarna levde i och som de agerade utifrån under tidsperioden 1900–1920.

Den paternalistiska ledningsstrategin utmärkte brukssamhällets sociala relationer. En paternalistisk ledningsstrategi hade ur arbetsgivarens perspektiv syftet att knyta den yrkeskunniga arbetskraften till företaget. Med hjälp av paternalismen strävade arbetsgivaren efter att värva ny arbetskraft, göra den stationär och få den att arbeta enligt arbetsgivarens föreskrifter. I en uppsats om den japanska och östasiatiska fabriksledningens paternalism visar Thommy Svensson hur en paternalistisk ledningsstrategi användes för att förebygga konflikter som kunde uppstå mellan arbetsgivare och arbetare i kapitalistiska produktionsförhållanden. Svensson jämför det sena 1900-talets asiatiska varvsindustri med paternalismen i svenska bruk drygt hundra år tidigare som enligt honom har många påfallande likheter (Svensson utgår från den på 1980-talet mycket omtalade japanska företagsledningsstrategin). Påståendet att den auktoritära företagsledningen och paternalismen som utövats inom östasiatiska industriföretag skulle vara sammanlänkade med de asiatiska kulturernas feudala och auktoritära traditioner håller inte enligt Svensson. Utan istället ser Svensson en medveten strategi bakom paternalismen i

132 *Kotimaisen teollisuuden albumi – Album öfver den inhemska industrin* (Helsingfors 1913), s. 46–51.

japanska, koreanska och kinesiska industriföretag för att anpassa arbetarna till kapitalistiska produktionsförhållanden som onekligen gjort de östasiatiska länderna till framgångsrika industrinationer. Motsvarande bakomliggande strategi finner Svensson i Västeuropa i slutet av 1800-talet. Svensson visar med en lokal fallstudie om ett svenskt brukssamhälle, Jonsered, hur den paternalistiska strategin övergick från att ha varit reaktiv till proaktiv. En paternalistisk ledningsstrategi skulle fungera som motvikt till socialism, arbetarnas fackliga organisering och bevara arbetsgivarnas makt på arbetsmarknaden. Den nyare industripaternalismen som utvecklades på bruken i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet skulle bevara den gamla patriarkala ordningen på bruken men samtidigt utveckla de sociala förhållandena att arbetarna kunde känna sig tillfreds med tillvaron i det paternalistiskt styrda brukssamhället. Svenssons tolkning är mycket fruktbar för att beskriva hur bruksledningen resonerade i Billnäs i början av 1900-talet.¹³³

I likhet med Jonsered bruk, som var ett isolerat brukssamhälle fram till att ett nytt stationssamhälle uppstod intill bruket, var Billnäs geografiska läge intill det nya växande stationssamhället Karis en nackdel för bruksledningen. Tidigare hade brukssamhällets isolering från omvärlden varit en fördel för bruksägaren, men med järnvägens ankomst och det nära in till stationssamhällets uppkomst förändrade allt detta. Det nya hotade det gamla. Stationssamhället Karis och närheten till Helsingfors lockade bort arbetskraften från landsbygden samtidigt som nya arbetsmöjligheter uppstod och nya idéer och impulser kom till brukssamhället.

Lösningen var ett paternalistiskt socialt system som kompenenserade de låga lönerna och samtidigt höll arbetskraften kvar i bruket. Med sociala förmåner försökte bruket hålla kvar de yrkeskunniga arbetarna i bruket och fostra en skötsam arbetarstam

133 Thommy Svensson, 'Japansk företagsledning och svenska bruk – en felande länk?', *Arbetsliv och arbetsmarknad i Norden. Nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, (red.) Bernt Schiller & Thommy Svensson (Göteborg: Arkiv 1988), s. 161–171, 183–184.

med vilken bruket kunde klara sig i konkurrensen mot de stora metallindustriföretagen. Bostäder, hälsovård, skolor, bibliotek och ett aktivt föreningsliv hörde till några av de sociala förmåner som arbetsgivaren erbjöd sina arbetare i Billnäs. Bruksledningen erbjöd arbetarna trygghet och en säker utkomst och bruksledningen försökte skapa en gemenskap mellan ledning och anställd i brukssamhället – dessa aspekter var centrala i det tidiga 1900-talets paternalistiska ledningsstrategi.

När ett nytt modernt stationssamhälle uppstod invid det gamla bruket var det som om två parallella världar skulle ha uppstått i Västnyland – det nya moderna stationssamhället och det gamla brukssamhället. Karis stationssamhälle blev bygdens logistiska centrum tack vare järnvägen. Järnvägsknutpunkt blev Karis 1905 när kustbanan mellan Åbo och Helsingfors invigdes för trafik och korsade den redan år 1873 byggda Hangö-Hyvingebanan.¹³⁴ Brukstjänstemannen Armas Appelgren beskrev stationssamhällets utveckling i den lokala dagstidningen *Västra Nyland* år 1925:

Nyligen besöktes Karis stationssamhälle av en person som icke varit där på de senaste tjugofem åren. Personen ifråga kände inte precis som en emigrant känner när han första gången beträder Broadway i New York – inte precis – men ej långt därifrån. Han kände sig nämligen ganska överväldigad. Där det för 25 år sedan endast fanns en låg stationsbyggnad, ett par eller tre små privat-hus, en hög och torr ås, en sumpmark, en åkerlapp, en äng, några gångstigar och ett par tiotal personer, finns nu omkring 170 regelbundet bebyggda tomter, ca 60 handelsaffärer, 4 banker, biografteater, kommunalhus, svensk mellanskola, flera bönehus, ungdomsföreningshus, torg, gator, parker och elektrisk gatubelysning. [...]

Det Karis som i dessa dagar begår minnet av en 600 årig historisk tillvaro är ju kyrkan och bosättningen i Karis socken där omkring. Men hela västra Nyland menar med det moderna Karis icke den gamla kyrkan och bygden runtom utan i allmänhet Karis station och det bebyggda området närmast omkring densamma.

134 Nyberg, s. 75–78.

Orsaken är ganska plausibel. Karis är den ort i västra Nyland som de flesta resande måste genomfara.¹³⁵

Tågstationen blev det naturliga centrumet för det moderna stationssamhället medan socknens gamla mötesplats, platsen kring den medeltida gråstenskyrkan, hamnade några kilometer utanför stationssamhället. Det geografiska avståndet mellan Karis och Billnäs är kort, endast två kilometer, men för dem som levde i början av 1900-talet var det mentala avståndet mellan de två samhällena långt. För de samtida var gränsen mellan de två samhällena tydlig.

Särskild betydelse hade Rågrinden – en grind försedd med låsanordning och en portvakt som upptog vägavgift av dem som önskade passera genom grinden. Grinden och stängslet skiljde de två samhällena från varandra. På båda sidor om Rågrinden upplevdes den andra sidan som främmande. Sett från stationssamhället var det ett konservativt och patriarkalt landskap som öppnade sig på andra sidan Rågrinden. Det var de mäktiga brukspatronernas och de stora godsägarnas samhälle, de som ägde all jord och styrde lokalsamhället med järnhand.¹³⁶

Den som betraktade stationssamhället från brukssamhället uppfattade kanske det nya som växte fram på andra sidan Rågrinden som någonting hotfullt och farligt. Stationssamhället representerade det moderna livets kaotiska och rotlösa tillvaro, ett samhälle utan traditioner och befolkat av inflyttade människor med nya främmande idéer och tänkesätt. Till skillnad från det snabbt föränderliga och oroliga stationssamhället ingav brukssamhället känslan av stabilitet och trygghet i tillvaron.¹³⁷

135 ”Karis – staden i vardande” 26.6.1925, VN; Citatet ingår i: Torsten Bergman, ’Några första anhalter i Karis stationssamhällets historia’ (2014). Gardberg Centers webb-sida: <<http://www.gardbergcenter.hembygd.fi/aktuellt/article-42145-31184-samarbete-med-tidningen-etela-uusimaa>> (3.2.2014).

136 Per-Olof Blomqvist, ’Rågrinden och friherre Hisingers vägavgifter’, *Ta Plats i Raseborg – lokalhistorisk tidskrift*. Utgivare Pro Gardberg Center r.f. 2009, s. 22–24.

137 Nyberg, s. 75–83.

Den som passerade Rågrinden vid ingången av 1910-talet till Karis mötte ett dynamiskt och snabbt växande samhälle som uppstått kring den viktiga järnvägsknutpunkten. Brukstjänstemannen från Billnäs, Armas Appelgren, berättade om den nya tidens ankomst till landsbygden, hur moderniseringen hade förvandlat den tidigare obebodda sumpmarken och torra åsen till en levande och växande ”metropol” – ett Nordens Paris som man i folkmun kallade stationssamhället – med tätbebyggelse, gator, handelsbodas, bönehus, banker, skolor, ungdomsföreningens lokal. Det var ett samhälle i rörelse. I Karis byggdes också arbetar-rörelsens Folkets hus och Andelshandelns butik.

I Karis fanns industri som tjänade den moderna människans konsumtionsbehov: cykelverkstad, kläd-, väsk- och textilfabrik, margarinfabrik och läskedrycksbryggeri. I Karis kunde bruksin-vånaren göra sina dagliga inköp, konsumera och ta del av ortens politiska och religiösa liv. Pengar var i rörelse när orten hade enligt Appelgren fyra stycken banker år 1925. Järnvägen förband Karis med omvärlden, och med järnvägen kom människor och nya idéer snabbare till orten än någonsin tidigare. I Karis mötte bruksin-vånaren det moderna klassamhällets motsättningar och möjligheter. Stationssamhället – som det officiellt kallades 1915 – blev det nya dynamiska samhället i den västnyländska bygden som ersatte brukens tidigare roll som spridare av nya idéer och influenser.¹³⁸

Utomstående ansåg friheterna vara begränsade i brukssamhället. Brukets patron ägde marken, bostäderna, produktionsanläggningarna och till och med ”tomrummet” i brukssamhället. Arbetarna kunde inte ens ha sina politiska eller fackliga möten i brukssamhället utan patronens eller bruksledningens tillstånd. Folkets hus byggdes i Karis och den första andelshandeln på en tomt i Pojo kyrkby som arbetarna lyckades köpa av en jordbrukare, sådana byggnader ville brukspatronerna och godsägarna inte ha på sina marker. Patronen utövade faderlig omsorg och omtanke över sina bruksarbetare, enligt en del kritiska röster var arbetarna underställda patronens patriarkala makt. Utomståen-

138 Nyberg, s. 75–78.

de som råkade vistas i bruket utan patronens lov blev visade till Rågrinden. I brukssamhället fanns en hierarki som ansågs naturlig mellan arbetarna, tjänstemännen och patronen. Å andra sidan hade varje medlem i brukssamhället en plats i tillvaron. Samhället behövde alla för att fungera som en helhet. Patronens uppgift var att skydda sina arbetare från utomstående som hotade gemenskapen i brukssamhället. Med Rågrinden och stängslet mot stationssamhället ville patronen skydda de egna från den ondskefulla omvärlden och hålla allt det som kunde tänkas hota harmonin i brukssamhället på utsidan.

De nästan schablonmässiga beskrivningarna i det föregående om de två samhällen som låg intill varandra i Västnyland bör problematiseras. Å andra sidan kan förhållandet mellan de två samhällen hjälpa oss förstå övergången från ståndssamhället till det moderna samhället, en samhällelig förändring som ägde rum i Finland årtiondena kring sekelskiftet 1900. Billnäs och Karis levde inte isolerade från varandra. Människorna tog intryck och skapade det samhälle de levde i utgående från föreställningar och intryck som hämtades utifrån. För bruksinvånarna i Billnäs konkretiserade det moderna livets ankomst med det stationssamhället som byggdes upp intill brukssamhället. Men brukssamhället hade aldrig varit ett statiskt och stillastående samhälle. Förändringarnas vindar blåste också genom brukssamhället. Frågan blir hur det omkringliggande samhällets förändring inverkade på förhållandena i brukssamhället?

När vi passerar genom Rågrinden till Billnäs bör vi bekanta oss med brukssamhällets historiska tillblivelse och det samhälle som står framför oss. Hur utvecklades brukssamhället i Billnäs? Vilken betydelse hade traditionerna i brukssamhället i början av 1900-talet? Hur inverkade det på brukssamhället och bruksinvånarnas vardag när produktionen lades om?

Brukets historia 1641–1883

Stångjärnssmedjan vid Skavista fors på Dönsby och Forsby hemman i Pojo socken i Västnyland byggdes 1640. Brukets grundare, köpman Carl Billsten från Åbo, erhöll privilegier 1641 av kronan att bedriva bruksverksamhet vid forsen i Pojo socken i Västnyland. Bruket som grundades fick namnet Billnäs efter dess grundare.

Billnäs var det fjärde järnbruket som grundades i det svenska rikets östra rikshalva. Västnyland hade visat sig vara gynnsamt för bruksverksamhet tack vare vattendragen, skogsresurserna, malmfyndigheterna i Ojamo gruva vid Lojosjön, de goda logistiska förhållandena och tillgången på arbetskraft. Det senare gällde främst den icke-yrkeskunniga arbetskraften, framförallt koldrängar och annat arbetsfolk. Den yrkeskunniga arbetskraften bestående av smeder värvades utifrån till bruket. Vid Skavista forsen lät Billsten uppföra en stångjärnshammare som drevs med den vattenkraft man erhöll från forsen. Bruket anlades vid Svartån, ett drygt 30 kilometer långt vattendrag som förbinder Lojosjön i nordost med Pojoviken i sydväst det vill säga den fjord på Hangöudds östra sida som går in i landet från Finska viken. Svartån eller Karisån hade sedan forntiden varit en viktig förbindelse mellan inlandet och havet, sedan forntiden hade trakten varit befolkad.

Bruket låg vid den stora landsvägen mellan Åbo och Viborg, en av den östra rikshalvans viktigaste förbindelser till land sedan medeltiden. Längs med landsvägen drygt sex kilometer västerut låg Skuru hamn och Pojo kyrkby. Beläget vid Pojovikens inre del, där de två viktiga vattendragen Svartån och Fiskarsån mynnade ut i havet, var Skuru en viktig hamnplats sedan medeltiden. När malmfyndigheterna sinade i Ojamo gruva skeppades järnmalm från Utö gruva i Stockholms skärgård till Skuru. Malmen fördes vidare till Billnäs bruks masugn som byggdes ett stycke uppströms längs med Svartån vid Landsbro i Karis socken. I ma-

sugnen vid Landsbro utvann man järn ur malmen som transporterades nedströms till stångjärnshammaren i Billnäs.¹³⁹

Nära Skuru fanns den medeltida S:ta Maria gråstenskyrka som var Pojo sockens kyrka. Kyrkbyn stod dock vid sidan om de dynamiska brukssamhällen som grundades i socknen under 1600-talet. Långt in på 1900-talet var kyrkbyn platsen dit sockeninvanarna gick för att ta del av söndagens gudstjänst eller i kommunala ärenden. Men det var på bruken och i godsens som socknens invånare tillbringade största delen av sin tid.

Billnäs var det första privatägda järnbruket i den östra riksdelen. Innan Carl Billsten inledde bruksverksamheten i Västnyland hade han förtjänat en anseelig förmögenhet som köpman och byggherre i Åbo. Till Billstens tidigare affärsverksamhet hörde tull- och skatteindrivning i Åbo. Kronan hade utlokaliserat kronans tull- och skatteindrivning i staden till privata entreprenörer. De goda vinsterna som Billsten förtjänade på tull- och skatteindrivning gav det behövliga kapitalet för att starta bruksverksamheten i Västnyland. Billnäs bruk anlades när den svenska stormakten expanderade och utvinningen av järn var viktigt för kronans politik. Också bruksverksamheten som tidigare drivits av kronan utlokaliserades till privata entreprenörer som hade det nödvändiga kapitalet för järnframställning.¹⁴⁰

Billsten lyckades tillförsäkna sig jordegendomar, arbetskraft och nödvändiga naturresurser (träkol och järnmalm) med statsmaktens hjälp. Med särskilda privilegier kunde Billsten få tillgång till böndernas jord och deras arbetskraft. Bönderna blev befriade från att betala skatt till kronan och de blev inte utskrivna till militärtjänst, istället tvingades de avstå från delar av sin jord och leverera träkol från sina skogar åt bruksägaren Billsten. Motgångarna i bruksverksamheten skyllde Billsten på adelns motstånd och böndernas uppstudsighet. Billsten förde tidvis en mycket hård lokal maktkamp mot bland annat greven av Raseborg om

139 Tegengren, s. 26, 30–33, 35.

140 Tegengren, s. 22–24, 39–41.

böndernas skatteören och mot Ekenäsborgarna om rätten att få bedriva handel med de lokala bönderna.¹⁴¹

Allmogens reaktion på Billstens bruksdrift lät inte vänta på sig. År 1659 ledde hemmansägaren korpral Claes Olofsson Esping från Dönsby traktens bönder till en räd mot Billstens masugn i Landsbro och stångjärnshammaren i Billnäs. Masugnen förstördes, bönderna brände ner bruket och de slog sönder vattenrännan. Bruket totalförstördes och verksamheten låg nere i flera år efter böndernas härjningar. Helmer Tegengren hävdar att korpral Espings motiv var personlig hämnd mot Billsten. Bruket vid Skavista fors och masugnen i Landsbro hade anlagts på Espings hemman medan han själv varit inkallad till krigstjänst och deltagit i den svenska arméns fälttåg i Polen. Redan före Espings hämndaktion mot Billnäs hade Billstens bruksverksamhet fått klagomål av traktens bönder som påstod att masugnsdammen orsakade översvämningar i Svartån och förstörde deras odlingsmarker.¹⁴²

Arbetskraften på Billnäs kom huvudsakligen utifrån. Billsten och hans efterträdare värvade yrkeskunniga smeder från den västra rikshalvan och från utlandet. Både saxiska och vallonska smeder verkade under olika perioder under 1600- och 1700-talen i Billnäs. Men i huvudsak var det fråga om smeder från den västra riksdelen, och efter rikssprängningen 1809 fortsatte värvandet av svenska smeder till Billnäs. Koldrängar och annat arbetsfolk lyckades bruksägarna värva bland den lokala allmogen. Värvning av arbetskraft följde ett rätt så likartat mönster fram till 1900-talet i Billnäs: den yrkeskunniga arbetskraften värvades längre borti-

141 Tegengren, s. 28, 39–42, 45–50, 53, 55–62, 66–67; Kustaa H. J. Vilkuna, 'Ruukinomistajien vallan ulottovuudet', *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen arkisto 116, toim. Piia Einonen & Petri Karonen (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002), s. 174.

142 Tegengren, s. 47–49.

från, medan arbetsfolket som stod lägre ned i yrkeshierarkin vär-
vades bland den lokala allmogen.¹⁴³

Problemet för bruksägarna var tillgången på yrkeskunnig ar-
betskraft och att få dem att hållas kvar på bruket. Konkurrensen
mellan bruken om yrkeskunnig arbetskraft var hård. Under Carl
Billstens tid uppstod det problem i Billnäs på grund av smedernas
avgång. Smederna klagade över dåliga arbetsförhållanden och
de usla sociala förhållandena i Billnäs. Bruksarbetarna bedrev
olovlig handel med livsmedel och andra livsförnödenheter med
den lokala allmogen. Under Carl Billstens tid stred smederna och
bruksägaren om rätten att få utöva handel med traktens bönder,
en rättighet som enbart tillkom Billsten. På hammarsmedstinget
1674 uttryckte smederna i Billnäs att de ”hellre mista allt än att bli
kvar i arbete hos Billsten.”¹⁴⁴

För att hålla kvar den yrkeskunniga arbetskraften på bruket var
bruksägarna tvungna till att tillgodose bruksarbetarnas sociala
behov och krav på anständiga levnadsförhållanden. Carl Billsten
inrättade ett slags kreditsystem vilket innebar att bruksarbetar-
na kunde köpa livsmedel, kläder, salt, tobak, brännvin, halm,
hö och andra viktiga livsförnödenheter av bruksägaren i utbyte
mot smedernas och det övriga arbetsfolkets arbetsinsatser. Bill-
stens kreditsystem i Billnäs motsvarade de olika strategier som
tillämpades på andra bruksorter i Sverige under 1600-talet då
bruksägarna försökte hålla kvar arbetskraften på bruken. Genom
krediter som smederna tog av brukspatronen skuldsattes smed-
erna och skulderna avbetalades genom arbete hos bruksägaren.
Priset på varorna uppgav Billsten först vid bokslutet varje år. För
att trygga tillgången på arbetskraft i bruket yrkade Carl Billsten
på att de skulder som smederna lämnat obetalda under sin livstid
ärvdes av smedens barn:

143 Tegengren, s. 179, 188, 245; Kustaa H. J. Vilkkuna, *Arkielämää patriarkaali-
sessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Histo-
riallisia tutkimuksia* 196 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1996), s.
27, 30.

144 Tegengren, s. 66, 195.

Då barnen under sin uppväxttid ätit brukets bröd och bidragit till föräldrarnas skuld borde de åläggas att ”vid tjänsten stadigt... förbliva”.¹⁴⁵

Sönerna ärvde både fädrens arbete och skulder. Skuldspiralen var omöjlig att bryta när sonen som tog över arbetet själv var tvungen att söka kredit hos bruksägaren för sitt eget och sin familjs uppehälle. Till bruksägarnas strategi hörde att anställa smeder med familj för att trygga både arbetskraftens reproduktion och arbetarnas underhåll. Om smeden önskade byta arbetsgivare måste han uppvisa bevis för den nya arbetsgivaren att han inte längre stod i skuld till den tidigare. I vissa fall kunde den nya arbetsgivaren betala smedens skulder till den förra arbetsgivaren för att kunna värva en yrkeskunnig arbetare.¹⁴⁶

Stångjärns- och hammarsmedernas arbetsförhållande reglerades av de förordningar som gällde i Finland fram till 1860-talet. Brukets interna angelägenheter behandlades i de så kallade bergs- och hammarsmedstingen som årligen hölls på olika bruksorter i Åboland och Västnyland. Bergs- och hammarsmedstingen var en slags arbetsdomstol där den dåtida arbetslagstiftningen – masmästar- och hammarsmedsförordningarna – behandlades. Det sista bergs- och hammarsmedstinget hölls 1854 och förordningarna upphörde att gälla 1858. Fram till 1800-talets senare hälft ingick smederna i skråväsendet som kontrollerade och skyddade yrket genom att skapa bestämda hierarkier inom yrkesgruppen och bestämmelser gällande lärlings- och mästerprov. Redan under Billstens era inrättades enligt rådande skråordning en ämbetslåda i Billnäs. Ämbetslådan skulle skydda smedernas inkomstbortfall i samband med sjukdom, och medlen till ämbetslådan betalades in med årliga avgifter bland dess medlemmar och med gåvor från bruksägaren. Bruksfolket stod för övrigt under bruksägarens laga försvar. Trots de stränga arbetsförhållandena i bruket och den patriarkala maktutövningen sökte många ur den lokala allmogen

145 Tegengren, s. 194.

146 Tegengren, s. 193–195; Vilkuna 1996, s. 33, 132–138.

tjänst i bruket för att undgå militärtjänstgöring eftersom bruken var befriade från knektutskrivningar under stormaktstiden.¹⁴⁷

Även om bruksägarna höll kvar smederna och deras avkomlingar på bruket med hjälp av kreditsystemet, frågar man sig hur det var möjligt att motivera arbetarna till goda arbetsprestationer och hur det överlag var möjligt att man kunde bedriva en fungerande produktion? För att bruket överhuvudtaget skulle kunna producera någonting måste bruksägaren ty sig till både piskan och moroten. Om piskan var det stränga patriarkala styret och hotet om repressalier mot bruksarbetarna om de inte skötte sig, var moroten möjligheten till ett någorlunda anständigt liv och en någorlunda tryggt tillvaro i ett otryggt samhälle.

Det hela kan tolkas som att det fanns en ömsesidighet i bruks-samhällets sociala relationer. Bruksägaren belönade ett hårt och strävsamt arbete med en materiell trygghet för bruksarbetarna. Börje Harnesk hävdar i sin studie om paternalistiska relationer i bondesamhället i Sverige under 1700- och 1800-talen att tjänstefolk kände till och kunde försvara sina rättigheter och skyldigheter i det paternalistiska samhället.¹⁴⁸ Det finns indikationer som talar för att även bruksarbetarna i Billnäs hade en sådan förmåga att tolka samhället de levde i.

Detta framgår av det paternalistiska sociala system som bruksägarna utvecklade på bruken. Varje omläggning av produktionen, varje förändring i bruket måste bruksägaren ta bruksarbetarnas intressen i beaktande. Redan under den billstenska eran, som sträckte sig fram till 1723, gavs olika sociala förmåner till bruksarbetarna. Bruksägaren var skyldig att förmedla livsmedel och andra livsförnödenheter till arbetarna. Bruksägaren måste skapa ett socialt system på bruket. Bruksarbetarna erbjöds bostäder och möjlighet att utöva eget jordbruk och en småskalig boskapsskötsel.¹⁴⁹ Å andra sidan kan smedens jordbruk och bo-

147 Tegengren, s. 187–191; Vilkuina 1996, s. 30–31.

148 Börje Harnesk, *Legofolk: Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige* (Umeå 1990), s. 138–148.

149 Tegengren, s. 193, 195.

skapsskötsel tolkas som en nödvändig lösning för att trygga smedernas knappa uppehälle.

En ny ägarfamilj vid namn Hising (fr.o.m. 1770 ändrades släktnamnet till Hisinger när ätten adlades) tog över bruksdriften i samband med köpet av Billnäs 1723 (i köpet ingick också Billstens andra bruk i Västnyland, det vill säga Fagervik och Skogby). Då utvecklades det sociala systemet på bruket och i synnerhet under brukspatron Johan Hisingers tid skedde betydande investeringar i brukets sociala system. Johan Hisingers valspråk ”omtanke och drift” kan tolkas som den officiella agenda han och hans ättlingar hade i förvaltningen av släktens bruksrörelse i Västnyland. Johan Hisinger, som övertog bruksdriften av sin far 1757, bosatte sig vid Fagervik där han och hans efterföljande ledde bruksverksamheten i Fagervik, Skogby och Billnäs.¹⁵⁰

Stigande livsmedelspriser, perioder av lågkonjunktur inom järnhandeln och arbetarnas emigration till Ryssland tvingade Johan Hisinger att förbättra de egna brukens sociala förhållanden för att hålla kvar arbetskraften. Efter en brand 1775 ödelades Billnäs bruk, och de nya byggnader som uppfördes efter branden vittnar om satsningar i brukets sociala system. Brukets äldsta byggnader är från denna tid: två spannmålmagasin, gamla ladugården och smedsstugorna. Dessa byggnader är nära förknippade med brukets sociala verksamhet. Redan före branden byggdes en kvarn som hade en viktig betydelse för brukets självförsörjning. Jordbruket utvidgades till att också omfatta boskapsskötsel, huvudsakligen för att göra brukssamhället självförsörjande.¹⁵¹ Detta kan förstås utgående från en merkantilistisk ekonomisk synpunkt, bruksägarna ville göra bruken självförsörjande. Enligt en merkantilistisk logik kunde köp och import av livsmedel och andra varor till bruken kompenseras genom satsningar på brukens egen jordbruksdrift och boskapsskötsel.

150 Tegengren, s. 89, 123, 138.

151 Tegengren, s. 124–125, 127, 133–134, 138–139, 246; Arkkitehtitoimisto Tina Valpala, *Billnäsin ruukin ydin kulttuuriympäristöohjelma* (Pohja 2001), s. 16.

Det var inte bara fråga om patriarkala förpliktelser och merkantilistiskt ekonomiskt tänkande som man följde, utan satsningarna på förbättrade sociala förhållanden för bruksarbetarna kan ses som en slags trygghet mot bruksarbetarnas upproriskhet. I Billnäs hade bruksarbetarnas upproriskhet kommit till uttryck i stölder, sabotage, tredskande, superi, arbetsinställningar, bortflyttning och rymningar. Under de senare katastrofala hungeråren 1866–1868 hade bruksägaren lärt sig vikten av att upprätthålla en egen omfattande livsmedelsdistribution för sina bruksarbetare. Under de sista stora hungeråren grundades brukets bageri som dagligen bakade bröd till bruksfolket och gav bröd till vallfärdande tiggarskaror som besökte bruket. Under svåra hungerår var plundring, stölder, brottslighet och upproriskhet en så pass stor risk för bruksrörelsen att bruksägarna var villiga att satsa resurser på bruksarbetarnas uppehälle.¹⁵²

Den andra stora satsningen på bruksarbetarnas sociala omsorg var byggandet av nya arbetarbostäder i bruket och möjlighet till egna åkertäppor och trädgårdar intill bostaden. Ett slags premiesystem infördes, bruksarbetarna mottog en årlig ”julgåva” bestående av lax, tobak, öl och kläder av patronen som tack för sina arbetsinsatser. År 1782 inrättade Hisinger en bruksskola för arbetarbarnen i Billnäs; permanent skolgång var det dock inte fråga om förrän drygt 100 år senare. Hisinger grundade dessutom två fonder, den ena för anställning av skolmästare och barnmorska, och den andra för att ge understöd till avskedade dragoner och soldater bosatta i brukens underlydande rusthåll. Fonderna gav även understöd till brukets fattiga. Landsvägarna, skogen och ån fick användas av bruksinvånarna men med vissa begränsningar och regler. Exempelvis träden i skogen var fridlysta och vägen skulle underhållas med gemensamma ansträngningar av bruksinvånarna och allmogen. Däremot tilläts fiske i ån och sjöarna, bruksinvånarna fick färdas på de av brukspatronen bekostade landsvägarna och arbetarna hade rätt att plocka bär och svamp

152 Tegengren, s. 246; Nils Malmberg, *Pojo socken under nödåren 1867–1868*. Otryckt avhandling pro gradu i Nordisk historia, Åbo Akademi 1976, ÅAB, s. 99.

i skogarna. År 1797 gav brukspatronen specifika förordningar om vilka slags träd brukets torpare fick använda för brädfodring och som gärdselstörar till sina torp. Torparna fick också spikar till byggverksamheten vid bruket. På så sätt försökte bruksägaren förhindra den olovliga handeln av spik när smederna sålde dessa till torparna.¹⁵³

Kreditsystemet liknade allt mera ett gåvosystem, men maktförhållandena mellan patron och arbetare förblev de samma. Skillnaden låg i att gåvans symbolik byggde på föreställningen om ett ömsesidigt förhållande mellan givare och mottagare. Patronen gav arbetaren livsmedel, bostad, skola åt arbetarbarnen och infrastruktur såsom vägar – men också skydd mot en farlig omvärld. Gåvan gavs inte utan motprestation. Arbetaren förväntades förtjäna sitt uppehälle genom arbete och vara patronen lydiga, underställa sig patronens regler och följa hans råd och bestämmelser. Gåvan var en eufemism för den paternalistiska maktutövningen. Någon egentlig tillgivenhet mot patronen från bruksarbetarnas sida eller patronens goda vilja mot sina underlydande arbetare var det nödvändigtvis inte fråga om. Gåvan var smörjmedlet som fick det paternalistiska maskineriet att fungera friktionsfritt.¹⁵⁴

Uppror och öppna konfrontationer var ovanliga på bruket före 1900-talet. Bruksarbetarna kunde däremot tillämpa olika former av vardagligt motstånd. Kustaa H. J. Vilkkuna tolkar konflikter på de tidigmoderna järnbruken som arbetarnas reaktion på försämrade sociala förhållanden.¹⁵⁵ Men vardagligt motstånd (Vilkkuna använder begreppet konflikt medan jag använder begreppet vardagligt motstånd) var inte bara en reaktion på försämrade sociala förhållanden, med vardagligt motstånd försökte bruksarbetarna skapa manöverutrymme i en mycket trängd vardag. Bruksar-

153 Tegengren, s. 133–134, 138, 141, 163–164, 232, 237, 246–249, 281.

154 Anna-Maria Åström, 'Sockenboarne': *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 585, Folklivsstudier XIX utgivna genom Folkkultursarkivet (Helsingfors 1993), s. 195; Ericsson 1997, s. 166; Lars Nyström, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857–1917: Jorden, makten, samhället*. (Göteborg 2002), s. 161–163.

155 Vilkkuna (1996), s. 101.

betarnas stöder av överloppsjärn, sabotage, spannmålsstöder, olovlig handel med bönder, olovlig trädfällning i skogarna som hörde till bruket, uteblivande eller smitning från arbetsplatsen, maskning och supande kan tolkas som olika former av vardagligt motstånd.¹⁵⁶ De vardagliga motståndsförmerna var en del av allmogens uppträdande i lokalsamhället i det tidigmoderna samhället.¹⁵⁷ Vardagligt motstånd var inte en organiserad politisk protest, utan ett tyst gerillakrig som fördes utan ledare och utan uttalade politiska målsättningar. Vid lämpliga tillfällen prövade man gränserna till det tillåtna i brukssamhället. Om överheten inte reagerade på det vardagliga motståndet i lokalsamhället, fanns det en risk att det stegrade till mera omfattande sociala protester.¹⁵⁸

Avsikten hos den som utövar vardagligt motstånd är ju att inte bli tagen på bar gärning. Att vardagligt motstånd uppdagats i brukets historia tyder på att utövarna misslyckats i och med att de åkte fast och blivit ställda inför rätta.¹⁵⁹ Patronen straffade (böter, olika former av kroppsstraff eller arrest) dem som gjort sig skyldiga till brott men bruksägarna måste också vidta åtgärder för att vardagligt motstånd inte upprepades. För att leva upp till den officiella bilden som bruksägaren förmedlade av sig själva, som ”omtänksamma” och ”driftiga”, måste patronen komma bruksarbetarna till mötes och rätta till de missförhållanden som fanns i bruksarbetarnas vardag för att exempelvis motverka stöder och hålla bruksarbetarna tillfreds med sin tillvaro på bruket.

Nils Erik Villstrand hävdar att det uppstod en säregen politisk kultur i relationen mellan lokalsamhället och statsmakten som byggde på interaktion, ömsesidighet och växelverkan.¹⁶⁰ Den politiska kultur som uppstod i det svenska samhället under 1600–

156 Tegengren, s. 49, 55, 66, 168, 185, 193, 195, 198–200, 248–249; Vilkkuna (1996), s. 102.

157 Villstrand (1992), s. 280–282; Linde, s. 138–147.

158 James C. Scott, *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven & London: Yale University press 1985), s. 37.

159 Scott 2012, s. 12–13.

160 Villstrand 1992, s. 29–36.

talet återspeglas i brukssamhällets sociala relationer. Patronerna lärde sig att lyssna, tolka och svara på bruksarbetarnas vardagliga motstånd. Patronen svarade med repressiva medel och utdelade bestraffningar – men gjorde också förbättringar i bruksarbetarnas sociala förhållanden.

Patron Fridolf Hisinger d.ä. (far till Fridolf Leopold Hisinger) beslutade 1851 att förnya hammarsmedernas arbetskontrakt genom att erbjuda dem färdigt brukad åkerjord som en del av naturaförmånerna. ”Behovet av att kunna leja arbetskraft att bruka jorden var även en frestelse till järnstöld för smeden”, skriver Helmer Tegengren. Eftersom den knappa tillgången på järnmalm och järn var en ständig utmaning (fram till omläggningen av produktionen på 1880-talet) ville patron Hisinger d.ä. motverka bruksarbetarnas att bruksarbetarnas stal järn på bruket genom att förbättra naturaförmånerna. Förutom färdigt brukad jord gav Hisinger betydande brännvinsransoner och ordnade med vedtransport till bruksarbetarna. Överloppsjärnet som bruksarbetarna olovligt sålde till traktens bönder gav pengar till att köpa brännvin och andra livsförnödenheter.¹⁶¹

Sociologen Barrington Moores teori om det sociala kontraktet kan användas för att beskriva brukssamhällets sociala relationer. Enligt Moore är det sociala kontraktet outtalat och genomgår ständigt en omförhandling mellan överhet och undersåte. Gränserna prövas och utmanas av bägge parter. Överhetens skyldigheter ligger i att skydda undersåtarna från yttre fiender, upprätthålla ordningen i samhället och garantera undersåtarnas materiella trygghet. Undersåtarna bör, å sin sida, följa överhetens bestämmelser och bidra till överhetens materiella välgång. Det sociala kontraktet förlorar sin betydelse om endera parten inte lever upp till sina förpliktelser.¹⁶²

161 Tegengren, s. 232, 247–249.

162 Scott 1990, s. 77–78; Magnus Olofsson för en bra och upplysande diskussion utifrån Barrington Moores ”sociala kontrakt” i sin avhandling. Olofsson beskriver paternalismen i det tidigmoderna Sverige som ett ”socialt kontrakt”, Olofsson, s. 181–184.

Bild 3. Billnäs bruk kring år 1890 före den stora omläggningen av produktionen. Fotografiet taget från Hammarberget på brukets norra sida, i förgrunden vedplanen. Längs med norra bruksgatan låg smedsstugorna från 1700-talet och det gamla spannmålsmagasinet från 1770-talet med vällingklockan. Längst till höger ser man en del av den gamla bruksförvaltarbostaden invid brukstorget eller det som kallades "det politiska hörnet", på samma plats byggdes sedermera disponentbostaden. Längst till vänster ser man den gamla stångjärnshammaren vid forsen. På andra sidan Svartån, på brukets södra sida, låg den stora smedjan, finsmedjan och vattenrännan, det var till brukets södra sida som man flyttade brukets samtliga industrianläggningar i samband med omläggningen av produktionen. Källa: Nr. 28/155 Billnäs bruk vy, Pojo Fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

Omläggningen av produktionen 1883–1920

Den småskaliga järnbruksverksamheten blev alltmera olönsam i Finland till följd av gammalmodiga produktionsmetoder som inte förmådde att leverera tillräckliga mängder järn och av tillräckligt god kvalitet. Nya och bättre produktionsmetoder och användningen av stål i metallindustrin hotade de gamla järnbrukens lönsamhet. Flera järnbruk, grundade under den svenska tiden, lade ned produktionen till följd av olönsamhet i slutet av 1800-talet. Av Västnylands 8 järnbruk¹⁶³, alla grundade under den svenska tiden, var det endast 3¹⁶⁴ som fortsatte med industriell verksamhet genom att lägga om produktionsmetoderna och produktionsinriktningen.

Sedan 1600-talet hade bristen på järnmalm och träkol hotat att lägga ned produktionen i Billnäs. Trä-, papper- och cellulosaindustrins frammarsch i slutet av 1800-talet minskade utbudet på träkol som järnbruken behövde till produktionen, bönderna sålde hellre sitt virke till sågarna som betalade ett bättre pris än järnbruken. I ett brev till bergmästaren år 1877 skrev patron Fridolf Hisinger d.ä. att järnsmidet i Finland blivit olönsamt och skulle enligt honom inom några år bli tvunget att upphöra. I två av de tre västnyländska bruk som Carl Billsten grundat på 1600-talet, som familjen Hisinger förvaltade, lades järnproduktionen ned på Fagervik och Skogby bruk åren 1903–1904. Däremot fortsatte den industriella verksamheten i Billnäs. Produktionen i Billnäs hade också varit hotad, men dess livslängd förlängdes med hjälp

163 Dessa 8 var: Koskis, Trollshovda, Skogby, Billnäs, Fiskars, Antskog, Svartå, Fagervik.

164 Billnäs, Fiskars och Svartå bruk överlevde som metallindustriföretag. I Antskog lades produktionen helt om till textil- och kläindustri och i Skogby och Fagervik fortsatte sågverksamheten. Däremot grundades ett smältverk i Åminnefors 1874 som blev det yngsta metallindustrisamhället i Västnyland, stålverket låg drygt 2 kilometer från Billnäs och blev det fjärde brukssamhället i Pojo socken.

av omfattande förnyelser som innebar en stor omläggning av produktionen.¹⁶⁵

När Fridolf Leopold Hisinger tog över bruksverksamheten i Billnäs 1883 efter sin fars död påbörjade han en omfattande omläggning av produktionen. Före omläggningen tillverkade bruket huvudsakligen stångjärn medan den småskaliga manufakturproduktionen tillverkade spik och verktyg. Det var den tidigare så framgångsrika stångjärnsproduktionen som visade sig bli alltmera olönsam och som inte kunde konkurrera varken med varken inhemsk eller utländsk stålproduktion. Kvantiteten på brukets produktion ansågs otillräcklig för att bruket skulle klara av konkurrensen. Omläggningen av produktionen innebar nya produktionsmetoder i framställningen av järnet som blev lättare till vikten, syftet med omläggningen var att göra verktygsproduktionen till brukets huvudsakliga produktionsinriktning. En mekanisering av produktionen ansågs nödvändig för att åstadkomma större kvantiteter i produktionen. Manufaktursmidet utövades efter produktionens omläggning med hjälp av ångkraft och maskinpressar: man började tillverka verktyg med standardiserade modeller för att gynna massproduktion av verktyg. Övergången till mekaniserad massproduktion innebar att stångjärns hammaren, som slagit i bruket sedan 1600-talet, lades ned 1904 samtidigt som man avskaffade äldre arbetsmetoder inom handsmidet (det s.k. Franche-Comté smidet). Med nya ”amerikanska” produktionsmetoder¹⁶⁶ och massproduktionen av verktyg¹⁶⁷, och den möbeltillverkning som påbörjades 1909 inleddes en mycket framgångsrik och expansiv period i brukets historia.¹⁶⁸

165 Tegengren, s. 237–238, 271–273; Ericsson 1997, s. 17.

166 De ”amerikanska metoderna” som de samtida syftade på, var standardisering och rationalisering av produktionsprocessen som kom med maskinell och mekaniserad tillverkning av verktyg.

167 Till Billnäs verktygskatalog hörde yxor, bilar, hammare, hackor, spadar och grepar. Se: *Album öfver den inhemska industrin*, s. 48.

168 KÖ 14 S:2; Tegengren, s. 239, 273–277, 279–280, 290–291.

Tabell 2. Metallindustriproduktionen i Billnäs 1888, 1898, 1908.

År	Svart- och spiksmide (ton)	% av hela landets produktion
1888	138	..
1898	430	26,3
1908	1217	23,3

Källa: Tegengren, s. 324.

Nya produktionsmetoder och mekaniseringen av produktionen innebar givetvis en förändring av arbetsprocessen på bruket. För att kunna driva en massproducerande verktygsfabrik, där arbetet genomfördes i olika faser, byggdes nya produktionsanläggningar på bruket. De moderna arkitektoniskt planerade bruksanläggningarna som byggdes 1888–1917 ersatte de gamla små verkstäderna och under några årtionden skedde en radikal förändring av bruksmiljön. Det nya i arbetsprocessen var att arbetet utfördes i skilda faser i de olika produktionsavdelningarna. Arbetsstyrkan utökades och varje arbetare hade en plats vid produktionslinjen. På bruket strävade man till att hela produktionslinjen, från oarbetad råvara till de färdiga manufakturerna, skulle genomföras i Billnäs. En såg anlades vid Svartån ett stycke uppströms från bruket. Den skulle leverera sågad trävara som användes i tillverkningen av handtag till verktygen. Till följd av den stora mängd överloppstrå som uppstod i handtagstillverkningen grundades en parkett- och möbelfabrik 1909. Möbelproduktionen blev vid sidan om verktygen ett av Billnäs starka varumärken under ett halvt århundrade framåt.

Rysk-japanska kriget 1904–1905 och första världskriget innebar en högkonjunktur för den finländska metallindustrin, inklusive Billnäs.¹⁶⁹ Patron Hisinger värvade, liksom bruksägarna före honom, yrkeskunniga smeder till Billnäs från svenska järnbruk.

¹⁶⁹ Tegengren, s. 275–277, 280–281, 290–295; Björkman, Heporauta, Tuomi, s. 16–17..

De svenska arbetarnas antal överskred år 1892 de finländska arbetarnas antal. Redan följande år var de finländska arbetarna åter fler än de svenska. Trots det var svenskarnas andel av arbetskraften inte helt obetydlig, ända fram till inbördeskriget utgjorde de en betydande andel av arbetsstyrkan på bruket. Från och med 1895 värvade Hisinger yrkeskunniga smeder från Mellersta Finland särskilt Koskensaari bruk, men också från grannsocknen Bjärnä i landskapet Egentliga Finland.¹⁷⁰

Tabell 3. Antal anställda på Billnäs bruk 1890–1920.

År	Bruksarbetarnas antal
1890	57
1895	111
1900	211
1905	589
1910	317
1915	1072
1920	368

Källa: Tegengren, s. 281, 330.

Språkförhållandena på bruket förändrades – de finskspråkiga arbetarna blev fler till antalet men majoriteten av befolkningen förblev svenskspråkig under den studerade tidsperioden. I Pojo kommun år var de finskspråkigas antal 1321 personer av kommunens totala befolkning på 5121 personer år 1900, det vill säga cirka 26 % av kommunens befolkning var finskspråkig. År 1910

¹⁷⁰ Tegengren, s. 281, 330; KÖ 5 S:2; Se bilaga.

Bild 4. Snickeriet och möbelfabriken ingick i brukets nya produktionsinriktning i början av 1910-talet. Källa: Bi 981 Snickeriexteriörer, Pojo foto-klubb Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

uppgick de finskspråkigas antal till 1621 personer av kommunens invånarantal som då var totalt 5831 personer (28 % var de som hade finska som modersmål i Pojo). I Billnäs hade de finskspråkiga uppgått till 13 % det vill säga 62 personer av sammanlagt 432 personer år 1895. Tio år senare 1905 hade de finskspråkigas andel av befolkningen växt till 17 % av en totalbefolkning på 825 personer och 1920 var de finskspråkigas andel 28 % av brukets 1052 invånare.¹⁷¹ Trots att totalbefolkningen ökade under dessa år var

¹⁷¹ Statistisk årsbok för Finland 1903, s. 10; Statistisk årsbok för Finland 1919, s. 24; Martin Klövekorn, *Die Sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950. Veränderungen im sprachlichen Charakter der finnlandschwedischen Gebiete und deren bevölkerungs-, wirtschafts- und sozialgeographische Ursachen*. Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk. Utgivna av finska vetenskaps-societeten häfte 106 (Helsingfors 1960), s. 66.

det trots allt huvudsakligen svenskspråkiga arbetsinvandrare från grann- och närkommunerna som flyttade till Billnäs.¹⁷²

En förklaring till vilka personer som flyttade till Billnäs, då produktionen på bruket lades om, kan man finna i tidigare historisk praktik: de yrkeskunniga värvades till bruket längre bortifrån medan bruket i samband med tillfälliga högkonjunkturer anställde okvalificerad arbetskraft från grann- och närkommunerna. Yrkeskunniga smeder anställdes med hjälp av tidningsannonser eller värvades till bruket med hjälp av släktingar och bekanta. De som kom från närområdet sökte av ”tradition” arbete på bruket när arbetstillfällena i hemkommunen var knappa.¹⁷³ En viktig detalj att notera är i att det saknas ett direkt samband mellan okvalificerad arbetskraft och språk: vi finner personer ur bägge språkgrupperna bland yrkeskunniga smeder och snickare och bland de lägre avlönade fabriksarbetarna.

Arbetet genomfördes i moment. I smedjan hade arbetarna olika yrkestitlar, i regel var smederna högre upp i lönehierarkin och de var högst upp i den sociala hierarkin bland bruksarbetarna på arbetsplatsen. Av smeden krävdes det både yrkeskunskap och skicklighet för att han snabbt skulle kunna tillverka felfria yxor och andra verktyg. Smeden hade lärt sig sitt arbete av andra smeder. Bland annat lärde sig smeden att känna till järnets rätta temperatur och järnets andra egenskaper som utgjorde en viktig yrkeskunskap i arbetet. Bland de smeder som patron Hisinger värvade till Billnäs i slutet av 1800-talet fanns också lärlingar och tidigare så kallade by- och gårdssmeder som blivit arbetslösa i sina hemsocknar. Smeder med erfarenhet av reparationsarbeten anställdes till brukets reparationsavdelning där de reparerade och underhöll smedernas verktyg och fabriakens maskindelar.¹⁷⁴

Smedjans övriga arbetskraft bestod av hjälpsmeder och släggare som assisterade smeden. När arbetet utfördes på ackord under högkonjunktur arbetade smeden i lag med sina medhjälpare

172 Se bilaga 1.

173 4481 Ankomna arbetsansökningar, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, 460 Fiskars OY AB – Billnäsin tehdas, ELKA.

174 KÖ 5 S:2–S:3.

Bild 5. Interiör från sliperiet kring 1930. På bilden slipar smederna bl.a. yxblad som transporterats med en vagn från smedjan längs med ett spår som löpte genom produktionsavdelningarna. Den slipade yxbladen transporterades vidare för att få handtag som tillverkades i träavdelningen. Källa: Bi 981 Snickeriexteriörer, Pojo Fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

hjälpmederna, släggarna och hejarna. Hjälpsmedens uppgift var att se till att ässjan och ugnen var tillräckligt varm och att kontrollera järnets temperatur innan det var färdigt att smidas. Det krävdes ett smidigt samarbete mellan smeden och hans medhjälpare för att arbetet skulle löpa friktionsfritt – särskilt när det var bråttom i samband med stora beställningar. Det innebar att det uppstod en särskild arbetsplatskultur med oskrivna regler och normer. Det fanns olika koder, som gester, nickningar och en viss vokabulär, inom arbetslaget. Nybörjaren som började arbeta

i smedjan eller verkstaden måste lära sig arbetsplatsens språk och jargong samt alla de oskrivna regler som fanns för att klara av arbetsuppgifterna.¹⁷⁵

En intressant aspekt som i viss mån talar för en slags etnisk organisering av arbetet var att finskspråkiga och lokala svenskspråkiga smeder arbetade ibland arbetade i skilda arbetslag. Detta kan förstås utifrån arbetsplatskulturens betydelse för att arbetet skulle kunna genomföras friktionsfritt, kommunikationen mellan bruksarbetarna måste ske utan missförstånd p.g.a. språk eller möjligtvis p.g.a. motsättningar och dispyter som fanns mellan brukets språkgrupper. Bruksarbetaren Emil P, född i Billnäs och son till en av de inflyttade finskspråkiga smederna från Kosken-saari, fick börja arbeta som hjälpsmed hos de äldre finskspråkiga smederna. Enligt Emils berättelse organiserade den dåvarande verkmästaren Karl Strömberg, som också var en inflyttad finskspråkig smed från Mellersta Finland, arbetet i smedjan utgående från släkt- och bekantskapsrelationer, möjligtvis för att skapa en god arbetsplatsgemenskap. I den muntliga traditionen hävdades det att finskspråkiga inflyttade smeder och deras hjälpsmeder arbetade skilt för sig och utgjorde egna arbetslag. Det här pekar på att det eventuellt fanns erfarenhet på arbetsplatsen av missförstånd eller motsättningar mellan svenskspråkiga lokala och invandrade finskspråkiga bruksarbetare som möjligtvis bruksledningen försökte förhindra från att uppstå för att det inte skulle störa arbetet på bruket.¹⁷⁶

Minnesmaterialet, som överlag berättar mycket om arbetsplatskulturen relationen mellan olika bruksarbetare och deras relation till sina förmän, finns det knappt något som tyder på motsättningar eller eventuella konflikter mellan språkgrupperna på arbetsplatsen eller under fritiden. Men tystnaden kan bero på att informanterna i huvudsak var svenskspråkiga eller barn till inflyttade bruksarbetare som försvenskats när de väl flyttat in och assimilerats till den lokala arbetarkulturen. Informanterna tala-

175 Alfons Flemming, *Neribrukare och oppibrukare. Minnen och hågkomster* (Fiskars: Pojo lokalhistoriska arkiv 1999 [1949]), s. 29–36.

176 KÖ 5 S:2–S:3.

Bild 6. Arbete i finslipningsavdelningen under 1920-talet. Längst till vänster (stående) förmannen Oskar Widén, som var aktiv i Billnäs kristliga nykterhetsförening. Framför honom (andra från höger) Karl Fagerlund, ledande socialdemokratisk kommunalpolitiker i Pojo från 1920- till 1950-talet, Fagerlund var också en av ledarna i den lokala metallfackavdelningen efter inbördeskriget. Källa: Nr. 407 Finslipningsavdelningen, Pojo Fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

de huvudsakligen från de svenskspråkiga ortsbornas perspektiv och utifrån förhållanden som främst berörde deras egen språkgrupp.¹⁷⁷

Den normala arbetstiden i början av 1900-talet var 10–12 timmar. Under högkonjunkturer genomfördes arbetet i två skift. Söndagen och helgdagarna var vanligtvis lediga. Bruket hade flest anställda inom verktygsproduktionen: år 1910 arbetade cirka 62 % i spadfabriken, klen- och manufaktursmedjan och reparations-

177 KÖ 7 S:1.

avdelningen. Av brukets arbetsstyrka var 38 % anställda på snickeriet och i sågen.¹⁷⁸

Lönen betalades som månadslön men under högkonjunkturer tillämpades ackord- och stycklön. År 1910 var den genomsnittliga timlönen för yrkesarbetare 21–24 penni och 16–19 p för icke-yrkeskunniga arbetare vilket motsvarade det lägre genomsnittet för timlönen i landets mekaniska verkstäder och metallindustrier.¹⁷⁹ De nationellt sett låga lönerna i Billnäs (och i grannbruket Fiskars) motiverades av arbetsgivarna med att levnadskostnaderna på orten var mycket lägre än på andra orter i landet och att bruken erbjöd en rad sociala förmåner åt de anställda som i sin tur gjorde att arbetarna hade mindre utgifter än arbetarna i städerna.¹⁸⁰ I Billnäs ingick bostad, ved, lyse, petroleum, sjukvård och potatisland samt möjligheter till olika fritidsaktiviteter i anställningsförhållandet. Sedan 1895 var bruksarbetarna anställda med årskontrakt, vilket innebar att de garanterades arbete också under de perioder under året när produktionen minskade. Arbetare som hade varit minst 10 år i tjänst premierades med så kallade vinstandelar och dessa gratifikationer delades ut till de anställda inför midsommaren.¹⁸¹

Den viktigaste sociala förmånen var bostaden. Bostadsbrist var ett återkommande problem för bruksledningen. Den dåtida finländska ekonomen och statistikern Hannes Gebhards socialstatistiska atlas över Finlands landskommuner år 1901 visar att endast Pojo och Vichtis i Nylands län hade lägst andel större bostäder med 4–5 rum: mellan 1,5–5 % av kommunens bostäder hade en större bostadsyta än 4–5 rum. Däremot tillhörde Pojo,

178 Tegengren, s. 330.

179 3915 1909–1910, Palkkailmoitukset vakuutusyhtiölle, Henkilöstö, Konseptit ja toisteet, 460 Fiskars OY AB – Billnäsin tehtaas, ELKA; G. R. Snellman, *Arbetsstatistiska undersökningar XII: Mekaniska verkstäderna i Finland. På uppdrag av industristyrelsen* (Helsingfors 1911), s. 177–179.

180 Lönestatistik i Billnäs Bruk AB 1.4.1927, 675 Korrespondens med Finska Metallindustrins Arbetsgivarförbund 1917–1932, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, 460 Fiskars OY AB – Billnäsin tehtaas, ELKA.

181 ”Förhållandena vid några av vårt lands järnbruk” 24.9.1901, *Hbl; Album öfver den inhemska industrin*, s. 48.

tillsammans med Tenala och Helsinge, de landskommuner i Nyland som hade flest bostäder med endast ett rum, d.v.s. mellan 50–60 % av kommunens bostäder hade enbart ett boningsrum.¹⁸² Utgående från detta kan sägas att det förekom stor skillnad i boende mellan arbetare och de högre samhällsklasserna i Pojo. Den vanligaste bostadsformen i Billnäs var ett rum och kokvrå eller ett rum med gemensamt kök. I Pojo år 1910 delade i genomsnitt 5 personer ett rum utan kök, 6 personer ett rum med gemensamt kök och 2,6 personer ett rum och kök.¹⁸³

I början av 1900-talet fanns det tre olika typer av arbetarbostäder i Billnäs. De äldsta arbetarbostäderna var de rödmålade smedsstugorna från 1700-talet och två bostadskaserner från 1800-talets första hälft. De nyare arbetarbostäderna fanns i bostadskasernerna byggda i samband med omläggning av produktionen i slutet av 1800-talet och egnahemsvillorna byggda kring sekelskiftet 1900. Tre större bostadskaserner, Berghäll, Sverigevillan och Hammarborg, byggdes under 1880- och 1890-talen för att lösa den akuta bostadsbristen som uppstod till följd av arbetskraftens snabba ökning. Mindre bostadskaserner byggdes i Hagbacka och Forsby, två mindre tegelkaserner vid åstranden, två kaserner invid jordbrukets ekonomibyggnader och Solbackens och Kuckubacka två bostadskaserner byggdes i början av 1900-talet.¹⁸⁴

Förutom egna familjemedlemmar hade de flesta arbetarhushåll vid något skede, till följd av bostadsbristen under högkonjunkturer, så kallade kvarterskarlar. Det var fråga om inkvarterade ogifta arbetarmän som anställdes tillfälligt i brukets tjänst. Bruksbolaget ersatte arbetarfamiljerna som tog en kvarterskarl med en mindre summa pengar. På bakgården till bostaden fanns vedförråd och uthus och där hade arbetarna sina grönsaks- och potatisland samt bärbuskar och äppelträd. Potatislandet var en

182 Hannes Gebhard, *Socialstatistisk atlas öfver Finlands landskommuner år 1901* (Helsingfors 1908), s. 13–14.

183 Snellman, s. 156.

184 Tegengren, s. 237, 280, 290, 292; Björkman, Heporauta, Tuomi, s. 20; *UTREDNINGAR FÖR BILLNÄS DETALJPLAN*, s. 21, 29, 31–32, 35–39, 61, 63–64, 105.

del av arbetarens naturaförmåner och potatislandets storlek bestämdes av bruksledningen utifrån arbetarfamiljens storlek. Flera arbetarfamiljer hade dessutom husdjur, hönor, får och kor hörde till de vanligaste husdjuren.¹⁸⁵

”Dugliga arbetare”, som tjänat bolaget under en längre tid, gavs möjlighet att på brukets arrendetomter bygga ett egnahemshus som finansierades med förmånliga amorteringslån som beviljades av bolaget. I slutet av 1880-talet uppstod bostadsområdet ”Egnahem” på den så kallade Kråkbacken mellan brukets produktionsanläggningar och Karis. Området kännetecknades sedermera av välvårdade trädgårdar och några raka gator. Här byggdes drygt ett tiotal egnahemshus som bildade ett eget litet samhälle. I Egnahem lät patron Hisinger bygga den svenskspråkiga folkskolan och i Egnahem gav Hisinger lokaler till brukets nykterhetsförening och till den frikyrkliga verksamheten. Den högre folkskolan blev färdig 1884 och en ny skolbyggnad invigdes 1902. I Egnahem byggdes också Missionsförsamlingens samlingslokal ”Templet” och Marthaföreningen hade en butik i Egnahem. Fridolf Leopold Hisingers syster bosatte sig i Egnahem, hon hörde till de aktiva medlemmarna i Missionsförsamlingen Ecclesia som verkade i Billnäs. Tillsammans med de så kallade ”Amerikavillorna” i Pentby, utgjorde Egnahem det nyaste tillskottet av arbetarbostäder i Billnäs.¹⁸⁶ Egnahemshuset och ”Amerikavillorna” var ett försök att separera hemmet från arbetet. Hemmet skulle enligt moderna föreskrifter utgöra en skild privat sfär för arbetarfamiljen. Amorteringen av bostadslån och arrendetomten knöt arbetaren till bolaget på längre sikt: han arbetade av sin skuld till bolaget och

185 ”Arbetareförhållanden vid några af landets järnbruk” 24.9.1901, *Hbl*; Brev från E. J. Collan till yrkesinspektören ang. fabriksförhållanden 25.8.1919, 887 Yrkesinspektören i Helsingfors distrikt 1916–1922, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, 460 Fiskars AB – Billnäsin tehtaata, ELKA; KÖ 3 S:3; KÖ 18 S:3; Tegengren, s. 237; Helsing 1986, s. 106, 141, 158.

186 ”Arbetareförhållanden vid några af landets järnbruk” 24.9.1901, *Hbl*; Tegengren, s. 281–282, 292.

arrenderätten på tomten upphörde att gälla ifall arbetaren sade upp sig eller blev uppsagd.¹⁸⁷

Men i ”Egnahem” var det huvudsakligen tjänstemän, förmän och kontorister som byggde sina egnahemsvillor och ett mindre antal bruksarbetare som möjligen uppfattades av bruksledningen som lojala och ”dugliga”. Motsvarande egnahemspolitik för att knyta arbetarna närmare till bolaget fanns också på annat håll i Finland vid den här tiden, men som Pauli Kettunen visar var det snarare fråga om ett ideal än verkligheten på dessa industriorter. Endast ett fåtal arbetare fick möjligheten att före och efter första världskriget bygga egnahemshus på finländska bruks- och industriorter.¹⁸⁸

Gällande omläggningen av produktionen finns det skäl att lyfta fram hur brukets jordbruk expanderade som en följd av att arbetsstyrkan och befolkningen på bruket växte. Som redan tidigare framgick hade jordbruket en stor betydelse i försörjningen av brukets arbetskraft, denna tankegång levde vidare under Fridolf Leopold Hisingers tid som brukspatron. Redan före hans tillträde som patron hade man utökat brukets boskap. Antalet mjölkande kor uppgick i början av 1900-talet till 100 djur och ett nytt stall som inrymde en mjölkbutik och ett mejeri byggdes 1882. Bruksarbetarna kunde med särskilda mjölkpolletter, som de fick i samband med utbetalningen av likviden, inlösa mjölk, smör och ost från brukets mjölkbutik. 200 hektar jord var under plog och gav bruksarbetarna spannmål som de fick mala till mjöl på brukets kvarn. Bruket hade en mjölnare och en bagare. Bagaren hade egen brödbutik och bruksbolaget hade en livsmedelsbutik för bruksinvånarna. Jordbruksavdelningens expansion märks av i det växande antalet anställda: från drygt tio arbetare under 1870-talet till 30-talet anställda åren 1883–1920. På brukstorget hade bruksinvånarna möjlighet att två gånger i veckan under förlängda lunchraster handla grönsaker, kött och andra livsför-

187 Tegengren, s. 281–282, 292; Ericsson 1997, s. 17.

188 Kettunen 2002, s. 280–289.

Bild 7. En av de s.k. Amerikavillorna i Pentby arbetarbostadsområde som byggdes under och efter första världskriget. Husen planerades av arkitekten Max Frelander som också ritade några av de nya produktionsanläggningar som byggdes under första världskriget på bruket. I villorna fanns det fyra bostäder och intill bostaden hade arbetarfamiljen en egen liten trädgårdstäppa och eget potatisland. Källa: Nr. Bi_ nr. 385 Sk. Amerika-villa, Pojo Fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokallistoriska arkiv.

nödenheter av traktens bönder och köpmän som fick tillstånd av bruksledningen att bedriva torghandel på bruket.¹⁸⁹

Utvidgningen och omläggningen av produktionen krävde investeringar i råvaror, verktyg, nya produktionsanläggningar och inte minst arbetskraft. Till detta behövdes kapital och patron Hisingers privata tillgångar ansågs inte som tillräckliga. Fridolf Leopold Hisinger lät således ombilda bruksdriften till ett aktiebolag

¹⁸⁹ KÖ 14 S: 1; KÖ 15 S:2; *Album öfver den inhemska industrin*, s. 48; Tegenren, s. 330;

år 1898. Förvisso innehade Hisinger aktiemajoriteten i Billnäs Bruk AB fram till 1920 när Fiskars AB genom aktieköp blev bolagets huvudägare.¹⁹⁰ Grundandet av ett aktiebolag innebar förändringar i bruksförvaltningen. Till en början agerade Hisinger själv som bolagets verkställande direktör. Men till följd av hälso- och politiska skäl avgick han 1903. Styrelsemedlemmarna var tillsammans med Hisinger bolagets största aktieägare. Deras beslut verkställdes av den lokala bruksledningen i Billnäs som bestod av tjänstemän, ingenjörer och kontorister. Den lokala bruksledningen stod under bruksförvaltaren som efter Hisingers avgång från VD-posten titulerades disponent. Disponenten övertog mer eller mindre rollen av patronen som brukets ”husbonde” när Hisinger drog sig tillbaka.¹⁹¹

Det var i detta föränderliga brukssamhälle som bruksarbetarnas föreställningar och erfarenheter formades. På arbetsplatsen, vid bostäderna, på gatorna och vägarna och lite varstans i brukssamhällets byggda värld formades bruksarbetarnas brokiga och ibland bråkiga politiska kultur. Bruket var den gemensamma faktorn, det som skapade gemenskap och som band bruksarbetarna till brukssamhället. Men bruket i sig var inte kittet som höll brukssamhället samman, utan det var förekomsten av fungerande sociala relationer mellan patronen och hans folk.

Patronen och hans folk

Fridolf Leopold Hisinger (1845–1928) var den första och enda brukspatronen som bosatte sig i Billnäs. Han ledde personligen bruksverksamheten åren 1883–1903. Hisingers ankomst till Billnäs manifesterades i det Corps de Logi, d.v.s. det mäktiga patronsboställe som han lät bygga på bruksorten. Willa Billnäs invigdes 1884 och blev brukets maktcentrum i årtionden framöver. Men F. L. Hisinger förblev dock den enda brukspatronen i Billnäs som

¹⁹⁰ Tegengren, s. 285, 287, 297–298.

¹⁹¹ Tegengren, s. 288–289, 297–299.

bodde i det som bruksborna kallade för ”slottet”. Hisinger var ogift och barnlös, han var den sista manliga medlemmen av den adliga ätten Hisinger. Men han lät år 1906 adoptera sin brorsdotters man Christer Ludvig Edvard Hisinger-Jägerskiöld som blev hans arvtagare. Bergsrådstitel erhöll Hisinger år 1920.¹⁹²

F. L. Hisinger hade följt de manliga släktmedlemmarna i fotspåren gällande val av yrkeskarriär. Karriären som yrkesofficer blev inte långvarig eftersom han avbröt sin utbildning i Fredrikshamns kadettskola för att istället utbilda sig utomlands till bergsingenjör. Hisinger studerade bergsbruk och järnframställning bland annat i Ruhrområdet i Tyskland och i Uralbergen i Ryssland. Han reste och tillbringade mycket tid vid Medelhavet. Resorna i Nordafrika, Italien och Sydfrankrike skildrade han i en längre reseberättelse som utkom 1914.¹⁹³ Faderns död gav den yngste sonen Fridolf Leopold Billnäs bruk i arvsskiftet. Förutom bruksverksamheten lade F. L. Hisinger ned resurser på det storgods han grundade i Ekerö med omfattande köp av jord och hemman. På Ekerö, vid Pojovikens östra strand drygt 10 kilometer sydväst från Billnäs, uppstod ett paternalistiskt godssamhälle som patronen förvaltade från sitt boställe i Billnäs.¹⁹⁴

Som medlem av adelsståndet deltog Hisinger i rikspolitiken, han agerade som medlem i senatens beredande utskott och verkade bl.a. som huvudsaklig lobbyist för byggandet av kustbanan mellan Åbo och Helsingfors. Hisinger gick sedermera segrande ur striden mot Ekenäsborgarna om järnvägen i Västnyland som anlades enligt hans och de övriga brukspatronernas önskemål på Pojovikens norra sida. Brukspatronerna, särskilt Hisinger i Billnäs och Linder i Svartå, strävade till att förbättra transportmöj-

192 ”Friherre F. L. Hisinger 75 år” 22.4.1920, VN; 23.4.1920, ÅU; Tegengren, s. 272–273, 284–285.

193 Fridolf L. Hisinger, *Reseskildringar från Europa och Afrika* (Helsingfors 1914).

194 ”Friherre F. L. Hisinger 75 år” 22.4.1920; 23.4.1920, ÅU; Ekerö var ett slags paternalistiskt styrt godssamhälle med egen skola, tegelbruk, skomakare, skräddare och butik. Kortfattat om Ekerö gårds historia se: Lotta Broman, *Pojoviken – en vandring i tid och rum* (Ekenäs 2008), s. 51–55.

ligheterna från sina bruk till Helsingfors och vidare till S:t Petersburg.¹⁹⁵ Hisinger var också medlem i den lokala kommunala förvaltningen tillsammans med socknens övriga mäktiga personer – bruks- och godsägare och traktens övriga stora jordbrukare – som fattade viktiga beslut som berörde majoritetsbefolkningen, d.v.s. frågor som gällde fattigvården och skolgången.¹⁹⁶ F. L. Hisingers produktionsomläggning i Billnäs har lämnat spår efter sig i brukssamhällets byggda miljö: största delen av byggnadsbeståndet som finns kvar idag i Billnäs byggdes under hans tid som patron och VD. Fabriksbyggnaderna från 1800-talets slut har bokstavskombinationen med patronens initialer F.L.H. gjorda i gjutjärn som ett minnesmärke över patronens bygginsatser. I brukets svenskspråkiga skola finns ännu idag porträttet av patronen för att påminna om den välgörande insats han gjorde för att höja barnens bildningsnivå på bruket.

Patronen var brukets främsta auktoritet och förkroppsligade makten i brukssamhället. Grundandet av aktiebolaget Billnäs Bruk AB gjorde Hisinger till bolagets verkställande direktör, en befattning han tvingades lämna till följd av hälsoskäl. Hisinger spenderade alltmånga timmar vid Medelhavet vars klimat var behagligt för hans hälsa. Politiska skäl uppges i senare levnadsteckningar som orsak till Hisingers utlandsvistelse. Patronen påstods ha hamnat i konflikt med de ryska makthavarna efter februarimanifestet 1899 eftersom han hade försvarat den finländska konstitutionen och autonomi. Hisingers namn fanns på den notoriske generalguvernör Bobrikovs ”svarta lista” över opålitliga finländska personer som de ryska myndigheterna önskat utvisa ur landet eller deportera till Sibirien.¹⁹⁷ I varje fall överlät Hisinger år 1903 direktörsposten och förvaltningen av Billnäs bruk till andra personer. Jordbruket under Willa Billnäs säteri blev utarrenderat till

195 Westergård, s. 170–175.

196 19.6.1928, VN.

197 ”Fr. Hisinger 80 år” 22.3.1925, ÅU.

förvaltaren Torbjörn Mörk fram till 1913 när jordbruket sedan återfördes under Hisingers förvaltning.¹⁹⁸

Trots att Hisinger övergav sina formella befattningar inom brukets förvaltning var han alltså en viktig auktoritet i bruks-samhället och hade även i fortsättningen ett stort inflytande på bruket. Fram till sin död var han aktiv i ortens borgerliga, kristliga och fosterländska föreningar. Särskilt utmärktes han sig som ekonomisk bidragsgivare till dessa föreningar. Hans starka religiösa engagemang lade prägeln på ortens föreningsliv med en aktiv nykterhetsförening på kristlig grund och understöd till Missionsförsamlingen Ecclesia. Med sitt societetsnätverk var Hisinger involverad i olika slags frireligiösa och frikyrkliga verksamheter, bland annat hade han goda kontakter till frälsningsarmén. Hisingers religiösa engagemang var vida känt och omtalat. Bland annat år 1891 väckte det nationell uppmärksamhet när Hisinger varit inblandad i ett fall av proselytmakeri. Medlemmar ur frälsningsarmén hade gömt och sedan fört en 16-årig judisk flicka från sina föräldrar till utlandet. I Helsingfors skulle den judiska flickan Chava Slavatitski enligt *Nya Pressen* ha försökt omvända sig till kristendomen men blivit förbjuden av sina föräldrar varpå hon hade rymt och sökt skydd hos frälsningsarmén. Flickan fördes från sina föräldrar och tillbringade bland annat 14 dagar i Billnäs hos friherre Hisinger som hade gett flickan pengar till att kunna resa tillbaka till Helsingfors. Hisingers inblandning i fallet med den från sina föräldrar bortförda minderåriga judiska flickan ledde till att han tillsammans med soldater ur frälsningsarmén ställdes inför rätta men han själv blev friad från åtal.¹⁹⁹ Hans särskilda skötebarn var Willa Billnäs trädgårdsskola, landets första svenskspråkiga trädgårdsmästarutbildning som grundades år 1900. Skolan verkade i Billnäs fram till 1930 när den sedan flyttades till Kuppis i Åbo. Intresset för trädgårdsskötsel och jordbruk hade Hisinger med sig från sin uppväxt på Fagerviks herrgård och par-

198 19.6.1928, VN.

199 "Målet rörande judeflickan Chava Slavatitskis försvinnande" 15.10.1891, *Nya Pressen*.

ken som Hisinger anlade kring bostället Willa Billnäs kallade han skämtsamt för sitt ”lilla Versailles”.²⁰⁰

Patronernas ledarstil var patriarkalisk. Hisingers makt grundade sig på ståndssamhällets privilegier och på de rättigheter och skyldigheter som hörde till personer av adlig börd. De kvaliteter som omnämns i födelsedagshyllningar och sedermera i nekrologer över Hisinger, är karaktäristiska för tidens brukspatroner. Hisinger beskrevs i samband med födelsedagshyllningar som en man och företagsledare med dygder: principfast, beslutsam, människovän, intet mänskligt var honom främmande, handlingskraftig, rättvis, godhjärtad, aristokrat med ett socialt ansvar, omsorgsfull, omtyckt av sina gamla lojala arbetare, hans kärlek till hans verk dess tjänstemän och arbetare, och så vidare. Prosten Storgårds som förrättade Hisingers jordfästning beskrev brukspatronen med följande ord:

Icke för sig själv, utan för andra – för hembygd och fosterland, för fader- och moderlösa. För hans talrika arbetare och hans underlydande, för Guds rike.²⁰¹

I äldre brukssamhällen byggde patronens maktutövning på hans synliga närvaro bland de underlydande tjänstemännen och bruksarbetarna.²⁰² Hisingers flytt till Billnäs kan tolkas utifrån att han själv ville vara på plats när brukssamhället förnyades. Möjligtvis byggde det på föreställningen om att Hisingers närvaro skulle ha en dämpande effekt på bruksarbetarna som eventuellt ställde sig kritiskt till förändringarna. Hisingers närvaro och det att han personligen tog ett socialt ansvar för sina underlydande arbetare ingav en känsla av trygghet och stabilitet i bruksarbetarnas tillvaro.

Vilken var då relationen mellan patron Hisinger och arbetarna på Billnäs bruk? Den harmoniska relationen mellan patronen och hans folk var ett tidsenligt ideal. Patronen beskrivs som den gode

200 19.6.1928, VN.

201 19.6.1928, VN.

202 Ericsson 1997, s. 24.

givmilde fadern som ömmade för sina underlydande arbetare. En annan bild som framstod av patronen var den maktfullkomliga auktoritära bruksägaren som höll sina arbetare i förtryck. Den senare bilden användes av både socialister och nationalister som bar upp en radikal jämlikhetstanke om medborgerliga friheter och rättigheter för folket. Med E. P. Thompsons syn på begreppet paternalism som ett gemensamt kraftfält kan patron Hisingers relation till bruksfolket ses som en dialektik mellan patronen och bruksarbetarna i brukssamhället.

Patronens paternalistiska maktutövning var inte bara retorik och föreställda ideal. Hisinger var tvungen att erbjuda sina arbetare något konkret för att visa att det fanns handlingskraft i den paternalistiska maktutövningen. Paternalismens systematisering under Hisingers och hans efterträdares tid har beskrivits tidigare i kapitlet och den tog sig i uttryck med bostäder, sjukvård, fattigvård, fritidsaktiviteter, skola och bildningsverksamhet, trädgårdsland, årliga gratifikationer, byggandet av en samlingslokal åt bruksarbetarna och inte minst de fester och mottagningar som patronen ordnade. Patronens välgörande verksamhet för bruksarbetarna lyftes fram i dagstidningar som ett bevis för de goda sociala förhållandena på bruket. Budskapet var tydligt: på Billnäs bruk bodde en patron som tog hand om sitt folk! All den tid och inte de helt obetydliga ekonomiska resurser som patron Hisinger lade ned på den sociala verksamheten var en nödvändighet för att både hålla bruksarbetarna på gott humör och för att tysta kritikerna som hävdade att bakom den harmoniska fasaden dolde en hutlös utsugning av arbetarna motsvarande de slavförhållanden som inte för så länge sedan blivit upphävda i Nordamerika.

I äldre bruks- och godsmiljöer hörde det till att patronen eller godsägaren bjöd sina underlydande arbetare till fest en gång under arbetsåret i samband med någon högtid.²⁰³ I Billnäs var midsommaren en sådan tidpunkt då patron Hisinger bjöd bruksarbetarna till godset på Ekerö eller till Bockbodaholmarna i Pojoviken utanför Ekerö. Hisinger bekostade hela kalaset. Arbetarna fick åka

203 Åström 1993, s. 211–212; Ericsson 1997, s. 167–171; Nyström, s. 159–163; Ahvenisto, s. 308.

med bruksbolagets båt från Skuru hamn över Pojovikens böljande vågor till holmarna utanför godset. Där bjöd patronen på festbuffé med smörgåsar, svagdricka och kaffe. Till festprogrammet hörde musik som framfördes av brukets hornkapell, dans och ett hälsningstal av patronen.²⁰⁴ Fester av det här slaget på bruk och på herrgårdar har man sett som ett försök till att lätta på det paternalistiska trycket och stärka gemenskapen mellan patron och bruksarbetare. Christer Ericsson menar att bolagsfester tjänade syftet att luckra upp klassgränserna och att skapa en känsla av harmoni och stärka bilden av brukssamhället som en paternalistisk idyll. Festerna var en gåva från patronen till bruksarbetarna, en gåva som de inte kunde tacka nej till och som bruksarbetarna måste återgälda genom att under arbetsåret uppträda skötsamt och att utföra sitt arbete plikttroget på bruket.²⁰⁵

Om man väljer att betrakta den paternalistiska relationen som en teaterpjäs, där patron, tjänstemän och arbetare uppträdde enligt givna roller i brukssamhället, hörde det till att bruksarbetarna skulle uttryckte sin tacksamhet gentemot den givmilda brukspatronen. Ömsesidigheten kom alltid till uttryck då bruksfolket uppvaktade patronen på hans födelsedagar. I tur och ordning enligt den hierarkiska ordningen i brukssamhället uppvaktades patronen av sina tacksamma tjänstemän och arbetare. Också efter att patron Hisinger avträtt som VD fortsatte man med traditionen att uppvakta patronen på hans födelsedagar:

Sist infunno sig några av brukets äldre arbetare för att framföra sin lyckönskan, framhållande att de ingen gåva hade att giva, men de ville ändå hälsa på och uttala sin varma lyckönskan till sin forne husbonde. Deras besök var synnerligen kärkommet och baronen samspråkade med dem om forna tider och minnen.²⁰⁶

I citatet kommer ömsesidigheten till uttryck i det paternalistiska brukssamhället. Beskrivningen av bruksarbetarnas ödmju-

204 KÖ 14 S:2.

205 Ericsson 1997, s. 169–170.

206 ”Hyllning” 29.4.1920, VN.

ka uppvaktning av patronen på hans födelsedag och patronens glädje att återse sina gamla arbetare, som han sedan samspråkade med om forna tider och minnen, visar hur tidigare paternalistiska relationer mellan patron och arbetare för en kort stund återskapades i roller och en repertoar som var bekant från tidigare.

Hur beskrevs patron Hisinger av sina bruksarbetare? Inte sällan hade bruksarbetarna en positiv syn på patron Hisinger som framgår i den muntliga traditionen. En fackligt aktiv socialdemokrat i Billnäs återgav följande minnesberättelse om patron Hisinger och hans gode vän överste Georg Fraser:

Han hade varit i ryska armén och på gamla dar var han (Fraser M.K. anm.) ”sällskapsdam” åt gamla rediga baron. De kom till templet varje söndag i fyrahjulstrilla. Vi pojkar öppna grinden för dem så kastade de kopparslantar. De var omtyckta, Fraser och gamla baron.²⁰⁷

Informanten Levi P, nästan jämnårig bruksarbetare med den föregående informanten, hade verkat i röda gardet 1918 och i en intervju berättade han tillsammans med sin hustru Greta P. om patron Hisinger:

L.P: De va stilig baron nog. Stort vitt skägg å så storan kar. Lärarinnorna sa i skolan att om vi möter han, han kom alltid me två hästar å trilla, så måst vi häls. Å vi hälsa nog men nog svara han å.

G.P: Han hälsa alltid.

L.P: Han va nog snäller på någe vis.

G.P: Jo han va bra. Han va hemskt bra.²⁰⁸

Intervjun gjordes i samband med Svenska litteratursällskapets ortnamnsinsamling och detta kan naturligtvis ha inverkat på informanternas positiva omdömen av patron Hisinger, men motsvarande minnesberättelser med samma positiva bild av Hisinger

207 Helsing 1986, s. 175.

208 Ortnamn i Pojo SLS 1351, Folkkultursarkivet och Språkarkivet, Svenska Litteratursällskapet i Finland.

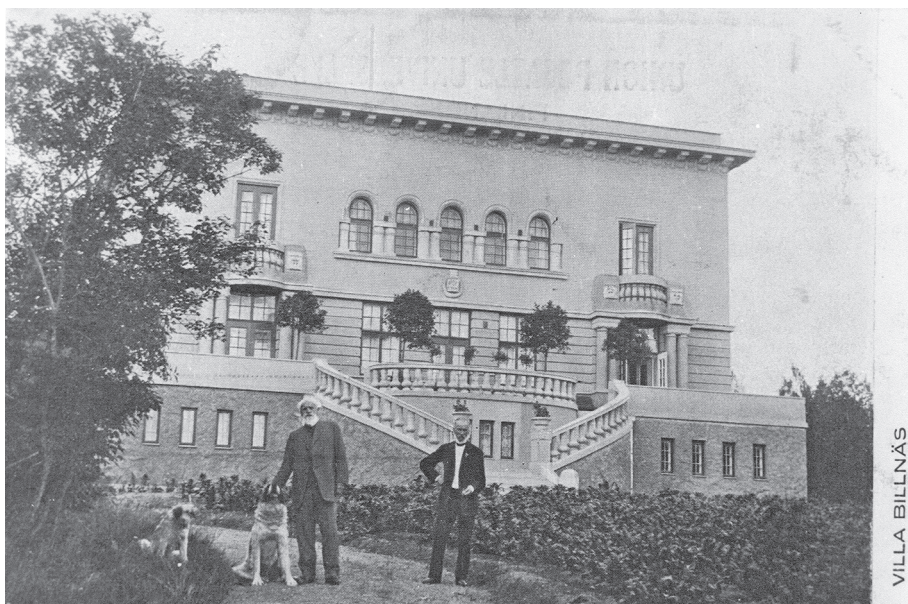

Bild 8. Brukspatronen baron Fridolf Leopold Hisinger (till vänster) i trädgården vid hans Corps de Logi, Willa Billnäs, tillsammans med vännen överste Georg Fraser. Patronens första boställe som byggdes 1884 brann ner 1916, byggnaden på bilden är det nya patronbostället som byggdes 1917 och ritades av den kända arkitekten Lars Eliel Sonck. F. L. Hisinger var den första och enda av Billnäs bruks ägare som bosatte sig på bruket, han bodde i Willa Billnäs fram till sin död 1928. Källa: Nr. Bi 67 Villa Billnäs, Pojo Fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

återkommer både i Helsingss socialdemokratiskt färgade intervjuer och Kurt Österbergs intervjuer.

Bruksarbetarnas minnen av patron Hisinger återger naturligtvis inte den sociala verkligheten i brukssamhället, utan de speglar bilden av de idealiserade sociala relationerna mellan patron och bruksarbetare. Enskilda minnesberättelser innehåller sådana sakfel och påståenden att de omöjligen kan ha ägt rum. Men de berättar däremot om den slags idealbild bruksarbetarna hade av patronen och minnesberättelserna om patronen återger hur de

sociala relationerna på bruket uppfattades och förväntningarna om ett samhälle där överheten tog hand om sina underlydande och skötte om arbetarna från vaggan till graven.

Det intressanta är inte bara den fabricerade idealbilden av den ”gode patronen” utan hur den upprätthölls av bruksarbetarna. Det kan tolkas som ett slags ”naiv monarkism”²⁰⁹ som bruksarbetarna tillämpade när de berättade om patronen och de s.k. gamla goda paternalistiska relationerna på bruket. Motbilden till den ”gode patronen” var de onda mellanhänderna, det växande antalet tjänstemän, kontorister och ingenjörer som bruksarbetarna mötte i sin vardag på arbetsplatsen och på bruket.²¹⁰ Inte sällan framgår det hur småsinta ingenjörer, verkmästare och förmän spionerade, övervakade och anmälde arbetarna till bruksledningen för minsta lilla snedsteg de gjorde under arbetstid eller på fritiden. I jord- och skogsbruket hade de onda mellanhänderna sin motsvarighet i förvaltaren, inspektorn eller jägmästaren. I arbetarnas moraliska universum kritiserades i synnerhet sådana mästare, förmän, tjänstemän och kontorister som avancerat från arbetarklassen.²¹¹ Det var de onda mellanhänderna som skapade och som nitiskt följde arbetsreglementen eller jakt- och skogs-vårdsreglerna med vilka de, enligt bruksarbetarna, trakasserade arbetarna.²¹² Efter 1918 berättade bruksarbetarna hur en del kontorister med arbetarbakgrund, som arbetarna kallade för de ”värsta vita slaktarna”, hade varit de mest hängivna skyddskåristerna och i ett senare skede lappoanhängarna på orten.²¹³ I den muntli-

209 Om begreppet ”naiv monarkism” se ex: Scott (1990), s. 96–103.

210 Om arbetarnas attityd till ”mellanskiktet” på arbetsplatsen, se: Teräs 2001, s. 110–111; i nutida arbetssociologi se: Jan Ch Karlsson, *Den smidiga mellancheffen – och andra motståndsberättelser* (Malmö: Gleerups 2008).

211 KÖ 11 S:1; KÖ 14 S:2; KÖ 17 S:1, S:3; KÖ 18 S:1; Helsing 1986, s. 102, 106, 118–119, 123–124; Om arbetarnas attityder till ”uppkomlingar”, se Teräs 2001, s. 60–72.

212 KÖ 11 S:2; KÖ 16 S:2; KÖ 17 S:1, S:3.

213 KÖ 11 S:1; KÖ 13 S:2; 11279 Minnena från Billnäsområde och inbördes-, vinter- och fortsättningskriget, Muistitietokokoelma, TYARK; Helsing 1986, s. 102, 131, 138.

ga traditionen framgår det också hur bruksarbetarna kunde reda upp olägenheter med patronen (eller under senare tid disponenten) som hängivet lyssnade till bruksarbetaren och som visade förståelse för bruksarbetarens bekymmer samt lovade att hjälpa sina bruksarbetare. Ibland kunde det handla om att bruksarbetaren klagade över att någon ”ilaker” (elak) förman, ingenjör eller motsvarande, som ställde till det för bruksarbetaren. Berättelserna avslutas inte sällan med att patronen ingriper och lägger saker och ting åter till rätta, medan förmannen blir tillrättavisad.²¹⁴

En tidigare elev i patronens trädgårdsskola på bruket, som sedermera blev bruksarbetare, berättade hur han tack vare patronens godhet och givmildhet blivit antagen till trädgårdsskolan (informanten uppgav att han kom från mycket enkla förhållanden) och hur han under sin skolgång etablerade en god och förtrolig relation till patron Hisinger:

Gamla baronen Hisinger hade som sed att bjuda nya kilvar (lokalt slangord för trädgårdseleverna i Billnäs, M.K anm.) upp till sig på kaffe. [...] [D]å det var vår tur bad baronen mig stanna efter kaffet. Han började prata om allt möjligt. Jag förstod inte orsaken. Jag var ju bara 16 år. [...] [D]et måste ha varit något med min bakgrund som han fått reda på. I alla fall fick jag det jäkligt bra i skolan. Han hjälpte mig med kläder och gav mig en cykel. Jag fick åka med honom i tvåhästars trilla in till Karis. Jag var passopp på hans sommarvilla i Pojoviken. På lördagseftermiddagarna kallade han upp mig, och jag satt där och drack te med honom medan de övriga kilvarna jobbade och gnodde. [...] Jag fick ett vackert hagegevär av honom, ett 24 kalibers. Och jag har kvar ett intyg om att jag får jaga i alla hans skogar. Många gånger tala han om att han skulle testamentera något åt mig. Så blev han sjuk och jag blev uppkallad. Men unga baron släppt int in mig. Det var slut med alla förmåner då gamla baron dog.²¹⁵

214 KÖ 17 S:1; Helsing 1986, s. 115–116, 118, 123–124.

215 Helsing 1986, s. 133, 134.

Trädgårdselevens berättelse om relationen till den godhjärtade ålderstigne patronen som tog en fattig yngling i sitt beskydd har i sitt narrativa innehåll flera likheter med andra motsvarande berättelser om de goda paternalistiska relationerna på bruket. Det är berättelsen om patronen som tog hand om dem som var socialt utsatta i samhället och som hade det svårt. När patronen insjuknade var det en ond mellanhand som kom mellan patronen och hans folk.

Bruksarbetarna kunde hänvisa till patronen när det gällde självtagna rättigheter. En man som skidat i skogen kring bruket hade olovligt jagat ekorrar för att sälja skinnen på höstmarknaden i Ekenäs. Mannen hade tagits på bar gärning av jägmästaren och brukets polis. I polisförhøret uppgav mannen att han med patronens muntliga lov hade rätt att jaga i patronens skogar. När polisen frågade patron Hisinger om detta hävdade denne att något sådant tillstånd hade han aldrig gett mannen.²¹⁶ Det här kan användas för att förstå de föreställningar hos bruksfolket om rätten till överhetens beskydd.

År 1903 överlät patron Hisinger förvaltningen av bruket till en bruksledning bestående av ingenjörer, tjänstemän och kontorister. Det var personer som var obekanta med den paternalistiska kulturen på bruket. Det uppstod ett maktvakuum på bruket när Hisinger drog sig tillbaka. Vem skulle bruksarbetarna vända sig till när Hisinger var borta? Hur kunde man påverka sin vardag när den andra parten i en ömsesidig paternalistisk relation inte längre var tillgänglig? Vem skyddade bruksarbetarna mot utifrån kommande hot eller onda mellanhänder?

Hotet utifrån ansågs utmana den goda relationen mellan patronen och hans folk. Ur patronens perspektiv var det socialistiska agitatorer som spred farliga irrläror som hotade den trygga och harmoniska bruksgemenskapen. Fackföreningarnas krav på en kollektiv förhandlingskultur och arbetsavtal var hotfullt när utomstående fick blanda sig i den ömsesidiga relationen mellan patronen och hans arbetare. Å andra sidan är det intressant att

216 Polisrapport 19.10.1916, Hd:10 Olika, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

man på lokal nivå strävade till att upprätthålla en slags personlig förhandlingskontakt till patronen och bruksledningen. Det motsägelsefulla i de fackliga kraven var att man å ena sidan krävde skriftliga avtal och kollektiva förhandlingar som ingick i en modern syn på arbetsmarknadsrelationerna medan man å andra sidan kritiserade den moderna industrikapitalismens alienerande verkan som skapade opersonliga relationer och förstörde tidigare mellanmänskliga kontakter i arbetslivet.

När patron Hisinger avgick som verkställande direktör höll han en avskedsfest för sina anställda på bruket och som återgavs i ett tidningsreportage:

[B]aron Hisinger under ett par årtionden icke endast förmått uppdrifva bruket till hvad det nu är, höjt jordbruket, fått till stånd en prisbelönt och berömd trädgårdsskola o.s.v. utan äfven lyckats omgifva sig med en bildad och välmående arbetarebefolkning, som är, hvad man sällan påträffar nu – nöjd och har skäl att vara det. Å egna och kamraters vägnar talade sedan en mekanisk arbetare, A. V. Bonnevir, några ord af varm erkänsla och tacksamhet. Under omväxlande körsång och hornmusik bjöds därefter mjöd och kaffe åt alla närvarande, hvarefter arbetarena under stor rörelse och många med tårfyllda ögon, gingo fram och trykte sin gode och afhållne husbondes hand till afsked och tack.²¹⁷

Bruksarbetare som med ”tårfyllda ögon” tog avsked av sin patron är något som återskapar den harmoniska och idylliserade bilden av den goda paternalistiska relationen mellan patron Hisinger och hans bruksarbetare. Å ena sidan kan man med historikerns överblick av brukssamhället som inte ger en så fullt skön bild av den sociala verkligheten bakom den paternalistiska idyllen kan man lätt avfärda citatet som en fabrikation. Medan å andra sidan var det kanske en uppriktig sorg som bruksarbetarna uttryckte när de tog avsked till sin patron; patronen som tagit ansvar för bruksarbetarna och deras vardag, delat deras sorger och bekymmer, den gode fadern som hållit en beskyddande

217 ”Afskedsfest” 16.5.1903, *Västra Finland*.

hand över sitt bruksfolk och som alltid tagit dem i sitt beskydd, han skulle snart inte finnas längre bland dem. En naiv övertygelse om patronens godhet som kom till uttryck med ett tårifyllt farväl och tack till patronen ger bilden av ett oupplyst folk som var gudfruktigt och lojala till ett auktoritärt styre. Att tillställningen gav upphov till starka känslor bland bruksarbetarna när de tog farväl av patronen gör det inte mindre betydelsefullt om man vill tillskriva i bruksarbetarnas handlande ett politiskt agerande. Känslouttryck var en viktig del av den politiska repertoaren och i förhållandet mellan patronen och bruksarbetarna. Genom att ge uttryck för känslor förmedlades ett politiskt budskap som inte kunde uttryckas med ord: ett tårifyllt avsked berättar om saknad och kanske en viss oro hos bruksarbetarna om vad framtiden utan den beskyddande patronen kunde föra med sig.

Bruksarbetarna

Brukets arbetararistokrater – Familjeförsörjande och stationära bruksarbetare

Senaste söndag kl. 12 efter avslutad gudstjänst invigdes å Pojo gamla kyrkogård till den eviga vilan stoftet av industriarbetaren John Kullberg, som efter en kortare tids ohälsa hastigt avled härstädes på nyårsaftonen. Under stor anslutning av anhöriga, arbetskamrater och personliga umgängesvänner till den avlidne förrättades av pastor E. Blomqvist, som i gripande ord talade till den i sina bästa år så oväntat bortgångnes minne och uttalade tröstens ord till sörjande anhöriga utformande sitt griftetal till en djuptänkt betraktelse över livets allvar. [...] Förutom av egna och ett stort antal anhöriga nedlades kransar av bl.a. följande: Billnäs Bruks Aktiebolag genom kontorschefen E. Andersson, Billnäs svenska folkskoleledare genom verkmästar Karl Strömberg, Billnäs svenska arbetarförening genom arbetarna J. Söderholm och Eklöf. Västra Nylands Andelshandel samt av arbetskamrater och familjerna W. Johansson och K. Ström. Jordfästningen gestal-

tade sig till en sorg högtid, som värtaligt vittnade om den aktning och vänskap den så tidigt bortgångne i livstiden åtnjutit hos dem, med vilka han kommit i beröring.²¹⁸

Tidningen *Västra Nyland* berättade i en notis om bruksarbetaren John Kullbergs jordfästning 1929. Personerna som följde John Kullberg till den sista vilan tillhörde brukets olika sociala skikt och deras närvaro vid denna bruksarbetares jordfästning berättar om det sociala nätverk denna man hade haft före sin död. Det var ett socialt nätverk som överskred klassgränserna i brukssamhället, förutom att den döde hyllades av släktingar och anhöriga deltog kontorschefen, verkmästaren och den lokala arbetarföreningens ledare i jordfästningen. Hyllningarna till minnet av John Kullberg berättar om en man som hade samlat på sig ett stort socialt och kulturellt kapital under sin livstid, vilket på många sätt utmärkte de stationära manliga bruksarbetare som tillhörde de släkter som i flera generationer bott och verkat i Billnäs.

John Kullberg hörde till de bruksarbetare som följde sina förfäder i fotspåren och blev smed på bruket. Johns far Julius Kullberg var född i Billnäs och han var son till bruksarbetaren Thure Kullberg som var född år 1819 i Persböle by i Pojo socken. John var Julius och Emilia Kullbergs nästälsta son född 1883 i Billnäs. Paret fick sammanlagt 10 barn. Det äldsta barnet föddes 1879 och det yngsta 1901. Johns syskonskara bestod av sex pojkar och fyra flickor. Julius Kullberg arbetade i bruket fram till sin död 1924 och hans sex söner blev också bruksarbetare i Billnäs. Tre av Julius och Emilia Kullbergs döttrar gifte sig med bruksarbetare och en av döttrarna flyttade till Helsingfors där hon sedermera avled som ogift och barnlös. Slakten Kullberg hörde till de kända bruksarbetarsläkterna i Billnäs under 1800- och 1900-talen. De manliga släktingarna återfinns man i olika föreningssammanhang i bruket och släktens medlemmar ingick släktskapsrelationer och äktenskap med andra framträdande bruksarbetarsläkter i Billnäs. John Kullberg, samt hans bröder och svågrar, tillhörde sedermera röda gardet under inbördeskriget. De överlevde kriget

218 8.1.1929, VN.

och fänglägervistelsen, bortsett från en av svågarna som avled i fänglägret på Sveaborg där även John hade vistats sommaren 1918.²¹⁹

John Kullberg är ett exempel på de stationära bruksarbetare som arbetade hela sitt liv i Billnäs. John tillhörde en svenskspråkig familj, men i och med inflyttningen av finskspråkig arbetskraft under 1890-talet ingicks det allt fler tvåspråkiga äktenskap och det började förekomma arbetarfamiljer där bägge språken, svenska och finska, användes i hemmet. Trots att tvåspråkigheten blev alltmera kännetecknande för arbetarfamiljerna på bruket som inte noterades i församlingens kommunionbok eller i folkbokföringen – man föddes antingen som svensk- eller finskspråkig och den som i sista hand avgjorde språkgruppstillhörigheten var församlingens kyrkoherde.²²⁰ Johns systrar ingick äktenskap med inflyttade bruksarbetare. Hans yngsta syster gifte sig med sonen till en finskspråkig inflyttad bruksarbetare. John själv gifte sig med en svenskspråkig flicka som också var född i Pojo, hennes bröder arbetade också i Billnäs. John Kullberg fick tillsammans med hustrun Selma sex barn: det äldsta barnet föddes 1901 och yngsta 1911.²²¹ Familjen erhöll sedermera en bostad i Pentbys nybyggda ”Amerikavillor”.²²²

Den brittiska historikern Eric Hobsbawm använde den marxistisk-leninistiska tesen om arbetararistokrati för att föra ett hypotetiskt resonemang kring ett överskikt i den brittiska arbetarklassen som gynnades av det brittiska imperiets ekonomiska vinningar. Hobsbawm menade att yrkeskunniga fackarbetare, särskilt manliga arbetare, erhöll privilegier och förmåner på bekostnad av andra arbetare. De som Hobsbawm kallade för arbetararistokrater var välintegrerade i den brittiska imperialistiska ekonomin, de åtnöjt imperiets ekonomiska förmåner och de un-

219 Släkten Kullbergs släktforskning: <<http://suku.genealogia.fi/archive/index.php/t-5435.html>> (19.3.2013).

220 Kommunionbok 1900–1910 Billnäs, Pojo församlings arkiv.

221 Släkten Kullbergs släktforskning.

222 Förteckning över metallarbetare 16.11.1921, 675 Korrespondens med Finska metallindustrins arbetsgivarförbund; Helsing 1986, s. 127.

derstödde dess ekonomiska system som byggde på en utsugning av kolonierna och den inhemska arbetarklassen. Arbetararistokratin lärde sig att ställa krav och förhandla med kapitalisterna om att erhålla sin beskärda del av profiten.²²³

Den finländska historikern Max Engman hänvisar till Hobsbawms tes i ett föredrag om bruksarbetarna i Fiskars. Engmans undersökning utgår från hans egna släktingar som var bruksarbetare verksamma på Fiskars bruk årtiondena kring sekelskiftet 1900. Engman hävdar att de stationära och yrkeskunniga bruksarbetarna lärde sig att använda sin position som yrkeskunniga smeder när de förhandlade med bruksledningen om att uppnå förbättringar i vardagen.²²⁴ Släkten Engman hade många likheter med släkten Kullberg och andra stationära bruksarbetarsläkter som levde i Billnäs i början av 1900-talet. Tidigare forskning om paternalistiska brukssamhällen visar att arbetsgivaren tog ett särskilt socialt ansvar för de yrkeskunniga manliga bruksarbetarna och deras familjer.²²⁵

De manliga bruksarbetarnas homosocialitet

Jag utvecklar tesen om arbetararistokrati med att inkludera ett perspektiv på manlighet i klassanalysen. Min tes är att de stationära familjeförsörjande bruksarbetarna utgjorde normen för de bruksarbetare som tillhörde brukets arbetararistokrati. Det saknas studier som undersökt paternalistiska relationer i brukssamhällen utifrån begreppet homosocialitet. Med begreppet homosocialitet avses sociala relationer mellan personer av samma kön, personer som tillhör samma kön dras till varandra och bildar en

223 Eric J. Hobsbawm, *Labouring men. Studies in the history of labour* (London: Weidenfeld & Nicolson 1964), s. 272–315; Eric Hobsbawm, 'Lenin och "arbetararistokratin"' (1970) <http://www.marxistarkiv.se/klassiker/lenin/om_lenin/Hobsbawm-Lenin_och_arbetararistokratin.pdf> (29.4.2014).

224 Max Engman, 'Engmännen och konfliktgemenskapen i Fiskars', s. 13–14. Opublicerat föredragsmanuskript.

225 Ericsson 1997, s. 92, 95; Koivuniemi, s. 53.

egen grupp som exkluderar personer av det motsatta könet eller som inte lyckas leva upp till de könsnormer som formuleras inom gruppen. Manlig homosocialitet syftar då på den slags sociala relation som uppstår mellan män som skapar gemensamma spelregler och normer för att fördela sinsemellan socialt och kulturellt kapital.²²⁶ I det paternalistiska brukssamhället skapades olika homosociala gemenskaper där kvinnor, men också andra män som av olika skäl inte upptogs i den manliga homosociala gruppen, blev exkluderade. Arbetsplatsen, fackföreningarna, bolagsstyrelsen, fiske- och jaktsällskapen, idrottsföreningarna eller dryckeslagen är exempel på de homosociala arenor som existerade i brukssamhället. Den homosociala reproduktionen kunde äga rum i arbetet, under fackliga möten, i samband med fiske och jakt, i samband med idrottsliga tillfällen eller på fritiden när männen spelade kort eller söp tillsammans.

Arbetararistokraterna i Billnäs var manliga bruksarbetare som hade gemensamma sociala erfarenheter. De var familjefäder och -försörjare, de var yrkeskunniga arbetare i bruket som hade en viktig roll i produktionen som smeder eller snickare. De ingick i flera olika slags homosociala gemenskaper i vilka deras privilegierade position i bruket vann andra mäns erkännande. John Kullberg var en sådan bruksarbetare. Förutom sina flera samhällseliga uppdrag i folkskoldirektionen, arbetar- och fackföreningen var han en högt uppskattad yrkesarbetare och familjefar bland brukets andra arbetande män.²²⁷ Bland arbetskamraterna var John Kullberg känd som en fysiskt stark och duktig smed men också slagskämpe och en karl som inte spottade i glaset. Arbetskamraterna mindes att John Kullberg var en duktig simmare och dykare som förtjänade biinkomster med de pärlor²²⁸ han dök efter i Svartån och sålde till brukets disponent Georg Berg.²²⁹ John

226 Kerstin Norlander, *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser Liljeholmens Stearinfabriks AB 1872–1939* (Göteborg 2000), s. 195–196.

227 John Kullbergs begravning, 8.1.1929, VN.

228 I Svartån lever den sällsynta flodpärlmusslan som kan ha pärlor i sina skal.

229 KÖ 4 S:2; KÖ 5 S:3; KÖ 13 S:3.

Kullbergs goda anseende bland arbetskamrater och bruksledning kan sägas ha byggts på fyra omständigheter: hans yrkesposition som smed, att han var familjefar, fackligt- och politiskt aktiv, och hans fysiska styrka.

Arbetsplatsen var en av de viktigaste homosociala arenorna där männen i bruket lärde sig att bli ”riktiga” arbetskarlar. Trots allt tillbringade de manliga bruksarbetarna större delen av sin tid på arbetsplatsen. Fysisk styrka och yrkeskunskap är två kategorier som kan förstås som manliga egenskaper hos bruksarbetarna och som skilde honom från kvinnor men också från andra män av annan klasstillhörighet eller från andra manliga bruksarbetare. I den muntliga traditionen framgår det att lära sig yrket och att bli socialiserad till arbetsplatsen och att lära sig de kulturella koderna som fanns där tilldelades en viktig betydelse av de manliga informanterna. Äldre manliga bruksarbetare lärde de yngre både yrket och arbetsplatsens sociala och kulturella koderna. Yrkeskunskapen blev ett socialt och kulturellt kapital som kvinnor inte hade tillgång till, men som en manlig informant upplyste kunde också en del yngre manliga bruksarbetare bli nekade de äldre kollegornas yrkeskunskap om det fanns skäl att skydda den kunskap som hölls inom yrket bland yrkesarbetare. De unga manliga bruksarbetare som trädde in i smedjan sattes omedelbart på prov av de äldre manliga bruksarbetarna och tvingades bland annat att utföra meningslösa uppgifter, t.ex. hämta verktyg som inte fanns eller gå ärenden som saknade betydelse.²³⁰ Unga män lärde sig att ta emot förnedringar av sina arbetskamrater ”som en karl”, att bli hårdhänta, fysiskt uthålliga och att tåla den råa arbetsplatshumorn med verbala skämt och det som med fog kan kallas fysiska trakasserier under arbetstid. Informanten Emil P. berättade att de yngre manliga bruksarbetarna fick lov att passa upp de äldre arbetskamraterna, bl.a. fick de varje vecka hämta en flaska brännvin till den äldre smeden och mästaren.²³¹ Äldre manliga bruksarbetare kunde till och med läxa upp sina lärlingar med örffilar eller

230 KÖ 5 S:2, KÖ 7 S:1; KÖ 18 S:2; Helsing 1986, s. 100, 130, 155, 172.

231 KÖ 18 S:2.

Bild 9. Bruksarbetare, tavla i Folkets hus "Rientola" i Karis.

med andra kroppsliga bestraffningar, vilket kan tolkas som de äldre männens disciplinering av de yngre.²³²

Hobsbawm hävdade att det var arbetararistokraternas yrkeskunskap som gav det kapital med vilket de kunde förhandla om bättre villkor med arbetsgivarna.²³³ Men yrkeskunskapen i industriarbetet var kopplat till genus – inte sällan var det män som betraktades som yrkeskunniga inom industrin och som förtjänade bättre än kvinnorna. Undersöker man brukets lönestatistik indelades arbetskraften i skilda kategorier som implicit visar på en könsarbetsdelning. Exempelvis lönekategorin ”yrkeskunnig arbetare” var åtskild från kategorin ”lärling”, ”elev” eller ”kvinnlig arbetare”.²³⁴

232 Oswald Forss minnesanteckningar, Pojo lokalhistoriska arkiv.

233 Hobsbawm 1964, s. 290–295.

234 4413 Palkkakortit 1918–1919, Muut palkkakirjat ja -kortit, Henkilöstö, Ti-liasiakirjat, Fiskars OY AB – Billnäsin tehtaat, ELKA.

Kroppsstyrkan var viktig därför att kroppen var de manliga bruksarbetarnas viktigaste egendom. När bruksarbetarna berättade om klassförtryck handlade det inte sällan om hur det märktes på manliga bruksarbetarens försvagade fysik till följd av hårt och slitande kroppsarbete. Samtidigt kände den manliga bruksarbetaren stolthet över det tunga fysiska arbetet som var smutsigt och som innehöll både hälso- och olycksfallsrisker. Enligt Christer Ericsson hade det farliga arbetet en viktig betydelse för det manlighetsideal som existerade bland de manliga bruksarbetarna på järnbruken. Det fysiskt tunga arbetet och att kunna utföra arbetet med skicklighet och på ett yrkeskunnigt sätt var aspekter som anknöt till den manliga bruksarbetarens kroppsliga egenskaper, det vill säga att han var stark, uthållig och skicklig att använda kroppen i sitt arbete. Samtidigt skapade arbetarrörelsen en klasskampsdiskurs med moraliska undertoner om hur kapitalistens utsugning skedde på bekostnad av den manliga arbetarens kropp och hälsa.²³⁵

Men just kontroll över arbetet innebar för de manliga bruksarbetarna att de hade kontroll över sina egna kroppar. Omvänt uppfattades tidsdisciplin, arbetsregler och andra försök att rationalisera produktionen, som i sin tur innebar att arbetet blev alltmera reglerat, av bruksarbetarna som ett disciplineringsförsök från arbetsgivarens sida i syfte att kontrollera arbetarens kropp. Att de manliga bruksarbetarna i intervjuer hyllade det smutsiga och fysiskt tunga arbetet kan förstås som en motreaktion på den arbetsdisciplinering och det arbetarskydd som arbetsgivaren gradvis införde i industrin i början av 1900-talet.²³⁶ Smeder som egensinnigt vägrade bära förkläden, skyddsglasögon eller som på något annat sätt trotsade de nya säkerhetsföreskrifterna, kunde hävda att just det riskfyllda och farliga arbetet var sådant som bara kunde utföras av riktiga karlaktiga män.²³⁷ Som framgått i

235 Ericsson 1997, s. 100.

236 KÖ 18 S:2.

237 Brev från E. J. Collan till Yrkesinspektör Hall 29.8.1919, 887 Korrespondens med yrkesinspektören i Helsingfors distrikt 1916–1922, F Kirjeistö, Hallinto, Fiskars OY – Billnäs fabriker, ELKA.

tidigare forskning om arbetarklassens manlighetsideal var det den ”rena kroppsligheten” som manliga arbetare frekvent använde mot borgerliga män som ansågs omanliga, dels p.g.a. uppfattningen om den borgerliga mannens undermåliga fysik jämfört med arbetarens och dels genom att den borgerliga mannen inte behövde utföra ett farligt kroppsarbete som arbetarna.²³⁸

Stationära och familjeförsörjare – Ett karlamaskulint ideal?

Faderskap, familj, relationen till kvinnor, barn och andra hushållsmedlemmar var viktigt i de manliga bruksarbetarnas vardag. Också i de manliga bruksarbetarnas homosociala sfärer var relationen till kvinnor, barn och familj närvarande. Att vara familjefar, försörjare och hushållsföreståndare var kategorier som rangordnade de manliga bruksarbetarna i den homosociala hierarkin. De manliga bruksarbetare som hade en högre status var de män som kunde försörja sin familj och ta ansvar för sitt hushåll. Inte sällan var det de familjeförsörjande männens klasskamp som var överordnad i brukssamhället där majoriteten av de fackliga medlemmarna var manliga familjeförsörjare.²³⁹ Som den svenska etnologen Ella Johansson skriver var den skötsamma manliga arbetarens stolthet ett välskött hem som visade att mannen förtjänade så mycket att hans hustru kunde bli hemma och sköta barn och hushåll och inte tvingades till förvärsarbete för att hämta inkomster till det gemensamma hushållet.²⁴⁰ Därför låg det i de manliga familjeförsörjande bruksarbetarnas intresse att upprätthålla det paternalistiska systemet, när systemet gynnade manliga arbetare med familj och hushållsansvar.

238 Ella Johansson, 'Arbetare', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora 2006).

239 Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Historiallisia tutkimuksia 187 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994), s. 156–168.

240 Ella Johansson, s. 124.

Tabellen 4 berättar hur stor andelen familjefäder var inom arbetsstyrkan på bruket åren 1910–1917. Uträkningarna baserar sig på en jämförelse mellan Pojo församlings kommunionbok åren 1910–1920 och antal anställda vid varje produktionsavdelning på Billnäs bruk. Problemet med en uträkning som utgår från församlingens kommunionbok är att den tar i beaktande enbart de bruksarbetare som var kyrkskrivna i Pojo, därmed saknas det uppgifter om de arbetare som inte var skrivna i Pojo och som utgjorde den tillfälliga arbetsstyrkan som fanns på bruket. Det som framgår i tabellen om vi jämför åren 1910 och 1917 är att antalet familjefäder bosatta i Billnäs i procenttal av den totala arbetsstyrkan på bruket förblev någorlunda konstant trots att antalet anställda på bruket växte – med andra ord berättar dessa siffror om stabilitet i verksamheten på bruket. Kommunionboken och församlingens förteckning över inflyttade och utflyttade i Billnäs berättar om en mycket låg utflyttningsfrekvens av familjefäder åren 1910–1917. Året 1917 är ett exceptionellt år i och med att bruket hade ett stort antal tillfälliga arbetare i tjänst till följd av de krigsleveranser som gjordes till Ryssland under världskriget. De tillfälliga arbetarna var inte sällan ogifta och familjelösa mobila manliga arbetare som sökte arbete på bruket. Dessutom utgjorde de tillfälliga arbetarna, som anställdes i Billnäs åren 1914–1917, till viss del av ogifta och familjelösa söner till de familjefäder som arbetade på bruket sedan tidigare.²⁴¹

Möjligtvis fanns det förväntningar att sönerna skulle ärva fädrens arbetsplats på bruket och att det fanns förhoppningar om att sönerna skulle få möjlighet att bilda eget hushåll och familj där. Enligt Christer Ericsson tycktes sådana förhoppningar och förväntningar kring arbetarnas reproduktion i brukssamhället vara ömsesidigt – också brukspatronen och bruksledningen önskade att skötsamma och stationära bruksarbetare bildade familj för att trygga reproduktionen av skötsamma arbetare på bruket.²⁴²

241 Inflyttning och utflyttning 1910–1920 Billnäs, Pojo församlings arkiv.

242 Ericsson 1997, s. 74–80.

Tabell 4. Antal familjefäder bland bruksarbetarna i Billnäs 1910 och 1917.

1910		
Produktionsavdelning	Antal familjefäder bosatta på bruket	Totala antalet anställda
Villa Billnäs (jordbruket)	27	35
Metallindustriavdelningen	93	198
Snickeriet, möbelfabriken och sågen	12	119
Summa	132	352
1917		
Villa Billnäs (jordbruket)	36	44
Metallindustriavdelningen	158	352
Snickeriet, möbelfabriken och sågen	41	231
Summa	235	627

Källor: Pojo församlings kommunionbok; Tegengren, s. 330.

Motbilden till den stationära och skötsamma bruksarbetaren var de mobila arbetarna. De förknippades med det vilda liv som försiggick på orten och som till viss del påminde om äldre tiders bråkiga gesällkultur som fanns på bruken och i städerna. Deras fritid gick åt till att supa, härja, slåss och ställa till med bråk. Det var en annan slags och rivaliserande homosocialitet och arbetarmanlighet än den som utövades av de stationära, yrkeskunniga och manliga bruksarbetarna med familj och eget hushåll. Visst hörde slagsmål, kortspel och supandet till de stationära manliga bruksarbetarnas fritidssysselsättningar, men det var ett slags ordnat kaos som inte direkt utmanade den rådande samhällsordningen och hierarkin i det paternalistiska brukssamhället. De yngre och mobila manliga bruksarbetarna, inte sällan ogifta ungdomar utan familje- eller försörjningsansvar, utmanade med sitt bråkiga manlighetsideal den vuxna skötsamma manligheten som företräddes av de stationära bruksarbetarna. Samtidigt utmanade de yngre manliga bruksarbetarna med sitt störande uppträdande

lokala auktoriteter, t.ex. arbetsgivaren, ordningsmakten, präster-na, den organiserade arbetarrörelsen och de kommunala besluts-fattarna.²⁴³

Den sociala frågan och brukspaternalismen

Livet i Pojo socken och i socknens bruks- och godssamhällen var allt annat än stilla och harmoniskt, enligt Gunvor Nordström. I Pojo sockens historia skrev Nordström om bruksfolkets bråkiga uppträdande under 1700- och 1800-talen. Hon utgick från undersökningar som hon gjorde i Pojo sockens tings- och sockenprotokoll: "[ö]verhuvudtaget var slagsmål, oljud och våldsamt uppträdande vanliga företeelser, i synnerhet på brukskrogarna och gästgiveriet." Landsvägarna var osäkra; unga ogifta bruksarbetare drog omkring på socknens landsvägar, "skrämda och ofredade sockenbor", de utövade spel och dobbel, de söp och dansade långt in på natten, det senare var i synnerhet något som kyrkoherden beskrev som ett klandervärt uppträdande bland bruksungdomen. Också "hor", oäkta barn, äppelstöld och sjöröveri var frågor som behandlades på tingen. Rastlösheten och bruksarbetarnas "vilda liv" under senare delen av 1700-talet och första hälften av 1800-talet förklaras av historikerna Werner- och Gunvor Nordström med att socknen hade "förslummats" och att befolkningen hade glidit socialt neråt. Antalet människor som levde under brukspatronernas och godsägarnas laga försvar hade ökat sedan storskiftet under gustavianska tiden. Jordbruket erbjöd färre arbetstillfällen samtidigt som bruksegendomarna utvidgades under 1800-talet. Den lokala allmogens möjligheter till förvärvsinkomster komparerades med ett utökat antal arbetsplatser på bruken.

243 Jag återkommer till de olika manlighetsidealens betydelse bland brukets arbetarmän i samband med storstrejken 1905–1906 och under revolutionsåret 1917 i kapitel 3.

Befolkningstillväxten ledde visserligen till utflyttning men också inflyttning från kommunerna i norr.²⁴⁴

Kring sekelskiftet 1900 var Pojo landets mest industrialiserade landskommun något som var ett resultat av de senaste årtiondens stora strukturomvandling. Både jordbruket och de växande brukssamhällena i socknen lockade fler arbetare att flytta till Pojo. Kommunens befolkning ökade samtidigt som klasskillnaderna förstärktes. I biskopsvisitationen 1901 kunde inte den antisocialistiska biskopen Herman Råbergh låta bli att i sitt möte med Pojo församling fråga de lokala brukspatronerna och godsherrarna om det ”vilda liv” som ortens lägre sociala skikt påstods leva och om den farliga socialismen redan hade funnit sin väg till socknen.²⁴⁵

Kring sekelskiftet 1900 användes begreppen ”arbetarfrågan” eller ”samhällsfrågan” när samhällseliten debatterade och synliggjorde de sociala problem som uppstod till följd av industrialiseringen. Frågan diskuterades av den finländska och nordiska samhällseliten utgående från internationella förebilder i ett förebyggande syfte: Norden var en senkomling gällande industrialisering jämfört med det längre hunna Västeuropa och som senkomling fanns fördelen att man i Norden kunde lära sig av de längre hunna ländernas misstag och sociala problem som de tampades med. Bland de konservativa befarade man en revolutionär övergång som hotade rådande samhällsstrukturer och att övergången till ett modernt kapitalistiskt industrisamhälle skulle föra med sig radikala sociala rörelser som hotade den gamla samhällsordningen. Ur de konservativas perspektiv kunde det ske en kontrollerad strukturomvandling om man tog arbetarklassens sociala förhållanden i beaktande. Det kunde innebära sociala reformer och konkreta förbättringar i arbetarnas vardagsförhållanden. Sociala förbättringar för arbetarklassen hade framförallt på den konservativa och borgerliga sidan ett huvudsakligt politiskt

244 Werner Nordström & Gunvor Nordström, *Pojo sockens historia del III. Från 1721 till 1865* (Pojo 1966), s. 315–319, 321.

245 Se kapitel 3 i ”Skräddargesällen som pryglade biskopen”.

syfte: att förhindra spridandet av socialismen och att bevara den gamla samhällsordningen.²⁴⁶

Brukspatronerna hävdade att oroligheter, uppror och klassmotsättningar var något som inte berörde de paternalistiskt styrda brukssamhällena som de förvaltade över. Bruksarbetarna saknade, enligt brukspatronerna, egentliga skäl att göra uppror eller lyssna på de socialistiska agitatorerna och grunda arbetarföreningar när patronen hade ordnat det så att arbetarna hade tryggt och bra i brukssamhället. Men brukspatronerna var varken blinda för eller omedvetna om de sociala konsekvenser som följde av att produktionen lades om på en del bruk i och med att man införde en modern fabriksordning. Om möjligt försökte brukspatronerna förhindra det moderna samhällets sociala problem och klassmotsättningar från att bli en del av vardagen på de bruk som de förvaltade över. I det följande undersöker jag hur patron Hisinger och bruksledningen i Billnäs hanterade den sociala frågan kring sekelskiftet 1900 som följde med omläggningen av produktionen. I slutet av kapitlet diskuterar jag brukssamhällets gränser och gränsoverskridningar i syfte att problematisera bilden av paternalismen som social kontroll.

Den moderna paternalismen i Billnäs

På de gamla järnbruken hade man erfarenhet av att sociala förmaner åt bruksarbetarna gav arbetsfred. I och med att arbetarnas antal drastiskt ökade ställdes bruksbolaget inför nya sociala utmaningar: det mest akuta var bostadsbristen men också en rad andra sociala utmaningar som följde med den växande arbetsstyrkan på bruket.

Den finländska historikern Pauli Kettunen tolkar den sociala frågan i det tidiga 1900-talets industrisamhälle som en ordningsfråga. Med det avser han att den paternalistiska ledningsstrategin var arbetsgivarens svar på den sociala frågan. Det var arbetaren som enligt arbetsgivarna utgjorde den största utmaningen i in-

246 Åmark, s. 44–47; Kettunen 2008a, s. 136.

dustrialiseringsprocessen.²⁴⁷ De sociala förbättringar som patron Hisinger och bruksledningen genomförde i Billnäs bör ses som medvetna försök att genomföra en rationell och kontrollerad strukturuomvandling på lokal nivå. Bruksledningen försökte motverka störningar i produktionen som kunde uppstå till följd av strejker och de ville också hålla produktionskostnaderna på en dräglig nivå genom att inte gå med på bruksarbetarnas lönekrav. Med sociala förmåner ville man skapa en lojal arbetskraft som inte hade någon anledning att strejka eller att grunda arbetar- och fackföreningar på bruket.

I kapitel III behandlas mera ingående bruksarbetarnas politiska agerande i början av 1900-talet. I det följande diskuteras bruksledningens relation till arbetar- och fackföreningarna. När det visade sig att det inte var längre möjligt att med patronens makt förhindra grundandet av arbetar- och fackföreningar på bruket försökte bruksledningen, i samband med den nationella storstrejken 1905, istället gå in för en dialog med den organiserade arbetarrörelsen. Den svenskspråkiga arbetarföreningens mötesprotokoll från våren 1906 berättar om en bruksledning som var villig att förhandla med brukets politiskt organiserade arbetare och som upplät brukets samlingslokal till arbetarföreningens möten.²⁴⁸ En informant i intervjumaterialet berättade hur den dåvarande disponenten, ingenjör Georg Vilhelm Berg, till och med uppmanade bruksarbetarna att delta på arbetarföreningens möte.²⁴⁹ När storstrejkens revolutionära yra avmattades återgick bruksledningen till att åter motsätta sig arbetar- och fackföreningarna och se dem som bruksarbetarnas representanter vid förhandlingsbordet. Först efter marsrevolutionen 1917 öppnades en ny dialog mellan den lokala arbetar- och fackföreningsrörelsen och bruksledningen.

Patron Hisinger och bruksledningen tillämpade två olika agendor för att motverka bruksarbetarnas politiska och fackliga

247 Kettunen 2002, s. 269, 274.

248 Mötesprotokoll 28.1.1906, 3.2.1906, 13.5.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912, Ca Föreningens protokoll, C Protokoll, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv, Lokalarxivet ”Arresten” i Karis.

249 KÖ 14 S:1.

krav. För att tillämpa Christer Ericssons begrepp kan de kallas för en auktoritär eller en didaktisk paternalism. Den auktoritära ledningsstilen byggde på en äldre brukspaternalism som motsvarar patron Hisingers ledningsstil i Billnäs. Utvecklingen av bruksamhället under 1880- och 1890-talen påminner till stor del om utvecklingen på svenska järnbruk som ägde rum under samma tidsperiod vilket talar för att den paternalistiska ledningsstrategin importerades och att det fanns ett transnationellt idéutbyte kring hur arbetsgivarna skulle hantera arbetarfrågan och hur den skulle anpassas till de lokala förhållandena. Den auktoritära paternalismen enligt vilken patronen agerade som god husbonde för sina underlydande arbetare var möjlig i ståndssamhället. Efter rösträttens införande 1906 upphöjdes bruksarbetarna till jämställda medborgare med politiska rättigheter, vilket ställde nya krav på bruksledningens förhållande till bruksarbetarna. Den didaktiska paternalismen passar bättre in på företagsledarna i mellankrigstidens och efterkrigstidens Finland. Det som enligt Ericsson utmärker det didaktiska ledarskapet var att arbetsgivarna accepterade samhällets demokratiseringsprocess. I den auktoritära ledningsstilen var patronens ord arbetarnas lag. Men för en didaktisk ledningsstil måste arbetarna övertalas till att tro på att arbetsgivarens politik utgick från det sunda förnufts logik och att den också gynnade arbetarna. Istället för individuella intressen eller klassintressen framhöll arbetsgivarna värdet av att se till helheten.²⁵⁰

Pauli Kettunen har problematiserat påståendet om att paternalismen försvagades i industriföretagen i och med samhällets demokratiseringsprocess. Han hävdar att den paternalistiska strategin istället omformulerades av arbetsgivarna så att den skulle framstå som rationell och förnuftig, två nyckelbegrepp för det moderna samhället.²⁵¹ Den finländska historikern Kari Teräs

250 Ericsson 2008, s. 26–28, 57–75.

251 Pauli Kettunen, *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Historiallisia tutkimuksia 189 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994), s. 92–93, 249–251; Kettunen (2002), s. 314.

undersökning om industrialisten Heikki Huhtamäkis paternalistiska ledningsstil utmärks av det som Teräs kallar för modern paternalism. Arbetarnas lojalitet till sin husbonde och brukspatron i äldre tiders paternalism ersattes med en lojalitet mot företaget som utmärker den moderna paternalismen som bl.a. utmärkte Heikki Huhtamäkis ledningsstrategi. Den moderna företagsledningen måste, för att bevara hierarkin mellan ledning och anställd, motivera hierarkiernas nödvändighet utgående från rationella och vetenskapliga argument. I den nya vetenskapliga arbetsledningen (Scientific Management), som importerades till Finland från Nordamerika, betonade man att det var ändamålsenligt för den moderna massproducerande industrin att det inom företagen existerade hierarkier och det fanns en tydlig arbetsfördelning mellan ledning och anställd. Ty det problem som den vetenskapliga arbetsledningens fader ingenjören F. W. Taylor pekade på var inte mekaniseringen av arbetet utan människan som utförde arbetet. Dessutom underströk Taylor att i ett framgångsrikt företag var det företagsledningen som skulle inneha initiativet att diktera villkoren för hur arbetet skulle utföras på bästa tänkbara sätt eftersom arbetaren var oförmögen att agera i enlighet med sitt eget bästa. Den paternalistiska ledningsstilen var helt enkelt det mest förnuftiga sättet att leda ett kapitalistiskt företag, menade didaktiska företagsägare likt Heikki Huhtamäki.²⁵²

Går det att tillämpa den moderna paternalismen och en didaktisk ledningsstil för att beskriva bruksledningens försök att lösa den sociala frågan i det tidiga 1900-talets Billnäs? Det ägde rum, som redan framhållits, en förändring i bruksledningen när patron Hisinger avgick och disponenten övertog patronens tidigare uppgift att driva verksamheten på bruket. Disponenten utsågs av bruksstyrelsen i Helsingfors. Ingenjör Georg Vilhelm Berg född i Österrike utsågs till brukets första disponent, en befattning som

252 Kettunen 1994, s. 101–104, 249; Kari Teräs, 'Yrittäjyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet', *Turun historiallinen arkisto* 47, toim. Timo Soikkanen (Turku 1992), s. 262–279.

han hade fram till sin avgång från posten år 1918.²⁵³ Disponenten var av bruksstyrelsen utsedd platsansvarig och hans uppgift var att övervaka och leda bolagets verksamhet på bruket. Disponenten var bruksstyrelsens dräng men på bruket agerade han med husbondens makt. Under sig hade disponenten tjänstemännen, kontoristerna, ingenjörerna, verkmästarna, mästarna och bruksarbetarna. Arbetsplatsorganisationen framstod som mera professionell och rationellt uttänkt, helt enligt Scientific Management-principen om ”var man på rätt plats”.²⁵⁴

Just yrkeskunskap var ett nyckelord för den moderna företagsledningen i många industriföretag i början av 1900-talet. I Billnäs erbjöd bolaget varje vinterhalvår från och med 1900-talets början arbetarkurser med syftet att höja bruksarbetarnas yrkeskunskaper. Kurser i möbelritning, räkning, att kunna läsa ritningar, maskinlära, elektronik och bokföring var några av de föreläsningämnen som man erbjöd de anställda i brukets samlingslokal.²⁵⁵ Med arbetarkurserna försökte bruksledningen höja yrkeskompetensen och ge bruksarbetarna en bättre insikt i arbetsprocessen. Bruksarbetarna skulle lära sig att agera självständigt och att på ett rationellt och det bästa möjliga sättet utföra sitt arbete. Självständigt i det här sammanhanget innebar frigörelse från äldre trosuppfattningar och tyst kunskap. Den vetenskapliga arbetsledningen eftersträvade till att bli kvitt det ”irrationella” i industriarbetet genom att fostra bruksarbetarna till att bli moderna industriarbetare. Taylorismens fader, den amerikanska ingenjören F. W. Taylor, hävdade att om arbetarna får de ”riktiga” insikterna för att på bästa sätt utföra arbetet skulle det kunna förbättra produktionen i fabriker. Taylor förkunnade att mekaniseringen av

253 *Album öfver den inhemska industrin*, s. 51.

254 Teräs 2001, s. 148–150.

255 *Album öfver den inhemska industrin*, s. 50; ”Arbetarekurserna i Billnäs” 11.4.1911, VN; KÖ 14 S:1; Matias Kaihovirta, *Bland rödbanditer, vilseledda arbetare och goda medborgare i Billnäs brukssamhälle. En mikrohistorisk studie över återhämtnings- och anpassningsprocessen efter inbördeskriget 1918*. Otryckt avhandling pro gradu i Nordisk historia, Åbo Akademi 2007, ÅAB, s. 68.

produktionen inte utgjorde det största hindret utan människan som arbetade vid maskinen var den som skulle anpassas till de moderna arbetsförhållandena. För företagsledningen var det i slutändan en fråga om att vinna kontroll över arbetsprocessen och att erövra initiativet från arbetarna i arbetsprocessen.²⁵⁶

Den nya disponenten Berg hade före sin anställning i Billnäs varit anställd hos metallindustriföretaget Maskin & Bro i Helsingfors, Berg hade fått sin maskiningenjörutbildning i Danmark. När Hisinger värvade Berg till bolaget var det han som fick uppgiften att förnya brukets produktionsmetoder när produktionen lades om. Hisinger bekostade den studieresa som Berg förrättade till Nordamerika år 1902 i syftet att bekanta sig med nya produktionsmetoder och arbetsledningen i industriföretagen på andra sidan Atlanten. Tidpunkten när de nya produktionsmetoderna infördes och nya maskiner togs i bruk var så till vida lägligt att det inföll år 1904 när det rysk-japanska kriget bröt ut. Med den nya massproduktionen enligt nordamerikansk modell kunde Billnäs bruk leverera stora kvantiteter av krigsmaterial till den ryska armén. Krigsleveranserna till Ryssland blev en stor framgång för bolaget och gjorde Billnäs Bruk AB till ett av Finlands ledande metallindustriföretag i början av 1900-talet.²⁵⁷

Med massproduktionen infördes nya avlönings- och belöningsformer som byggde på den vetenskapliga arbetsledningens principer. Lönen hade både en disciplinerande, kontrollerande och uppfostrande betydelse. Taylor hade ju konstaterat i sina undersökningar att med de rätta avlöningsformerna kunde man inverka på produktionens storlek. Särskilt ackord- och stycklönerna ansågs utgöra den rätta löneformen som skulle få arbetarna att arbeta effektivare och producera mera när lönen betalades utifrån mängden varor som tillverkades – i Billnäs arbetade man dessutom i arbetslag som tävlade sinsemellan om ackordens storlek och antalet verktyg som ett lag förväntades producera bestämdes av ingenjören eller verkmästaren innan man satte igång

256 Teräs 2001, s. 148–150, 172–173.

257 Tegengren, s. 289–290.

arbetet. Ackord- och stycklön infördes i Billnäs för första gången i samband med rysk-japanska kriget och var den enda avlöningsformen på bruket under första världskriget.²⁵⁸ Ett annat möjligt motiv till övergången till ackordlöner var att bryta med tidigare praxis med individuella löneförhandlingar mellan patronen och arbetarna, en avlöningspraktik som ansågs vara både omöjlig och irrationell i en modern industriarbetsplats med flera hundra arbetstagare. De nya avlöningsformerna sporrade till snabbhet och effektivitet i arbetet. Nackdelen för bruksarbetarna var att lönen storlek kunde variera betydligt för varje dag och det ansågs betungande och som ett hektiskt sätt att arbeta. Enligt arbetsgivarna höjde ackord- och stycklönen ”entreprenörandan” hos arbetarna och stimulerade deras innovationsförmåga när de lärde sig att hitta de bästa tänkbara arbetsmetoderna för att snabbt och rationellt genomföra arbetsuppgifterna.²⁵⁹

Ackord- och stycklöner användes främst i samband med stora beställningar som skulle utföras inom en viss tid. Med ackord- och stycklön fanns det en risk att produkternas kvalitet försämrades. Under första världskriget genomförde ryska officerare noggranna kontroller av de yxor och verktyg som bruket tillverkade åt armén. Brister i tillverkningen kunde leda till att alla yxor underkändes av officerarna och att bruksledningen höll inne lönerna.²⁶⁰ Under första världskrigets hektiska år 1914–1916, då beställningarna var större än vanligt, tillämpade man parallellt ackord-, tim- och månadslöner som avlöningssystem.²⁶¹

De årliga gratifikationerna byggde på ett belöningsssystem för anställda som varit minst tio år i arbete på bruket. Gratifikationens storlek varierade utgående från antal anställningsår. Gratifikationerna motsvarade det gamla gåvosystemet som funnits tidigare, skillnaden låg naturligtvis i det att istället för mat, kläder eller brännvin belönades de anställda med en summa pengar. En-

258 *Album öfver den inhemska industrin*, s. 49.

259 Teräs 2001, s. 119–124.

260 Helsing 1986, s. 119–120.

261 3731 Juli 1916-februari 1917, Palkkayhteenvetot, Henkilöstö, Tiliasiakirjat, Fiskars OY – Billnäsin tehtaata, ELKA.

ligt bolaget utdelades en andel av årets nettovinst till de anställda för deras ”delaktighet i rörelsens vinst”.²⁶² Liksom på annat håll var det ur arbetarnas perspektiv en nackdel att få gåvan i pengar än i naturaförmåner – i synnerhet under dyrtid när pengarna förlorade snabbt sitt värde.

Grundandet av paternalistiska föreningar

Vilken betydelse hade de borgerliga, kristliga och fosterländska föreningarna och föreningsverksamheten i den moderna paternalismen? Patron Hisinger var med om att grunda ideella medborgarföreningar i Billnäs. Hisingers religiösa övertygelse och hans uttalade intresse för arbetarnas bildning och nykterhetssträvanden låg till grund för att föreningar som tjänade religiösa och ideella mål grundades i Billnäs under 1880- och 1890-talet. Föreningarna mottog också ansevärt ekonomiskt understöd från bruksbolaget och patron Hisinger. Föreningsidealen kom utifrån till brukssamhället, tack vare Hisingers societetsnätverk hade patronen möjlighet att stifta bekantskap med politiska och religiösa idéer som fanns i tiden och med människor som verkade inom väckelse- och nykterhetsrörelsen.

De samtida föreningsprinciperna byggde på en liberal förståelse av medborgarskap. Män oavsett social bakgrund och ekonomisk ställning skulle mötas och besluta kring viktiga dagsaktuella frågor. Den finländska historikern Henrik Stenius hävdar att de borgerliga föreningarna inte hade för avsikt att upphäva klassamhället. Istället hade de klassöverskridande föreningarna det uttalade syftet att upplysa medlemmarna till att acceptera klassjämlikheter i samhället om den upplysta medborgarens möjligheter att agera i det moderna klassamhället.²⁶³

262 Arbetarnas gratifikationer 1917–1929, Hd 15 Olika, Hd Personalen, Billnäs bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet; *Album öfver den inhemska industrin*, s. 50.

263 Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisa-*

I det sena 1800-talets borgerliga samhällsideal, som i Billnäs representerades av brukets tjänstemän och ingenjörer, skulle medborgarföreningarna lösa den sociala frågan och legitimera den borgerliga elitens maktposition i brukssamhället. Den svenska etnologen Birgitta Skarin Frykman hävdar att sekelskiftets (1900) borgerliga samhällsdebattörer argumenterade utgående från en diskurs om ekonomisk moral, under- och arbetarklassen hade en lägre moral än borgerligheten och arbetarvärlden beskrevs som både smutsig och osedlig, som ett liv med fylleri, prostitution, otukt och slagsmål. Borgerliga dygder återropades som allmänmänskliga och med dessa dygder skulle borgerligheten uppfostra de lägre klasserna till att bli dugliga och skötsamma medborgare. Enligt Skarin Frykman låg det i borgarklassens ekonomiska intresse att upprätthålla klassamhällets sociala hierarkier och de legitimerade sin makt över arbetar- och underklassen med hjälp av moraliska argument som de själva framställde.²⁶⁴

Den ekonomiska moralen kom till uttryck i Billnäs i grundandet av ”Billnäs Bruks Arbetares Sjukförsäkring”. Sjukförsäkringen grundades av patron Hisingers år 1888 och ersatte ämbetslådan som man hade haft på bruket tidigare för att skydda de yrkeskunniga bruksarbetarna från inkomstbortfall i samband med sjukdom. Verksamheten i Billnäs är nästan identisk med motsvarande på Verla pappersbruk, i Tammerfors och utomlands. Olika slag av understödsförsäkringar som byggde på självhjälpsprincipen var en populär försäkringsform inom industrin under 1800-talet och avsåg skydda arbetarna mot plötsliga inkomstbortfall. De vanligaste orsakerna till inkomstbortfall inom industrin kring sekelskiftet 1900 var sjukdom och invaliditet till följd av arbetsolycka.²⁶⁵ I en

tionsprincipens genombrott. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 545 (Helsingfors 1987), s. 225–227.

264 Birgitta Skarin Frykman, *Arbetarkultur – Göteborg 1890*. Skrifter från etnologiska föreningen i Västsverige 8: (Göteborg 1990), s. 87–89, 100–103.

265 Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* (Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto 1994); s. 149–153. Ericsson 1997, s. 141–144; Ahvenisto, s. 282–292.

statlig utredning år 1909 konstaterades följande ”skador, karaktäristiska för särskilda yrkesspecialiteter” i landets metallindustri och verkstäder gällande smederna:

Smederna hafva ett synnerligen tungt arbete, som oftast sker i en sned kroppsställning. De äro utsatta för stor möjlighet att råka ut för olycksfall. Från ugnen strålar stark hetta, som äfven kan hafva invärkan på ögonen. I riklig mängd inandas smederna koldamm och gaser. Dammet afsätter sig på den till stor del nakna, starkt svettdrypande kroppen och bildar klibbig massa som tilltapper porerna. Synnerligast pannsmederna lida af det ytterst starka bullret vid arbetet i så hög grad att de kunna blifva fullkomligt döfva.²⁶⁶

Motsvarande berättelser om olycksfallsriskerna finns i minnesmaterialet. Också dödsfall förekom bland bruksarbetarna till följd av arbetsplatsolyckor.²⁶⁷ Till följd av koldammet och gaserna i smedjan insjuknade bruksarbetarna i lungsjukdomar och blev tillfälligt eller permanent arbetsoförmögna. De vanligaste orsakerna till insjuknandet i möbelfabriken berodde på de giftiga gaser som uppstod i samband med användningen av lim och lack i möbeltillverkningen.²⁶⁸

I Billnäs var det ingenting nytt att man ville skydda bruksarbetarna mot inkomstbortfall till följd av sjukdom – som tidigare nämnades hade ämbetslådan gett en viss trygghet åt hammarsmederna ifall de insjuknade. Till skillnad från ämbetslådan omfattade sjukkassan samtliga arbetare på bruket. Medlemskapet i sjukkassan var till en början obligatoriskt, endast jordbruksarbetarna kunde välja om de ville ansluta sig. Jämfört med ämbetslådan hade sjukkassan större ekonomiska resurser och kunde erbjuda bruksarbetarna större ersättningar. Bruksarbetarna indelades i

266 Snellman, s. 140.

267 KÖ 17 S:2.

268 ”Historik över Billnäs arbetares Sjuk- och Begravningshjälpkassas femtioåriga verksamhet under åren 1888-1938” 16.10.1938, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares Sjukkassa 1888-1921.

olika ersättningskategorier utgående från familjestorlek och yrkeskategori. I praktiken innebar det att yrkeskunniga bruksarbetare och familjefäder mottog en större sjukersättning än ogifta icke-yrkeskunniga bruksarbetare. Talande är att just de mobila och tillfälliga arbetarna – unga män utan försörjningsansvar – valde att bli utanför sjukkassan när medlemskapet sedermera blev frivilligt.²⁶⁹

I sjukkassan framträder de ekonomisk moraliska principerna med tanken om hjälp till självhjälp som var framträdande i sjukkassans idé och praktik.²⁷⁰ I sjukkassans stadgar framgår det tydligt att bruksarbetaren var personligen ansvarig för sin hälsa och om han insjuknade förpliktades han uppsöka vård:

Sjuk arbetare skall låta derom på kontoret tillsäga på det att nödig medicin eller läkarebehandling genast må kunna anskaffas. Sker ej dylik anmälan och det utrönes att sjukdomen genom utebliven behandling förvärrats mister den sjuke en fjerdedel af sjukbidraget. Samma bestämmelse gäller om sjukdomen förvärras genom behandling utan läkarehjälp.²⁷¹

Självhjälpsprincipen var framträdande i att medlen till sjukkassan samlades in med avdrag på arbetarens lön. Patron Hisinger föreslog under årsmötet 1897 en kollektiv olycksfallsförsäkring för bruksarbetarna som skulle bekostas med medel ur sjukkassan.²⁷² Om förslaget skulle ha godkänts skulle arbetarna själva ha försäkrat sig mot olycksfall under arbetstid. I stadgarna underströks att ”sjukdom förorsakad af lastbart leverne erhållas intet understöd” och om sjukdomen var ”självförvållad” utbetalades

269 ”Historik över Billnäs arbetares Sjuk- och Begravningshjälpkassas femtioåriga verksamhet under åren 1888-1938” 16.10.1938, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa 1888–1921.

270 Jaakkola et.al., s. 153.

271 Akt 3 §8 Stadgar för Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa 1888–1921.

272 Mötesprotokoll 23.3.1897, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa 1888–1921.

inget understöd från kassan.²⁷³ Kassans styrelse bestämde dessutom att bruksarbetare som bröt mot rökförbudet under arbetstid eller som gjorde sig skyldiga till användning av rusdrycker under arbetstid skulle betala böter till sjukkassan.²⁷⁴ Detta kan tolkas som försök genom hot om och verkställande av repressalier göra bruksarbetarna medvetna, om att de var personligen ansvariga för sin hälsa. Ett ”lastbart leverne” hade inte bara hälsovådliga följder för bruksarbetaren, utan det påverkade den egna och familjens utkomst.

Sjukdomar och eventuella olycksfall som berättigade till utbetalning av medel från sjukkassan skulle genomgå en noggrann granskning av två av kassans ombudsmän och av brukets läkare. Beslutet om utbetalning av sjukersättning fattades av kassans styrelse.²⁷⁵ Uppenbarligen ansåg man i sjukkassan att det fanns en överhängande risk för fusk och missbruk av sjukkassans medel. Det i sig stämmer överens med den borgerliga synen på arbetarna som i grunden lata och lastbara.

Det framgår att en fattigkassa grundades på bruket under patron Hisingers tid. Tyvärr finns det mycket få uppgifter om fattigkassans omfattning och verksamhet. Till fattigkassans uppgifter hörde utbetalning av fattigvårdsunderstöd till änkor, försvarslösa personer och åldringar bosatta i bruket.²⁷⁶ Fattigkassan var en slags föregångare till pensionskassan. I allmänhet arbetade de manliga bruksarbetarna så länge hälsan tillät dem att göra det. Bland de anställda fanns arbetare som vid 75–80 års ålder arbetade som port- eller nattvakter, som kusk eller stallkarl i bruket – oftast var det just fråga om gamla smeder som på grund av sin höga ålder inte längre var förmögna till att arbeta med det fysiskt ansträngande arbetet i smedjan. De som blev fullständigt arbetsförmögna levde således på fattigvårdsunderstöd och de bodde

273 Akt 3 §9 och §10 Stadgar för Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa.

274 Mötesprotokoll 14.10.1888, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa 1888–1921.

275 Akt 3 §9 och §10 Stadgar för Billnäs Bruks arbetares Sjuk-kassa.

276 Förteckning över utbetalda understöd från Brukets Fattigkassa 22.11.1900, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

antingen hos anhöriga eller blev flyttade till socknens fattigstuga. Änkor till bruksarbetare som hade tjänat bolaget hade möjlighet att bli kvar i bostaden på bruket efter mannens död. Exempelvis år 1900 bodde det drygt 12 änkor på bruket varav 9 var änkor till manliga bruksarbetare. Om änkan var arbetsförmögen kunde hon arbeta på bruket med någon lämplig kvinnlig syssla för att tjäna sitt uppehälle – exempelvis som baderska eller tvätterska.²⁷⁷

Fattigdomen lurade bakom hörnet för under- och arbetar-klassen i det industrialiserande samhället. Om arbetaren blev arbetsförmögen kunde det leda till fattigdom, arbetsförmåga var inte endast något som följde kroppens åldrande utan det kunde drabba arbetaren när som helst i samband med sjukdom eller arbetsplatsolycka. I smedernas första skriftliga arbetskontrakt från 1898 uppmanas de till försiktighet i arbete, undvikande av rusdrycker, tobaksrökning under arbetstid och att i allmänhet inta ett skötsamt leverne. De skriftliga uppmaningarna kan ses som en uppmaning till försiktighet i det tunga och stundom farliga arbetet på bruket – men det kan också tolkas som arbetsgivarens försäkring att undgå att bli ersättningskyldig ifall en olycka ägde rum på arbetsplatsen:

De smeder som äro sena, beträda med lättja, fylleri, olydnad eller försumlighet, erlægga till Brukets Fattigkassa första gången 20 Fmk och andra gången 40 Fmk men skulle något sådant inträffa tredje gången skiljas de från Bruket ehuru olaga tid kan inträffa.²⁷⁸

Den borgerliga synen på fattigdom låter sig här, precis som i fallet med sjukkassan, göra sig hörd: fattigdomen ansågs vara ett individuellt problem och för det mesta självförvållad. Med sitt ”lastbara leverne” fick bruksarbetaren betala för sitt och andras fattigunderhåll. Den som inte var förmögen att följa de tider och klockslag som bestämdes i fabriksreglerna, den som söp, maska-

277 Mantalslängd 1900 Billnäs, RA.

278 Kontrakt med Francke Comté smederna vid Billnäs Bruk gällande från den 1 november 1899, Diverse kontrakt och uppgörelser, Hd:12 Olika, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

de på arbetsplatsen, var olydig mot sina förmän eller försumlig i arbetet, hade med sina laster orsakat sin egen fattigdom.

Samtidigt måste man skilja på retorik och praktik. Exemplet med sjukkassan illustrerar hur bruksarbetarna förvisso försäkrades mot inkomstbortfall till följd av sjukdom. Men i praktiken visade det att den som drabbades av sjukdom måste genomgå en mycket lång och omfattande granskning innan det betalades ut några eventuella sjukersättningar. Dessutom ersatte kassan ingalunda den lön som gick förlorad till följd av sjukdom. Bakom den till synes goda paternalistiska omtanken var det i praktiken bruksarbetarna själva som gjordes ansvariga för sin sjukförsäkring. De uppfostrades till att leva ett skötsamt liv och att hålla sig själva friska.

Gemenskap och gemenskapens gränser i brukssamhället

Åberopandet av gemenskap i brukssamhället var en ofta använd retorisk strategi. När gemenskapen ansågs hotad kunde brukspatronen eller bruksledningen antyda att det fanns ”utomstående ondskefulla” krafter som orsakade splittring i brukssamhället. I början av 1900-talet beskrevs socialismen som det huvudsakliga hotet mot den föreställda gemenskapen. Illvilliga kringresande agitatorer utgjorde en fara eftersom de kunde vilseleda bruksarbetarna och splittra bruksgemenskapen. Patron Hisinger var inte sen att tillämpa en sådan här retorik när han 1901 förbjöd arbetarna att grunda en socialistisk arbetarförening på bruket (se kapitel 3). Talet om gemenskap var en retorisk strategi som utgick från en föreställning om det harmoniska brukssamhället utan klassmotsättningar. Paternalismens skyddande hand utsträckte sig enbart till en del av arbetsbefolkningen, de som bruksledningen ville inkludera i bruksgemenskapen – de manliga, yrkeskunniga, stationära och familjeförsörjande bruksarbetarna.²⁷⁹

279 Kettunen 1986, s. 128–135.

På svenskspråkigt håll befarades det att inflyttningen av finskspråkig arbetskraft skulle leda till att socialismen spreds till de svenskspråkiga socknarna i Finland. Karisbon, kommunalman-
nen och agronomen Lars Nybergs minnen återger synen på socialism och finskspråkig arbetsinvandring till Västnyland i början av 1900-talet. Nyberg berättar hur inflyttningen av främmande människor och spridningen av nya idéer ledde till bruksarbetarnas radikalisering i Karis och Billnäs:

Ju mera jag tänker på den bygd jag minns från de år, då tanken och iakttagelsen vaknar – för mig åren närmast före första världskrigets början, 1910–1914, – desto mera homogen framstår dess karaktär. Invånarnas likartade uppfostran, deras från by till by oförändrade miljö, deras överensstämmande tänkesätt och språk, deras självklara solidaritet med sina styrelseorgan och sin överhet gav samhället trygghet, stabilitet och en massiv motståndskraft. Alla avvikelser från det vanliga stämplades som främmande och blev utan växtgrund. [...] Och denna bygd levde utan åthävor i djup stillhet. Det var som om den hade vilat. [...] Sedan började det nya och främmande komma. Först det ryska, och därmed den som en störning uppfattade misstron mellan folk och monark. Sedan kom industriexpansionen, så kom järnvägen och i kölvattnet efter allt detta kom det finska.²⁸⁰

Det finska i den svenskspråkiga bygden var lika med socialismens ankomst enligt Nyberg och det tidiga 1900-talets samhällsoroligheter i Västnyland och särskilt 1917–1918 års händelser var ett resultat av den finskspråkiga invandringen, hävdar Nyberg. Underförstått i det här synsättet var att några sociala spänningar eller klassmotsättningar inte existerade mellan svenskspråkiga – inte förrän de finskspråkiga anlände till svenskbygden. En av inbördeskrigets slitstarka myter är att de svenskspråkiga i Finland utgjorde en homogen grupp som stod på den vita sidan i

280 Nyberg, s. 7–8.

kriget medan endast ett fåtal svenskspråkiga vilseleddes (av finskspråkiga socialister) att ansluta sig till de röda.²⁸¹

Den svenskspråkiga jordägande västnyländska landsbygdsbefolkningen väckte kritik mot bruksägarna som de ansåg att med värvningen av arbetare från finskspråkiga trakter till svenskbygden dels hotade förfinska de svenskspråkiga socknarna och dels lät socialismen få ett fotfäste i svenskbygden. Den finskspråkiga arbetsinvandringen skulle enligt de invandringskritiska rösterna i svenskbygden leda till utökade kommunala utgifter med bl.a. ordnandet av finskspråkig folkskolundervisning, eventuella ökade fattigvårdsutgifter och andra sociala problem som kunde verka störande på samhällsordningen i socknarna. Det politiska hotet som de finskspråkiga arbetsinvandrarna utgjorde var att de finskspråkiga politiskt medvetna och -radikala arbetarna skulle vilseleda godtrogna svenskspråkiga arbetare till att ansluta sig till socialistiska föreningar och vända sig mot den egna språkgruppen.²⁸²

Bruken i Västnyland hade i århundraden värvat yrkeskunnig arbetskraft utifrån eftersom det enligt bruksägarna saknades ett utbud av sådan arbetskraft i närområdet. Patron Fridolf Leopold Hisinger avvek inte från sina föregångare när han i samband med produktionens omläggning på bruket hämtade yrkeskunnig arbetskraft från Sverige och från Mellersta och Östra Finland. Hisinger eftersträvade, precis som sina föregångare, att få de bruksarbetare som han värvat att bli kvar i Billnäs genom att erbjuda dem goda sociala förmåner. De sociala skillnaderna mellan svenska, finskspråkiga och svenskspråkiga bruksarbetare var små men som tidigare framförts var den väsentliga skillnaden, liksom på andra bruksorter, den som fanns mellan stationära och tillfälliga bruksarbetare. Men de finskspråkiga bruksarbetarna började

281 Magnus Westerlund, 'Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat – Ruotsinkieliset suomalaiset ja vuoden 1918 sota', *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen arkisto 124, toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 124–130.

282 Se föregående noter.

ställa sådana krav i lokalsamhället som var obekanta från tidigare, nämligen rätten att få använda sitt eget språk i vardagen.

Det huvudsakliga kravet som de finskspråkiga bruksarbetarna ställde, som sedan blev en utdragen politisk kamp i lokalsamhället, var grundandet av en finskspråkig folkskola i Billnäs. Som tidigare nämndes hade en skola åt arbetarbarnen grundats 1782 på bruket av den dåvarande brukspatronen Johan Hisinger. Permanent skolgång på svenska hade införts under 1850-talet och samma år som Fridolf Leopold Hisinger tog över bruksdriften anlades en svenskspråkig folkskola, med egen byggnad, i Billnäs. När de finskspråkiga arbetarfamiljernas antal växte i början av 1900-talet uppstod krav från de finskspråkigas sida om att ordna finskspråkig folkskolundervisning åt brukets finskspråkiga barn. Folkskolor hade man börjat grunda i Finland 1866 men undervisningen ordnades utifrån elitens godtycke och vilja till att sprida bildningens ljus åt folket. Det fanns inga lagliga förordningar före 1921, då obligatorisk folkskolundervisning infördes i Finland, som tvingade bruksledningen eller kommunens beslutsfattare att ordna folkskolundervisning till de finskspråkiga arbetarbarnen i Billnäs.²⁸³

Bruket hade en egen folkskoldirektion som ansvarade för folkskolan och de praktiska arrangemangen kring undervisningen. I direktionen ingick representanter från bruksledningen, förmän och bruksarbetare. Direktionen ansvarade för Pojo kommuns 5:e skoldistrikt, det vill säga Billnäs bruk, enligt lagen om kommunernas indelning i folkskoldistrikt. Den svenskspråkiga folkskolan fick en egen skolbyggnad 1884. När elevantalet växte byggde man en ny folkskolbyggnad som invigdes 1902. I början av 1900-talet ansvarade två anställda lärare för den svenskspråkiga folkskoleundervisningen på bruket.²⁸⁴ Elevbespisning, läkar- och tandläkargranskning infördes redan i början av 1920-talet och genom General Mannerheims barnskyddsavdelning som verkade på bruket anställdes en hälsovårdsyster i den svenskspråkiga

283 Heino Karhu, *Ruukinkoulut. Kansanopetuksen vaiheita Pohjan Pitäjässä* (Pohja 2008), s. 32, 36, 56, 60–61.

284 Heino Karhu, s. 57.

folkskolan i Billnäs – nästan 30 år före skollunchen (1948) och hälsovårdsysterämbetet (1944) blev lagstadgat i Finland. Bruksledningen delade ut gåvor till skolbarnen, till exempel strumpor, kläder, böcker eller karameller som eleverna i folkskolan mottog i samband med jul eller andra högtider.²⁸⁵

De invandrade finskspråkiga familjernas barn gavs möjlighet att delta i den svenskspråkiga folkskolundervisningen. Men undervisning på finska gick bruksledningen och folkskoldirektionen inte med på. De finskspråkiga bruksarbetarna ställde krav på finskspråkig undervisning och det gav ett positivt resultat i samband med storstrejken 1905 när bruksledningen gick med på att grunda en tillfällig finskspråkig folkskola i Billnäs. Men den finskspråkiga undervisningen var rätt så undermålig. Man höll undervisningen i tillfälliga byggnader, ibland tomma arbetarbostäder och undervisningen genomfördes på svenska trots att barnen var finskspråkiga.²⁸⁶ Det berodde antagligen på att några kompetenta finskspråkiga folkskollärare inte fanns tillgängliga eller att man undvek att aktivt värva sådana. I folkskolinspektörens berättelse, färgad av en ”eländesdiskurs”, framhävs de bristfälliga förhållanden som finskspråkiga folkskolelever tvingades uppleva:

Den uthyrda lokalen är för liten, kall och dragig, i klassrummen finns en motbjudande lukt, enligt läraren beror den på döda råttor under golvet, som man har förgiftat. Lärarens rum och klassrummet skiljs åt från de övriga (arbetarbostäderna M.K. anm.) enbart med en brädvägg, varifrån hörs svordomar och ett opassande leverne, på gården finns druckna män.²⁸⁷

285 Kaihovirta 2007, s. 65, 70; Motsvarande praxis med gåvor till folkskolbarnen fanns i Verla bruk, se: Ahvenisto, s. 299.

286 Heino Karhu, s. 61.

287 Mötesprotokoll 28.1.1925, Finska folkskoledirektionens protokoll 1920–1928, PKA. M.K. översättning från den finskspråkiga originaltexten: ”Vuokrahuoneisto on liian pieni, kylmä ja vetoinen, luokkahuoneissa on vastenmielinen haju, joka opettajan arvelun mukaan johtuu lattian alle kuolleista rotista, joita on tapettu myrkyllä. Opettajan huoneen ja luokan erottaa muista vain lautaseinä, josta kuuluu kiroilua ja sopimatonta elämää, pihalla on juopuneita miehiä.”

Bland annat verkade stationsinspektörens hustru Ellen Poppius som tillfällig lärarinna på brukets finskspråkiga folkskola. Trots att den finskspråkiga befolkningsandelen på bruket efter inbördeskriget tillfälligt minskade, försökte brukets finskspråkiga arbetare få till stånd en permanent skolbyggnad för den finskspråkiga folkskolan.²⁸⁸

Byggandet av den finskspråkiga folkskolan blev en utdragen politisk kamp i Pojo kommunfullmäktige under hela 1920-talet. Striden pågick i huvudsak mellan den finskspråkiga folkskoldirektionen i Billnäs och kommunstyrelsen i Pojo. Folkskoldirektionen bestod av finskspråkiga bruksarbetare medan kommunstyrelsen bestod av svenskspråkiga brukstjänstemän och godsägare. Efter att lagen om läroplikt infördes 1921 kunde inte kommunen längre förhålla de finskspråkiga bruksarbetarnas krav på en egen folkskolbyggnad. År 1928 tog man beslutet om att bygga den finskspråkiga folkskolan i Billnäs. Följande år inledde skolan verksamheten i den för sin tid mycket moderna skolbyggnaden – skolan byggdes dock utanför själva brukssamhället på Klinckbacka hemman i närheten av Åminnefors bruk.²⁸⁹

Att det i praktiken tog närmare 30 år förrän finskspråkiga arbetarbarn i Billnäs fick en permanent skolbyggnad kan möjligtvis tolkas som den svenskspråkiga bruksledningens diskriminering av finskspråkiga arbetarfamiljer. Men frågan kan nyanseras och den är mycket mera komplex. Trots allt förnekades inte finskspråkiga arbetarbarn folkskolundervisning, utan tvisten handlade om att tillåta finskspråkig folkskolundervisning på bruket och i kommunen. För det första var det en ekonomisk fråga, vilket framgår tydligt i Börje Sjöbloms historik över Pojo Sfp-avdelnings verksamhet, när kommunens svenskspråkiga jordägare motsatte sig finskspråkig arbetsinvandring med motiveringen att det ledde till växande kommunala utgifter. För det andra var frågan språkpolitisk. Brukens allt tvåspråkigare karaktär ansågs flytta språkgränsen längre söderut. Man beförde Pojo kommuns och Väst-

288 Heino Karhu, s. 62.

289 Heino Karhu, s. 62–63.

nylands gradvisa förfinskning. Inom Sfp:s lokalavdelning i Pojo tillspetsades frågan år 1921 till att bli en intern konflikt mellan bruksägarna och jordbrukarna. Jordbrukarna i kommunens södra delar önskade dela Pojo. Bruken skulle bilda en egen kommun, medan de ”helsvenska” jordbrukande delarna av Pojo skulle antingen utgöra en egen självständig svenskspråkig kommun eller anslutas till det svenskspråkiga Ekenäs landskommun.²⁹⁰

Det finns få belägg för en medveten diskriminering eller exkludering av finskspråkiga bruksarbetare ur bruksgemenskapen. Väljer man att se förhållandena ur de finskspråkiga socialisternas perspektiv blir bilden onekligen den att bruksledningen förde en diskriminerande språkpolitik riktad mot finskspråkiga bruksarbetare. Enligt de finskspråkiga bruksarbetarna skulle arbetarrörelsen enligt dem kämpa för den finskspråkiga minoritetens rättigheter i brukssamhället. I de finskspråkiga socialdemokraternas 100 års historik hävdar författaren att de finskspråkiga arbetarna utsattes av ortens svenskspråkiga herrar för både ett klass- och språkförtryck.²⁹¹ På sätt och vis var antisocialismen och rädslan för finskans ökade inflytande i kommunen inlindade i varandra. Förflyttar vi oss framåt i tiden till Lappoåren i början av 1930-talet, kan de lokala svenskspråkiga högersinnades stöd för Lapporörelsen förstås som en reaktion mot de finskspråkiga bruksarbetarnas ”finsk-socialistiska krav” i fullmäktige. I Pojo var det nämligen Billnäs finskspråkiga folkskoldirektions ordförande, kommunisten Artturi Kanerva, som de lokala Lappoanhängarna förföljde och som de lyckades få avsatt från kommunfullmäktige.²⁹²

Men finskspråkiga arbetsinvandrare uteslöts inte från bruksgemenskapen. Snarare visade det sig att umgänge med de svenskpråkiga bruksarbetarna kunde leda till integration och anpass-

290 Börje Sjöblom, *Svenska Folkpartiet i Pojo: ”Kommunens samvete”: Fragment från verksamheten 1906–2006* Pojo 2006), s. 23–25.

291 Heikki Mansikkaniemi, *Karjaan suomenkielistä sosialidemokratiaa 100 vuotta. Karjaan suomalainen työväenyhdistys 5.5.1907–28.2.1954. Karjaan sos.dem. yhdistys 28.2.1954–* (Karjaa 2009).

292 Hmp A-3273 Artturi Kanerva, Ek-Valpo II arkisto, RA.

ning till det svenskspråkiga brukssamhället. Tvåspråkiga äkten-skap ingicks och släktnätverk mellan språkgrupperna bildades. Barnen till inflyttade finskspråkiga arbetare blev tvåspråkiga och umgänget med svenskspråkiga arbetarbarn gjorde att den andra generationen integrerades i den lokala arbetarkulturen. Den lo-kala dialekten och lokala sedvänjor efterapades av de finsksprå-kiga och man kan säga att de inflyttade finskspråkiga bruksarbe-tarnas barn tog till sig och utvecklade den lokala arbetarkulturen. Det som uppstod tack vare den finskspråkiga arbetsinvandringen var en tvåspråkig arbetarkultur.²⁹³

Huruvida det fanns försök att integrera finskspråkiga inflyttare till det svenskspråkiga brukssamhällets normer är som sagt svårt att belägga och utgör en tolkningsfråga. Emil P. berättade i en in-tervju om patron Hisingers ”hat” mot finskspråkiga, bland annat påstods patronen ha hotat med uppsägningar av dem som ställde krav på att inrätta en finskspråkig folkskola på bruket. Intervjun bör naturligtvis granskas källkritiskt och ses i ljuset av de finsk-språkiga politiskt aktiva bruksarbetarnas diskurs om den svensk-språkiga bruksledningens språkantagonism. Men den inflyttade finskspråkiga bruksarbetarens intervju kan förstås som en språk-politiskt färgad tolkning av Hisingers och bruksledningens försök att integrera finskspråkiga arbetare, framom språklig segregering och diskriminering:

Men pappa gick till kontoret (efter beskedet om uppsägning M.K. anm.) och talade med baron (Hisinger M.K. anm.): ”Inte får jag något jobb nu till vintern. Och int kan jag lämna arbetet när stugan är full med ungar.” [...] ”Men jag har hört att ni talar båda språken i er familj”, sa baron. ”Ni ska sätta barnen i svensk skola. Då får ni fortsätta. Dom kan börja fast på måndag.”²⁹⁴

Enligt citatet ställde sig Hisinger positiv till att låta barnen till en finskspråkig bruksarbetare gå i den svenskspråkiga folkskolan som möjligtvis visar viljan att integrera finskspråkiga i bruksge-

293 Kommunionbok 1910–1920, Pojo församlings arkiv; KÖ 18, KÖ 19.

294 Helsing 1986, s. 118.

menskapen – men på patronens villkor. Med andra ord var det möjligtvis inte en fråga om medveten diskriminering av finskspråkiga inflyttade bruksarbetare utan brukspatronens strävan till att anpassa de inflyttade till brukssamhället. När de finskspråkiga krävde egen finskspråkig folkskola överskred de det paternalistiska brukssamhällets gränser genom att ställa politiska krav som utmanade bruksledningens auktoritet. Besvärliga bruksarbetare blev hotfulla när de öppet utmanade bruksledningen med sina politiska krav. Den som utmanade bruksledningens auktoritet hotades i gengäld med uppsägning eller exkludering från bruksgemenskapen. I vissa fall kunde de språkpolitiska argumenten tillämpas av bruksarbetarna själva för att dra gränser till de grupper, t.ex. mobila och inflyttade bruksarbetare, som ansågs hota de stationära bruksarbetarnas position på bruket. Som redan framgått tidigare kunde bruksledningens retorik om en bruksgemenskap bli brukspatronens och bruksledningens akilleshäla när bruksarbetarna tillämpade deras retorik mot dem för att försvara sina intressen i brukssamhället.

Rumsliga gränser (och gränsöverskridningar)

Fabriksreglerna som infördes i början av 1900-talet i Billnäs var ett ideal om den moderna fabriken.²⁹⁵ I praktiken var det dock omöjligt för bruksledningen att övervaka fabriksutrymmet och att bruksarbetarna utförde sitt arbete under arbetstid. Bruksarbetaren var förmögen till att på ett mycket kreativt sätt ta i besittning både tid och rum och ge dem en ny meningsinnebörd som passade dem själva. Det fanns ett karnevaliskt inslag i bruksarbetarnas användning av rummet, man vände fabriksdisciplinen och brukets regler upp-och-ned och nya disciplineringsförsök från bruksledningens sida gjordes om till nya handlingsmöjligheter av bruksarbetarna som slog vakt om sina positioner. Rumsanvändningen definierades av bågge parter, man flyttade och överskred

295 Teräs 2001, s. 89–90; Kettunen 2002, s. 287.

gränserna, och med detta sökte man möjligheter att ge sina egna definitioner av rummet.

Mäter man avståndet från patronens boställe Willa Billnäs, eller disponentvillan invid brukstorget, det vill säga från maktens centrum till de mest avlägsna bruksbostäderna, kan man dra slutsatser om den paternalistiska kontrollen och strategins utveckling utifrån placeringen av arbetarnas bostäder på bruket. Avståndet från centrum berättar om en förändring i bruksledningens paternalistiska strategi: de nya arbetarbostadsområdena Egnahem och Pentbys ”Amerikavillor” låg längst bort från brukets centrum, medan de gamla smedsstugorna från 1700-talet och de äldsta arbetarkasernerna från 1800-talet låg i centrum av bruket. Förändringen syns i det att bruksarbetarna inte länge bodde under patronens eller disponentens vakande öga, bruksledningen förlitade sig på andra metoder till att hålla bruksarbetarna lojala gentemot bolaget. Till exempel genom att öka bekvämligheten och trivseln i boendet skulle bruksarbetarna och deras familjer förbli stationära, samtidigt som boendet knöts till arbetsinsatsen på bruket. Som tidigare nämndes hade ju tillgången till bostad en viktig betydelse för att hålla bruksarbetarna kvar på bruket men också moderna ekonomiska förpliktelser ställde bruksarbetaren i ett nytt beroendeförhållande till arbetsgivaren. Detta gällde främst de amorteringslån på egnahemshusen som bruksarbetaren betalade tillbaka till bolaget genom att arbeta på bruket och bruksarbetaren hade tillgång till brukets arrendetomt så länge han var anställd på bruket.

Den paternalistiska kontrollen kan dock problematiseras. I Pentby och Egnahem bodde flera fackligt- och politiskt organiserade bruksarbetare. Nämnas bör att efter inbördeskriget 1918 var flera av dem svartlistade ”kommunister”, bl.a. i början av 1930-talet fanns i Pentby en illegal kommunistisk particell.²⁹⁶ Man kan å ena sidan hävda att bruksarbetarna som var bosatta utanför brukets omedelbara kärna vågade bli politiskt och fackligt aktiva,

296 Brev från B.B till Finska metallindustrins arbetsgivarförbund 15.5.1930, 731 STK 1919–1932, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, 460 Fiskars OY AB – Billnäsint tehtaat, ELKA; Hmp A-3273 Artturi Kanerva.

men livet i utkanten av brukssamhället kunde å andra sidan upplevas som att man var exkluderad från brukets gemenskap.²⁹⁷ Det finns trots allt inga belägg för en medveten bostadssegregering på en språklig grund. Men att hamna i utkanterna av brukssamhället tolkades av en del finskspråkiga politiskt organiserade bruksarbetare som den svenskspråkiga bruksledningens segregering av de finskspråkiga och att brukets bostadspolitik gynnade särskilt de svenskspråkiga bruksarbetarna. Från patronens eller de högre tjänstemännens hus och trädgårdar skulle bruksarbetarna hålla sig borta. De högre tjänstemännens hem, som under den studerade tidsperioden låg i centrum av bruket, omgärdades av frodiga trädgårdar med höga buskar och häckar, möjligtvis för att skydda trädgården och hemmet från utsidan.²⁹⁸

I samband med bemärkelsedagar och särskilda festliga tillfällen bjöd patronen och disponenten bruksarbetarna hem till sig. En bruksarbetare berättade om ett sådant tillfälle då bruksarbetarna uppvaktade disponenten i hans hem på hans 50 års dag. Informanten hade haft höga förväntningar på att disponenten skulle bjuda gästerna på alkohol men han blev gruvligt besviken över att disponenten enbart bjöd på kaffe och talade till bruksarbetarna på ett formellt sätt. Informanten fortsatte sin berättelse med att lyfta fram hur det senare samma kväll hördes från trädgården till utsidan när disponenten enligt informanten med ”ett väldigt ståhej och högljudda rop” firade sin födelsedag tillsammans med tjänstemän och ”annat bättre folk”, och då gästerna inte längre bjöds på kaffe utan starkare varor.²⁹⁹ Det som här kommer till uttryck är inte bara besvikelsen över att inte ha blivit bjuden på alkohol utan istället kaffe utan det att disponenten inte lade de formella uppförandekoderna åt sidan. Informanten beskriver på sätt och vis de klasskillnader som kom till uttryck i mötet mellan människor från de olika sociala grupperna i brukssamhället.

297 Brev från B.B till Finska metallindustrins arbetsgivarförbund 15.5.1930.

298 Helsing 1986, s. 118, 125.

299 KÖ 18 S:2.

Rummet användes till att upprätthålla gränsen mellan tjänstemän och bruksarbetare,

Bruksarbetarna uppmanade sina barn att bocka eller niga om de mötte patronen, samtidigt förväntades bruksarbetaren lyfta på mössan och hälsa artigt när de mötte sina förmän på bruket.³⁰⁰ Tjänstemännen å deras sida mötte bruksarbetarna med ett värdigt och sakligt uppförande, helt enligt de uppförandekoder som tillkom personer som befann sig högre upp i den sociala hierarkin och som hade en viss auktoritetsposition i brukssamhället. Av den muntliga traditionen framgår det hur bruksarbetare som blev kallade till disponentens kontor för att förklara sitt uppstudiga uppträdande på arbetsplatsen, noterade att disponenten gjorde sitt allra yttersta för att dölja sitt skratt när arbetarna försökte skämta eller gjorde sig själva till åtlöje.³⁰¹ Det hörde inte till disponentens värdighet att brista ut i skratt när arbetaren spelade narr – skrattet skulle ha avklätt honom på disponentens stränga roll. Det kan i likhet med den ”formella” kaffebjudningen på bemarkelsedagarna tolkas som en slags uppförandekod som fanns i brukssamhället från överhetens sida. Inför arbetarna måste patronen agera faderligt och han skulle inge respekt när han rörde sig i rummet. Det samma gällde disponenten, de högre tjänstemännen, ingenjörerna och kontoristerna. Hur patron, disponent och tjänstemän mötte arbetarna i vardagen kan ses som ett rollspel eller en performans av paternalismen i brukssamhället. Att man höll till sina roller handlade om att man upprätthöll de sociala relationerna och den sociala hierarkin som höll samman brukssamhället.³⁰²

Patronens, disponentens och de högre tjänstemännens trädgårdar och deras slutna borgerliga sammankomster, till exempel tjänstemannaklubben, kan ses både som ett försök till att upprätthålla hierarkier och att utöva makt över bruksarbetarna, men de kan även tolkas som de privata rum där de som hörde

300 SLS 1351 Ortnamn i Pojo; Helsing 1986, s. 106.

301 KÖ 18 S:3.

302 James C. Scott 1990, s. 49.

till eliten fick vara för sig själva. I det offentliga rummet måste de leva upp till de roller som man förväntade av dem eftersom de var iakttagna av brukets övriga invånare – inte minst bruksarbetarna. Till skillnad från bruksarbetarna hade patronen, disponenten och den övriga bruksledningen begränsade möjligheter att röra sig i rummet, d.v.s. i brukssamhället. Utgående från forskning om brukssamhällen får man lätt intrycket att överheten kontrollerade och övervakade rummet och att de rörde sig i rummet enligt eget tycke. Men en vågad tolkning är att brukssamhället fungerade som en teater. Varje rörelse, gest och replik noterades av den uppmärksamma publiken – bakom kulisserna kunde rollerna läggas åt sidan. Naturligtvis kan man fråga sig om det inte var patronen och bruksledningen som enligt eget tycke dikterade manuskriptet och regisserade teatern, men poängen är att rummet skapades av människorna själva genom deras språkspel. Det innebar att rummet formades utifrån ständig förhandling mellan bruksledningen och bruksarbetarna. Framförallt var det viktigt för bruksledningen att leva upp till sina roller om de önskade behålla hierarkin i brukssamhället.

Om patronen, disponenten och tjänstemännen skapade privata rum för sig själva i sina hem och trädgårdar på bruket, sökte arbetarna sådana dolda vrår i rummet där de fick vara ifred från övervakande blickar och dit den paternalistiska kontrollen inte utsträckte sig. Olika försök till att disciplinerna bruksarbetarna gav upphov till större kreativitet i användningen av rummet bland bruksarbetarna. Rummet kunde likväl användas av bruksarbetarna till egensinniga handlingsstrategier och vardagligt motstånd. På arbetsplatsen i smedjan och verkstaden kunde bruksarbetaren under arbetstid ta olovliga pauser, man rökte i smyg trots tobaksförbud eller spelade kort, samtalade eller vandrade omkring utan egentlig orsak på arbetsplatsen. Den olovliga tobakspausen på arbetsplatsen kunde vara en protest mot de nya fabriksregler som infördes i Billnäs i början av 1900-talet. Uppe på vinden i kolförrådet tog man en tupplur, eller man kunde ta några supar tillsammans med arbetskamraterna på en plats i fabriken borta från förmännens övervakande blickar. Allt detta för att kringgå

de verkstadsregler som begränsade bruksarbetarnas användning av rummet.³⁰³ Reglerna ansågs absurda (t.ex. förbudet mot tobaksrökning vid ugnarna) och det fanns en strävan hos bruksarbetarna till att för en stund frigöra sig från fabriksdisciplinen och det tunga fabriksarbetet.³⁰⁴

På lördagskvällarna och under helgdagen när bruksarbetaren var ledig ordnades det dans, männen kunde ligga i en skogsbacke eller vid vägrenen där man samtalande med varandra, spelade kort och tog några ”knorrar” d.v.s. sup ur brännvinsflaskan och som man lät gå laget runt.³⁰⁵ Det arrangerades mer eller mindre olovliga spontana danser på improviserade dansplatser på bruket. ”Knutdanserna” vid något av brukets torp eller i en avlägsen stuga utanför brukets centrum var populära bland de yngre bruksarbetarna. Uppe på Hagbergsbacken ordnades det olovliga danstillställningar på lördagskvällarna under sommarmånaderna, inte sällan slutade tillställningarna med våldsamma fylleslagsmål.³⁰⁶ Patron Hisinger förbjöd de olovliga danserna på grund av det hejdlösa supandet och slagsmålen. En av de olovligt byggda dansgolven fanns i en skogsdunge, det som sedermera kallades för ”Hollywood”. Där lät Hisinger riva dansgolvet och lägga kätting runt området för att hålla bruksarbetarna borta.³⁰⁷ Ett annat tillvägagångssätt för bruksledningen var att ge bruksarbetarna

303 ”§ 26 Tupakanpolttaminen työaikana ehdottomasti kielletty”, Verstasäännöt. Suomen Metalliteollisuudenharjoittajain Liiton vahvistamat kesäkuun 18. P. 1918”, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet; ”Arbetsreglemente för manufaktur-, spad-, grep-, remont- och elektriska avdelningar” godkända 10.4.1923, 4448 Fiskars yhtymän työsäännöt 1923–1947, Painotuotteet, Fiskars OY – Billnäsän tehtaata, ELKA; KÖ 2 S:3; KÖ 7 S:3; KÖ 11 S:1; KÖ 17 S:3; KÖ 18 S: 1–S:3; Helsing (1986), s. 104.

304 Alf Lüdtke, ’Cash, coffee-breaks, horse-play: *Eigensinn* and politics among factory workers in Germany circa 1900’, *Confrontation, Class Consciousness and the Labor Process. Studies in Proletarian Class Formation*, (ed.) Michael Hanagan & Charles Stephenson (New York, Westpoint, Connecticut & London: Greenwood 1986), s. 79–82.

305 KÖ 14 S:2.

306 KÖ 2 S:2; KÖ 5 S:1–S:2.

307 SLS 1351 Ortnamn i Pojo.

alternativa fritidsintressen. Under storstrejksåret 1906 lät patron Hisinger bygga en samlingslokal åt bruksarbetarna, intressant nog på den plats på Hagbergsbacken där bruksarbetarna tidigare hållit sina olovliga danser. Byggandet av samlingslokalen var att från bruksledningens sida tillmötesgå bruksarbetarnas egen-sinniga användning av rummet samtidigt som de försökte återta kontrollen över rumsanvändningen, danserna som ordnades på samlingslokalen var övervakade tillställningar med vakter som kontrollerade att ingen uppträdde berusat, slogs eller idkade olovlig sprithandel och kortspel.³⁰⁸

Bruksarbetarna kunde träda över de rumsliga gränserna genom att tillfälligt lämna bruket på fritiden. Unga män och brukets pojkar tog sig till grannbruket eller grannsocknen där de uppsökte danser, ”friade” till grannbyns flickor och slogs med grannbyns pojkar och unga män.³⁰⁹

Flickorna och unga kvinnor överskred klassgränserna genom att gå på dans i grannbyns borgerliga ungdomsförening, vilket väckte förargelse hos de unga manliga bruksarbetarna och föräldrarna.³¹⁰ Metallfackavdelningen Billnäs Industriråd, vars medlemmar tillhörde de unga inte sällan ogifta manliga bruksarbetarna, frågade: ”[m]an undrar storligen vad den kvinnliga ungdomen har för sig i Karis-Billnäs?”³¹¹ De ”egna” flickornas flykt väckte oro hos de fackligt och politiskt aktiva bruksarbetarna. Samtidigt som man önskade att de unga ogifta kvinnliga bruksarbetarna skulle hålla sig bort från de borgerliga männen var det de unga ogifta manliga bruksarbetarnas möjligheter på den lokala äktenskapsmarknaden som arbetar- och fackföreningen ville skydda. Arbetarföreningarna ordnade danstillställningar åt brukets arbetarungdom och grundade en socialdemokratisk ungdomsklubb på bruket som lockade till dig såväl manlig och kvinnlig arbetarungdom. Trots det var konkurrensen om de ogif-

308 KÖ 5 S:1; KÖ 14 S:1–S:2.

309 KÖ 2 S:3; KÖ 11 S:1; KÖ 19 S:2.

310 M.R. (f. 1929), Intervju gjord av Matias Kaihovirta 6.1.2008 Virkby, Lojo.

311 ”Gnistan – organ för fackliga kursen Karis-Billnäs 1927”, F Kirjeitä ja seka-laista, Billnäs Industriråd no 76 arkiv, TYARK.

ta kvinnorna mellan unga män från arbetar- och borgarklassen hård och blodigt allvarlig, inte sällan kunde kampen om flickorna leda till blodiga landsvägsslagsmål efter danstillställningarna i samlingslokalen – det förekom t.o.m. skottlossning mellan de unga männen på bruket.³¹²

Natalie Zemon Davis använder uttrycket ”the Abbey or Kingdom of Misrule” för att beskriva de våldsamma ritualer som låg till grund för unga mäns övervakning av unga kvinnors sedlighet i det tidigmoderna Frankrike. Zemon Davis tolkning kan tillämpas för att fånga den kultur de unga ogifta männen på bruket gav uttryck för i sin övervakning av sedligheten och äktenskapsmarknaden som en form av ordnad oordning. Unga manliga bruksarbetare skapade normer och regler för ungdomen i brukssamhället och samtidigt försökte de säkra den biologiska reproduktionen inom arbetarkollektivet.³¹³ Informanterna i minnesmaterialet berättar i olika sammanhang hur de aktivt organiserade danstillställningar, sålde biljetter, ordnade med musik, hämtade brännvin och byggde tillfälliga dansbanor i skogen för att brukets arbetarungdom skulle kunna umgås och ”fria” till varandra.³¹⁴ Med danserna stod de unga manliga bruksarbetarna för både ordningen och oordningen.

Unga manliga bruksarbetare skvallrade för varandra hur relationerna mellan män och -kvinnor hade uppstått. De uppmärksammade särskilt om någondera var inflyttad. Man höll de unga paren under uppsikt och man var särskilt intresserade av om det skedde familjetillökning – det kom till och med snabbt till hela arbetarkollektivets kännedom om något par hade haft intimt umgänge t.ex. på brukets badstuga eller i någon av brukets eko-

312 Polisrapport om landsvägsslagsmål 30.1.1927, Hd:10 Olika, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet; KÖ 15 S:3; KÖ 19 S:3; Helsing (1986), s. 133.

313 Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France* (Cambridge: Polity press 1975), s. 99–100, 104–107; Matti Peltonen, *Viinapäästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta* (Helsinki: Hanki ja jää 1988), s. 61, 66–68, 71–72.

314 SLS 1351 Ortnamn i Pojo; KÖ 2 S:2; KÖ 3 S:1; KÖ 5 S:1–S:2; KÖ 12 S:3; KÖ 13 S:2; KÖ 14 S:3; KÖ 18 S:3.

nomibyggnader.³¹⁵ Man spred rykten om någon flickas påstådda lösaktighet, som inte dolde ett visst moraliskt fördömande om det hade skett med män som inte hörde till brukets arbetarkollektiv och det förekom hot om straff (det dåliga ryktet kunde vara ett tillräckligt straff för att bli utskämd eller utfrysst ur kollektivet).³¹⁶ En informant berättade att när ett barn föddes brukade han tillverka en plåstork som han sedan placerade på den nyblivne familjefaderns städ i smedjan – nyheten om familjetillökning spreds och firades under ceremoniella former med ryggdunkar och brännvinsuppar som bjöds åt fadern av arbetskamraterna. Familjetillökningen var en kollektiv händelse, samtidigt som man skämtade (för det mesta rätt så grovt) med den nyblivne fadern, var man glad över att ett barn hade fötts bland bruksarbetarna.³¹⁷

Idrott var ett populärt fritidsintresse för unga manliga bruksarbetare. En idrottsplan byggdes aldrig i Billnäs trots att det på många andra bruksorter fanns en idrottsplan som hade en viktig plats i brukssamhället. Men det berodde inte på att bolaget var emot bruksarbetarnas idrottande. Det ordnades löptävlingar längs med bruksgatan mellan svensk- och finskspråkiga arbetare, fotboll spelade man på brukstorget och friidrottstävlingar ordnades på den improviserade Djupbäcksplånen. Arbetarföreningarna hade från början år 1906 underavdelningar med idrottsverksamhet. År 1908 grundades bruksarbetarnas gymnastik- och idrottsförening.³¹⁸ Fr.o.m. 1910-talet idrottade bruksarbetarna och brukstjänstemännen skilt för sig i egna idrottsföreningar. Gymnastik- och idrottsföreningen, som fr.o.m. 1917 kallades ”Ura” (namnets betydelse är okänt) tillhörde AIF (Arbetarnas Idrottsförbund). Under 1920-talet svartlistades medlemmarna i Ura av bruksledningen till följd av att AIF ansågs vara en ”kommunistisk” organisation. Efter inbördeskriget fick inte Ura:s medlemmar träna

315 KÖ 3 S:2; KÖ 4 S:2; KÖ 12 S:1.

316 KÖ 11 S:1–S:2; KÖ 16 S:2.

317 KÖ 16 S:2.

318 KÖ 1 S:2; KÖ 13 S:2–S:3; KÖ 14 S:2; KÖ 15 S:1; *Karjaa-Pinjaisten Voimistelu- ja Urheiluseura URA 90 vuotta – Karis-Billnäs gymnastik- och idrottsförening URA 90 år* (Karis 1998), s. 7–33.

eller tävla i Billnäs, utan de fick lov att idrotta någon annanstans. I grannbruket Fiskars gick utvecklingen åt motsatt håll. Där fick idrotten en klassöverskridande funktion och bolaget satte ned betydliga resurser på bruksarbetarnas idrottsverksamhet – dock inom bolagets regi. I Fiskars ansåg bruksledningen att idrotten kunde ha en avpolitiserande funktion: idrotten kunde skapa nya band över klassgränserna och förstärka känslan av gemenskap mellan bruksledningen och bruksarbetarna. På Åminnefors bruk, när stålverket utvidgades på 1930-talet, prioriterade bruksledningen i byggnadsplanerna en sportplan med hänvisning till att idrotten kunde ”motverka arbetarnas fackliga verksamhet”.³¹⁹

319 Styrelsens mötesprotokoll 3.6.1937, Cb 20–25 1937–42, Cb Fiskars AB Styrelseprotokoll 1883–1986, Huvudkontoret, Fiskars AB Historiska arkivet; Motsvarande utveckling skedde i Verla bruk efter inbördeskriget, se: Ahvenisto, s. 362–368.

III Bruksarbetarnas föränderliga politiska repertoar 1900–1918

I det här kapitlet undersöker jag bruksarbetarnas politiska agerande 1900–1918. Tidsperioden sammanfaller med de stora samhällsförändringarna och de sociala konflikter som ägde rum i Finland till följd av den internationella utvecklingen, framförallt den sociala och politiska utvecklingen i moderlandet Ryssland.³²⁰ Den nationella händelseutvecklingen började med februarimanifestet 1899 och fortsatte via storstrejken och lantdagsreformen 1905–1906 till revolutionsåret och självständighetsförklaringen 1917 och inbördeskriget 1918.

I kapitlet har jag valt att fokusera på bruksarbetarnas politiska agerande i samband med övergripande politiska förändringar som ägde rum i det finländska samhället. Huvudfrågeställningen i detta kapitel är hur dessa stora samhällseliga händelser kom till uttryck på lokal nivå? Kring vilka lokalt förankrade frågor mobiliserade sig bruksarbetarna till politiskt agerande i samband med dessa stora övergripande samhällseliga konflikter? I kapitlet studerar jag olika politiska strategier i bruksarbetarnas politiska repertoar. Den politiska repertoaren innehöll olika handlingsstrategier som omfattade vardagligt motstånd, ”egensinnigt” uppträdande, öppna protester, demonstrationståg, strejker, föreningsverksamhet och upproriskhet. Hur förändrades bruksarbetarnas politiska agerande under den studerade tidsperioden? Med hjälp av Tillys analytiska begrepp politisk repertoar, som presenterades i inledningskapitlet, strävar jag till i kapitlet att synliggöra denna

320 Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland* (Los Angeles & London: University of California press 1988), s. 5–12.

förändring inom ramen för de genomgripande samhällsomvälvningar som ägde rum i Finland 1900–1918.

Det sker ett hopp i tid i kapitlet från storstrejken och dess eftermäle 1905–1906 till revolutionsåret 1917–1918. Jag har medvetet valt att fokusera på tre centrala händelseförlopp under åren 1900–1918, den s.k. prästlönetvisten 1901, storstrejken 1905–1906 och revolutionsåret 1917. För att låna ett uttryck av den svenska historikern Mats Berglund, var det tillfällen då bruksarbetarna spelade ”motteater”, d.v.s. när bruksarbetarna vände upp-och-ned på den paternalistiska ordningen i brukssamhället.³²¹ Dessa händelser är intressanta att studera utifrån att det är då bruksarbetarnas tankar och handlingar kommer till uttryck. Sidney Tarrow hävdar att just i samband med ”moments of madness” sker det förändringar i den politiska repertoaren.³²² William Sewell diskuterar också vikten av att undersöka brytningar (ruptures) i den sociala strukturen och den historiska innebörd de tillskrivs för att förstå förändringarna i samhällsstrukturen.³²³ Frågan är då hur bruksarbetarna utnyttjade de tillfällen som gavs för att uttrycka sig politiskt när samhällsordningen var satt ur spel? Samtidigt är jag ute efter att studera förändringar och kontinuitet i bruksarbetarnas politiska repertoar.

Trots att jag valt fokusera på de ”dramatiska” politiska händelserna innebär det naturligtvis inte att bruksarbetarna var politiskt passiva under mellantiden. Därför inleder jag kapitlet med att studera de former av vardagligt motstånd som var de vanligaste uttrycken för politisk aktivitet under hela den studerade tidsperioden. Det vardagliga motståndet är viktigt att lyfta fram i det här kapitlet därför att det kan hjälpa oss att förstå den till synes politiska passivitet som ägde rum under mellantiden (mellan olika

321 Mats Berglund, *Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848* (Stockholms universitet 2009), s. 49.

322 Sidney Tarrow, 'Cycles of collective action: Between moments of madness and the repertoire of contention', *Repertoires & Cycles of Collective Action*, (ed.) Mark Traugott (Durham & London: Duke university press 1995); Parikka 1997, s. 134–159.

323 Sewell, s. 227.

samhällsomvälvande händelser), t.ex. mellan storstrejken 1905 och revolutionsåret 1917. Det var i det fördolda som bruksarbetarna utvecklade sina motståndstankar och -handlingar och prövade på att erövra tid och rum från bruksledningen.

Egensinne och vardagligt motstånd: ideal och praktik

Den historiska översikten över brukssamhällets utveckling (kapitel II) lyfter fram hur bruksarbetarna utövade det som kan kallas för vardagligt motstånd. Maskning, olydnad och små och stora vardagliga regelbrott som exempelvis sabotage, stölder och tjuvjakt hörde till det vardagliga motståndets praktik bland bruksarbetarna. Motsvarande praktiker återfinns man både i tid och rum i hela världen och enligt Charles Tilly hör de hemma i en äldre politisk repertoar.³²⁴ Andra forskare hävdar att olika ”utominstitutionella konfliktformer” inte kan bindas till en viss historisk epok. Enligt James Scott strävar individer i olika historiska sammanhang efter att skapa utrymme i vardagen för att driva igenom sina ”kulturella projekt”. Med det avses det lilla, nästan obemärkta, vardagliga motståndet – exempelvis att röka under arbetstid trots förbud om detta. Syftet är att skapa rum åt sig själv i en vardag som regleras av nya normer och bestämmelser. Vardagligt motstånd kan ses som uttryck för motmakt och är en viktig komponent i förståelsen av samhällets sociala och kulturella maktutövning.³²⁵ Enligt etnologen Laura Stark kan vardagligt motstånd tolkas som en alternativ moderniseringsprocess till den som vanligtvis framgår av elitens perspektiv – de underordnade i

324 Charles Tilly, *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle* (Cambridge & London: Harvard University Press 1986), s. 390–395.

325 Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977*, (ed.) C. Gordon (New York: Pantheon books 1980), s. 98, 142; James Scott 1990, s. 20.

samhället tolkade och deltog i moderniseringsprocessen på sina egna villkor.³²⁶

Det vardagliga motståndet ingick i det paternalistiska bruks-samhällets sociala relationer. När man studerar brukssamhället på avstånd verkar det som om patronens paternalistiska makt-utövning skapade passiva och lydiga bruksarbetare som lydigt utförde sitt arbete utan att klaga. Öppet motstånd med strejker eller uppror var ovanliga och nästan helt frånvarande i brukets historia före 1900-talets början. Det innebar naturligtvis inte att arbetaren saknade en egen vilja och att det inte förekom tankar om motstånd. Bruksarbetarnas möjligheter att öppet trotsa patronens vilja var begränsade i det paternalistiska brukssamhället. Bruksarbetarna var antagligen medvetna om vilka repressalier som väntade ifall de agerade upproriskt mot patronen. Under äldre tid utdelades fysiska bestraffningar, i värsta fall fängelse, för bruksarbetarens regelbrott. När vi närmar oss 1900-talet blev de fysiska bestraffningarna ovanliga – istället kunde bruksarbetare bli bestraffade med avdrag från lönen eller bli uppsagda från sin arbetsplats på bruket. Därför utvecklade bruksarbetarna avancerade metoder för att i det fördolda, bortom patronens och bruksledningens vakande ögon, utöva olika former av vardagligt motstånd: stölder, blåmåndagar eller krapulamåndagar³²⁷, att maska under arbetstid, tjuvjakt och -fiske m.m.

I tidigare forskning har man undersökt vardagligt motstånd främst ur ett klassperspektiv. Särskilt har man i tidigare forskning tillämpat James Scotts teori i undersökningar om sociala relationer mellan överhet och undersåte – exempelvis paternalistiska samhällen. I mindre utsträckning har Scotts teori tillämpats ur ett genusperspektiv. Etnologen Laura Stark tillämpar Scotts teori för att synliggöra finländska allmogekvinnors vardagliga motstånd i

326 Laura Stark (2009), 'Empowering practices: Perspectives on modernization in Finland 1860–1960' i Last draft, published in *Ethnologia Fennica* 36, 2009. Special theme issue: *Modernization, Practice and Power*, s. 14–15.

327 "Krapula" avser baksmälla. "Blåmåndagen" avsåg de tillfällen när bruksarbetarna tog en extra ledig dag efter helgen – ofta i syfte att bota baksmällan de hade dragit på sig efter helgens supande.

slutet av 1800-talet och visar hur allmogekvinnornas agerande i patriarkala hushåll väckte den första kvinnosaksdebatten i finskspråkig press.³²⁸ I det följande är det främst manliga bruksarbetares vardagliga motstånd som är i fokus. Hur kan det vardagliga motståndet bland bruksarbetarna förstås ur ett manlighetsperspektiv?

Intervjuerna och minnesmaterialet, som jag i det följande använder, innehåller många berättelser och detaljer om det som kan kallas för vardagligt motstånd på arbetsplatsen. Eftersom det är i huvudsak manliga informanter som framträder i intervjuerna är det främst de manliga bruksarbetarnas erfarenheter om vardagligt motstånd som kommer till uttryck. De ålderstigna manliga bruksarbetarna berättade mycket detaljerat hur de kringgick fabriakens verkstadsregler genom att röka trots rökförbud, bedriva sprithandel, utöva så kallat firabelarbete, vistas på platser i fabrikslokalen där de inte fick hålla till eller ta olovliga pauser i arbete för att ta en tupplur eller prata och skämta med arbetskamraterna – deras berättelser ger uttryck för den lekfulla potentialen i vardagliga motståndshandlingar. Michel de Certeau hör också till dem som hävdade att människorna agerar enligt olika koder och spelregler som aktörerna identifierar i sin vardag och som möjliggör att de kan använda sig av olika strategier och taktiker för att skapa handlingsutrymme i vardagen. De Certeau menade att särskilt i människors minnesberättelser framgår vardagens taktiker och strategier som de har tillämpat under en viss tid i ett visst sammanhang. Ju längre avstånd i tid det är mellan intervjun och när dessa händelser faktiskt ägt rum, desto tydligare framgår det repertoarmässiga i det vardagliga agerandet enligt de Certeau.³²⁹

328 Laura Stark, *The Limits of Patriarchy: How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th Century* (Finnish-Language Press (Helsinki: Finnish literature society 2011).

329 Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California press 1984), s. 21–22; Se också Laura Stark, 'Johdanto: Pitkoispuita modernisaation suolle', *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, (toim.) Hilkka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 21.

I föregående kapitel framgick det att arbetsplatsen var en av vardagens homosociala arenor i brukssamhället där arbetarnas manlighet reproducerades, möjligtvis den viktigaste arenan där män skapade och upprätthöll sociala relationer till varandra. På arbetsplatsen skapades spelregler och normer genom vardagens sociala interaktion som upprätthöll den interna hierarkin mellan arbetarmän i bruket. Därför innebar omorganiseringen av brukets produktion ett stort brott i bruksarbetarnas vardag när gamla sedvänjor och traditioner hotades av den nya tidens verkstadsregler. En del av informanterna berättade hur de nya verkstadsreglerna, som infördes i början av 1900-talet, upplevdes både som absurda och motsägelsefulla och framförallt som kränkande. De nya verkstadsreglerna var, enligt Kari Teräs, ett ideal om en ny fabriksordning. Syftet var att uppfostra en modern fabriksarbetare som arbetade disciplinerat enligt den nya tidens fabriksideal. De nya arbetsreglementena försökte uppfostra arbetarna genom att direkt förbjuda gamla (dåliga) sedvanor som fanns kvar på arbetsplatsen.³³⁰ Efter inbördeskriget 1918 stiftades lagen om arbetsreglementen år 1922. Lagen tvingade arbetsgivaren till att dela ut skriftliga arbetsreglementen, som var godkända av socialministeriet, till samtliga arbetstagare i fabriken. Reglementen var till för att skydda arbetarna från olycksfall men hade också ett uppfostrande syfte, enligt Teräs var ytterligare ett syfte att begränsa arbetarnas självständighet på arbetsplatsen.³³¹ De skriftliga arbetsreglerna som delades ut i Billnäs 1923 skilde sig mycket lite från tidigare plakat med ordningsregler som bruksledningen hade hängt upp på brukets arbetsplatser under 1910-talet. I det följande presenteras de förbud som ingrep i bruksarbetarnas vardag på arbetsplatsen:

330 Teräs 2001, s. 82–89.

331 Kari Teräs, *Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden sääntely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle*, Turun työväenliikkeen historia I osa (Turku: Turun maakuntamuseo 1995), s. 355–365.

§ 24.

Varje arbetare åligger:

- 4) att icke obehörigen hantera maskiner, verktyg, arbetsmaterial och fabrikat samt att icke obehörigen beträda platser, till vilka tillträde för obehöriga är förbjudet;
- 5) att iakttaga ordning och snygghet samt att ej oförsiktigt umgås med eld;
- 6) att ej införa eller förtära rusdrycker på arbetsplatsen eller där uppträda berusad;
- 7) att under arbetstiden icke onödigtvis avlägsna sig från sin arbetsplats och att ej utan giltig orsak samtala med andra; samt
- 8) att icke störa arbetsfreden vare sig mellan förmän och arbetare eller arbetare sinsemellan.

§ 25.

Tobaksrökning inom fabriken och på fabriksområdet är strängt förbjuden, därest icke arbetsgivaren annorlunda bestämmer.

§ 32.

Arbete för egen räkning får ej av arbetare å arbetsplatsen utföras utan vederbörligt tillstånd.³³²

Av reglerna framgår det hur arbetsgivaren ville kontrollera arbetarnas användning av tid, den nya tekniken och rummet. Som sagt var det här arbetsgivarens ideal om den nya fabriksordningen som inte motsvarade hur verkligheten på arbetsplatsen utstakade sig.

Bruksarbetarnas vardagliga motstånd på arbetsplatsen i början av 1900-talet riktade sig mot den nya fabriksordningen med dess verkstadsregler och ”snokande” förmän och ingenjörer som hade till uppgift att se till att reglerna följdes i praktiken.³³³ Om arbetsgivaren med verkstadsreglerna ville skapa moderna disciplinerade subjekt som arbetade lydigt inne i fabriken enligt arbetsgivarens föreskrifter försökte bruksarbetarna skapa egna spelregler utgående från den nya fabriksordningen. Inte sällan hänvisade

332 ”Arbetsreglemente för manufaktur-, spad-, grep-, remont- och elektriska avdelningar 10.4.1923”.

333 KÖ 4 S:3; KÖ 17 S:3.

Ilman asianomaista lupaa kielletään työpaikoilla kaikenlainen omien tavaroiden ja muun kuin yhtiön tarpeisiin tarkoitettujen esineiden valmistus. Myös kielletään jätteitten, raaka-aineen ja valmiin tavaran poisvienti työpaikoilta.

Utan vederbörligt tillstånd förbjudes allt "firabelarbete" för egen räkning på arbetsplatsen.

Ävenså förbjudes bortförandet från arbetsplatsen av allt slags avfall, material och färdig vara.

Oy. Fiskars Ab.

Förbudsanslag från 1920-talet. Källa: Fiskars AB Historiska arkivet.

man till traditioner och gamla sedvänjor som man påstod hade existerat före den nya fabriksordningen infördes.

Om man med den nya fabriksordningen försökte skapa en disciplinerad arbetare som följde de moderna fabriksreglerna skapade bruksarbetarna egna definitioner för hurdan en riktig "karlak-tig" arbetare hade varit innan arbetsplatsen förändrades:

Han var en lång, i unga år säkert kraftig karl, Lång-Bergen. Han hade buskiga ögonbryn och en hög vacker panna. [...] En stilig karl hade han varit, det kan man se på ett fotografi, där alla gamla finsmeder med sina mästare är avbildade. Arbetet i finsmedjan var i forna tider icke så moderniserat som nu. Allt smiddes för hand. Det gick långsammare, men så sade också de gamla smederna, att det var prima puukkor³³⁴ som gjordes förr i världen. [...] Lång-Bergen – smeden, spelmannen, sångaren, dansören och kavaljeren-charmören. "Vackra flickor hadd' ja allti åmkring me, vart ja än for", brukade han säga, när han var i farten.³³⁵

Gamla tiders smeder idealiserades i många minnesberättelser. Det var ett slags arbetarmanlighetsideal bland bruksarbetarna;

334 "Puukkor" = knivar på lokal dialekt.

335 Flemming, s. 37.

en manlig bruksarbetare som var duktig i sitt arbete med sin yrkesskicklighet, innehade en otrolig fysisk styrka och ett utseende och en charm som lockade till sig kvinnor och väckte andra mäns beundran och avundsjuka. Samtidigt var han en arbetare som gjorde som han ville.³³⁶ Det här var trots allt ett ideal som väldigt få riktiga arbetarmän kunde leva upp till och motsvarade nödvändigtvis inte verklighetens manliga bruksarbetare. Att sådana här ideal framträder i intervjuerna och minnesberättelserna hängde antagligen samman med känslan av maktlöshet inför de förändringar som ägde rum på arbetsplatsen. Känslan av maktlöshet förstärktes när nya grupper av arbetare trädde in på arbetsplatsen: mobila manliga bruksarbetare, unga ogifta män, kvinnor och män ur en annan språkgrupp – olika slags arbetare som man uppfattade som rivaler och som hotade bruksarbetarnas ”traditionella” leverne. Möjligtvis därför skapade bruksarbetarna sådana manlighetsideal och bilder av gamla tiders brukssmeder som de identifierade sig själva med – inte sällan var det ju fäder och manliga släktingar som arbetat före dem själva på bruket, vilket gjorde att informanterna hade en anknytning till dessa ”riktiga” arbetarmän som en gång bott på bruket.³³⁷

Ett annat typiskt manlighetsideal bland bruksarbetarna förekom i berättelserna om gamla enstöringar och äldre arbetarmän som levde i – eller i utkanterna av – det fysiska brukssamhället. Det var män utan familj och försörjningsansvar, arbetarmän som levde ensamma och fria, som kom och gick som de ville och som inte hade någon överhet som bestämde över dem. Det var fråga om original som levt förr i tiden och som de yngre manliga bruksarbetarna visserligen gjorde narr av men som männen beskrev med en viss beundran. Särskilt hur de satte såväl för män, utifrån kommande arbetare (”finnar”, ”ester” och ”ryssar”) och kvinnfolk på plats.³³⁸ Liksom i det föregående kan berättelser om forna tiders enstöringar och original ha att göra med de

336 KÖ 5 S:3; KÖ 18 S:2.

337 KÖ 4 S:3.

338 Flemming, s. 5–22.

manliga bruksarbetarnas känsla av maktlöshet i ett föränderligt brukssamhälle. Den fria och oberoende hjälten som framträdde i bruksarbetarnas berättelser var fri från hushåll, hustru, barn, och försörjningsansvar – det här var ett manlighetsideal sprunget ur en idealiserad enkönad värld där det endast existerade homosociala relationer mellan manliga bruksarbetare.

Intervjuerna och minnesberättelserna kantas av många berättelser om det vardagliga motståndets praktik på arbetsplatsen. Just det vardagliga motståndet – att skapa rum för sig själv och att upprätthålla arbetarnas motkultur – kan tolkas som ett försök att skapa en mothegegonisk manlighet. Om det hegemoniska manlighetsidealet, som det framträdde i det tidiga 1900-talets brukssamhälle, var en skötsam och ansvarstagande familjefader som anpassade sig till den nya fabriksordningen, utgjorde den mothegegoniska manligheten den egensinniga och bråkiga arbetsplatskulturen. Spritmissbruk under arbetstid, olovliga tobakspauser, verbal och fysisk arbetsplatshumor och olovliga pauser under arbetstid hörde till detta³³⁹ (det vill säga allt det som uttryckligen var förbjudet i de nya verkstadsreglerna). Det var inte fråga om att upprätthålla gamla traditioner från en äldre bråkig arbetarkultur utan de så kallade traditionerna uppfanns för att tjäna ett mothegegoniskt projekt.

Alkoholmissbruk, slagsmål på fritiden och de homosociala manliga fiskesällskapen³⁴⁰, och det ibland förekommande våldet som utövades av männen i arbetarfamiljerna³⁴¹, kan förstås som de manliga bruksarbetarnas motstånd mot tidens nya manlighetsideal som förespråkade nykterhet, skötsamhet och familjeansvar. Det handlade möjligtvis om en osäkerhet i en tillvaro som kantades av nya ideal och krav på männen att anpassa sig till en ny fabriksordning och ett nytt samhälle. Samtidigt förändrades samhället i en riktning som undergrävde äldre tiders pater-

339 KÖ 11 S:2; KÖ 16 S:1; KÖ 17 S:2; KÖ 18 S:2–S:3; Helsing (1986), s. 104.

340 KÖ 11 S:2; KÖ 16 S:1.

341 Mötesprotokoll 21.4.1917, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919, Fattigvården, PKA.

nalism på bruken – det sociala system som gav de manliga stationära bruksarbetarna en privilegierad position i brukssamhället.

Konflikten blossar upp: Prästlönetvisten 1901

Den första öppna konfrontationen mellan brukspatron Hisinger och bruksarbetarna i Billnäs ägde rum sensommaren 1901. Bruksarbetarna blev satta i lockout i augusti 1901 av patron Hisinger. Enligt Hisinger var orsaken till lockouten bruksarbetarnas försök att grunda en arbetarförening i bruket, som enligt Hisinger hotade de tidigare goda relationerna mellan patronen och bruksarbetarna. Händelserna i Billnäs och Fiskars bruk blev en nationell sensation i början av 1900-talet: de reaktionära brukspatronerna (konflikten gällde även bruksarbetarna i Fiskars) i Västnyland förbjöd arbetarna att organisera sig politiskt och fackligt med hot om uppsägningar.

Anna Bondestam skrev att det var höjandet av prästlönen som fick bruksarbetarna i Pojo att grunda sin första arbetarförening 1901.³⁴² Under 1890-talet hade kyrkoherdens lön höjts i flera omgångar och det hade orsakat missnöje bland socknens mindre bemedlade. Med de skatter, de så kallade prästpenningarna, som samlades in av församlingsmedlemmarna betalades kyrkoherdens lön. Prästpenningarna eller kyrkoutskylderna påminde om den dåtida kommunala beskattningen: man betalade utgående från egendomens storlek. I utbyte fick skattebetalarna ett antal röster i valet av kyrkoråd. Liksom kommunalnämnden bestod kyrkorådet i huvudsak av socknens välbärgade personer, det vill säga bruksägare, godsägare och storjordbrukarna. I Fiskars ledde besluten om höjning av prästpenningarna till skattevägran bland bruksarbetarna. Kyrkorådet svarade med hot om utmätning. Bruksarbetarnas missnöje med de höjda kyrkoutskylderna ledde till att kyrkorådet valde att tillfälligt sänka utskylderna för att sedan åter efter en tid höja dem. Prästpenningens storlek var

342 Bondestam & Helsing, s. 30.

en fråga som trots allt inte avgjordes av kyrkorådet. Kyrkorådet följde de råd och anvisningar som kom uppifrån, från senaten och domkapitlet.³⁴³ Men socknens mindre bemedlade, som saknade representation i kyrkorådet, kritiserade socknens herrar för höjningen av kyrkoutskylderna.

Prästlörens storlek och höjda kyrkoutskylder utgjorde bruksarbetarnas motiv i konflikten 1901. Att prästlönetvisten sedan övergick till stora demonstrationsmöten och en lockout som tillspetsade relationerna mellan bruksarbetarna och den lokala makteliten i Pojo talar för att någonting annat än missnöje med förhöjda kyrkoutskylder låg bakom konflikten. Konflikten hade en lokal förankring, och bruksarbetarna riktade sina politiska krav till den lokala makteliten. Höjningen av prästlönen kan knappast kallas enbart en bagatell (som Anna Bondestam gjorde) – frågan engagerade de samtida på ett sätt som väcker frågan vad det var som låg till grund för bruksarbetarnas missnöje med kyrkoherden, socknens herrar och samhället de levde i. Prästlönetvisten i Pojo avspeglar i viss mån de politiska förhållandena på den finländska landsbygden kring sekelskiftet 1900.

Försvaret av den lutherska hustavlan

Vilken betydelse hade kyrkan och gudstjänsterna i bruksarbetarens vardag kring sekelskiftet 1900? Kyrkoherden i Karis, Birger Selroos, redogjorde på 1950-talet i en avhandling pro gradu, som byggde på intervjuer med gamla församlingsmedlemmar och studier i församlingsarkiven, för vilken betydelse religionen hade bland bruksarbetarna i Västnyland årtiondena kring sekelskiftet 1900. Resultatet är intressant och ger en bild av kyrkans och reli-

343 Birger Selroos, *Arbetarna och kyrkan. Kyrkohistorisk och religionssociologisk studie rörande några bruksamhällen i södra Finland*. Otryckt avhandling pro gradu i Kyrkohistoria, Åbo Akademi 1956, ÅAB, s. 70; Bondestam & Helsing, s. 30; Hannu Välimäki, *Kymmenyksistä kirkollisveroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja 188 (Jyväskylä 2002).

gionens roll i den lokala arbetarkulturen. Selroos beskrivning av arbetarnas helgdagsritualer och gudstjänstbesök öppnar för en förståelse av religionens betydelse i brukssamhällets paternalistiska relationer. Religionen utgjorde det ideologiska kittet som höll ihop de paternalistiska relationerna. Som tidigare påpekats hade de paternalistiska relationerna på bruken sin grund i den lutherska hustavlan. Nattvardsgången och bänkindelningen i kyrkan var sedvänjor och ritualer som bekräftade den rådande samhällsordningen. Särskilt bänkindelningen i kyrkan var sprungen ur hustavlans värld.³⁴⁴

Den lutherska hustavlan var förknippad med ståndssamhället, och den gammallutherska kyrkan hjälpte att upprätthålla föreställningen om att ståndssamhällets sociala hierarkier var naturliga när de härstammade från Gud. Mot slutet av 1800-talet började ståndssamhället knaka i fogarna och även den lutherska kyrkans roll ifrågasattes allt mera av sekulära rörelser men också av de religiösa väckelserörelserna som gjorde sitt intåg i samhället. Och nya synsätt på den lutherska teologin och dess praktiska utövande i samhället förändrade inte bara det religiösa troslivet utan synen på samhällets sociala relationer. Trots det hade den lutherska kyrkan en stor betydelse i samhället och i människornas vardag – trots ståndssamhällets sammanbrott i början av 1900-talet. Hustavlan och den lutherska kyrkan formade genusrelationerna i det paternalistiska samhället. Den var grunden till relationerna mellan överhet-undersåte men också mellan husbonde-underlydande och husfar/husmor-barn/tjänare.³⁴⁵ Det här kom till uttryck i den bänkindelning som jag återkommer till något längre framöver. En viktig aspekt som jag i det följande vill knyta an till är hur den lutherska kyrkan blev alltmer utsatt för de nya vindar som blåste genom samhället kring sekelskiftet 1900. Gamla sociala relationer, sprungna ur hustavlans värld, uppluckrades och hotade förlora sin betydelse i människornas vardag. Bruksarbetarna

344 Selroos, s. 46.

345 Alexander Maurits, 'Treståndsläran och den lutherske prästmannen', *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, (red.) Yvonne Maria Werner (Lund: Nordic academic press 2008), s. 52.

upplevde att gamla sociala positioner som gav dem privilegier i brukssamhället var hotade.

Ur ett genusperspektiv gällde det mannens position som hushållsföreståndare över det egna hushållet, det vill säga hans makt över hustru och barn. Utgående från sociologen R. W. Connells resonemang om hegemonisk maskulinitet kan man ur den lutherska hustavlan utläsa att det var den goda och rättvisa paternalistiska fadern och husbonden som var det överordnade manlighetsidealet i ståndssamhället. Det här hade inte minst betydelse för hur stationära manliga bruksarbetare, som själva var familjefäder och föreståndare över eget hushåll, resonerade i samband med prästlönstvisterna och hur bruksarbetarna i allmänhet förhöll sig till kommunens husbönder, patroner och inte minst kyrkoherden som socknens och församlingens fäder. Eftersom hustavlorna innehöll ömsesidiga förpliktelser mellan överordnade och underordnade fanns det förväntningar hos de underordnade på de överordnade om att de skulle uppfylla sin roll som fäder och husbönder i samhället.³⁴⁶

Nattvardens och bänkindelningens förlorade betydelse

Kyrkoherde Birger Selroos såg ett samband mellan en minskande nattvarvsfrekvens bland bruksarbetarna i Pojo församling åren kring sekelskiftet 1900 och bruksarbetarnas protester mot höjda kyrkoutskylderna under 1890-talet. En minskad nattvarvsfrekvens i Pojo följer i hög grad den allmänna utvecklingen i Finland och Sverige vid den här tiden.³⁴⁷ Enligt Selroos uträkningar av nattvarvsfrekvensen (som han utförde utgående från församlingens kommunionbok) bland bruksarbetarna i Billnäs deltog de i medeltal två gånger i nattvarden under kyrkoåret 1870. År 1890 hade antalet kommunioner minskat något, till i medeltal 1,6 kommu-

346 R. W. Connell, *Maskuliniteter* (Göteborg: Daidalos 1995), s. 109–119; Maurits, s. 53.

347 Carl Henrik Martling, *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft* (Lund: Gleerups 1958), s. 31–42; Haapala 1986, s. 201–203.

nioner per arbetare. 1900 sker en tydlig nedgång till 0,38, det vill säga inte ens hälften av bruksarbetarna tog nattvard i kyrkan under kyrkoåret. Siffran minskade ytterligare under de följande åren: under storstrejksåret 1905 deltog endast 6 % av bruksarbetarna i nattvarden, 1910 steg siffran något till 14 % och 1920 var den åter nere i 4 %.³⁴⁸

I tidigare forskning har den minskade nattvardsfrekvensen ansetts tyda på färre gudstjänstbesök.³⁴⁹ Nattvarden var en obligatorisk del av gudstjänstbesöket under kyrkoåret. Kyrkoherden förde bok över dem som deltog i nattvarden under året och det förväntades av församlingsmedlemmarna att de minst en gång per år skulle uppsöka nattvarden i kyrkan. Enligt Pertti Haapala visar den minskande nattvardsfrekvensen (i Tammerfors) att arbetarnas inställning till kyrkan och religionen förändrades vilket enligt honom berodde på samhällets sekularisering. Haapala utgår från kyrkohistorikern Paavo Kortekangas undersökning av nattvardsfrekvensen i Tammerfors. Enligt Haapala moderniserades samhället i slutet av 1800-talet och som en logisk följd av detta minskade gudstjänstbesöken.³⁵⁰ Men kan faktiskt den minskade nattvardsfrekvensen tolkas som att bruksarbetarna anpassade sig till den moderna världsbilden och att de blev sekulära? Det är en tolkning som bör problematiseras.

Birger Selroos pekade utgående från de intervjuer han gjorde med äldre bruksarbetare på patron Hisingers och brukstjänstemännens frånvaro under gudstjänsterna som orsak till bruksarbetarnas minskade deltagande i nattvarden och gudstjänsterna. Bruksledningens svala intresse för gudstjänsterna gjorde att bruksarbetarna följde sina herrar och lät bli att uppsöka kyrkan på söndagarna och helgdagarna. Selroos hävdade att också patron Hisingers fireligiösa verksamhet var en bidragande orsak till bruksarbetarnas flykt från kyrkan. Den lutherska kyr-

348 Selroos, s. 53.

349 Selroos, s. 53.

350 Paavo Kortekangas, *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905* (Porvoo & Helsinki: WSOY 1965), s. 286–305; Haapala 1986, s. 201–203.

koherden Selroos tolkade intervjumaterialet mycket tendentiöst och var inte sen med att peka ut den ställvis starka frireligiösa verksamheten i Karis-Billnäs som orsak till att bruksarbetarna övergav den lutherska kyrkan kring sekelskiftet 1900. Missionsförsamlingen och baptismen lockade både brukspatronen och flera av hans ”inställsamma” (Selroos uttryck) bruksarbetare till frikyrkorna.³⁵¹ Men även Selroos tolkning bör problematiseras eftersom hans antagande bygger på att bruksarbetarna saknade en egen vilja och att de skulle handlat strategiskt beräknande när de följde patronen till den frireligiösa verksamheten. Selroos tolkning ifrågasätter den genuina religiösa övertygelsen som eventuellt fanns hos de bruksarbetare som anslöt sig till frikyrkorna.

I stället finns det skäl att betona brytningen med den gamla ordningen som kom till uttryck när bruksarbetarna, patronen och den övriga bruksledningen uteblev från gudstjänsterna och nattvarden. Att patron Hisinger sällan deltog i gudstjänsterna och nattvardsgången och att hans plats i kyrkan var tom under högmässan hade en viktig symbolisk betydelse. Den roll som lokala auktoriteter i ett paternalistiskt samhälle hade under kyrkliga högtider och ceremoniella tillfällen ska inte underskattas. Deras deltagande var viktigt för att ge sken av att allt i det paternalistiska lokalsamhället var i sin ordning. Att utebli från dessa eller att inte spela med i den paternalistiska teatern, var att överge de symboler och rituella akter som höll ihop det paternalistiska samhället. När eliten inte längre dök upp på gudstjänsterna och helgernas högmässa, i vilket nattvardsgången ingick, fanns det egentligen ingenting som motiverade bruksarbetarna att delta i den paternalistiska teater, där motspelaren valde att lämna scenen.

Alltsedan slutet av 1600-talet fram till 1900-talets början tillämpade man under gudstjänsterna en särskild bänkindelning i kyrkan. Bänkindelningen i kyrkan speglade samhällets inbördes sociala hierarki och de flesta nordiska lutherska kyrkor hade en särskild bänkindelning under gudstjänsterna ännu vid slutet av 1800-talet. Billnäs och Fiskars saknade egen brukskyrka. Men exempelvis på de två andra näraliggande järnbruken i Västnyland,

351 Selroos, s. 54, 56–58, 96.

Fagervik och Svartå, fanns det en egen brukskyrka, och där bildade bruken en egen församling. I Billnäs deltog bruksinvånarna tillsammans med den omkringliggande bygdens invånare i de gudstjänster som hölls i Pojo och i Karis kyrka. Bänkindelningen i Karis kyrka infördes redan på 1700-talet. Trots att Billnäs och Fiskars saknade egen brukskyrka satt bruksfolket på egna bänkar i Pojo och i Karis kyrka. Bruksägaren Mikael Hising hade i Karis S:t Katarina kyrka år 1747 köpt bänkar åt bruksinvånarna från Billnäs som fanns inne i koret, det vill säga längst fram i kyrkan närmast altaret. Enligt Selroos väckte Hisings köp av bänkar åt bruksinvånarna irritation bland traktens jordbrukande allmoge som fick sitta bakom bruksarbetarna från Billnäs. Också i Pojo ställde sig den jordbrukande allmogen kritisk till bruksfolkets platser längst fram i kyrkan. Det uppstod utifrån denna sittordning i kyrkan en allmän uppfattning om att fattiga bruksarbetare befann sig högre upp i den sociala hierarkin än jordägande bönder. En del allmogepersoner påstod att smederna från bruken uppträdde högfärdigt i kyrkan, ”nästan som tjänstemän”. Att få sitta längst fram i kyrkan under gudstjänsterna, framför den jordägande allmogen, fick kanske bruksarbetarna att känna sig särskilt utvalda och privilegierade.³⁵²

Bänkindelningen i Pojo S:ta Marias kyrka hade likheter med den som var gällande i enskilda brukskyrkor. I kyrkan satt männen skilt från kvinnorna och barnen, könsindelningen i sittordningen kom till uttryck i att män och kvinnor och barn satt på var sin sida om mittgången. Att äkta par började sitta tillsammans under gudstjänsten var en mycket sen företeelse som härstammar från början av 1900-talet. När äkta par började sitta tillsammans i kyrkan väckte det upprörda känslor hos äldre församlingsmedlemmar. Nedan finns en illustration av bänkindelningen i Svartå brukskyrka, som enligt Selroos var mycket lik den man hade i Pojo i slutet av 1800-talet.

Illustrationen föreställer bänkindelningen i en korsformad kyrka. Bruksinvånarna satt närmast altaret medan byarnas män

352 Selroos, s. 42–44.

Illustration 1. Bänkindelningen i Svartå kyrka 1890-tal.

		Altaret			
		Friherrinnan	Baron		
		Kammarjungfrur	Betjänt, Kammartj.		
Byar kv. Jordbr.		Trädg.mäst.fam.	Trädg.mäst. Fogde	Arbetare	Byar män
		Mästersmedsfam.	Mästersmeder		
		Hjälpsmedsfam.	Hjälpsmeder		
		Sågares fam.	Sågare		
Byar kv. Arb. Fam.		Präستfam. Bokh.fam. etc.	Prästersk. Bokhållare. o.a.herrskap	Jordbr.	Byar män
		Ingvallsby	Ingvallsby		
		Byar kv.	Byar män		
		”	“		
		Biskopsnäs kv.	Biskopsnäs män		

Källa: Selroos, s. 44.

och -kvinnor satt längst bak eller vid sidorna. Enligt historikern Lars Edgren, som undersökt sociala hierarkier i Malmö på 1700-talet, betraktades bänkplatsen av de samtida som ett uttryck för något man hade gjort sig förtjänt av i samhället. I städerna betalade man på 1700-talet för att få sitta på en viss plats i kyrkan. Edgren betonar att framom de ekonomiska aspekterna hade känslan av att man hade en plats i samhället en viktig betydelse för de samtida.³⁵³ I Pojo och Karis kyrka var det brukspatronen

³⁵³ Lars Edgren, 'Kyrkbänkar och begravningsplatser. Att studera sociala hierarkier i 1700-talets Malmö', *Arbetshistoria* 3–4/2008, s. 32–38.

som betalade bruksarbetarnas plats långt framme i kyrkan – det här kan tolkas som betydelsefullt då patronen rangordnade sina underlydande enligt den modell som framgår i illustrationen. Brukssamhällets interna hierarki som utgick från hur de olika yrken rangordnades, och skillnaden på kvinnor och män, avspeglas i bänkindelningen.³⁵⁴

Att bänkindelningen förlorade betydelse och att patronen var alltmera fysiskt frånvarande under gudstjänsterna var knappast de egentliga orsakerna till bruksarbetarnas politiska mobilisering vid ingången till 1900-talet. Möjligtvis var det för de samtida enbart ett tecken på att samhället höll på att förändras mot det sämre. Gamla och bekanta sociala positioner i samhället förlorade sin betydelse och de blev utmanade av det moderna och osäkra. När inte ens brukspatronen deltog i söndagens gudstjänster, varför skulle bruksarbetarna göra det? Vad fanns det för skäl att upprätthålla en institution som bekostades med dyra kyrkoutskylder och att betala lön till en kyrkoherde som ingen längre kom för att lyssna på? En annan viktig faktor i sammanhanget var arbetarrörelsens ankomst till Pojo kring sekelskiftet 1900. En försvagad luthersk kyrka med ritualer som saknade social betydelse och ett budskap som väldigt få längre lystrade till, kompenenserades av arbetarrörelsens budskap om löftet om en ny ordning i tillvaron och upprättelse för samhällets mindre bemedlade. Jordmånen var sådd för en rörelse som kunde råda bot på den andliga torka som bruksarbetarna upplevde när det gamla samhället höll på att upplösas.

Ryktesspridning om kyrkoherden

Det finnes väl många som ännu kommer ihåg den gamla kyrkoherden, som agiterade för anskaffandet av statkarlar och ladugårdspersonal från Savolaks. De var till en början billigare, med andra ord, de kom för svältlön, men efter några år åsamkade de

354 Selroos, s. 45.

socknens vårdsnämnd stora kostnader, men det talar aldrig våra äktsvenska godsägare och industriägare om.³⁵⁵

Kommunens kyrkoherde och prästerskapet har ofta varit föremål för allmogens baktal och ryktesspridning. Kyrkoherden hade en stark maktposition i lokalsamhället kring 1900. Inte sällan var kyrkoherden involverad och aktiv i flera av kommunens beslutsfattande organ och en aktiv medlem i föreningslivet på orten. Pertti Haapala skriver att pastorsämbetet och församlingen var den lokala maktinstitution som kommuninvånarna var oftast i kontakt med i början av 1900-talet. Kyrkoherden ansvarade för de religiösa ritualerna med dop, skriftskola, giftermål och begravning, men också sådana viktiga myndighetsfunktioner som folkbokföring och församlingsmedlemmarnas läs- och skrivkunighet. Till kyrkoherdens uppgift hörde också att övervaka församlingsmedlemmarnas, särskilt de socialt lägre skiktens, moral och sedlighet. Prästgården hörde till kyrkoherdens främsta naturaförmåner och den drevs som vilket jordbruk som helst. Till prästgården hörde åkrar, betesmarker, skog och boskap och för att sköta prästgårdens världsliga arbete hade kyrkoherden anställt tjänstefolk som pigor och hushållerskor, och för att sköta jordbruket statare och torpare.³⁵⁶

Kyrkoherden hade också en viktig roll i lokalsamhället som själavårdare, han skulle agera som moralens väktare och som en god husbonde för sin församling. Han skulle föregå som gott moraliskt exempel och i den lutherska hustavlans värld hörde han till det lärande ståendet som de övriga stånden skulle underställa sig till. Kyrkoherden i Pojo vid tiden för den så kallade prästlönetvisiten var Karl Fredrik Eklund (1863–1937). Eklund verkade som kyrkoherde i Pojo från 1893 fram till sin död, en exceptionellt lång ämbetsperiod som hann ge honom ett gott anseende bland församlingsmedlemmarna och kommuninvånarna.³⁵⁷ Men han

355 ”Valbrev från Åminnefors” 26.11.1947, *Abl*.

356 Pertti Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920* (Helsinki: Painatuskeskus 1994), s. 36–38.

357 ”Kyrkoherden Karl F. Eklund död” 27.12.1937, *VN*.

fick också ett rykte inom arbetarkretsarna i det svenskspråkiga Västnyland som en typisk representant för det illa ansedda prästerskapet. Eklund kallades i folkmun för ”Pojo-Kalle”, ett öknamn som användes när nyländska arbetare talade om de onödiga prästernas förtryck av landsbygdens arbetarbefolkning.³⁵⁸

Bland de politiskt organiserade arbetarna i Pojo väckte kyrkoherde Eklund negativa känslor med sitt stöd för Lapporörelsen under 1930-talet och hans påstådda nedsättande behandling av de rödas barn efter inbördeskriget. Eklund understödde skydds-kårsverksamheten och agerade tidvis som dess fältprost.³⁵⁹ Citatet i inledningen till detta underkapitel är en av de negativa bilder som den lokala socialdemokratiska arbetarrörelsen spred om kyrkoherde Eklund. Kyrkoherden påstods ha värvat finskspråkiga savolaxiska stutare till prästgården istället för att anställa lokala (svenskspråkiga) arbetare. Citatet är en del av den politiska retorik som framgår i en senare historisk kontext, då kyrkoherden sedan länge varit död; i samband med kommunalvalet 1947 anklagade de lokala svenskspråkiga socialdemokraterna det borgerliga Svenska folkpartiet och kommunens arbetsgivare för att de hellre värvade ”billiga finnar” än att de anställde lokala svenskspråkiga arbetare som tilläts gå arbetslösa. I valbrevet från 1947 använde socialdemokraterna det på lokal nivå välkända talet om den lokala kyrkoherden som hellre anställde utsocknes än lokala på arbete.³⁶⁰ Kyrkoherde Eklund var ingalunda ensam om att värva stutare och jordbruksarbetare från finskspråkiga trakter i norra Finland. Sedan 1860-talets hungerår hade kommunens finskspråkiga befolkningsandel stigit till följd av att finskspråkiga arbetare anställts till de stora godsen, jordbruken och inte minst på bruken. Motsvarande värvning av finskspråkig arbetskraft från inlandet ägde också rum på annat håll i det svenskspråkiga södra

358 ”Rese-berättelse från Västnyland” 23.12.1919, *Abl*.

359 Selroos, s. 94; Lindholm 2005, s. 346.

360 Om de finlandssvenska socialdemokraternas kritik av Sfp och svenskspråkiga arbetsgivare under 1940- och 1950-talen, se: Bondestam & Helsing, s. 338–342.

Finland när bruken och jordbruken sökte billig arbetskraft som, enligt arbetsgivarna, inte fanns att tillgå på orten.³⁶¹

Förutom de klass- och språkpolitiskt färgade argumenten mot kyrkoherde Eklund förekom det rykten bland bruksarbetarna om kyrkoherdens moral – eller rättare sagt avsaknad av moral. Kyrkoherden ansågs inte utgöra ett gott moraliskt föredöme på grund av sitt påstått osedliga leverne. Bruksarbetarna påstod att Eklund levde ”ett ganska vilt liv” i socknen. Det förekom rykten om hans påstådda alkoholmissbruk som till och med skulle ha lett till att han misskötte sitt uppdrag som kyrkoherde och försummade söndagens högmässa då han anlände bakfull eller t.o.m. i beruset tillstånd till gudstjänsten. Det som även väckte förbrylelse var kyrkoherdens civilstånd som ogift och barnlös. Det talades en del om kyrkoherdens relation till de två tjänarinnor från Savolax som han hade anställt på prästgården för att sköta hushållet.³⁶²

Ryktesspridningen om kyrkoherde Eklund omnämns i kyrkoherde Hjalmar Paunus (1882–1970) memoarer i vilka han berättar bl.a. om sin tid som finskspråkig kaplan i den svenskspråkiga församlingen i Pojo åren 1908–1918. Paunu berör på ett intressant sätt växelverkan mellan språk, tradition och klass i sina memoarer. Det bör tilläggas att det perspektiv Paunu anlägger i sin minnesbild av kaplansåren i Pojo skall förstås utgående från den ungfennomanska kritiken mot den svenskspråkiga överklassen i Finland, men också i ljuset av hans kritik mot den konservativa gammallutherska inriktningen inom statskyrkan (som bl.a. kyrkoherde Eklund enligt Paunu företrädde). Paunu skrev om inflyttningen av finskspråkig arbetskraft och utflyttningen av den svenskspråkiga som visar den bristande tillgivenhet som den svenskspråkiga överklassen hade gällande arbetarna och språk-

361 *Kimitobygdens historia del III* (Kimito 1987), s. 50–51; Mikael Korhonen, 'Befolkningsstatistik för Pojo 1860–1990', *Vallonsmeder och krigsbarn – Valloniseppiä ja sotalapsia*, Pojo lokalhistoriska arkivs publikation nr 1 (red.) Mikael Korhonen (Pojo 1995), s. 123–124.

362 KÖ 19 S:2.

frågan³⁶³. De hämtade ”vagnslaster med finskspråkiga statare från Savolax”³⁶⁴ och drev ”de svenskspråkiga ungdomarna att åka till Helsingfors”³⁶⁵ på arbete.

Bilden av Pojo svenskspråkiga överklass i Paunus memoarer blir den att inflyttade finskspråkiga bruksarbetare som försökte engagera de övriga arbetarna i nykterhetsfrågan eller till socialismen och kyrkans verksamhet motarbetades. De svenskspråkiga infödda arbetarna hade i generationer levt under de, för orten så typiska, patriarkala traditionerna och överklassen lät sina arbetare leva i vidskeplighet, osedlighet med den påföljd att de gav uttryck för låg bildningsnivå när de spred rykten om sina herrar och om respektabla personer i socknen. Dessa herrar tillsammans med en av trosfrågor ointresserad kyrkoherde höll det vanliga folket oupplyst och under förtryck. Paunu kunde trots att han var kritisk till arbetarrörelsens antiklerikala inställning och ateism till viss del sympatisera med den socialistiska arbetarrörelsens strävanden att upplysa arbetarklassen, särskilt till ett mera skötsamt liv och att stärka människans andliga värden.³⁶⁶

Hur kan man då tolka ryktesspridningen om kyrkoherde Eklund? Kring sekelskiftet 1900 förekom det allehanda rykten bland folket på den finländska landsbygden. Särskilt efter februarimanifestet 1899 och den samhällskris det gav upphov till i Finland, spreds olika slags rykten bland befolkningen som innehöll både förhoppningar och fruktan inför framtiden. Den finländska historikern Matti Peltonen redogör för det rykte som spreds bland den obesuttna allmogen och arbetarna på den finländska landsbygden, som handlade om att kejsaren skulle avsätta alla onödiga

363 Kritiken riktade sig alltså mot det att den svenskspråkiga överklassen inte handlade solidariskt med sin egen språkgrupp när de hellre värvade billig finskspråkig arbetskraft än svenskspråkiga orsbor.

364 ”[T]uotettiin Savosta vaunulasteittain muonamiehiä” (M.K. övers. till svenska).

365 ”[r]uotsia puhuvat nuoret menivät mielummin Helsinkiin” (M.K. övers. till svenska).

366 Hjalmar Paunu, *Muistelmia pappisvuosiltani maaseudulta 1905–1926* (Jyväskylä 1987), s. 52–55, 58–59, 62–66, 74–83.

tjänstemän och slopa kyrkoutskylderna. Peltonen menar att det inte är väsentligt om de lägre sociala skikten trodde att ryktena var sanna utan poängterar ryktenas funktion som en utmaning av samhällseliten.³⁶⁷

Vilket politiskt budskap fanns det i ryktesspridningen om kyrkoherde Eklund? I det här sammanhanget kunde man återknyta till de föreställningar som utgick från den lutherska hustavlans påbud om husbondens förpliktelser mot sina underlydande och särskilt kyrkoherdens förpliktelser gentemot sina åhörare. Kyrkoherde Eklund uppfyllde inte sin roll som en god själavårdare för sin församling. Däremot ska inte ryktena om Eklund inte i någon högre grad förstås som att han som person mer än någon annan skulle ha varit särskilt utsatt för bruksarbetarnas kritik. Högst antagligen hade kyrkoherdarna och kyrkans män före honom blivit föremål för elaka rykten och baktal bland socknens lägre sociala skikt. Liksom i användningen av egensinne och vardagligt motstånd på arbetsplatsen, var det moralkoderna, normerna och reglerna från ett paternalistiskt samhällssystem som bruksarbetarna använde när de spred rykten. Inflyttningen av finskspråkiga arbetare och andra förändringar i lokalsamhället ansågs hotfulla, gamla traditioner förstärktes och de fick en ny betydelse för att legitimera privilegier och sociala positioner. Den moraliska undertonen som fanns i ryktesspridningen om Eklund handlade om herren som svek folket genom att anställa utsocknes istället för de ordsbor som gick utan arbete i socknen. Man sökte skydd i gamla paternalistiska traditioner som ännu i början av 1900-talet var livskraftiga, trots allt var det ingen som år 1901 kunde förutspå det ståndssamhällets dramatiska sammanbrott som ägde rum fyra år senare med storstrejken.

367 Matti Peltonen, *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1992), s. 258–265.

Skräddargesällen som pryglade biskopen

I den finskspråkiga socialistiska tidningen *Työmies* publicerades ett bygdebrev 12.6.1901 i vilket skribenten gick till ett häftigt angrepp på Borgå stifts biskop Herman Råbergh. Brevet var under-tecknat av R. Sawander som redaktionen på *Työmies* kallade för tidningens flygande korrespondent i Pojo:

I Pojo socken hölls den 27:e denna månad så kallade biskopsförhör, som utfördes av Borgå stifts biskop Råbergh. När den vanliga kyrkogången avslutats, som genomfördes av ortens egen präst och till hans hjälp gäster, som biskopen hade med sig ungefär 6 stycken, påbörjades församlingens läsförhör samt andra uppgifter. Till sist underrättade sig biskopen om vår orts dåliga leverne, bl.a. dryckenskap, sedligheten [...] hade socialismen som spridit sig i vårt land funnit sin väg till vår lugna socken? Några av ortens baroner svarade på frågan med: ”Jo ’o!” och nickningar med huvudet [...] Ni besöker oss vart femte år och talar likadant varje gång och ortens två präster talar varje vecka och kyrkan finns alltid här, och ni har gjort så redan i hundratals år, och ni åstadkommer ändå ingen förbättring [...] Men om socialismen hade funnits i tio år, hade sakernas tillstånd varit annorlunda åtminstone bland arbetarna. Jag vet inte om prästerna och andra höginkomsttagare skulle leva ett dåligt liv, för ni sade, när drängen fick 50 mk mera började han dricka och hamnade i fängelse, tänk er, ni är också folkets drängar och ni får hundratals 50 mark i året.³⁶⁸

368 ”Piispa sosialismia pieksimässä” 12.6.1901, *Työmies*. Originaltexten är på finska: ”Pohjan pitäjästä oliwat t. k. 27 p:nä niin kutsut piispanlukuset, jotka toimitti Porwoon hiippakunnan piispa Råbergh. Tawallisen kirkonmenon loputtua, jonka toimitti paikkakunnan oma pappi ja hänen apunaan wieraita, joita piispalla oli mukana noin 6 kappaletta, alkoi seurakunnan lukutaidon kuulustelu y.m. toimitukset. Lopussa alkoi wasta piispamme paikkakunnan paheita tutkistelemaan, m.m. juoppoutta, siweyttä [...] tuo maatamme kiertävä sosialismi on löytänyt tiensä tähän teidänkin rauhalliseen pitäjäänne? Kysymykseen tuli wastaukseksi parilta paikkakunnan parronilta: ”Juu’u!” ja päännökytyksiä [...] Te käytte nyt ainakin joka wiides wuosi täällä puhumassa niin kuin nyt ja pitäjän kaksi pappia puhuu joka wiikko ja kirkko on aina täällä, ja olette näin tehneet satoja wuosia, ettekä saa parannusta. Mutta jos sosialismi olisi ollut kymmenen wuotta, niin

Bygdebrevet berättade om biskopsvisitationen i Pojo församling i maj 1901. Under biskopsvisitationerna, som i regel ägde rum med några års mellanrum, underrättade sig stiftets biskop om församlingens andliga, sedliga och moraliska tillstånd. Upprepade gånger hade biskopen under sina visitationer i Pojo gett förmaningar mot supandet och lösaktigheten bland bruksarbetarna.³⁶⁹ Men biskopsvisitationen 1901 kom att bli början på ett händelseförlopp som satte lokalsamhället i gungning.

Bygdebrevet skrevs av den kringresande skraddargesällen som kallades ”Lille-Sawander” (Pikku-Sawander). Skräddargesällen uppträdde som agitator och i Pojo representerade han bruksarbetarna i kampen mot höjda kyrkoutskylder. Sawanders bygdebrev var inte bara provokativt på grund av den fräna kritik han riktade mot kyrkoherden och socknens herrskap, hans brev var skrivet i en tillrättavisande ton mot självaste biskop Herman Råbergh, som var landets främsta teolog, exeget och kyrkohistoriker. Biskop Råbergh hade vid tidpunkten också gjort sig känd som en uttalad antisocialist, något som naturligtvis den socialistiske agitatorn och skraddargesällen Sawander tog fasta på i sitt brev. Det kanske mest provokativa i Sawanders bygdebrev var hans anspråk att göra en riktig tolkning av Kristi budskap, med andra ord utmanade han landets främsta teolog med en socialistiskt färgad exegetik som skraddargesällen knöt till den uppblommade prästlönetvisten i Pojo:

[H]ur skall (skatte)betalarna respektera er prästmän alltså buga med guld och pund, när ni lär ut, att man inte kan tjäna två herar, dvs. Mammon och Gud. Samt vad gäller kristendomens störtande, tänkte jag i det ögonblicket, då ni talade om det vid den mannens bild, som dog för den kristna lärans skull och har nu

olisiwat asiat toisin ainakin työväestön keskuudessa. En tiedä jos papit ja muut suurituloiset pitäisiwät pahaa elämää, koska sanoitte, että kun renki sai 50 mk enempi alkoi juoda ja joutua linnaan, ajatelkaa, te olette myös kansan renkejä ja saatte satoja 50 markkoja juodessa”. (M.K. översättning till svenska).

369 Gunvor Nordström, s. 315, 317.

blivit satt på statskyrkans bakersta vägg för folket att skåda, hur den tidens prästmän och skriftlärda uppviolade folket till att ropa: korsfäst den mannen, ty han störtade vår stela kyrka, där vi offerade till mammon, och vänder folket emot oss. Om den mannen hörde v a d man motsätter sig med h a n s lära, skulle han ropa: Med mitt namn får man icke störta det, som är gott. Men då han var en människa och dog, gör han inte mera motstånd, hans ande hoppas likväl, att den dag skulle nalkas när man skulle förstå hans ord rätt. Till sist önskar jag att ni inte skulle försöka driva ut socialismen, till er uppgift hör att driva iväg det onda och inte det goda, eller hur?³⁷⁰

Enligt Sawander saknade biskopen moralisk rätt till att uppföra allmoget i sedlighet och ödmjukhet, särskilt som kyrkans mäktiga män inte levde som de lärde. Sawander jämförde biskopen och kyrkoherden med de skriftlärda fariséerna i Bibeln, de som korsfäste ”den man” vars lära de hade velat tysta. Jämförelsen mellan Jesu lära och socialismen är uppenbar. Likaså hur de nutida fariséerna, d.v.s. prästerskapet, försökte kuva socialismen som var den nya tros läran som utlovade frälsning och det himmelrike som snart skulle komma. Sawander både tillämpade och förkastade kristendomens religiösa budskap. Kristus blev i Sawanders

370 ”Piispa sosialismia pieksimässä” 12.6.1901, *Työmies*. Originaltexten är på finska: ”[K]uinka maksajat woiwat teitä hengen miehiä kunnioittaa eli kumartaa kullalla ja punnalla, kun te opetatte, ettei woi kahta herraa palwella, nim. Mammonaa ja Jumalaa. Sekä mitä kristinuskon kaatamiseen tulee, niin ajattelin juuri silloin, kun te siitä puhuitte sen saman miehen kuwan kohdalla, joka kristinopin perusteli kuolemallansa osti oikian opin ja on nyt pantu waltion kirkon peräseinälle kansan nähtäväksi, kuinka sen ajan pappismiehet ja kirjanoppineet yllyttiwät kansaa huutamaan: ristiinnaulikkaa tuo mies, sillä hän kumosi meidän kaawamaiset kirkkomme, joissa uhrasimme kultajumalalle, ja opettaa kansan meitä vastaan. Jos tuo kuwassa olewa kuulusi m i t ä wastustetaan h ä n e n opillaan, niin se huutaisi: Ei saa minun nimelläni kumota sitä, mitä hywä on. Mutta kun hän oli ihminen ja kuoli, niin hän ei enään wastarintaa tee, mutta henki kumminkin toiwoo, että koittaisi se päiwä jolloin ymmärrettäisiin hänen sanansa oikein. Lopuksi toiwoisinm ettette ollenkaan ottaisi sosialismia häwitäksenne, sillä teille kuuluu paheitten waan ei hyweitten poistaminen, wai miten?” (M.K. översättning till svenska).

brev mänsklig ("en människa som dog"), medan han besvarade kyrkans antisocialism med att framhålla hur kyrkans män inte levde upp till de andliga värden som Kristus hade förkunnat. Kyrkans lära användes av Sawander för att kritisera kyrkan utifrån den trosföreställning den byggde på. Enligt Sawander skulle självaste Jesus Kristus om han hade levt i det samhälle som nu existerade ha försvarat och stått upp för socialismen mot biskop Råbergh och prästerskapet.

Tillämpningen av religionen i allmänhet och kristendomen i synnerhet i texter med syftet att sprida socialismen var ett språkspel som var förknippat med den folkliga rättsmoralen och som förekom på flera håll på den finländska landsbygden kring sekelskiftet 1900.³⁷¹ I den kristna läran fanns det millenaristiska budskapet om rättvisan som slutligen skulle segra och om hur "de sista skola bliva de första", det motsvarade samtida folkliga föreställningar om den socialistiska utopin. Denna "utjämningsinstinkt"³⁷² har varit framträdande i folkliga uppror under olika tidsperioder och på olika håll i världen. Religionen har haft en viktig roll både för att hålla massan tillfreds med tillvaron men också utgjort det ideologiska ramverket för sociala protester. Arbetarrörelsens ledare var medvetna om religionens betydelse för landsbygdens arbetare och genom att använda ett religiöst färgat budskap kunde man effektivt sprida socialismen hos de breda folkmassorna. Finlands Svenska Arbetarförbunds organisatör och agitator Reino Drockila gjorde medvetna referenser till Nya Testamentet för att beskriva sin agitationsresa till Pojo i samband med prästlönetvisten:

371 Sami Suodenjoki, *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*, Bibliotheca Historica 129 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010), s. 171–182. I Urjala i Tavastland väckte prästerskapet och prästlönen ilska reaktioner bland den fattigaste allmogen. Suodenjokis beskrivning påminner mycket om händelseutvecklingen i Pojo.

372 "Instincts niveleurs qui sont éternels" till finska har man översatt uttrycket till "ikuiset tasoitusvaistot", se: Emmanuel Le Roy Ladurie, *Karnevaalit. Kynttelinpäivästä 1579 piinaviikolle 1580* (Helsinki: Art house 1990), s. 270.

Anlånd till Skuru fann jag en stor folkmängd vid stationen, närmare par hundra personer. Sedan jag fått tag på en vän tågade vi upp för den branta backen till platån på Skurutunneln där mötet även denna gång skulle försiggå. Och se hela massan kom efter. Som naturligt var drog jag till med en bergspredikan [...].³⁷³

Det kan sägas att det fanns tre skäl till att det religiösa språket användes av arbetarrörelsens tidiga pionjärer när de agiterade bland landsbygdens arbetande befolkning: 1) det karnevaliska som nämndes tidigare, när hierarkin i samhället vändes upp-och-ned; 2) religionen var det språk som landsbygdens folk kunde och hade lärt sig i kyrkans läsförhör, gudstjänster och skriftskola. I arbetarnas föreställningsvärld drog man likhetstecken mellan kristendomen och socialismen.³⁷⁴; 3) den kristna läran och religionen var talarnas och agitatorernas givna referensram. Med andra ord fanns det inget direkt motsatsförhållande mellan den folkliga förståelsen av kristendomen och socialismen, däremot fanns det likheter i förhållande till det utbredda ”herrehat” med vilket lokala auktoriteter utmanades.

I Sawanders prygel av biskop Råbergh återspeglas det som folklorister kallar för förnekandets kultur – en folklig motståndstrategi i ståndssamhället som kom till uttryck i tal och skrift och som riktades mot makthavarna i samhället. Med förnekandets kultur avser forskarna en handlingsstrategi med vilken allmogen vände upp-och-ned på den hegemoniska ordningen och dess ideologi. Elitens ideologi som var avsedd för att disciplinera massorna, kunde de socialt lägre skikten använda för att kritisera makthavarna.³⁷⁵ Skräddargesällen som agiterade och uppmunttrade bruksarbetarna till arbetarmöten sommaren 1901 blev en slags spjutpets som riktades mot lokalsamhällets herrar. Bakom Sawander och de andra agitatorerna fanns en ansiktslös och ano-

373 6.7.1901, *Arbetaren*.

374 Suodenjoki 2010, s. 182.

375 Seppo Knuutila, *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1992), s. 71–77; Raimo Parikka 1997, s. 118–119; Suodenjoki 2010, s. 35–37.

nym massa som antingen var lätt att vilseleda (enligt brukspatronen och de övriga herrarna i lokalsamhället), eller fullt medvetna om anonymiteten som ett vapen i kampen mot den lokala makteliten.

Bruksarbetarnas anonymitet och att bli vilseledd av främmande agitatorer

Då Ni icke svarat något med anledning af mitt senaste bref så får jag härmed meddela Eder att jag nästa söndag sammankallar arbetareföreningen. Och då jag anser lämpligt att äfven framdeles taga hänsyn till anslaget i Eder fabrik så får anslaget af Eder icke tagas, icke håller tillåta att någon annan tager detsamma. *Ihågkommen nu detta, jag befäller sålunda. Om Ni handlar annorlunda följer däraf ondt.*³⁷⁶ (M.K. kursivering)

Efter biskopsvisitationen i maj 1901 började det strömma in bygdebrev och reseberättelser från Pojo i arbetartidningarna *Työmies* och *Arbetaren*. Snöbollen hade satts i rullning. Bruksarbetarna som sovit i århundraden hade väckts till insikt om sin usla ställning i samhället och insett vikten av att organisera sig, enligt arbetarrörelsens historiesyn på händelserna i Pojo sommaren 1901.³⁷⁷ En annan rimlig tolkning kunde vara att den ena händelsen ledde till den andra; samtidigt som socialistiska agitatorer hade fått upp ögonen för bruksarbetarna som samlades till massmöten i Pojo, tog bruksarbetarna tillfället i akt att pröva gränserna genom att öppet utmana de lokala auktoriteterna i lokalsamhället och ge utlopp för sin frustration över inflyttning av arbetskraft och de övriga förändringarna i samhället, storheter som var förknippade med varandra. Reseberättelserna skrevs av utsända

376 20.9.1901, *Hbl*. Brevet från Tuominen torde ha skrivits på finska och översatts till svenska antingen av Hufvudstadsbladets redaktion eller patron Hisinger.

377 Fritiof Sundqvist, *Femtio år svensk arbetarrörelse i Finland. Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1949*. (Helsingfors 1949), s. 39–40; Bondestam & Helsing, s. 30–31.

agitatorer från Finlands Svenska Arbetarförbund (FSA).³⁷⁸ Men också enskilda anonyma skrivelser som på ett mycket detaljerat sätt beskrev ”förtrycket” på Billnäs bruk publicerades. Anonymiteten gav möjlighet till vågade uttalanden som inte sällan var hotfulla och t.o.m. innehöll personliga angrepp på bruksledningen och socknens herrar. Enligt patron Hisinger hade han för första gången upplevt något som dittills hade varit obekant för honom: han hade fått motta både anonyma och med namn undertecknade hotelsebrev från sina tidigare så lojala bruksarbetare. När den liberalt sinnade tidningsopinionen vände sig mot patron Hisingers förbud att låta sina arbetare grunda eller tillhöra en arbetarförening lät Hisinger publicera i *Hufvudstadsbladet* ett av de hotfulla brev han hade mottagit. Citatet ovan är ett utdrag från ett av dessa hotelsebrev som var undertecknat av den finskspråkiga invandrade stenarbetaren Kalle Tuominen som titulerade sig själv ”Pojo arbetarförenings ordförande”.

Anonymiteten var en politisk strategi som användes för att undvika de konsekvenser ett hotelsebrev till bruksledningen kunde föra med sig. Samtidigt kan man inte bortse från att anonymiteten användes av såväl arbetarrörelsen som bruksledningen för deras politiska syften. Den socialistiske agitatorn Reino Drockila, som besökte Pojo i samband med prästlönetsvisten, tolkade anonymiteten som bruksarbetarnas enda tillgängliga påverkningskanal. Enligt Drockila var den ett uttryck för den paternalism och den ”plantageägarmentalitet” med vilken patronerna styrde över

378 FSA grundades 1899 i samband med grundandet av Arbetarpartiet som var föregångaren till SDP. Redan tidigt antogs ett marxistiskt program och under de s.k. förtrycksåren efter februarimanifestet 1899 var FSA den enda lagliga socialistiska organisationen i Finland vilket ledde till att flera finskspråkiga socialister anslöt sig tillfälligt till FSA. Efter storstrejken 1905, när föreningsfriheten åter trädde i full kraft, lämnade de finskspråkiga arbetarföreningarna FSA. FSA utgör sedan 1907 ett självständigt svenskspråkigt partidistrikt inom SDP. 1999 böt FSA namn på distriktsorganisationen till FSD – Finlands svenska socialdemokrater. FSA har historiskt sett haft flera nationellt framstående socialdemokratiska politiker i sina led: K-H Wiik, K-A Fagerholm, Atos Wirtanen m.fl.

arbetarna på de västnyländska bruken.³⁷⁹ Patronerna däremot kallade de anonyma hotelsebrev och insändarna i tidningarna ”råa” och ”oförskämda”. De hävdade att breven och insändarna var skrivna av utomstående illvilliga agitatorer som ville förstöra den goda gemenskapen och harmonin som rådde mellan bruksarbetarna och patronen på bruket.³⁸⁰

En tredje tolkning kunde vara att bruksarbetarna gömde sig bakom agitatorer och lokala ”bråkmakare” för att använda dessa som spjutspetsar för att driva igenom sina politiska intressen. Skraddargesällen Sawander och stenarbetaren Tuominen var två mobila finskspråkiga arbetare som tog sig an uppgiften att sprida socialismens ljus bland de svenskspråkiga bruksarbetarna i Pojo. Kalle Tuominen var en av de rallare och järnvägsarbetare som vistats i Pojo i samband med byggandet av kustbanan mellan Åbo och Helsingfors. Rallarna och byggarbetarna hade en viktig roll då de i början av 1900-talet grundade politiska och fackliga arbetarföreningar i Karis stationsområde.³⁸¹

Järnvägsarbetarna hade i samband med de sociala oroligheter som följde efter att februarimanifestet kungjorts 1899 kritiserats, från svenskspråkigt borgerligt håll, för att de spred falska rykten bland den svenskspråkiga obesuttna befolkningen. I svenskspråkig borgerlig press hävdade man att de agiterade för socialismen i Västnyland som hotade att splittra gemenskapen över klassgränserna.³⁸² Tuominen var en yrkeskunnig stenhuggare och metallarbetare som före flytten till Billnäs vistats på olika orter i Finland. Sawander uppträdde som talesman för bruksarbetarna i Billnäs och Fiskars i deras kamp mot höjda kyrkoutskylder

379 ”Yllytysmatkalla” 3.7.1901, *Työmies*.

380 ”Svar till Herr Filosofie Magister Arvid Mörne” 20.9.1901, *Hbl*; ”Om förhållandena på Fiskars och Billnäs” 27.9.1901, *VN*.

381 Helsing 1995, s. 33–37; Mansikkaniemi, s. 15–17.

382 Särskilt i samband med de s.k. jordfördelningsryktena och rykten om avsättandet av onödiga tjänstemän i socknarna strax efter februarimanifestets kungörelse varnade man för de mobila finskspråkiga arbetarnas och järnvägsarbetarnas andel i ryktesspridningen och spridningen av socialismen i Västnyland: ”Dolda krafter”, ”Hwad är meningen?”, ”Till arbetarklassen!”, 10.3.1899, *VN*; ”Hemlighetsfulla wandrare”, 17.3.1899, *VN*.

medan Tuominen samlade in prenumerationer på *Työmies* bland bruksarbetarna i Billnäs. Tillsammans avsåg de grunda ortens första socialistiska arbetarförening, dess tvåspråkiga namn ”Pohjan Työväenyhdistys-Pojo Arbetareförening” visar att man ämnade locka arbetare från bägge språkgrupperna till föreningen. Sawander och Tuominen agerade som lokala ledare för de protesterande arbetarna sommaren 1901, men deras roll som ledare i kampen mot lokalsamhällets makthavande slutade med att de bägge fick flytta från orten. Tuominens liv slutade sedermera på ett tragiskt sätt år 1910 då han råkade ut för ett rånmord i Tavas-tehus.³⁸³ Sawanders öde är däremot okänt, efter att han hade retat upp prästerskapet och bruksherrarna i Pojo tvingades han lämna orten för att aldrig mera återvända.

Att det blev Sawander och Tuominen som blev ledare för bruksarbetarna i samband med prästlönetvisten kan förstås utgående från att de var mobila arbetare som kom utifrån. Bägge var ogifta och familjelösa. Till skillnad från de stationära bruksarbetarna hade de inget att förlora på sina vågade utspel mot den lokala makteliten i Pojo. Men deras position som mobila arbetare utan familj var nödvändigtvis inte de enda sociala faktorerna som bidrog till att de valde att öppna konfrontera de mäktiga brukspatronerna i Billnäs och Fiskars. Bägge representerade två ”bråkiga” arbetarkulturer: de kringresande hantverkarnas och de mobila arbetslagens arbetarkulturer.³⁸⁴ Både Sawander och Tuominen var de farliga, utifrån kommande och vilseledande agitatorerna som bruksherrarna varnade sina bruksarbetare för.

Max Engman har skrivit en intressant uppsats om den socialdemokratiska agitatorn Kaarlo Waahto som agerade i det svensk-språkiga Nyland under 1910-talet. Engman understryker agitatorns viktiga roll i grundandet av arbetarföreningar och att orga-

383 ”Toweri Kalle Tuominen” 25.5.1910, *Työmies*.

384 Joan Scott & Eric Hobsbawm, ’Political shoemakers’, *Worlds of Labour – Further Studies in the History of Labour*, Eric Hobsbawm (London 1984), s. 103–130; Tapio Bergholm, *Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924* (Joensuu: Koliprint 1988), s. 36–39.

nisera det praktiska partiarbetet på lokal nivå.³⁸⁵ Den egensinniga agitatorn påminde till viss del om de olika slags normbrytare som förekom i lokalsamhället, avvikande personer som öppet utmanade sociala hierarkier och den lokala makteliten. Sådana personer, ofta olika slags byoriginal som avvek från normen, utmanade den lokala makteliten med sitt egensinniga uppträdande. Sådana personligheter har det funnits gott om i brukssamhället, vilket framgår av minnesmaterialet. Deras agerande gör det möjligt att dra paralleller till den medeltida narrens karnevaliska uppträdande.³⁸⁶ Narren hade motsvarande sociala funktion i lokalsamhället som byoriginalet, det var en person som ”vanligt folk” kunde skratta åt och som man lätt kunde avfärda just därför att de betraktades som bydårar. Deras egensinniga och bråkiga livsstil var allt annat än klanderfri. Som den finländska historikern Sami Suodenjoki visar i sin avhandling hade byoriginalen en viktig betydelse för den tidiga arbetarrörelsens mobilisering i Finland i början av 1900-talet, de var egensinniga bråkmakare som av de skötsamma arbetarna till viss del utnyttjades i politiska syften som spjutspetsar mot den lokala makteliten.³⁸⁷

Bakom de egensinniga agitatorerna, som kritiserade kyrkoherden och bruksherrarna, gömde sig alltså de ansiktslösa och anonyma bruksarbetarna. Agitationstillfällena som artade sig till demonstrationsmöten och som ordnades på tunnelberget i Skuru blev ett slags karnevaliskt upptåg i lokalsamhällets vardag. Den ordnade oordningen väckte oro hos den lokala makteliten. När Pojo Arbetareförening grundades sommaren 1901 skrev drygt 80 arbetare från Billnäs in sig i föreningen, men tidningen *Arbetaren* påstod att drygt 200 bruksarbetare deltagit i agitationstillfällena i Skuru. Något arkivmaterial – protokoll, korrespondens eller dylikt – finns inte som kunde berätta om Pojo arbetareförenings verksamhet. Det mesta talar för att mötena som hölls av arbetarföreningen var få och ganska oorganiserade, högst antagligen

385 Max Engman, 'Kaarlo Waahto – porträtt av en agitator' i *HTF* 4/2004.

386 KÖ 11, KÖ 12, KÖ 13.

387 Suodenjoki 2010, s. 302–304.

fördes inga mötesprotokoll och eventuellt hade man ingen mötesagenda. Människorna som dök upp på agitationstillfällena kom för att lyssna till politiska tal men möjligtvis också av ren nyfikenhet för att bevittna spektaklet som ägde rum på tunnelberget. För många var det här antagligen första gången man kom i kontakt med den socialism som man så mycket hade hört talas om och som man hade enbart vaga uppfattningar om.³⁸⁸

FSA:s organisatörer och agitatorer Reino Drockila och den svenskfödde Axel Weüdel anlände från Helsingfors för att agitera och samla in tidningsprenumerationer bland bruksarbetarna. Partifunktionären Drockila, som representerade den moderna partifunktionären var förvånad över det slags inflytande den bångstyrige lokala knutagitatorn och självlärda socialisten ”lilla Sawander” hade över bruksarbetarna:

Sedan talade ett par finska partivänner, deribland den lilla förföljda Sawander – han som med sitt barnansigte samlar arbetarna omkring sig och på sitt så lena och enkla sätt trallar fram ljusa, förhoppningsfulla tider för en förtryckt och underkufvad mänsklighet. – Den store patronen på Fiskars har *också* uttryckt sin förvåning öfver att arbetarne tror mer på Sawander än på honom [...] Med gemensamma ansträngningar har nu prästen och samtliga brukspatronerna i Pojo lagt snaran rundt om den lille snälle mannen som tvingar honom att flytta därifrån [...] ³⁸⁹ (M.K. kursivering)

Drockila var inte sen med att fälla nedlåtande kommentarer om ”lilla Sawander”. Det som också framgår av Drockilas reseberättelse var att patron von Julin i Fiskars, och säkerligen också Hisinger i Billnäs, var förvånade över att bruksarbetarna lyssnade på en skraddargesäll med ”barnansigte” som trallade fram ljusa och förhoppningsfulla tider för de förtryckta i samhället.

388 ”Yllytysmatkalla” 3.7.1901, *Työmies*; Sundqvist, s. 39–40; Bondestam & Helsing, s. 30–31.

389 ”På Skurutunneln!” 22.6.1901, *Arbetaren*.

De lokala knutagitatorernas inflytande var en överraskning både för arbetarrörelsens ledare och de lokala makthavarna. För de förra var dylika knutagitatorer problematiska eftersom de framstod som odisciplinerade och hotade förstöra arbetarrörelsens förtroende på grund av sitt egensinniga uppträdande och det förtroende de hade bland bruksarbetarna.³⁹⁰ Patronerna däremot ville visa åt bruksarbetarna att Sawander egentligen var en skojare som förde bruksarbetarna bakom ljuset och gav sin version om skraddargesällens uppsåt i socknen i tidningen *Vestra Nyland*. I en artikel, som försvarade den paternalistiska ordningen på bruken, beskrevs Sawander som en okunnig äventyrare vars agenda var att lura bruksarbetarna på deras pengar och ställa till med bråk i socknen. I tidningsartikeln påstods det att den lilla skraddargesällen hade samlat in 200 mark bland bruksarbetarna för att skraddargesällen skulle kunna föra bruksarbetarnas talan i kyrkorådet, ett företag som slutade med att Sawander aldrig dök upp på mötet och att bruksarbetarna aldrig fick tillbaka de pengar som han hade samlat in bland dem. Tidningsartikeln avslutades med en betoning av hur patron von Julin, som var medlem i kyrkorådet, hade visat förståelse för bruksarbetarnas bekymmer och förespråkade en sänkning av kyrkoutskylderna för bruksarbetarna.³⁹¹

Patronernas bild av bruksarbetarna, som lätta att vilseleda och i behov av att bli skyddade av sina arbetsgivare, var den diskurs bruksarbetarna själva tillämpade när de spelade vilseledda av kringresande agitatorer samtidigt som de bakom agitatorns rygg hejade på hans konfrontativa hållning mot ”socknens herrar”. Bruksarbetarna lät Sawander och Tuominen ta smällarna, samtidigt som det var ett meddelande till brukspatronen om att det var dags för honom att ingripa och ställa saker och ting åter till

390 Suodenjoki 2010, s. 9–10, 189, 276–281. Senare i detta kapitel, i samband med storstrejken 1905, nämns kaplan Sellros i Tenala som höll ”fattigmans-gudstjänster” för den lokala obesuttna befolkningen vilket kritiserades av arbetarrörelsens ledare som en omogen tolkning av socialismen när kaplanen spred rykten om allmän jordfördelning.

391 ”Om förhållandena på Fiskars och Billnäs” 27.9.1901, VN.

rätta när utifrån kommande personer fick möjlighet att sprida socialism och mana bruksarbetarna till att agera upproriskt mot de lokala makthavarna.³⁹²

”Blott vi få vara i fred för samvetslösa uppviglare utifrån” – Patron Hisinger ingriper

När det kom till patron Hisingers kännedom att det hölls socialistiska möten på tunnelberget i Skuru och att hans bruksarbetare deltog på dessa såg han sig tvungen att avbryta sin utlandsvistelse och komma tillbaka till Billnäs för att lägga saker åter till rätta. Hisinger hade under de gångna åren tillbringat mycket tid utomlands och överlätit bruksförvaltningen till ingenjör Georg Berg. I bruksarbetarnas tolkning var ingenjör Berg en av ”de onda mellanhänder” som de önskade bli av med. Tidigare har det framgått, gällande bruksarbetarnas egensinniga handlingsstrategier, hur de ansåg att disponenten, verkmästarna, ingenjörerna och förmännen – bland dem ingenjör Berg – besvärade bruksarbetarna under arbetstid och att de representerade den nya tidens krav på arbetsdisciplin och övervakning på arbetsplatsen. Ett av de första bygdebrev som skickades från Billnäs, och som publicerades anonymt, till den finskspråkiga socialistiska tidningen *Työmies*, var ett angrepp på snokande förmän på bruket. Den korta artikeln berättade om den tillförordnade bruksförvaltaren ingenjör Berg som i artikeln jämfördes med en vakthund som övervakade bruksarbetarna både under arbetstid och på fritiden:

Om dagarna är han inne i fabriken och håller ett öga på arbetarnas arbetsmotivation och han kräver den artighet av dem, om kvällarna är han ute fritt och snokar på landsvägen, utifall någon

392 Om att spela naiv och vilseledd som politisk strategi hos de socialt lägre skikten, se: James C. Scott 1990, s. 99.

gäst ämnar stanna över natten i bruket, vilket är strikt förbjudet.³⁹³

Djurmetaforen framgår tidigare i den anonyma insändaren när det framhävs att det är fråga om en ”tvåbent” (kaksijalkainen) ”varelse” (olento) som den ”riktiga” husbonden lämnat kvar på bruket för att övervaka bruksarbetarna. Insändaren är med största sannolikhet skriven av någon kringresande agitator som besökte bruket. Men trots att insändaren var skriven av en utomstående person som inte arbetade på bruket byggde dessa artiklar oftast på det som bruksarbetarna berättade för skribenten.

Inte sällan återgav artiklarna baktal, skvaller och rykten som förekom bland bruksarbetarna och som i det här fallet kritiserade disponentens maktutövning. Bruksarbetarnas försök att grunda en arbetarförening på bruket fick patron Hisinger att åter beträda scenen. Efter att ha återvänt från sin utlandsvistelse lät han spika upp ett anslag vid fabriksporten på bruket:

Af förekommen anledning tillkännagifves härmed för Billnäs Bruks arbetare att styrelsen ej tillåter arbetare i brukets tjänst ingå eller ansluta sig till någon som helst arbetare eller fackförening och får hvar och en som bryter mot detta förbud sjelf bära ansvaret för följderna.³⁹⁴

Hisinger kallade upp bruksarbetarna till kontoret en och en för att skriva under ett avtal där de förpliktade sig till att inte ansluta sig till en arbetar- eller fackförening.³⁹⁵ Inom arbetar- och fack-

393 11.6.1901, *Työmies*. Originaltext på finska: ”Päivät hän on tehtaassa sisällä pitämässä silmällä työwäen työintoa ja kohteliaisuutta waatien, mutta illan hän on wapaasti ulkona maanteillä nuuskimassa, jos joku wieras jääpi tehtaalle yöksi, joka on kowasti kielletty.” M.K. översättning till svenska.

394 ”Ett skandalöst förbud” 17.8.1901, *Arbetaren*; Se också Bondestam & Helsing, s. 30. Det ursprungliga anslaget finns inte tillgängligt men dess riktighet bekräftades av Billnäs Bruk AB i den samtida pressdebatten. Förbudet publicerades också i borgerliga tidningar, till exempel i *Tammerfors Nyheter* 4.9.1901.

395 Koivisto, s. 37.

föreningsrörelsen kallade man sådana avtal för ”slavkontrakt”.³⁹⁶ Patron Hisinger hade satt ned foten så att den fick marken att skälva och skalvet var så pass kraftigt att det kändes långt utanför brukssamhället.

Nyheten om patron Hisingers ”slavkontrakt” blev till en nationell sensation och kritiken mot patron Hisinger lät inte vänta på sig. De socialistiska tidningarna *Arbetaren* och *Työmies* gick givetvis till angrepp mot patronens ”slavkontrakt”, men också borgerliga pressröster rapporterade och fördömde det att bruksarbetarna förbjöds ansluta sig till en arbetarförening. Det var ett brott mot föreningsfriheten, hävdade man i den liberalt inställda borgerliga dagspressen. Åbo Underrättelser, som var först ute bland de borgerliga dagstidningarna att rapportera om Hisingers ”slavkontrakt” sparade inte på kritiken mot brukspatronens patriarkala inställning:

Men emot denna uppfattning ställer sig en annan, som förnekar själfwa klasskampen och likställigheten och vill bevara eller återgå till de förmenta gamla goda tidernas patriarkalism. Det må lämnas därhän, hur det kan ha förhållit sig därmed i dessa gamla goda tider. De ta sig alltid bättre ut i afståndets romantiska dager än i den nyktra och kalla forskningens belysning. Men nu för tiden är uppenbarligen patriarkalismen inom alla samhällslifvets och kulturens områden ohjälpligt på förfall. Att här föreligger ett fall af patriarkalism är oförnekbart. [...] Hvarje sträfvan att underminera föreningsrörelsen och den på basen af sagda rörelse uppvuxna tidningslitteraturen måste följaktligen betraktas som skadlig och oförenlig med fritt vesterländskt åskådningssätt.³⁹⁷

Patriarkalismen var enligt Åbo Underrättelser ”ohjälpligt på förfall” och förbudet mot att tillhöra eller grunda en arbetarförening hörde inte till ett ”fritt vesterländskt åskådningssätt”, det

396 Teräs 2001, s. 199. Motsvarande utveckling skedde i Högfors bruk, se: Sepo Aalto & Kimmo Rentola, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven ihmisten historia* (Karkkila 1992), s. 494–502.

397 ”Förhållandena vid Billnäs och Fiskars” 17.9.1901, Åbo Underrättelser.

Bild 11. Herrarna i brukskontoret på 1910-talet, disponent Georg Vilhelm Berg i förgrunden och patron Hisinger i bakgrunden. Källa: Nr. 27/152 Brukskontoret 1910–1915, Pojo fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

vill säga den liberala synen på individens rätt att ansluta sig till olika medborgerliga föreningar. Ur ett liberalt perspektiv kritiserade man brukspatronerna och godsägarna för deras paternalistiska förhållande till sina underlydande arbetare. Den konservativa paternalismen gagnade inte enligt detta synsätt det finländska folkets gemensamma kamp mot förryskningen.

Till skillnad från de socialistiska tidningarna, som använde nyheten för att fördöma det paternalistiska klassförtrycket³⁹⁸, sällade sig de borgerliga (liberala) pressrösterna till dem som beklagade

³⁹⁸ ”Lisiä Suomen työväen orjuushistoriaan” 16.8.1901, *Työmies*; ”Yhdistyswapauden sortaminen” 23.9.1901, *Työmies*; Bondestam & Helsing, s. 30–31.

händelseutvecklingen i Billnäs men önskade att arbetsgivaren och arbetarna kunde uppnå en kompromiss i frågan. Det här framgår i en artikel i *Hufvudstadsbladet* som rapporterade från den borgerliga Wrightska arbetarföreningens, ”Arbetets Vänners”, möte i Helsingfors där man hade behandlat konflikten på Billnäs bruk under föreningens möte:

Boktryckerifaktorn A. Finander ansåg att arbetsgifvarne, mästarne, ja äfven kontorspersonalen å de nämnda brukten bort öfvervaka arbetaremötena och redan där sökt vederlägga agitatorernas påstående. Dessutom skulle deras närvara värka neutraliserande på de agitatoriska yttrandena och arbetarne då icke så blindt låta leda sig af första bästa storpratare. Enl. talarens tro hade hela denna obehagliga brytning kunnat undvikas, om arbetsgifvarne, mästarne och brukstjänstemännen stått arbetarne närmare och någon sammanslutning dem emellan tidigare ägt rum såsom t.ex. arbetsgifvare och arbetare mötas uti föreningarna Arbetets Vänner i gemensam sträfvan för de senares bästa. Sedan ännu flere talare yttrat sig i frågan, som lifligt syntes intressera mötesdeltagarna, uttalade sig föreningen principiellt sålunda. Arbetarne äro fullmyndiga medborgare och hafva rätt att själfva bestämma hvilken förening de önska tillhöra och hvilken tidning de vilja läsa. Därför beklagar föreningen att nämnda rätt kränkande förbud utfärdats samt vill i sammanhang härmed framhålla, att ett närmande arbetsgifvare och arbetare emellan och däraf alstrad riktig uppfattning af och aktning för hvarandras åsikter skulle förebygga konflikter af den art, som nu ägt rum vid Billnäs [...] ³⁹⁹

Den s.k. wrightska arbetarrörelsens kritik är förståelig utifrån rörelsens uttalade vilja att skapa moderna förtroliga förhållanden mellan arbetarna och arbetsgivarna för att motverka splittring och klasskamp. Den slags paternalism som kom till uttryck i Hisingers ”slavkontrakt” skulle enbart främja socialismens spridning, lät man förstå. Inom den socialistiska arbetarrörelsen gick man till ett hårdare angrepp mot patron Hisinger. Arbetar-

399 30.9.1901, *Hbl*.

och fackföreningar publicerade under höstens lopp uttalanden i den socialistiska arbetarpressen där de fördömde arbetsgivarens agerande i Billnäs och manade sina medlemmar till politisk och facklig organisering och klasskamp.⁴⁰⁰

För patron Hisinger blev hela affären allt mera prekär, särskilt när kritiska röster höjdes i den borgerliga dagspressen. Folkbildaren, skalden, journalisten och den svensknationalistiska författaren Arvid Mörnes insändare i *Hufvudstadsbladet* fick patron Hisinger att bryta tystnaden och möta sina kritiker med en insändare där han gick till försvar för sitt agerande:

”Calomniez, calomniez seulement; il en restera toujours quelque chose”⁴⁰¹, detta ordspråk kan värligen nu tillämpas med anledning af Herr Mörnes fråga riktad till undertecknad i Hufvudstadsbladet rörande arbetarena å Billnäs men jag hade värligen ej föreställt mig att en person, för hvilken skandaltidningarnas ”Arbetarens” och ”Työmies” sätt att arbeta borde vara känt, kunde låna sitt öra att lyssna till det smädeskrifveri, som gjort dessa tidningar så illa kända och föraktade hos alla rättänkande i vårt land. Då Herr Mörne emellertid tyckes draga ett med dessa tidningar och af mig äskat ett svar, tillåter jag mig säga att *jag anser min plikt som brukets disponent fordra att vaka öfver att de arbetare, som äro ställda under min uppsikt, ej till sin moral taga skada genom att ingå i en förening [...]*

Flere af arbetarena härstädes hafva personligen tagit mig i försvar, till och med en gång offentligen, mot alla de usla smutskastande och lögnaktiga angrepp tidningarna ”Arbetaren” och ”Työmies” slungat ut mot mig. Här har tvärtom, det måste hvarje med förhållandena förtrogen erkänna, ett utmärkt godt förhållande ständigt rådt mellan Billnäs arbetare och undertecknad, deras husbonde och sedermera deras disponent. *Undertecknad har ständigt i alt sitt görande och låtande, haft arbetarens sanna väl på samma gång som brukets för ögonen och handlat därefter och*

400 25.9, 26.9, 28.9, 2.10, 7.10, 8.10, 14.10, 17.10, 30.10, 31.10.1901, *Työmies*.

401 Franskt ordspråk som fritt kan översättas till: ”Förtal, blott förtal; kommer det att alltid finnas”.

tror jag mig äfven hafva blifvit fullt förstådd och värderad af alla brukets aktningvärda arbetare.

Jag slutar nu med att upplysa Eder Herr Mörne om att några misshälligheter emellan arbetarena och mig ej finnas, aldrig hafva funnits och ej håller någonsin komma att finnas till *blott vi få vara i fred för samvetslösa uppviglare utifrån, som utan att känna till våra förhållanden, endast för lusten att förstöra alt det bestående, det må nu vara huru godt som hälst, genom sina utskickade, stifta split och oenighet emellan arbetare och arbetsgifvare*. Det hade varit Herr Mörne värdigare att innan han offentliggjorde sitt opus i tidningen först taga reda på sanna förhållandet t.ex. hos mig direkt, då jag gärna hade lämnat honom alla önskade upplysningar.⁴⁰² (M.K. kursiv)

Patron Hisinger försvarade sitt agerade mot sina kritiker genom att tillämpa en typisk paternalistisk retorik som framgår i de kursiveringar jag gjort i citatet. Hisinger hänvisade till brukets traditionella politiska kultur som byggde på en föreställd harmonisk relation mellan patronen och hans lojala bruksarbetare. Samtidigt var Hisinger mycket explicit med att det inte existerade någon konflikt på bruket och att det inte heller fanns skäl till en sådan, utan den var helt och hållet fabricerad och uppeggad av utomstående ”samvetslösa uppviglare”. Vad Hisinger implicit uttrycker, och vad som kan tolkas som typisk retorik av överheten i paternalistiska samhällen, var att han personligen gick in som garant för att återupprätta den ömsesidiga relationen på Billnäs bruk. Det var en helt annan slags relation än den som man förespråkade på liberalt håll (t.ex. i den wrightska arbetarrörelsen), det vill säga en relation som byggde på att parterna samarbetade och möttes som jämlika medborgare.

Den relation som Hisinger talade om var det paternalistiska, hierarkiska och vertikala förhållandet som byggde på ett ömsesidigt förtroende mellan patron och bruksarbetare. I Hisingers insändare är han i sin egenskap av patron (”arbetarnas husbonde och disponent”) garantin för den goda bruksgemenskapen. His-

402 ”Svar till Herr Filosofie Magistern Arvid Mörne”, 20.9.1901, *Hbl*.

torikern Lars Nyström poängterar att det uppstod en underliggande risk för en bruksledning om bruksarbetarna på detta sätt knöts till bruksgemenskapen, de kunde utnyttja bruksledningens vilja att ta på sig ett paternalistiskt ansvar för att senare påminna om de löften som ingåtts i samband med tidigare konflikter och om de eftergifter som bruksarbetarna då hade gjort för att underställa sig den paternalistiska ordningen.⁴⁰³

Resultatet av prästlönetvisten blev att försöket att grunda en arbetarförening lades på is. De som vägrade skriva under patronens kontrakt blev uppsagda. I Billnäs var det två bruksarbetare som sades upp, medan 18 blev uppsagda i Fiskars. Sawander och Tuominen tvingades lämna socknen och bruksarbetaren Kristian Wesa, som tillhörde de i Billnäs som aktivt förespråkade grundandet av en arbetarförening, hörde till dem som fick lämna sitt arbete på bruket. Wesa och hans familj vägrade dock lämna bostaden på bruket vilket ledde till att Hisinger bad myndigheterna om hjälp med att vräka denna ”bråkmakare” från brukets bostad – ett beslut som två poliskonstaplar verkställde 25.3.1902.⁴⁰⁴ De skyldiga som enligt patronen hade uppviglat bruksarbetarna till upproriskhet fick sina straff och brukssamhället kunde återgå till vardagen. Patron Hisinger drog sig snart åter tillbaka och de, ur bruksarbetarnas perspektiv, onda mellanhänderna det vill säga tjänstemännen återtog makten i brukssamhället.

Mobilisering i föreningar

Efter prästlönetvisten kanaliserades bruksarbetarnas protest till föreningslivet på orten. Föreningarna blev en ny plattform för bruksarbetarna att utöva politik och förnyade deras politiska

403 Nyström, s. 280–285.

404 Guvernören i Nylands län utslag i fallet Kristian Wesa 20.2.1902 (i marginalen har man antecknat datum och namnet på de två poliskonstaplar som verkställde vräktningsbeslutet), Rättshandlingar 1900–1906, Hd:11 Olika, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

handlingsrepertoar.⁴⁰⁵ Sjuk-kassan, andelshandeln och missionsförsamlingen är de tre föreningar på bruket som står i fokus i det följande.

Föreningarna hade olika målsättningar men en gemensam nämnare var medlemmarnas sociala position i brukssamhället. I huvudsak var det fråga om stationära manliga bruksarbetare med försörjningsansvar som deltog i föreningsverksamheten. Sjuk-kassan och andelshandeln organiserade sig kring frågor som berörde de manliga bruksarbetarnas vardag i brukssamhället. Den frikyrkliga missionsförsamlingens medlemmar utgjordes av en trogen anhängarskara kring brukspatronen, samtidigt som församlingens medlemmar påminde patronen om hans roll i att upprätthålla goda relationer till en grupp privilegierade bruksarbetare.

Händelserna i Pojo sommaren och hösten 1901 slutade förvisso med att patron Hisinger i Billnäs visade var gränsen gick för bruksarbetarnas politiska agerande. Men nya konflikter var att vänta i brukssamhället. Konflikten om sjuk-kassans förvaltning 1902 och grundandet av andelshandeln 1903 kan ses som följder av prästlönetvisten och den alltmera konfrontativa hållningen mot den paternalistiska makten på bruket. Men föreningarna tog upp problem som hotade de stationära bruksarbetarnas d.v.s. de lokala arbetararistokraternas vardag. De utmaningar som kom med den inflyttade arbetskraften nämndes. Utgående från detta verkar det som om bruksarbetarna å ena sidan strävade till en självständigare hållning till bruksledningen samtidigt som de å andra sidan försökte upprätthålla ömsesidigheten mellan den lokala arbetararistokratin och bruksledningen.

405 Martti Siisiäinen, *Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle* (Helsinki: Tutkijaliitto 1990), s. 20–26, 77–79; Risto Alapuro, *Suomen syntä paikallisena ilmiönä 1890–1933* (Helsinki: Hanki ja jää 1994), s. 13–15; Olofsson, s. 142.

Bruksarbetarna tar över sjukkassan

Sjukkassan i Billnäs grundades, som redan framgick i kapitel 2, på initiativ av patron Hisinger år 1888. Bruket hade då drygt 40 anställda och hälften av dem skrevs in i sjukkassan. Syftet med att grunda en sjukkassa på bruket var att försäkra bruksarbetarna mot eventuella inkomstbortfall till följd av sjukdom, med månatliga inbetalningar som drogs av från lönen betalade bruksarbetarna sina försäkringsavgifter till kassan. Kassans disponibla medel bestod av bruksarbetarnas inbetalningar och de böter som kom in när bruksarbetarna brutit mot arbetsreglerna på bruket, t.ex. genom olovligt tobaksrökande, pauser eller om de varit berusade under arbetstid. Men under 1890-talet uppvisade kassan ett växande underskott som balanserades vid varje års bokslut genom att Hisinger donerade pengar ur egen ficka till kassan. Hisingers bidrag som kallades ”gåfva” var nödvändigt för att kunna upprätthålla sjukkassan. I sjukkassans stadgar fanns en bestämmelse om obligatoriskt medlemskap för brukets samtliga anställda (inklusive tjänstemän). Kassans styrelse bestod av både medlemmar från bruksledningen och bland bruksarbetarna, Hisinger verkade som kassans styrelseordförande 1888–1900.⁴⁰⁶

Konflikten mellan bruksledningen och bruksarbetarna om sjukkassans förvaltning började redan under 1890-talet. Hisinger föreslog 1896 en stadgeändring, de bruksarbetare som flyttade från bruket skulle inte längre beviljas återbetalning från kassan av de avgifter som de hade betalat. I stadgarna stod det att medlem vars anställningsförhållande upphörde och som flyttade från bruket hade rätt att återfå både inskrivningsavgiften och hälften av de månadsavgifter som inbetalats till kassan. När sjukkassan grundades 1888 var antalet arbetare på bruket betydligt färre än drygt tio år senare (år 1896 hade kassans medlemstal närapå fördubb-

406 ”Protokoll fördt vid sammanträde med Billnäs Bruks arbetare för bildande af en sjukkassa på Brukskontoret den 26 augusti 1888”, Protokoll fört vid årsstämmans möte 27.3.1897, Årsberättelse 1900, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkassa 1888–1921, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

lats sedan grundandet 1888) och mobiliteten var inte lika vanlig på bruket som åren kring sekelskiftet 1900. I mitten av 1890-talet visade räkenskaperna att sjukkassans enskilt största utgift var återbetalningen av medlemsavgifter till de mobila bruksarbetare som tillfälligt, p.g.a. att medlemskapet i kassan var obligatoriskt, gått med i den. Hisinger hävdade att paragrafen som gällde återbetalning av medlemsavgifter åt bortflyttade bruksarbetare var en av de främsta orsakerna till kassans dåliga finanser och årliga underskott.⁴⁰⁷

Den andra tvistefrågan i sjukkassan uppstod 1899 när lagen om industriarbetarnas olycksfallsförsäkring stiftades. Industrierbetsgivarna ålades försäkra sina arbetare mot olycksfall i arbete och arbetsgivaren var ersättningskyldig utifall arbetaren råkade ut för arbetsplatsolycka som inte var självförvållad. Hisinger föreslog att 1/3 av försäkringsavgifterna skulle tas från sjukkassan. Med andra ord ville Hisinger förvandla sjukkassan till en slags försäkringskassa, bruksarbetarna skulle betala 1/3 av den olycksfallsförsäkring som ålagts arbetsgivaren.⁴⁰⁸

Hisingers båda förslag mötte bruksarbetarnas motstånd och vid omröstningen på årsstämman röstade bruksarbetarna mot förslagen. Motiveringen var att kassans finanser och olycksfallsförsäkringen var ”till 100 % arbetsgivarens ansvar”. Särskilt de invandrade svenska smederna var emot Hisingers förslag om att slopa återbetalningarna till de medlemmar som lämnade bruket. Särskilt var man från bruksarbetarnas sida måna om att patronen inte drog sig ur sitt ansvar som kassans största bidragsgivare. Fram till att bruksledningen övergav sjukkassan 1902 hade Hisingers och bruksledningens ekonomiska bidrag för att täcka sjukkassans underskott kallats ”gäfvä” som bruksarbetarna besva-

407 Årsmötesprotokoll 20.3.1896, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkasse 1888–1921.

408 Årsmötesprotokoll 22.3.1899, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkasse 1888–1921.

rade med att ”ge sitt varmaste tack för denna gåva och för tidigare inlämnad hjälp”.⁴⁰⁹

År 1902 framgick det att sjukkassans stadgar inte var lagligt fastställda, och eftersom sjukkassan inte verkade på laglig grund drog bruksledningen sig ur kassan men meddelade att man var villig att förhandla om grundandet av en ny sjukkassa i vilken bruksledningen tog över styrelseansvaret och som tidigare skötte förvaltningen av kassan, dock med den förändringen att bolaget skulle svara för 1/3 av sjukkassans medel och bruksarbetarna för de övriga 2/3. Årsstämman bestående av 52 närvarande medlemmar röstade emot bruksledningens förslag och uttalade sin önskan att bruksarbetarna skulle ta över förvaltningen av sjukkassan.⁴¹⁰

De som tog över sjukkassans styrelse efter att bruksledningen gjort sorti var brukets arbetararistokrater tillsammans med de invandrade svenska smederna. Stadgarna som den nya styrelsen författade utgick från de stationära, familjeförsörjande bruksarbetarnas intressen. De nya stadgarna hade följande bestämmelser: 1) alla över 15 år fyllda bruksarbetare måste tillhöra kassan; 2) medlemmar som tillhört sjukkassan i över 20 år, som regelbundet betalat in medel till kassan och som var över 50 år erhöll frimedlemskap och full ersättning från kassan; 3) ett urval av äldre bruksarbetare som inte längre var i arbete, som bodde i kommunens fattiggård ”eller något eget torp” skulle årligen erhålla en julgåva från kassan, 4) till styrelsen kunde väljas enbart medlemmar som var 25 år fyllda och som varit bosatta på bruket mer än 5 år. Dessutom såg man över ersättningsskalorna från år 1888, de förnyades så att manliga bruksarbetare med familj erhöll högre ersättning än bruksarbetare utan familj. Ett viktigt uttalande från den nya styrelsen för sjukkassan var att man önskade rätta till tidigare brister i de gamla stadgarna. Men man sade sig vara redo att åter ingå ett samarbete med bruksledningen om att åter-

409 Årsmötesprotokoll 23.3.1897, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkassa 1888–1921.

410 Mötesprotokoll 2.8.1902, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkassa 1888–1921.

gå till den tidigare praxisen med att bruksledningen samlade in medlemsavgifter genom avdrag på lönen och att bruksledningen också i fortsättningen skulle bidra med ”gåvor”, d.v.s. täcka eventuella underskott, till sjukkassan. Detta förslag gick bruksledningen inte med på utan valde att hålla sig utanför sjukkassan som övertagits av bruksarbetarna. Bruksledningen meddelade att man i fortsättningen överlät åt bruksarbetarna att själva samla in medlemsavgifterna till sjukkassan.⁴¹¹

När de nya medlemsstadgarna skrevs 1902 utgick man från att sjukkassan i första hand var till för de familjeförsörjande manliga bruksarbetarna och för att skydda dem från eventuella inkomstbortfall till följd av sjukdom. Sjukkassan blev den första föreningen som fungerade som en plattform för de stationära manliga bruksarbetarna med familjeförsörjningsansvar, en plattform som de kunde använda för att ställa krav som utgick från deras sociala position i bruksamhället. Sjukkassan var en viktig institution i de manliga bruksarbetarnas vardag och den hade en stor betydelse fram till 1960-talets början när lagen om sjukvård och arbetspensionslagen ersatte industribolagens sjuk- och pensionskassor.

Andelshandeln grundas 1903

Pojo Andelshandel grundades 1903. Enligt andelshandelns historik var det FSA:s kringresande agitator, den tidigare nämnda Weüdel, som uppmanat bruksarbetarna att ”skydda sin arbetskraft och köpkraft” genom att grunda en egen andelshandel och att fackligt organisera sig, detta skedde i samband med prästlönetvisten 1901.⁴¹² I Finland stiftades lagen om kooperativ verksamhet 1901 som tillät grundandet av kooperativa andelsför-

411 Mötesprotokoll 1.12.1902. ”Förslag till stadgar för Billnäs arbetares sjuk och begravningshjelpkassan (bifogat till mötesprotokollet 1.12.1902) Mötesprotokoll 2.2.1904, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkassa 1888–1921.

412 Pojo Andelsförening 1903–1913, H Sisällön mukaan järjestetty, Osuusliike – Andelsaffär Konsums arkiv, TYARK.

eningar och den kooperativa rörelsen hade en stor betydelse på lokal nivå. De olika andelsrörelserna som verkade i Finland i början av 1900-talet inriktade sig på olika slags verksamhetsformer som stod i anslutning till människornas vardagliga konsumtionsbehov. De kooperativa andelsrörelserna drev mejerier, bagerier, skötte försäkringsverksamhet, sparkassor och livsmedels- och dagligvaruförsäljning.⁴¹³

Den kooperativa verksamhet som startades i Pojo sysslade med den sistnämnda verksamhetsformen, det var en kooperativ livsmedelsbutik som man grundade och som man senare utvidgade till att omfatta en rad andra verksamhetsområden. Pojo Andelsförening anslöt sig till SOK (Centrallaget för Handelslagen) när centrallaget grundades 1904. Men i samband med andelsrörelsens splittring 1916 gick Pojo Andelsförening över till det nya vänsterinriktade KK (Konsumtionsandelslagens Centralförbund). År 1920, två år efter inbördeskriget, sammanslogs flera andelsföreningar och andelsbutiker i Västnyland tillsammans med Pojo Andelsförening och bildade Västra Nylands Andelsförening. År 1940 ändrade man Västra Nylands Andelsförening namn till Konsum. Andelsföreningen var i princip partipolitiskt obunden men grundarna var aktiva i den socialdemokratiska arbetarrörelsen och fram till Konsums konkurs på 1990-talet var styrelsemedlemmarna och medlemmarna i förvaltningsorganet aktiva i den socialdemokratiska eller vänstersocialistiska/kommunistiska arbetarrörelsen.⁴¹⁴

I 10-års historiken och 50-års historiken över Pojo Andelsförenings verksamhet ville respektive tidsepokers styrelser visa hur den kooperativa idén var en naturlig del av brukskulturen och

413 Mary Hilson, Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman, 'Introduction: Co-operatives and the social question', och Mary Hilson, 'Finland in the Nordic context: Transnational networks in the development of the co-operative movement in the twentieth century', *Co-Operatives and the Social Question. The co-operative movement in northern and eastern Europe (1880-1950)*, (ed.) Mary Hilson, Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (Cardiff: Welsh academic press 2012), s. 21-22, 90-91.

414 T. E. Karhu & Eeva Karhu, *Osuusliike Konsum Andelsaffär 50 år vuotta* (Karis 1953); Helsing 1986, s. 98.

”ett kapitel hembygdshistoria”. Med brukskultur avsåg andelsföreningen en specifik arbetarkultur. I den tidiga historiken från 1913 ville styrelsen sammanlänka andelsföreningen med brukskulturen, något som kan förstås som att man ville knyta den lokala kooperativa verksamheten till traditioner av samarbete och mutualism mellan arbetarna på bruket.

I historiken gjorde man en hänvisning till den moderna ”affärsmoralen” som ersatte rätten till att få köpa livsmedel till rimliga priser. Samtidigt som bruksbolaget överlät försäljningen av livsmedel till en privat affärsman som strävade till att göra vinst på det som tidigare ansetts höra till bruksledningens sociala ansvar, växte arbetsstyrkan på bruket som i sin tur ökade konkurrensen om arbetstillfällena mellan de stationära och inflyttade bruksarbetarna:

På detta sätt kom arbetarna att pressas från två håll. Vad skulle de göra [sic!]. De hade få möjligheter att vinna något genom strejker. Kampen om brödet var hård. Ville de icke arbeta, så fanns det gott om arbetssökande från andra orter. [...] [G]enom att sluta sig samman i och för gemensamma inköp. Samtidigt påpekade han (Axel Weüdel M.K. anm.) att man på detta sätt kan skydda sin köpkraft, samtidigt som man genom facklig organisation skyddar sin arbetskraft. [...]

Det aktiebolag, vilket övertog fabriken, förstod nämligen att förskaffa sig en sidoinkomst även från arbetarnas köpkraft, genom att till en privat köpman, mot en årlig ersättning av 2000 mark överlåta uteslutande rätt att idka handel. Dessa 2000 mark betalade handelsmannen självfallet icke själv. Han tog ut dem ur köparna, ty vid den tiden tillät affärsmoralen nästan vad som helst. [...] Det räckte icke många dagar innan några finsmeder under kaffepausen tog frågan om gemensamma inköp till tals. Missnöjet över den med monopol utrustade köpmannen gjöt olja på elden. Efter några möten beslöt man skrida till åtgärder för att organisera gemensamma inköp. Gustav Flood fick i uppdrag

att resa till någon stad, uppsöka en lämplig handelsman och för honom förelägga planerna.⁴¹⁵

Den nya affärsmoralen kolliderade med bruksarbetarnas moraliska världsbild, och det här ägde rum i en tid när de stationära bruksarbetarna upplevde att de var pressade från två håll (en bruksledning som övergav sitt paternalistiska ansvar och anställningen av nya bruksarbetare). Den moraliska aspekten framgår i kritiken dels av att man tillät en privat affärsman att göra vinst (som togs ut av bruksarbetarnas låga löner) på en livsnödvändighet som gällde distributionen och försäljningen av livsmedel, dels av att det fanns ett vinstintresse i att arbetsstyrkan växte och bruksarbetarna konkurrerade med varandra. Antagandet att den knapphet som bruksarbetarna upplevde möjligtvis var manipulerad, och att bruksledningen hade överlätit livsmedelsförsäljningen och -distributionen på bruket till privata affärsintressen väckte frustration bland en del bruksarbetare. Men frustrationen över att ”affärsmoralen” hade ersatt rätten till att få livsmedel till rimliga priser ledde inte till upplopp. Istället ledde det till att några bruksarbetare tog initiativ till att grunda en andelshandel för att skydda, särskilt de stationära, bruksarbetarnas köpkraft på bruket. Det berättar om en förändring i samhället som inverkade på bruksarbetarnas möjligheter att agera politiskt och försvara sina vardagliga intressen.

I väntan på herrens återkomst – Patronens lojala bruksarbetare i Missionsförsamlingen Ecclesia

Det religiösa väckelsearbetet hade nått Billnäs 1886 med patron Hisingers två hushållerskor Fredrika Melander och Anna Hartvall, kvinnorna bad om patronens tillåtelse att få bjuda in frikyrkopredikanter till bruket från Ekenäs. Tre år senare grundades Missionsförsamlingen Ecclesia på bruket. Församlingen fick av Hisinger tillstånd att till en början använda skolbyggnaden som

415 Pojo Andelsförening 1903–1913.

möteslokal. Patron Hisinger blev själv intresserad av den frikyrkliga verksamheten och som framgått i föregående kapitel var han mycket aktiv inom de frikyrkliga kretsarna. Förutom patronen var det ett antal bruksarbetare som gick med i missionsförsamlingen, bland dem smederna Victor Bonnevier och Kihlstedt – två bruksarbetare som tillhört sjukkassans styrelse och visat sin lojalitet gentemot patronen genom att understöda hans förslag i kassans styrelse (se föregående underkapitel om konflikten i sjukkassan mellan bruksarbetarna och patronen). Missionsförsamlingen lockade flera bruksarbetare med i verksamheten – i synnerhet de invandrade svenska smederna som Hisinger värvat till Billnäs. Men också stationära bruksarbetare och deras familjer gick med i församlingen.⁴¹⁶

Birger Selroos hävdade i sin avhandling pro gradu att patron Hisingers frikyrkliga engagemang fick bruksarbetarna att utebli från gudstjänsterna och nattvarden i kyrkan. Selroos påstod ju att bruksarbetarna som gick med i missionsförsamlingen gjorde det för att hålla sig nära patronen.⁴¹⁷ Selroos tolkning bortser möjligheten att de bruksarbetare som gick med i missionsförsamlingen gjorde det utifrån en genuin religiös trosupplevelse. Det utesluter inte att tröskeln blev lägre för en del bruksarbetare att gå med i missionsförsamlingen när också patronen var aktiv i församlingen. Å andra sidan kan bruksarbetarnas anslutning till missionsförsamlingen ses utifrån den sociala kontext medlemmarna verkade i: samhällsförändringarna gav upphov till oro men också förhoppningar inför framtiden, i likhet med arbetarrörelsen som vädrade morgonluft, tilltalade det religiösa budskapet i den frikyrkliga verksamheten bruksarbetarna om en bättre och hoppgivande framtid för dem som ville tro på Herrens snara ankomst.

Efter den blodiga söndagen i januari 1905 i S:t Petersburg fram till tiden strax före storstrejkens utbrott i början av november samma år, upplevde man i missionsförsamlingen en ”andlig

416 Billnäs Missionsförening Ecclesia 100 år. Minnesord nedtecknade av Bertil Söderlund 1989, s. 5–10.

417 Selroos, s. 63.

nyväckelse”, på bruket och i hela samhället. Enligt församlingen berättade förändringarna som ägde rum i samhället att någonting stort var i görningen. Att något höll på att ske i Ryssland noterade man i församlingens mötesprotokoll 15.1.1905, församlingsmedlemmarna uppmanades att gå i förbön för Billnäs och kejsaren. Man skulle be för ”att Herren måtte sända väckelsens vindar över samhället”. En av församlingens aktiva medlemmar, smeden Kihlstedt, uttalade förhoppningen att församlingen skulle ta ny fart och låta uppmuntras av det som höll på att ske i tiden, han ville att ”det andliga livet i Billnäs skulle ta ny riktning”. Församlingsmedlemmarna ansåg att tiden blivit mogen för att gå ut ur den ”andliga torkan” och ”ta ny fart”. Församlingsmedlemmen och den inflyttade svenska smeden Hellqvist berättade om sina erfarenheter från ett svenskt järnbruk: där hade man upplevt en likadan andlig torka som man under senaste åren upplevt i Billnäs, men ”Herren hade senare kommit med rik nåd och välsignelse”⁴¹⁸.

Missionsförsamlingen Ecclesia i Billnäs kan inte jämföras med andra samtida friförsamlingar eller religiösa väckelserörelser, t.ex. baptisterna och metodisterna. Dessa utmärkte sig också för att de var kritiska till den rådande samhällsordningen.⁴¹⁹ Till skillnad från baptisterna, som också hade vunnit fotfäste i trakten och verkade i stationssamhället Karis, var missionsförsamlingen Ecclesia en religiös väckelserörelse för samhällets välbeställda. Enligt kyrkohistorikern Leif-Göte Björklund var det samhällets högre sociala skikt som engagerade sig missionsförsamlingarna och frikyrkorna kunde räkna med generösa ekonomiska bidrag av församlingarnas välbärgade medlemmar.⁴²⁰ Så var också fallet

418 Billnäs Missionsförening Ecclesia 100 år, s. 5–10.

419 Dennis Rundt, *Munsalaradikalismen. En studie i politisk mobilisering och etablering* (Åbo Akademis förlag 1992), s. 99–101; Villstrand 2002, s. 165–175.

420 Leif-Göte Björklund, *Rikssvenska metodistpredikanterens betydelse för metodistkyrkans framväxt och utveckling i Finland 1880–1923* (Åbo Akademis förlag 2005), s. 195–196.

i Billnäs där patron Hisingers och hans släktingars ekonomiska understöd bar upp församlingens verksamhet.⁴²¹

Också på andra bruksorter uppstod det goda band mellan bruksledning och religiös frikyrklig verksamhet som inte utmanade bruksledningens makt, men som kunde hävda bruksarbetarnas intressen. Vilka intressen var det då, bortsett från de religiösa, som bruksarbetarna som var aktiva i missionsförsamlingen ville framhäva? Utvecklar man Selroos resonemang kring att bruksarbetare som gick med i den frikyrkliga verksamheten ville stå patronen nära, leder det över till frågan vilka av bruksarbetarna som anslöt sig till missionsförsamlingen Ecclesia, och huruvida deras religiösa engagemang kan förstås utifrån deras sociala position på bruket.

Tabell 5. Antal svenska bruksarbetare i Billnäs 1890–1920.

År	Antal svenska bruksarbetare	%	Antal bruksarbetare
1890	21	37 %	57
1895	19	17 %	111
1900	42	20 %	211
1905	46	8 %	589
1910	15	5 %	317
1915	19	2 %	1072
1920	13	4 %	368

Källa: *Billnäs Bruk Kommunionbok 1890–1920, Pojo församlings arkiv; Tegengren, s. 281.*

Särskilt de svenska invandrade smederna med familjer utgjorde kärnan inom den krets av bruksarbetare som var aktiva i missionsförsamlingen i början av 1900-talet. Som fackskolade och av patron Hisinger värvade smeder utgjorde de en del av brukets

421 Billnäs Missionsförening Ecclesia 100 år, s. 5–10.

arbetararistokrati. De kan sägas ha varit under patronens särskilda beskydd, eftersom Hisinger hade värvat dem från Sverige och var angelägen att hålla dem kvar på bruket genom att erbjuda dem goda sociala förmåner. I tabell 5 finns en uträkning av antalet svenska smeder på bruket. Antalet svenska smeder ökade under de år (1890, 1900–1904) när det skedde omfattande omläggningar i produktionen och patron Hisinger värvade yrkeskunnig arbetskraft från Sverige, t.ex. åren 1900–02 skaffade man s.k. Munktellpressar från Eskilstuna i Sverige och samtidigt flyttade bruksarbetare vana med att arbeta med denna produktionsteknik i Eskilstuna till Billnäs.

Men invandringen nådde sin topp före 1905 och efter det skedde det en utflyttning som minskade de svenska smedernas antal bland bruksarbetarna i Billnäs. Särskilt åren 1904–1905 när den totala arbetsstyrkan ökade explosionsartat utmanades de svenska smedernas, i likhet med den övriga lokala ”arbetararistokratins”, sociala position av den nya arbetskraft som anställdes på bruket.

Möjligtvis blev missionsförsamlingen en plattform för de privilegierade svenska smederna och andra bruksarbetare som tidigare haft förmånen att motta patronens gunst, att genom den religiösa väckelsen föra fram sina intressen i ett föränderligt brukssamhälle. Det utesluter naturligtvis inte det att dessa bruksarbetare sökte andlig tröst och trygghet i missionsförsamlingens religiösa väckelse när framtiden framstod som osäker, både gällande arbete och försörjning. Bruksarbetarna som var medlemmar i missionsförsamlingen tillhörde naturligtvis inte societeten i samhället, men frikyrkomedlemskapet gav dem inträde i en gemenskap som ansågs omfatta de privilegierade i brukssamhället och kontakter till societetspersoner utanför brukssamhället. Onekligen drog enskilda medlemmar bland bruksarbetarna i missionsförsamlingen nytta av kontakterna till de högre sociala skikten i samhället som kunde erbjuda goda sociala kontakter eller sociala förmåner i utbyte åt bruksarbetare som var aktiva i missionsförsamlingen. Exempelvis den inflyttade svenska smeden Victor Bonneviers son Daniel Bonnevier blev församlingens

kringresande väckelsepredikant i Svenskfinland, sedermera anställdes han som lagerförman i Billnäs.⁴²²

Som sagt hotade inte missionsförsamlingen den rådande samhällsordningen på samma sätt som exempelvis baptisterna, utan frikyrkan ansågs tjäna bolagets intressen genom att stärka arbetarnas lojalitet till bolaget.⁴²³ Den retorik som användes i missionsförsamlingen uttrycker föreställningen om ömsesidighet i relationerna mellan patronen och de privilegierade bruksarbetarna. Medlemskapet i missionsförsamlingen gav upphov till ett religiöst socialt nätverk mellan patronen, enstaka medlemmar av bruksledningen och de bruksarbetare som var aktiva i missionsförsamlingen. Därför fanns det eventuellt förväntningar hos bruksarbetarna i Missionsförsamlingen att församlingens beskyddare, patron Hisinger, skulle agera som de enskilda församlingsmedlemmarnas beskyddare i en allt osäkrare tillvaro.

I det föregående nämndes att 1905 var ett särdeles aktivt år för missionsförsamlingen. Församlingens ”evige ordförande” smeden Victor Bonnevier ansåg tiden mogen att sälja det gamla missionshemmet och bygga ett nytt. Den ”snabba befolkningsutvecklingen” på bruket och ”de rådande samhällsförhållandena” hade gett upphov till en andlig nyväckelse som i sin tur krävde att ett nytt tempel byggdes. I mötesprotokollet från 28.1.1905 framgår det att församlingen bad om ett nytt tempel, och bönen besvarades 1.4.1905 när patron Hisinger skickade till församlingen ett brev från Cannes i vilket han svarade på församlingens önskemål om ett nytt tempel. Brevet från patronen till församlingen lästes upp och till församlingens stora glädje meddelade patronen att han avsåg bevilja 5000 mark till det nya församlingshemmet. Byggandet av det nya templet inleddes nästan omedelbart efter det positiva beskedet från Hisinger som donerade ytterligare 1000 mark till byggnadsprojektet. Det nya templet invigdes 3.9.1905 och som man nämnde i protokollet var det tack vare ”Herrens bistånd”. Invigningen skedde under festliga former och försam-

422 Ibid.

423 Johan A. Lundin, *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870–1914* (Lund: Sekel 2006), s. 127–130, 351–352.

lingen uttryckte ”jubel och tack [som] sändes till Herren för hans underbara hjälp.”⁴²⁴

Herren i det här fallet kunde innebära såväl Herren Gud men också den gode patronen som storsint svarat på församlingens bön om ett nytt tempel och visade förståelse för bruksarbetarnas andliga nyväckelse under en samhällsomvälvande tid. I och med samhällsomvälvningarna i Ryssland fanns det förväntningar på att kejsarens förtryck skulle avta och att patronen skulle kunna återvända till bruket för att åter ställa saker och ting till rätta.

Storstrejken 1905 och repertoarens förändring

I det finländska historiemedvetandet är storstrejken en nationell symbol, en slags ärorik revolution då folket gick till gemensam kamp mot den ryska överhögheten. Den här bilden är ingen efterhandskonstruktion av händelserna, utan redan under själva händelseförloppet tilldelades storstrejken denna betydelse. Kort efter storstrejken skapades bland finländska nationalister berättelsen om det suveräna (finländska) folket som tog friheten i sina egna händer mot en despotisk (rysk) kejsarmakt. Det intressanta är hur man på lokal nivå deltog i konstruktionen av den nationella storstrejken vilket framgår i samtidens tidningsrapportering över storstrejkens händelseförlopp.⁴²⁵ Gällande Västnyland utgavs en pamflett, ”Från sträjkdagarna i Ekenäs 31/10–6/11 1905” där man sammanställde storstrejkens händelser i Ekenäs under strejkveckan och visade hur västnylänningarna ”voro med i den stora fosterländska kraftyttring[en]”. Pamfletten innehöll ”de viktigaste uttalanden” som de strejkande gjorde, främst i Ekenäs, under strejkveckan.⁴²⁶

424 Billnäs Missionsförening Ecclesia 100 år, s. 5–10.

425 I Västnyland publicerades tidningsrapporter och reportage från storstrejkens utveckling i landskapet först efter storstrejksveckan i och med att redaktörerna deltog i strejken.

426 *Från sträjkdagarna i Ekenäs 31/10–6/11 1905* (Ekenäs 1905).

Storstrejken var en del av de revolter som ägde rum i Ryssland under hösten 1905 till följd av kejsardömets nederlag i kriget mot Japan. Redan innan storstrejken bröt ut i Finland hade kejsaren fattat beslut om eftergifter åt upprorsmakarna i Ryssland och för Finlands del innebar det att storfursten var villig att åter sammankalla ständerna till lantdagsmöte för att genomföra konstitutionella reformer. I den nationalistiska historieskrivningen heter det att tsaren återinförde Finlands autonomi som gått förlorad i samband med februarimanifestet 1899 tack vare att det finländska folket stod enat mot ryssarna.⁴²⁷ Det som dock skedde under storstrejken var en radikal politisk förändring i det finländska samhället. Den politiska retoriken förändrades, nya politiska begrepp infördes och en ny politisk kultur uppstod. Aktörerna, folket, tilldelades en helt ny innebörd under storstrejken. Utgången av storstrejken 1905 och den turbulenta tiden strax efter, innebar att allmän och fri rösträtt för män och kvinnor infördes, och att ståndslandtdagen ersattes av den moderna enkammarlandtdagen. I en teleologisk efterhandskonstruktion blev storstrejken det suveräna folkets frihetskamp för rösträtt, demokrati och suveränitet och utgjorde det viktiga startskottet för landets självständighet 1917.⁴²⁸

I samband med storstrejken och tiden fram till det första lantdagsvalet 1907 skedde det en genomgripande förändring i bruksarbetarnas politiska repertoar. Utmärkande för repertoarens förändring var att det politiska agerandet överskred lokalsamhällets gränser. De politiska krav och målsättningar som bruksarbetarna framställde, t.ex. när de grundade arbetar- och fackföreningar strax efter storstrejken, utgick från den nationella och internationella arbetarrörelsens politiska målsättningar. Det lokala, natio-

427 Osmo Jussila, *Nationalismi ja vallankumous Venäläis-Suomalaisissa suhteissa 1899–1914* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1979), s. 66.

428 Här jämför jag med William Sewells tolkning av den historiska betydelse intagningen av Bastiljen fick för det moderna revolutionsbegreppet, se Sewell, s. 225–270. För motsvarande tolkningar ur ett begreppshistoriskt perspektiv gällande revolutionen 1905–1906, se Kettunen (2008a), s. 67–97.

nella, internationella och globala sammanflätades i de lokala arbetar- och fackföreningarnas verksamhet.⁴²⁹ Men det innebär inte att det lokala förlorade betydelse och att strävan till att förändra de sociala och politiska förhållandena i brukssamhället skulle ha förlorat betydelse i bruksarbetarnas politiska agerande. Tvärtom. Insikten hos bruksarbetarna om att deras politiska agerande på lokal nivå var en del av ett större sammanhang – den nationella frigörelsekampen mot gamla den ryska överhögheten och världsproletariatets kamp för frihet – stärkte de politiskt och fackligt organiserade bruksarbetarnas kampanda och stärkte deras tro på det rättfärdiga i den egna politiska kampen.

Den politiska repertoarens förändring var både motstridig och konfliktfylld, den gick inte alltid i unison anda. Inte minst påverkade den relationerna mellan bruksarbetarna. När de politiskt och fackligt organiserade bruksarbetarna drog upp riktlinjer för sitt politiska agerande innebar detta samtidigt en gränsdragning mot tidigare politiskt agerande. Man skapade nya gränser mellan det som ansågs som acceptabelt och oacceptabelt politiskt agerande. Inflytandet från den socialistiska arbetarrörelsens språkspel bröt med de sätt man tidigare hade agerat politiskt på bruket. Detta var en del av den finländska – men också den engelska och svenska – arbetarrörelsens utveckling: ledningen centraliserades och man försökte från partiets sida disciplinera medlemskåren.⁴³⁰ Utrymmet för lokala spontana aktioner inskränktes av partiets nationella och internationella målsättningar. Men det socialdemokratiska partiet och fackförbunden kunde inte som Kari Teräs understryker i sin avhandling ignorera medlemmarnas vardagspolitiska intressen.⁴³¹

I det följande undersöker jag förändringen av bruksarbetarnas politiska repertoar. Jag inleder med att undersöka storstrejken 1905 i Billnäs och det omkringliggande västnyländska landskapet och det här underkapitlet går fram till grundandet av arbetarför-

429 Alapuro 1988, s. 123–125; Suodenjoki 2010, s. 308–309.

430 Hilson 2006, s. 66–67.

431 Teräs 2001, s. 28–33, 366–378.

eningar på bruket våren 1906. Storstrejken gav bruksarbetarna möjlighet att öppet utmana lokalsamhällets maktelit. Underkapitlets syfte är att förstå aktörernas handlingsmotiv och hur skilda politiska handlingar får olika innebörd som inverkade på de framtida sociala relationerna i brukssamhället. Med hjälp av språk och genus utkristalliserar jag de skilda handlingsmotiven för olika bruksarbetare i Billnäs. Vilka politiska strategier tillämpades – vilka ansågs legitima och vilka ansågs olämpliga?

”Ty nu är stunden. Den gafs ej förr och den gifves aldrig mera”⁴³² – Storstrejken 1905 i Billnäs och Västnyland

Den ryska generalstrejken utbröt den 28.10.1905 i S:t Petersburg och den spred sig inom några dagar till storfurstendömet Finland. I Västnyland utbröt storstrejken den 31.10.1905. Nyheten om att hela landet och det ryska imperiet var försatt i generalstrejk meddelades till telegrafstationen i Karis och samma dag lade man ner arbetet på Billnäs-, Åminnefors-, Fiskars- och Antskog bruk i Pojo. I Ekenäs tågade studenterna vid lärarseminariet ut i strejk och efter en kort tid följdes de av sina lärare. Efter detta samlades seminaristerna och deras lärare tillsammans med stadens arbetare och ämbetsmän på bryggeriplan i Ekenäs, som för övrigt blev samlingsplatsen för de strejkande under strejkveckan, här gjorde man de viktigaste kungörelserna, debatterade och vidareförmedlade nyheter och rykten om storstrejken. I Pojo samlades man på kyrkbacken och i Karis blev tågstationen den plats där de strejkande samlades och väntade på nyheter om storstrejkens händelseförlopp i Helsingfors.⁴³³

Enligt *Vestra Nylands* rapportering som publicerades strax efter strejkveckan (tidningsredaktionen deltog också i strejken

432 Citatet är från dikten ”Fram!” som upplästes av en student under storstrejksveckan på Rådhustrappan i Ekenäs, ”Från sträjkdagarna i Ekenäs”, s. 10.

433 ”Händelserna i Ekenäs under sträjktiden”, 7.11.1905, VN; ”Med anledning af storsträjken på orten”, 14.11.1905, VN.

och några tidningar utkom inte under strejkveckan) agerade de strejkande enhälligt och med ”warm öfwertygelse [om] den stora strid för frihet och människorätt” som de ansåg pågick i Ryssland. I *Vestra Nylands* rapportering och i pamfletten ”Från sträjkdagarna i Ekenäs” ställde sig de strejkande enade bakom kravet att återinföra Finlands konstitutionella rättigheter och att fälla den ryska ”diktaturen”. Från Pojo rapporterades det om ett ”medborgarmöte” som bestått av 400 personer från socknen som krävde att de lokala ryska tjänstemännen avgick – framförallt ställdes man krav på att den ”förhatliga” kronolänsmannen Schadvoin skulle avsättas.⁴³⁴ ”Ned med Shadvoin och hans kreatur!”, skallade de strejkandes rop på kyrkbacken i Pojo. I Ekenäs hade man 1.11.1905 med folkmassans mandat avsatt poliserna och gendarmeriet i staden och därmed polismakten som vakade över den lagliga ordningen i Raseborgs härad (Ekenäs med landskommun, Snappertuna, Karis med landskommun, Tenala, Hangö, Bromarv och Pojo). Händelserna återgavs i den pamflett som nämnts i det föregående, hur invånarna i Ekenäs agerade för att avsätta ordningsmakten i Västnyland:

Mötet avslutades med ”Vårt land”, aftågade mötesdeltagarna under tonerna af ”Björneborgarnas marsch” till poliskontoret, där menigheten uppställde sig rundtomkring ingången, under det den utsedda afhysningsnämnden inträdde i lokalen. Det blef emellertid ett styft arbete att få ”de belägrade” att aflämna vapen och aftåga. Efter mycket parlamentering aftågade dock 7 poliser jämte en gendarm, som för tillfället befann sig hos sina vänner å poliskontoret. [...] Ännu var emellertid fästet icke intaget, ty öfverkonstapeln *V. Knus* vägrade allt fortfarande att aflämna sina vapen. De parlamentering visade sig tveksamma, men folkmassan yrkade på att få rent hus [...] Slutligen bröts det sista motståndet och de återstående två polismännen aflägsnade sig. Afväpnade men i full uniform gingo de trotsigt fram genom folkmassan, som dock bakom den anlagda masken tydligt såg fruktan och oro

434 ”Händelserna i Ekenäs under sträjktiden”, 7.11.1905, VN; ”Från sträjkdagarna i Ekenäs”, s. 5–12.

afspegla sig. Poliskontoret stängdes och folkmassan underrättades om, att belägringen upphävas, ty poliserna voro borta, vapnen i godt förvar och nycklarna öfverlämnade åt skyddsvaktens ledare.⁴³⁵

I Karis genomförde de strejkande tillsammans med bruksarbetarna från Billnäs en motsvarande räd mot de ryska gendarmer som sänts till Västnyland för att återställa den lagliga ordningen. Gendarmernas vapen hade beslagtogs av de strejkande varpå de hade tvingat gendarmerna att lämna Västnyland. De personer som tog hand om polisens och gendarmernas vapen och sade sig övervaka ordningen på orterna kallade sig för ”skyddswakter”. Enligt rykten hade folkhopen i Ekenäs tvingat polischefen att klä av sig uniformen, den uppjagade folkhopen hade offentligt förnedrat polischefen genom att tvinga honom att ”mellan folkmassans led wandra till stadens portar samt därifrån till fots fortsätta sin väg till Helsingfors”. Sedermera dementerade *Vestra Nyland* ryktet om de strejkandes brutala behandling av polisen under strejkveckan.⁴³⁶

Reportagen som återgav folkmassans agerande underströk de strejkandes rätt till att använda politiskt våld mot poliserna och det ryska gendarmeriet. Samtidigt förmedlades det en bild av storstrejken att några våldshandlingar inte ägt rum och de krafthandlingar som de facto hade vidtagits, exempelvis mot stadens polis, nämnde man i förbifarten och i sådana fall med förskönande beskrivningar eller genom användningen av eufemismer.⁴³⁷

I de tal som hölls på bryggeriplan i Ekenäs betonades strejkfrontens sammanhållning och att man inte skulle låta ”egoistiska särintressen” gå före den gemensamma kampen för nationens och fosterlandets frihet. Rykten och nyheter från Helsingfors och Tammerfors om den socialistiska arbetarrörelsens politiska krav som gick emot de borgerliga kritiserades av den politiska gruppe-

435 ”Från sträjkdagarna i Ekenäs”, s. 9.

436 ”Med anledning af storsträjken på orten”, 14.11.1905, VN.

437 ”Händelserna i Ekenäs under sträjktiden”, 7.11.1905, VN.

ring som kallade sig de konstitutionella. Till arbetarrörelsens krav hörde en radikal rösträtsreform och omfattande sociala reformer. Just arbetarrörelsens politiska motiv, som sedan avfärdades av de nationalistiskt sinnade konstitutionalisterna, visade sprickorna i strejkfronten. När storstrejken avslutades och strejkuppgörelsen upplästes utbröt ett "allmänt jubel" på bryggeriplan i Ekenäs, endast "en finsktalande arbetare [som] föreslog, att man borde invänta händelsernas förlopp i hufvudstaden, innan man återgick till arbetet" avvek från mängden.⁴³⁸

I Karis däremot mötte storstrejkens slut protester och "bu-rop" av de bruksarbetare som kommit från Billnäs för att höra nyheterna om de senaste vändningarna i storstrejkens händelseförlopp:

De senaste dagarnas händelser ha naturligtvis ej heller i Karis kunnat gå obemärkta förbi. Isynnerhet har å Karis station lifliga uppträden egt rum som det här kan vara skäl att meddela. Från Billnäs hafwa dagligen wallfärdat hundratals arbetare till stationen för att få höra något om läget i hufvudstaden under de dagar då detsamma därstädes war mest kritiskt. [...] Isynnerhet söndagen den 5 dennes kännetecknades af en mycket uppluttrad stämning bland folkhoppen, hwartill orsaken i främsta rummet war särskilda upphetsande tal som en och annan af de från hufvudstaden återvändande representanterna höll och som hufwudsakligast riktades mot "herrarna" som enligt dessas förmenande bedrog arbetarena.⁴³⁹

Men redan under strejkveckan hade det framgått avvikande åsikter om strejkens syfte och dess målsättningar. I Ekenäs läste en student, strax efter att man avväpnat poliserna och gendarmerna i staden, från rådhustrappan inför den strejkande folkhoppen en dikt som kan tolkas både som ett patriotiskt uttalande men också som ett krav på allmän jordreform och de sociala reformer som arbetarrörelsen krävde:

438 "Händelserna i Ekenäs under sträjktiden", s. 37–38.

439 "Med anledning af storsträjken på orten", 14.11.1905, VN.

Det gäller de trälände bröders lott,
som sakna en fosterjord.
Det gäller försoning för seklers brott
Och icke löften och ord.
Det gäller att resa med höga tak,
millioner lyckliga hem.
Det gäller att blöda för massornas sak,
det gäller att dö för dem.
Fram kring blodröd fanas stång,
Res vårt land ur dess skam!⁴⁴⁰

Det förekom ett utbrett missnöje bland de politiskt organiserade arbetarna efter att storstrejken hade avblåsts, enligt arbetarrörelsen hade man inte uppnått de politiska målsättningar som man hade uppställt och därför var man villig att fortsätta den politiska kampen. I Billnäs var bruksarbetarna också missnöjda över att strejken inte fört med sig några konkreta förbättringar i vardagen och de valde att fortsätta strejken två dagar till efter att den hade officiellt blivit avblåst.⁴⁴¹

Redan under storstrejken hade strejkkommittéerna, som inrättats på de västnyländska orterna, fattat beslut om att grunda en ”skyddswakt” som skulle övervaka ordningen i lokalsamhället efter att ordningsmakten hade satts ur spel. Man befarade, särskilt från borgerligt håll, att strejken skulle föra med sig stölder, superi och allmän oordning. Rykten från Helsingfors berättade att ”anarkistiska” tilltag, stölder och annan laglöshet som riktade sig särskilt mot den borgerliga befolkningen hade utbrutit i huvudstaden. I synnerhet arbetarna hade i huvudstaden och i Tammerfors gjort sig skyldiga till dessa brott. De lokala strejkkommittéerna i Karis och Ekenäs beslutade redan den första strejkdagen att stänga utskänkningsställena och förhindra försäljningen av alkohol, en strejkande och berusad pöbel var allt annat än önskvärt. Dessa åtgärder berättar om den lokala strejkkom-

440 ”Händelserna i Ekenäs under sträjkiden”, s. 9–10.

441 ”Med anledning af storsträjken på orten”, 14.11.1905, VN.

mitténs farhågor om strejkens konsekvenser. Men den borgerliga tidningsrapporteringen från storstrejkens händelser i Västnyland berättar inte om den oreda som högst antagligen förekom under strejkveckan. Dessa ärorika dagar när det finländska folket agerat enat mot det ryska förtrycket kunde inte besudlas med rapporter om odisciplinerat uppträdande, som supande och slagsmål bland de strejkande.

Någon vecka efter att storstrejken var över rapporterades det i *Vestra Nyland* om att bruksarbetarna och lantarbetarna i Pojo hade blivit uppmanade av ”en välklädd person” som ”de senaste dagarna kringströfwat” i socknen att grunda ett ”röda garde” på orten och att arbetarna utlovats en ekonomisk ersättning på 50 mark.⁴⁴² Den borgerliga tidningen *Vestra Nyland*, som understödde den konstitutionella linjen efter storstrejken, uppmanade till ett fosterländskt samarbete mellan de olika samhällsklasserna för att driva igenom lantdagsreformen. Tidningen varnade arbetarna för dubiösa kringresande agitatorer och andra suspekta personer som påstods röra sig i landskapet och att de var endast ute efter att föra arbetarna bakom ljuset. Inte sällan påpekade man från borgerligt håll att dessa kringresande agitatorer, suspekta personer med dubiösa avsikter eller falska ryktesspridare hade ryskt ursprung och möjligtvis var utsända ryska agenter. Deras avsikt var att orsaka splittring mellan finländarna genom att sprida falska rykten och locka fram ”massans röfvarinstinkter”. Bland annat nämnde den borgerliga pressen, inklusive *Vestra Nyland*, de ”svarta sotnjour⁴⁴³” och ”reaktionära panslavistiska föreningarna” – alla med ryskt ursprung och som understöddes av ”bobrikoffska medlöpare”. Inte sällan räknades dessa ”medlöpare” från borgerligt håll till de politiska krafter som intog en försonlig

442 ”Röda gardet”, 28.11.1905, VN.

443 ”Svarta sotnjour” syftade på påstådda kriminella rövarband som ”ryska reaktionära krafter” organiserat på den ryska landsbygden för att ”massakrera oskyldiga vapenlösa människohopar som understödde reformarbetet i Ryssland”. De ”svarta sotnjorna” påstods också ”uppvigla de ryska bönderna till att plundra och idka våldsamheter mot ryska godsägare”.

linje gentemot den ryska centralmakten och i vissa sammanhang inkluderas socialisterna bland fosterlandets förrädare.⁴⁴⁴

Den av kejsaren utlovade lantdags- och rösträttsreformen ledde till att man höll ”medborgarmöten” runtom i landet, inklusive Västnyland. Två händelser som ägde rum kring julen 1905 i Västnyland väckte upprörda känslor bland de borgerligt sinnade i landskapet. Den ena var de så kallade fattigmansgudstjänster som hölls i Tenala socken av församlingens pastor Sellroos⁴⁴⁵. Den andra var Billnäs bruksarbetare som upplöste konstitutionalisternas möte på bruket.

I Tenala socken där befolkningen utgjordes av både jordbrukande hemmansägare och en stor obesutten allmoge hade samhällsomvälvningen efter storstrejken gett upphov till en proteströrelse som krävde allmän jordreform och som kom till uttryck i de ”fattigmansgudstjänster” som de obesuttna höll under ledning av församlingens kaplan pastor Sellroos under julhelgen i socknens gråstenskyrka. I ett bygdebrev daterat 29.12.1905 som publicerades i *Vestra Nyland* beskrev pastor Sellroos de ”fattigmansgudstjänster” på följande sätt:

Saknande stadsarbetarnas sammanhollning och ledning är den medellöse på landet hjälplöst underkastad de rådande ståndens förmynderskap och likväl i hans stilla sinne samma missnöje, färdigt att uppsäga med något passligt tillfälle. [...] Anseende tiden vara inne och missnöjet berättigadt föranstaltade undertecknad den 27 dennes en gudstjänst enkom för de medellösa, för att de skulle kunna församlade frambära sina bekymmer för Gud och genom denna sin församling wisa att de ingalunda äro likgiltiga om sina människorättigheter. I ett tal med den första församlingens i Jerusalem exempel till grund framlade undert. det rent skriftliga i yrkandet på allas lika berättigande till åtnjutande af det jordliga goda, angifwande såsom medel en ståndaktig och modig bekännelse af denna sanning, bön och sammanslutning. Kyrkan

444 ”Gif akt!”, 6.2.1906, VN.

445 Pastor Sellroos ska inte förväxlas med den tidigare nämnda kyrkoherde Selroos.

var fullbesatt som sällan, menige mannen synbarligen nöjd. Ingen diskussion förekom. Allt aflöpte stilla under bästa ordning.⁴⁴⁶

Sellroos talade om en allmän jordfördelning som snart skulle komma med de lantdagsreformer som var under arbete. Det här väckte upprörda känslor i synnerhet bland socknens jordägare. Efter Sellroos bygdebrev fylldes insändarspalterna i *Vestra Nyland* där skribenter som representerade de jordägande i Tenala fördömde pastorn ogrundade löften om allmän jordreform som han lovat åt socknens obesuttna befolkning. Men jorden var sådd för dylika löften om allmän jordreform, motsvarande rykten hade spridits i landskapet redan i samband med februarimaniestet 1899. Det var inte bara de jordägande samhällsskikten som kritiserade Sellroos, också upprörda socialister deltog i debatten och kritiserade pastorn som gav falska löften till jordproletariatet. Socialdemokraterna försökte få bukt på de lokala knutagitatorer som enligt partiet förvrängde partiets politiska program genom att ge löften till arbetarna som inte följde partiets politiska linje och målsättningar.⁴⁴⁷

”Vi äro människor äfwen med mänskliga känslor och mänskliga naturer, wi wilja äfwen hafwa mänsklig rätt” – Konfrontativ politik och spontana känslouttringar

Samtidigt som den obesuttna allmogebefolkningen i Tenala höll sina ”fattigmansgudstjänster” i socknens gamla gråstenskyrka, ockuperade bruksarbetarna missionsförsamlingens tempel i Billnäs. Lördagen den 18.12.1905 hade brukets svenskspråkiga konstitutionella sammankallat ett möte i templet för att diskutera lantdagsreformen. Brukets konstitutionella bestod i huvudsak av brukets kontorstjänstemän som var aktiva i den borgerliga

446 ”En fattigmansgudstjänst i Tenala” 29.12.1905, VN.

447 Matias Kaihovirta, ’En fattigmansgudstjänst i Tenala’, *Ta Plats. Lokalhistoria i Västnyland* nr.9. 2012, s. 41.

ungdomsföreningen, men i mötet deltog också bruksarbetarna Rudolf Malcholmsson, Gottfrid Forsberg och Victor Bonnevier. I mötet deltog även patron Hisinger.⁴⁴⁸

Då de konstitutionella skulle samlas i templet hade lokalen redan intagits av en ”till största delen finskatalande hop, som [...] åhörde det mest röda tal”, enligt *Vestra Nyland*. I predikstolen talade turvis två kringresande socialistiska agitatorer. Enligt de borgerliga dagstidningarna som skildrade händelserna på bruket levererades talen både på finska, av en ”hes, skrikig stämman af en kringresande kwinna”, och på svenska av en ”hr Nyman”. Kvinnan med den ”hesa och skrikiga stämman” förblir okänd men den sistnämnda torde ha varit FSA:s kringresande agitator Primus Nyman, som tillhörde förbundets unga radikala falang och som var en uttalad anarkist och som förespråkade revolutionära kampmedel för arbetarklassens frigörelse.⁴⁴⁹ *Vestra Nyland* rapporterade om händelseutvecklingen i templet:

Då de, som sammankallat det konstitutionella mötet försökte för publiken klargöra, att det pågående mötet och föredraget gjorde ett intrång i deras rättigheter och borde afbrytas samt konstitutionella sättas i tillfälle att öppna sin sammankomst, möttes det blott af wilda rop och fordringar på att fortsätta....[H]r Nyman, som i ett med lögner och osanna tillwitelser späckadt tal utfor emot herrarna och bruksförvaltningen, och warnade arbetarna för de konstitutionella och deras åsikter, som intet hade gemensamt med arbetarena, hwilka ställde sig solidariska med arbetarne i Ryssland och som skulle krossa all byråkrati, alla maktegende af hwad slag de wara må. Man uppmanade än en gång de icke konstitutionellt sinnade att aflägsna sig, på det att det utlysta sammanträdet skulle widtaga, men allt förgäfwes. Talaretribunen hade intagits af agitatorn Nyman och en ”röd” arbetare och från denna plats weko de icke. Mot dem som försökte klandra det oriktiga och olagliga

448 ”Ett konstitutionellt möte som ej blef af”, 19.12.1905, VN. ”Förhindradt konstitutionellt möte”, 18.12.1905, *Hbl*.

449 Bondestam & Helsing, s. 47. Nymans ideologiska ståndpunkt framgick under FSA:s första kongress 1906 då han höll ”ett tio-minuters anförande” om den ryska anarkismen som kampmetod.

i deras beteende höjdes hotfulla ”ulos” och ”alas”-rop och knutna händer hyttes här och där i salen.⁴⁵⁰

De konstitutionella blev enligt tidningsrapporteringen utkörda ur templet och inte ens patron Hisingers ”vädjan” till de röda arbetarna tycktes hjälpa – snarare möttes patronen med ”rop och hotelser” då han försökte utrymma lokalen och avblåsa mötet.⁴⁵¹

Händelsen väckte mycket uppmärksamhet inte bara lokalt utan även i andra svenskspråkiga dagstidningar i landet. I en ledarartikel i *Vestra Nyland* lade man skulden på det socialistiska partiet och deras utsända agitatorer som uppviglat bruksarbetarna i Billnäs. Rapporteringen från mötet visar att den borgerliga pressen i första hand menade att de finskspråkiga bruksarbetarna var de skyldiga, de hade ”med våld bemäktigade sig den en enskild person (skribenten avser patron Hisinger, förf.anm.) tillhöriga lokal, som upplåtits för mötet, och förhindrade dettas hållande”.⁴⁵² Resultatet av det ”röda mötet” i templet blev att man fem dagar senare 23.12.1905 grundade den första socialistiska arbetarföreningen i Billnäs som fick det tvåspråkiga namnet ”Pinjaisten Työväenyhdistys – Billnäs Arbetarförening” (PTY).⁴⁵³

Det ”röda” agitationsmötet i templet och grundandet av en socialistisk arbetarförening följde den nationella händelseutvecklingen. Löftena om rösträtt och sociala reformer hade skapat en euforisk yra som ledde till att arbetarföreningar uppstod som svampar efter regn runtom i landet.⁴⁵⁴ I Billnäs förknippade man rösträttskraven med upphävandet av det så kallade slavkontraktet, bruksarbetarnas förbud att grunda eller gå med i en arbetar- eller fackförening, som patron Hisinger påstods ha infört på bruket i samband med prästlönervisten. I en direkt uppmaning

450 ”Ett konstitutionellt möte som ej blef af”, 19.12.1905, VN.

451 ”Ett konstitutionellt möte som ej blef af”, 19.12.1905, VN.

452 ”Socialistisk terrorism” och ”Ett konstitutionellt möte som ej blef af”, 19.12.1905, VN.

453 Pöytäkirja 23.12.1905, Pöytäkirjoja 1905–1914, C Pöytäkirjat, Pinjaisten Työväenyhdistyksen arkisto, TYARK.

454 Suodenjoki 2010, s. 212–213.

i *Vestra Nyland* till bruksledningen krävde signaturen ”Åsna” att ”slavkontraktet” upphävdes:

Undertecknad finner det bra besynnerligt att se att ni ännu will försöka på allt möjligt sätt hålla edra arbetare som slafwar eller som något slags fångar. Ni kan naturligtwis inte numera direkt med piskan leda dem och hafwa dem att i allt fullfölja eder önskan men mera med åtgärder af annat slag försöka förmå dem att underkasta sig edra infall. Besynnerligt nog så kunde inte herrarna såwål här som andra ställen förutse att arbetarna skulle wara så förståndiga och tänka på sitt eget wål och egna fördelar när de önskade strejk utan trodde wi skulle wara nog dumma att endast förhjälpa eder till bättre frihet för att sedan så mycket mer kunna kufwa oss, men jag får låf att tacka för det, wi äro människor äfwen med mänskliga känslor och mänskliga naturer wi wilja äfwen hafwa mänsklig rätt.⁴⁵⁵

”Åsna” använde uttrycket ”wi äro människor äfwen med mänskliga känslor och mänskliga naturer” i vädjan till bruksledningen. Med det avsåg skribenten att grundandet av en arbetarförening var en universell mänsklig rättighet, patronen och bruksledningen saknade rätten att längre förtrycka och underkuva sina bruksarbetare och istället behandla dem som medmänniskor och medborgare. Vad ”mänskliga känslor” innebar i skribentens föreställningsvärld kan tolkas på olika sätt. Kravet på politiska rättigheter väckte starka känslor, men istället för att förneka känslorna var det mänskligt att visa dem. I den socialistiska diskursen hävdade man att i motsats till borgarens var arbetarens känslor äkta och sprungna ur deras allra innersta väsen. Arbetaren visade sin mänskliga natur genom att agera i enlighet med sina sanna och riktiga känslor som ansågs vara ett starkare vapen än någonting annat.⁴⁵⁶

455 ”Ärade principaler och arbetsgifware på Billnäs”, 19.12.1905, VN.

456 William Reddy, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions* (Cambridge University press 2001), s. 197–199, 207–210; Sewell, s. 248–250.

Egensinnigt uppträdande bland föreningsmedlemmarna

De inflyttade svenska smederna och de bruksarbetare som följde den konstitutionella linjen sammankallade 20.1.1906 ett möte i syfte att grunda en svenskspråkig arbetarförening på bruket. Grundandet av Billnäs svenska arbetarförening var en reaktion mot att man hade grundat en socialistisk arbetarförening, och inte ett uttryck för att man ansåg att det behövdes en svenskspråkig socialistisk arbetarförening på orten. Detta talar för att man till en början, i en tid när också bruksarbetarna uppfattades som jämlika medborgare, ville med Billnäs svenska arbetarförening upprätthålla förhandlingskontakten mellan bruksledningen och bruksarbetarna som ett alternativ till socialisternas konfrontativa linje. Därför grundades Billnäs svenska arbetarförening (BSAF) på konstitutionell grund och leddes av den inflyttade svenska smeden Rudolf Malcholsonsson som varit närvarande på det konstitutionella mötet som socialisterna hade förhindrat.⁴⁵⁷ Men inom föreningen skedde det ett snabbt maktskifte då socialistiskt inriktade bruksarbetare tog över styrelsen och ordförandeposten och de mer eller mindre tvingade de konstitutionellt sinnade att överge BSAF.

Maktskiftet ägde rum på ett extra möte som hölls 24.2.1906 i gamla missionshemmet. På mötet varnade ordförande Malcholsonsson föreningens medlemmar:

att intet sätta tro till all agitation och lögner som utspreddes inom föreningen såväl ifrån den finska som den svenska afdelningen, och uppmanade alla till enighet och på så sätt kunde föreningen uppnå ett godt resultat.⁴⁵⁸

457 ”Protokoll fört vid möte af personer intresserade för bildandet af en svenskspråkig arbetarförening hållet i Billnäs folkskola den 20 Januari 1906”, Ca:1 Protokollbok 1906–1912, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv, Lokalar-kivet ”Arresten” i Karis.

458 Mötesprotokoll 24.2.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

Med detta avsåg ordföranden det rykte som spreds bland föreningsmedlemmarna om att styrelsen i BSAF var lojala marionetter till bruksledningen. På mötet krävde medlemmarna att konstitutionalisterna i föreningen skulle uteslutas, något som väckte en livlig debatt mellan styrelsen och enskilda föreningsmedlemmar. De svenska smederna Gottfrid Forsberg (en annan konstitutionalist) och Rudolf Malchholmsson hamnade i försvarsposition och på mötet krävde Axel Lindström att Malchholmsson skulle avgå från ordförandeposten. Lindströms krav noterades i protokollet trots att ordförande konstaterade att ”eftersom [Lindström] ej ansågs fullt normal för tillfället beslöts ej fästa något afseende vid Lindströms ord”. Möjligtvis hade Lindström uppträtt i berusat tillstånd.⁴⁵⁹ BSAF blev inte den konstitutionella arbetarförening som en del bruksarbetare hade önskat utifrån förhoppningen om att upprätthålla en fortsatt god förhandlingskontakt med bruksledningen under det kaotiska skedet efter storstrejken.

Ett problem inom föreningen var att upprätthålla ordningen under mötena och lägga band på egensinnet hos bruksarbetarna. Att medlemmarna svor eller inte höll sig till saken när de bad om ordet var sådant som styrelsen fick upplysa medlemmarna om att det inte hörde till god föreningskultur. För det andra kritiserades medlemmar som anlände berusade till mötet eller tog rökpauser under pågående mötesförhandlingar. Styrelsen uppmanade särskilt medlemmarna:

att inga druckna personer skulle bevista mötena, och att personer som bevisar mötena noga bör följa med mötets förhandlingarna och på inga villkor gå ut och sitta på verandan så länge mötet pågår.⁴⁶⁰

Medan revolutionsyran ännu våren 1906 höll grepp om bruksamhället flockades till arbetarföreningarnas möten nyfikna åhörare som var det som i dag skulle kallas ”hang-arounds”, bruksarbetare som gick med för att träffa andra bruksarbetare eller för

459 Mötesprotokoll 24.2.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

460 Mötesprotokoll 8.4.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

att ta del av det spektakel som mötena ansågs vara, till exempel när en socialistisk agitator kom till bruket för att tala till brukarbetarna. De äldsta mötesprotokollen som berättar om arbetarförningarnas verksamhet vittnar om hur mötesdeltagarna tillrättas och det berättar en del om den egensinniga mentalitet och det odisciplinerade uppträdandet som förekom på arbetarförningarnas möten.

Anonyma insändare i arbetarpressen i vilka skribenterna kritiserade styrelsen eller förtroendevalda inom arbetarförningarna var också ett uttryck för egensinnigt agerande. Exempelvis signaturen ”Gråskägg” kritiserade i sin insändare i *Arbetaren* både de konstitutionella och enskilda personer i den svenska arbetarförningen för att de inte kunde betraktas som ”riktiga socialdemokrater” när de enligt denne gick herrarnas ärenden:

Bibliotekarien sedan, hvad är då han för något? Ingalunda socialist. För 3:ne veckor sedan var här en herr Ahlgren från H:fors som höll konstitutionella föredrag och då ordföranden frågade hvad vi tyckte om föredraget, om vi godkände herr Ahlgrens föredrag, ja då steg nämde person upp och sade att föredraget var godt. Är det en socialist? Skulle flera gärna vilja veta. Ja, det finnes nog fina socialister i vår förening till exempelvis en i ”härderiet” yttrade engång. ”Skulle man inte kunna höra både till konstitutionella samt till socialdemokratiska partien”, samma person uppsteg äfven på ett konstitutionellt möte och prisade en af brukets herrar och höjde för honom ett tre faldigt lefve för hans godhet mot sina arbetare och dock har samme herre på det strängaste förbjudt sina arbetare att ingå i någon förening där ej han kunde få vara med.

Undertecknad tycker att nu, när det konstitutionella partiet ser att de ej vidare kunna uträtta för att få vår förening och bilda en egen förening när de ändå så gärna vilja arbeta tillsammans med herrarna.⁴⁶¹

461 ”Billnäs-bref”, 17.3.1906, *Arbetaren*.

”Gråskägg” ställde sig också kritisk till att BSAF:s ordförande hade valt att avgå när det ”oriktigt” (enligt ”Gråskägg”) påstods att han gick de konstitutionellas och därmed ”herrarnas” ärenden. Här vände sig ”Gråskägg” mot skvaller och falsk ryktesspridning som enligt signaturen inte hörde till gott socialdemokratiskt upp-trädande:

På grund af en del utkommande rykten och ”knutagitationer” att ordföranden skulle vara konstitutionell afgick han från sin befattning hvilket ryckte dock i det hela taget saknade all grund hälsat som han till alla delar visat sig vara icke så litet socialist kanhända mera än någon af hans antagonister utan få vi mera skriva det på afundsjukans konto ty nämnda farsot har här funnit kraftig jordmån hos de gamla infödingarna på Billnäs, det vore bra att få något slags medicin för nämnda farsot men både läkare och apotek äro så långt aflägsna.⁴⁶²

Signaturen ”Gråskägg” var tydligen inte samma person som arbetarföreningens officiella korrespondent som skrev mötesreferat till den svenskspråkiga socialistiska tidningen *Arbetaren*. Föreningen tog bestämt avstånd från de kritiska och rent av personliga angrepp som signaturen ”Gråskägg” ägnade sig åt i sina ”Billnäs-bref”. Efter några insändare av ”Gråskägg” beslutade föreningens styrelse att sända in en skriftlig protest som publicerades i *Arbetaren* för att offentligt dementera ”Gråskäggs” skrivelser om BSAF:s styrelse:

[B]revskrivaren hade skällt ut BSAF för att de inte utträttade någonting med sin verksamhet och att de ämnen som lyfts fram på diskussionsmöten var ”idellögn”. Styrelsen vidtog en skarp protest mot detta brev och kom till slutsatsen att skribenten antagligen inte var en föreningens medlem utan någon som ville sprida lögn och göra föreningen illa.⁴⁶³

462 Ibid.

463 Styrelsens mötesprotokoll 4.12.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

”Gråskägg” hade tidigare väckt uppmärksamhet i ett av sina brev med ett personligt angrepp på en förman i brukets verkstäder. Syftet med påhoppet var antagligen att – som han skrev – väcka munterhet bland föreningens medlemmar och förnedra och driva med ”herrarna” på bruket:

På samma gång jag skrifver vill jag äfven nämna några ord om vår målarmästare, han hör ej till arbetareföreningen men tyckes vara sträng socialist, åtminstone i det fallet att han vill dela jämt med sin nästa, icke ägodelar, utan hustru.⁴⁶⁴

De egensinniga skribenterna, som arbetarrörelsen ansåg besvärliga, tog sig friheten att skriva, agitera, tolka och sprida allehanda rykten som fanns bland bruksarbetarna. De gav med andra ord uttryck för en bråkig arbetarkultur som inte passade det skötsamma ideal som den socialdemokratiska arbetarrörelsen och dess aktivister förespråkade. Inom arbetarrörelsen insåg man att problematiska individer som inte kunde uppträda skötligt eller på ett värdigt sätt, undergrävde arbetarnas möjligheter till att delta i det politiska beslutsfattandet tillsammans med de borgerliga.⁴⁶⁵ När arbetarföreningarna uppstod på bruket måste föreningarnas politik framstå som trovärdig: de politiskt organiserade bruksarbetarna måste visa sin förmåga att kunna delta i det politiska beslutsfattandet som respektabla medborgare medan arbetarföreningarnas styrelse inte kunde riskera att bli beskylld från de egna medlemmarna för att ha blivit ”förborgerligade” och att de gick ”herrarnas” ärenden.

464 ”Billnäs-bref” 28.4.1906, *Arbetaren*.

465 Suodenjoki 2010, s. 304–306.

Arbetsföreningarnas fraternalism

Angående frågan om strejkkommitténs splittring, beslutade man att välja en ny strejkkommitté och endast män.⁴⁶⁶

Förslag väcktes om att invälja en festbestyrelse och beslöts att agitera på fruntimmerna att infinna sig till mötena ock att få dem att inskrifva sig i föreningen, ock sedan invälja en festkomite.⁴⁶⁷

När man grundade arbetsföreningar i Billnäs var det i huvudsak manliga bruksarbetare som var synliga i verksamheten. Men efter en tid blev också kvinnor aktiva i föreningarna och deltog i möten tillsammans med männen och kvinnor kunde väljas till förtroendeuppdrag inom arbetsföreningarna. Arbetsföreningarna drev också frågor som gällde de kvinnliga bruksarbetarna, man förespråkade förbättringar i kvinnornas vardagsförhållanden på bruket. Men det som det är skäl att understryka är att kvinnor och män behandlades olika och att arbets- och fackföreningarna hade en politisk agenda som upprätthöll en mycket strikt patriarkal syn på hem, hushåll och familj. Arbets- och fackföreningarnas politik utgick från de manliga stationära och familjeförsörjande bruksarbetarnas intressen. De två inledande citaten, tagna från både den finsk- och svenskspråkiga arbetsföreningarnas mötesprotokoll, berättar om tidens syn på genus och hur den kom till uttryck i arbetsföreningarna.

I januari 1906 försökte den finskspråkiga arbetsföreningen ordna nya demonstrationsmöten på bruket för att samla samtliga bruksarbetare till kamp för rösträtten. Som det framgick tidigare i kapitlet delade sig bruksarbetarna mellan socialister och konstitutionalister i frågan om rösträtt. De finskspråkiga socialisterna på bruket önskade grunda en ny strejkkommitté bland bruksarbetarna för att ta upp kampen mot konstitutionalisterna och för att driva rösträttsfrågan i den riktning som socialdemokraterna

466 Mötesprotokoll 4.2.1906, Pöytäkirjat 1905–1914. Originalen på finska övers. av M.K: ”Kysymykseen lakkokomitean hajannaisuudeen nähden, päätettiin että valitaan uusi lakkokomitea ja ainoastaan miehiä.”

467 Mötesprotokoll 3.2.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

på nationell nivå hade utstakat. Man ville samla klassmedvetna bruksarbetare till den nya strejkkommittén och bli kvitt dem som man ansåg splittra bruksarbetarnas strejkfront. Förutom de konstitutionella skulle också kvinnor, enligt citatet ovan, uteslutas.⁴⁶⁸

När det gällde den politiska kampen verkar det som om en stark kedja av bröder var att föredra för att kunna driva igenom de frågor som gällde arbetarklassens framtid.⁴⁶⁹ Retoriken och symbolerna som de nygrundade arbetarföreningarna hämtade till bruket var inspirerade av den internationella arbetarrörelsens semiotik. De redan klassiska slagorden från den franska revolutionen – frihet, jämlikhet och broderskap – sydde man på BSAF:s röda fana med en bild av två manliga händer som höll varandra. Bilden var alltså fraternalismens, det internationella broderskapets, symbol. Fanan bar man för första gången i arbetarföreningarnas gemensamma 1:a maj demonstration 1906.⁴⁷⁰

I synnerhet fraternalismen – med sitt ursprung i den franska revolutionen – kom enligt historikern Anna Clark att beteckna det allmänmänniska i den socialistiska arbetarrörelsens politik. Fraternalismen blev motbilden till den gamla paternalistiska ordningen i samhället, det internationella broderskapet som stod mot fadersväldet: "[t]he image of men bonding together as brothers in fraternity connoted equality, rather than the hierarchical society connoted by paternity."⁴⁷¹ Fraternalismen var ett medvetet val hos de politiskt organiserade bruksarbetarna i Billnäs.

468 Mötesprotokoll 3.2.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912; Mötesprotokoll 4.2.1906, Pöytäkirjat 1905–1914.

469 Uttrycket "broderkedja" används av: Göran Salmonsson, *Den förståndiga viljan. Svenska Järn- och metallarbetareförbundet 1888–1902* (Uppsala 1998), s. 95. Salmonsson beskriver hur svenska järn- och metallarbetarförbundet skapade bilden av metallarbetaren som en man och hur kvinnor inkluderades till en maskulin facklig politik med ett maskulint klassperspektiv.

470 Mötesprotokoll 26.4.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

471 Anna Clark, 'The Rhetoric of Masculine Citizenship: concepts and representations in modern western political culture', *Representing Masculinity. Male Citizenship in Modern Western Culture*, ed. Stefan Dudink, Karen Hagemann & Anna Clark (Oxford: Palgrave MacMillan 2007), s. 4.

Den finländska historikern Pirjo Kaihovaara skriver om de röda fanornas symbolik, hon menar att de valda slagorden på fanan, som inte sällan hade internationella förebilder, varierade från ort till ort och utgick från det budskap ortens organiserade arbetare ville föra fram i den lokala maktkampen.⁴⁷² Fraternalismen passade bra in i ett arbetarkollektiv med starka manliga homosociala sammanslutningar bland bruksarbetarna och blev en motvikt till bruksledningens paternalism. Arbetarföreningarnas fraternalism var ett uttryck för det glökala i arbetarrörelsen; den lokala maktkampen mot bruksledningen kunde anknytas till den internationella arbetarrörelsens världsomspännande broderskap som skapade band mellan arbetare från land till land.

Fraternalismen i arbetarföreningarna exkluderade inte kvinnorna ur verksamheten. Men kvinnorna inkluderades på de manliga bruksarbetarnas villkor. Kvinnans plats i arbetarföreningen framgår i det andra citatet i början av detta underkapitel. Festbestyrelsen och sedermera arbetarföreningarnas underavdelningar, exempelvis sy-avdelningen eller de särskilda kvinnoavdelningarna, var de sektioner i arbetarföreningen som var avsedda för kvinnorna i arbetarföreningen. När män diskuterade aktuella politiska spörsmål, ordnade kvinnorna med festbuffeten vilket motsvarade tidens synsätt på mäns och kvinnors olika uppgifter i vardagen. Samtidigt skulle arbetarföreningen utgöra ett slags miniatyr av det framtida socialistiska idealsamhället.⁴⁷³ Arbetarföreningen skulle vara ett andra hem för bruksarbetarna och med den metaforen gav arbetarföreningen uttryck för den

472 Pirjo Kaihovaara, 'Liput liehumaan 1905 – Mutta mistä symbolit?', *Äänekäs kansa, Väki voimakas* 8, (toim.) Pauli Kettunen, Raimo Parikka, Anu Suoranta (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1996), s. 14–18; Pirjo Kaihovaara & Katri Kaunisto, 'Den finländska arbetarrörelsens fankultur – en blandning av inhemska och utländska traditioner', *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*. Papers on labour history VI, (red.) Pauli Kettunen (Tammerfors: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002), s. 177–178, 186–187.

473 Mötesprotokoll 3.2.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

Billnäs svenska arbetarförenings fana togs i användning 1:a maj 1906. Fanan beslagtogs efter inbördeskriget 1918 av den lokala skyddskåren och fördes till brukets trädgårdsskola där den sedermera försvann. En ny fana, med samma motiv som i den gamla, skaffade arbetarföreningen tio år efter inbördeskriget. Under Lappoåren i början av 1930-talet rådde fanförbud på bruket och i stationssamhället, vilket innebar att den lokala arbetarrörelsen inte fick bära sina fanor under 1:a maj demonstrationerna eller under andra offentliga tillställningar. Källa: Folkets hus "Rientola" i Karis.

socialistiska bilden av det ideala arbetarhemmet där kvinnor och män arbetade tillsammans men i olika uppgifter.⁴⁷⁴

Det stora potatisbråket 1917–1918

Vidhållas måste förvisso, att det väpnade våldet är ett från socialdemokratisk synpunkt sett tillåtligt kampmedel.⁴⁷⁵

Det gällde att stå på sin vakt och taga vara på folkets rättigheter, att vara organiserad och förberedd på eventuella angrepp och försök till förtryck utifrån.⁴⁷⁶

Efter novemberstrejken 1917, det vill säga den generalstrejk i Finland som iscensattes av LO (SAJ) i samband med bolsjevikernas statskupp i Petrograd, tillspetsades de redan mycket spända samhällsförhållandena i Finland. Samtidigt som den socialdemokratiska partiledningen förhöll sig ambivalent till den revolutionära utvecklingen i landet mobiliserades fackligt organiserade arbetare till de röda ordningsgarderna. Det första citatet i inledningen till detta underkapitel var en uppmaning från FSA:s styrelse till arbetarföreningarna att grunda röda garden. Med vapen skulle arbetarna göra sig fria. Självständighetsförklaringen var inledningen till kampen om statsmakten, drygt en och en halv månad senare var inbördeskriget ett faktum.⁴⁷⁷

Det första citatet ingår i en artikel i tidningen *Arbetet* där FSA:s förbundsstyrelse understödde den väpnade kampen och uppmanade de organiserade och klassmedvetna arbetarna att agera

474 Markkola 1994, s. 189.

475 ”Till Finlands Svenska Arbetarförbunds lokalföreningar” 5.12.1917, *Arbetet*.

476 ”Medborgarmöte i Karis och Billnäs” 3.4.1917, VN.

477 Marja-Leena Salkola, ”Työväenkaartit ja vallankumouksellisuus 1917; *Kansa liikkeessä*, (toim.) Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (Helsinki: Kirjayhtymä 1987), s. 262–266; Alapuro 1988, s. 167–176.

disciplinerat och inte göra sig skyldiga till förbrytelser. ”Vapen [som] missbrukas av enskilda för ändamål” som gagnade ”enskilt hämndbegär eller enskild vinningslystnad” var en sådan förbrytelse som varje socialdemokratisk arbetare skulle undvika. Uppmaningen att ”beträda massaktionens väg” var de organiserade och klassmedvetna arbetarnas rätt att ta till vapen för att vägleda arbetarklassen i kampen för sin frihet.⁴⁷⁸ Med andra ord legitimerades bruket av politiskt våld. Hur det tolkades och tillämpades i praktiken av de lokala arbetarorganisationerna varierade och ska undersökas närmare utifrån förhållandena i Billnäs under revolutionsåret 1917–1918. Vilka var bruksarbetarnas motiv att grunda det röda gardet i brukssamhället och vilka former antog bruksarbetarnas deltagande i revolutionen 1917–1918?

Revolutionen och inbördeskriget 1917–1918 har behandlats i tidigare forskning – också i den lokalhistoriska forskningen om arbetarrörelsen och inbördeskriget i Västnyland.⁴⁷⁹ Händelseutvecklingen har granskats ur ett strukturellt perspektiv som betonar konflikten utifrån den maktkamp som ägde rum på nationell nivå mellan de röda och de vita. Revolutionen och inbördeskriget kan också förstås som ett inslag i ett större övernationellt sammanhang; livsmedelsupplopp förekom på olika håll i det krigsdrabbade Europa år 1917 och revolutionsrynan som började i Ryssland spred sig till flera europeiska länder. Inbördeskriget som utbröt i Finland vintern 1918 var en del av det pågående världskriget – förutom finländare deltog även personer av andra nationaliteter i kriget i Finland, och såväl Ryssland som Tyskland och Sverige var mer eller mindre och medverkade i inbördeskrigets händelseutveckling.⁴⁸⁰

I det följande avser jag undersöka 1917–1918 års händelser ur ett mikrohistoriskt perspektiv, jag följer revolutionsårets händelser på den lokala nivån och tolkar bruksarbetarnas politiska agerande under revolutionsåret utifrån det moralekonomiska per-

478 ”Till Finlands Svenska Arbetarförbunds lokalföreningar”.

479 Bondestam & Helsing 1979; Helsing 1986; Lindholm 2005; Lindholm 2007.

480 Pertti Haapala, ’Sota ja sen nimet’, *Sisällissodan pikkujättiläinen*, (toim.) Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 14–17.

spektivet; det kan fungera som en fruktbar analytisk ingång för att förstå hur de stationära manliga bruksarbetarna tänkte och agerade under revolutionsåret 1917 och för att förstå deras motiv till att delta på den röda sidan i inbördeskriget 1918. Bruksarbetarna tog tillfället i akt för att driva igenom sina politiska krav när kejsarmakten brakade samman och när det saknades ett legitimt våldsmonopol i det finländska samhället.

Första världskriget påverkade livets gång i Billnäs och 1917–1918 års händelser måste förstås utgående från de förändringar som skedde på bruket till följd av att moderlandet Ryssland förklarade Tyskland krig i augusti 1914. Läget på bruket åren 1914–1917 påminde om förhållandena i samband med rysk-japanska kriget drygt tio år tidigare, produktionen på bruket inriktades helt på att leverera krigsmaterial till den ryska armén och uppsvinget i produktionen innebar att ny arbetskraft värvades till bruket. Före världskrigets utbrott arbetade 489 personer på bruket, år 1915 utgjorde arbetsstyrkan 1072 personer. Året därpå minskade arbetsstyrkan till 919 personer och år 1917 hade bruket 613 anställda. Dessa siffror var dock exceptionellt höga för Billnäs Bruk AB – aldrig tidigare eller senare hade bruket så många anställda.⁴⁸¹ Den arbetskraft som värvades till bruket kom från grannsocknarna och grannbruken Åminnefors och Fiskars. Också inflyttning från de större städerna Helsingfors, Åbo och Viborg förekom under krigsåren. Språkförhållandena förändrades i viss mån. Brukets tvåspråkighet stärktes, de finskspråkiga utgjorde drygt 25 % av befolkningen.

Samtidigt som kriget inte direkt drabbade Finland och tack vare att Rysslands krigsföring gav nya inkomstmöjligheter, måste den finländska samhällsekonomin anpassas sig till krigsförhållanden. Trots att landet före vintern 1918 undgick regelrätta krigshandlingar började befolkningen rätt så snart efter krigsutbrottet 1914 känna av kriget med livsmedelsransonering, stegrande inflation – särskilt 1916–1917 blev livsmedels- och materialbristen allt-

481 Tegengren 1949, s. 330.

mera akut.⁴⁸² Bruksarbetarna gjorde fortsättningsvis sina dagliga inköp av livsmedel i andelshandeln eller på brukets livsmedelsbutik och mjölk- och brödbutik. Torghandeln på bruket fortsatte fram till inbördeskrigets utbrott. För det växande antalet unga manliga ogifta bruksarbetare startade bruket ett kosthåll som dagligen delade ut en varm måltid för att råda bot på matbristen bland bruksarbetarna. Förutom de officiella vägarna utnyttjade man antagligen också den svarta börsen. Det ryktades, särskilt bland bruksarbetarna när tiderna blev kärva, att det fanns så kallade jobbare, livsmedelsspekulanter, i den kommunala livsmedelsnämnden som tillsammans med traktens jordbrukare sålde undangömda överskottslager av spannmål och potatis på den svarta börsen och manipulerade såväl livsmedelspriserna och utbudet på livsmedel.⁴⁸³

Tabell 6. Medlemsantal i arbetar- och fackföreningar i Billnäs åren 1906–1917.

Förening	1906	1908	1910	1912	1914	1915	1916	1917
PTY	112	58	23	12	..	21	79	..
BSAF	101	30	29	18	37	109	246	340
BMF	0	74	..	47	79	82	200	248
BTF	0	0	23	59	86	102	102	..
Sjukk.	290	277	291	334	331	290

Förkortningar: PTY=Pinjaisten Työväenyhdistys (Billnäs finska arbetarförening), BSAF=Billnäs svenska arbetarförening, BMF=Billnäs Metallarbetarfackavdelning, BTF=Billnäs Träarbetarnas fackavdelning, Sjukk.=Billnäs arbetares sjukkasse. Källa: Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs arbetares sjukkasse 1888–1921, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet; Koivisto (2007), s. 53.

482 Haapala 1994, s. 155–156, 162–164.

483 10.11.1917, *Arbetet*; KÖ 4 S:2.

Under världskriget skärptes censuren, de ryska gendarmernas antal utökades och soldater stationerades runtom i landet. Förenings- och mötesfriheten begränsades.⁴⁸⁴ I Billnäs höll både den svensk- och finskspråkiga arbetarföreningen regelbundna möten under kriget, även om medlemsantalet till en början var lågt och intresset för föreningsverksamhet var tidvis obefintligt.

Då februarirevolutionen utbröt 1917 upphävdes många av de restriktioner och förbud som hade införts i samband med krigsutbrottet 1914. Frihetsyran hjälpte till att väcka den lokala arbetar- och fackföreningsrörelsen till nytt liv. Åter hölls det ofta möten och återigen fylldes möteslokalerna med mötesdeltagare. Tillströmningen av nya medlemmar till arbetar- och fackföreningarna på bruket var lavinartad och det hölls ofta agitationstillfällen med föreningarnas egna ledare eller av inbjudna talare.

Av särskilt viktig betydelse för den lokala arbetarrörelsens verksamhet var invigningen av folkets hus ”Rientola” i Karis år 1917. Arbetarföreningarna hade planerat att bygga en egen möteslokal sedan starten 1905–1906. Men dels hade byggnadsplanerna skjutits upp p.g.a. det tidvis passiva mötesdeltagandet och den insomnade föreningsverksamheten före världskriget, dels fanns det åsikter inom såväl den svensk- som den finskspråkiga arbetarföreningen om att ett gemensamt folkets hus kunde skapa meningsskillnader mellan föreningarna (också de svensk- och finskspråkiga arbetarföreningarna i Karis samt fackföreningarna på orten deltog i förhandlingarna om att bygga ett gemensamt folkets hus). Att bygga folkets hus i Pojo var uteslutet p.g.a. bruks- och godsägarnas motvilja att sälja en tomt till arbetarrörelsen för detta ändamål.⁴⁸⁵

Men när medlemsantalet i den lokala arbetarrörelsen år 1916 återhämtade sig efter de föregående årens svacka fattade man beslutet att bygga folkets hus i Karis stationssamhälle invid gatan (sedermera Köpmansgatan) som gick från stationen genom centrum till Billnäs. ”Rientola” invigdes vid ett synnerligen lämp-

484 Haapala 1994, s. 155.

485 Mötesprotokoll 9.12.1906, Ca:1 Protokollbok 1906–1912.

ligt tillfälle, i samband med massdemonstrationen 30.3.1917 som ordnades till minne av februarirevolutionens offer och den nyvunna friheten i Finland och Ryssland marscherade hundratals personer från Billnäs till det nya folkets hus i Karis under ledning av arbetarföreningarnas röda banér och i takterna till brukets hornorkester som bl.a. spelade *Marseljäsen*, *Socialisternas marsch* och *Internationalen*.⁴⁸⁶

Ur språkligt hänseende skedde en intressant vändning 1916 när metallarbetarnas och träarbetarnas fackavdelningar anslöt sig som underavdelningar till Billnäs Svenska Arbetarförening. Brukets fackavdelningar leddes av inflyttade, till största del finskspråkiga arbetare, som hade lärt sig tala svenska under sin tid i Billnäs. Bland dem kan nämnas bröderna smederna Yrjö- och Adolf Blom, maskinsnickaren Alexander Itkonen, metallarbetaren Artturi Kanerva och plåtslagaren Iivari Torvinen. Bröderna Blom blev aktiva i den svenskspråkiga arbetarföreningen och Adolf Blom ställde upp som kandidat i lantdagsvalet hösten 1917. Också Itkonen hörde till de aktiva inflyttade finskspråkiga som verkade i BSAF. Kanerva och Torvinen var däremot medlemmar i den finskspråkiga arbetarföreningen. BSAF och fackavdelningarna stärktes också av flera inflyttade svenskspråkiga: till dem kan räknas Karl Fagerlund som blev ledande socialdemokratisk kommunalpolitiker i Pojo fram till sin död 1956 och under sina sista levnadsår finlandssvenska folktingets vice-talman, och snickaren Theodor Wennström som år 1917 anställdes av FSA som förbundssekreterare och kringresande agitator. Wennström skrev ofta i tidningen *Arbetet* under signaturen Th-W. Under inbördeskriget agerade Wennström som ombud för *Arbetet* i Nyland, hans roll som ledare för de röda tvingade honom att fly undan de vita till Ryssland efter nederlaget i kriget. Både Fagerlund och Wennström kom från statarförhållanden i grannsocknen Tenala, som unga vuxna hade de sökt arbete på det nära belägna Billnäs bruk.⁴⁸⁷

486 3.4.1917, VN.

487 Mötesprotokoll 4.3.1917, 3.4.1917, 17.4.1917, 17.6.1917, Ca:3 Protokollbok 1916–1934, C Protokoll, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv,

Bild 13: 1:a maj demonstration i Billnäs 1917. Demonстранterna har passerat bostadskasernen Berghäll och är på väg in i Egnahem. Demonstrationståget gick till Folkets hus "Rientola" i Karis. Källa: Fiskars Museums bildsamling.

Beklagligtvis har Billnäs finska arbetarförenings protokoll och annat arkivmaterial från tiden efter 1914 gått förlorat. Men den väsentliga skillnaden till den svenskspråkiga arbetarföreningen, förutom språket, var den finskspråkiga arbetarförenings radikalarare hållning och konfrontativa förhållningssätt till bruksledningen. Möjligtvis förklarar det här fackavdelningarnas sammanslagning med BSAF, den svenskspråkiga arbetarförenings moderata hållning och dess etablerade förhandlingskontakt med bruksledningen gjorde det lättare att föra fram de fackligt organi-

Lokalarkivet "Arresten" i Karis; "Så levde småfolk fordomsdags. Karl Fagerlund i Billnäs berättar" 3.4.1957, *Svenska Demokraten*; Bondestam (1968), s. 230, 242, 306, 356; Engman (2004), s. 489, 502–503, 509: Om Wennströms roll i bruksarbetarnas politiska agerande efter inbördeskriget i följande kapitel.

serade bruksarbetarnas intressen. Å andra sidan radikaliserades fackavdelningarna under revolutionsåret 1917 genom den stora medlemstillströmningen 1916–1917. BSAF och fackavdelningarnas styrelse ställde sig ambivalent till den nya medlemstillströmningen: det uppfattades som positivt att nya medlemmar deltog i verksamheten och gav den lokala arbetarrörelsen en imponerande styrka samtidigt som de nya medlemmarna inte sällan bestod av den tillfälliga och mobila arbetskraften och särskilt i fackavdelningarna av yngre ogifta män vars uppträdande inte alltid motsvarade det som förväntades av en disciplinerad och fackligt organiserad arbetarklass uppträdande.⁴⁸⁸

*Hotfulla krafter som nästlat sig in i bruksgemenskapen:
kortspelande unga män, system Taylor och kvinnor som
förvärvsarbetare*

När den ryska provisoriska regeringen under Alexander Kerenskij tog över efter att kejsaren tvingats abdikera fortsatte Ryssland kriget mot centralmakterna. Kriget höll igång produktionen på bruket. Men livsmedelssituationen blev alltjämt svårare 1917 och resulterade i att livsmedelsupplopp och strejker förekom i Finland och det övriga Norden, vilket skapade en revolutionär stämning i dessa länder. Livsmedelssituationen försämrades också i Karis och Billnäs och det förekom alltjämt rapporter om upproriskhet och strejker i Västnyland som tillspetsade de sociala motsättningarna i landskapet.⁴⁸⁹

Demonstrationståget 30.3.1917 till det nybyggda folkets hus hade ännu skett i samförståndets tecken, såväl socialister och borgerliga kunde tillsammans visa glädje över den ryska kejsarmaktens sammanbrott. Men de borgerliga i Pojo utnyttjade också den återinförda förenings- och mötesfriheten till att mobilisera

488 Lindholm 2007, s. 20–21.

489 Alapuro 1988, s. 153–167; Carl-Göran Andrae, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons 1998); Lindholm 2007, s. 20–40.

socknens borgerligt sinnade personer för att mötas och diskutera de snabba förändringar i samhället som ägde rum i Finland. I tidningen *Vestra Nyland* kungjorde magistern och folkhögskolläraren Ossian Granit att man i Pojo avsåg att grunda en partiavdelning under Svenska folkpartiet och att man ”mangrant” skulle samlas i Högåsa samlingslokal kyrkbyn den 22.4.1917.⁴⁹⁰ Det som sedan ägde rum var den första allvarliga konfrontationen mellan den lokala arbetarrörelsen och kommunens borgerliga. Innan de borgerliga hunnit ta plats i möteslokalen hade kommunens politiskt organiserade arbetare, som utgjorde 80 till antalet, under ledning av Pojo socialdemokratiska kommunalorganisation intagit Högåsa för att hålla ett eget möte med syftet att grunda en socialdemokratisk arbetarförening i kyrkbyn. Trots ihärdiga protester från de borgerliga och tillkallandet av länsman lämnade inte ockupanterna Högåsa och de borgerliga tvingades snopet avblåsa det planerade mötet och tills vidare uppskjuta grundandet av en borgerlig partiavdelning i Pojo.⁴⁹¹

Bruksarbetarnas politiska repertoar år 1917 har många likheter med händelserna 1905–1906. Den lokala arbetarrörelsen, som varit aktiv på orten i över tio år, hade 1917 en beredskap att ta över makten i kommunen och att förhindra eventuell kontrarevolutionär aktivitet från de borgerligas sida. Till arbetarrörelsens politiska repertoar hörde olika former av politiskt agerande, alltifrån demonstrationer, strejker och husockupationer till mobilisering till val, föreningsmöten och skrivandet av politiska krav som riktades till de borgerliga beslutsfattarna i kommunen.

Sommaren 1917 kritiserade signaturen ”Kasper”, BSAF:s korrespondent i tidningen *Arbetet*, bruksledningen i Billnäs. Sin kritik riktade skribenten mot bruksledningen som tagit i bruk det han kallade ”System Taylor” med vilket ”Kasper” avsåg främst det förkastliga ackordlönesystemet som pressade ner lönerna och ökade konkurrensen om arbetstillfällen på bruket. ”Kasper” menade att till följd av ”System Taylors” införande hade bruket

490 21.4.1917, VN.

491 Lindholm 2007, s. 18–20.

hellre anställt kvinnor och barn än manliga familjefäder som blivit arbetslösa.⁴⁹² Retoriken i arbetarföreningens insändare om de sociala förhållandena på bruket var klasskampspräglad men samtidigt var det den lokala arbetararistokratins hotade privilegier som man ville försvara.

I arbetarföreningen diskuterade man problemet med de unga män som spelade kort på helgdagarna. Särskilt förtäringen av rusdrycker i samband med kortspelet var en nagel i ögat eftersom den t.o.m. uppfattades ha stört den allmänna ordningen. Kortspelarna uppgavs vid upprepade tillfällen ha stört gudstjänsten i kyrkan och hotat gudstjänstbesökarna på kyrkbacken. Pojo socialdemokratiska kommunalorganisation fattade beslut om att få ett slut på de unga manliga arbetarnas huliganism och sände ett brev till metallfackavdelningarna i Billnäs och Fiskars där de uppmanade styrelsen att hålla de unga männen i deras avdelningar i schack.⁴⁹³ Problemet med de unga männens kortspel och huliganism kan förstås utifrån frågan om den lagliga ordningens upprätthållande: på annat håll i Finland hade de borgerliga grundat skyddskårsavdelningar för att försvara lokalsamhället mot huliganer, och de politiskt organiserade arbetarna fruktade att de borgerliga skyddskårerna kunde användas mot arbetarrörelsen.⁴⁹⁴ Samtidigt skedde det en gränsdragning mellan den arbetararistokrati som stod i ledningen för den lokala arbetarrörelsen och de unga männen och kvinnorna som inte sällan utgjordes av inflyttade och mobila arbetare som utgjorde ett hot mot den förra gruppen av bruksarbetare. Som Stefan Nyzell poängterar kan identitetsmarkörer i samband med sociala konflikter handla om tolkningsföretråde, kollektiva aktörer (t.ex. arbetarrörelsen) kunde använda sin kulturella makt i lokalsamhället för att försöka

492 ”Billnäs-bref” 10.9.1917, VN.

493 Mötesprotokoll 15.7.1917, Protokollbok 1916–1934; Mötesprotokoll 31.5.1917, Mötesprotokoll 1906–1966, C Pöytäkirjat, Fiskars svenska arbetarförenings arkiv, TYARK.

494 Alapuro 1994, s. 171–181.

styra händelseförloppet i rätt riktning och för att företräda sina medlemmars intressen under konfliktens gång.⁴⁹⁵

En beprövad diskurs som användes 1917 var hotet utifrån. Enligt de stationära bruksarbetarna hade invandringen av ny arbetskraft under världskriget pressat ner lönerna och minskat arbetstillfällena på bruket. Det hade enligt dem till och med lett till att en del infödda bruksarbetare sett sig tvungna att söka arbete på annan ort. Billnäs Bruk AB hade 1912 startat en produktionsverksamhet i Lettland och tioalet bruksarbetare från Billnäs hade sökt arbete i det lettiska dotterbolaget. Bruksarbetaren Hugo I., som sedermera blev rödgardist i Billnäs, var en av dem som hävdade att orsaken till att man sökte arbete utomlands eller i Helsingfors var att ortsborna inte fick arbete på bruket:

På den tiden var det emellertid inte många av bygdens eget folk, som fick arbete i Billnäs. Alla, som verkstadens finska chef anställde, var folk inifrån landet. Men så beslöt bruksledningen att starta en filial i Riga (filialen startades i Libau M.K. anm.), och jag erbjöds att resa dit. [...] En tid gick jag omkring i Helsingfors och svalt. På vintern hörde jag om en kurs för blivande officerare vid Röda gardet. Jag gick med.⁴⁹⁶

Att ha blivit utkörd från sin hemort och sedan hamnat till Helsingfors, där Hugo I. ”svalt” vintern 1917–1918, formar en berättelse om hur en person drevs in i röda gardet på grund av omständigheterna. Det betyder inte att Hugos erfarenheter inte skulle vara genuina, snarare var det just så här en del upplevde 1917 års händelser. Hugos berättelse återspeglar en diskurs som levde bland bruksarbetarna 1917: peka ut de andra, de invandrade finskspråkiga bruksarbetarna som skyldiga och hur en finskspråkig chef på bruket hellre anlidade finskspråkiga arbetare än ”bygdens eget folk”.

495 Nyzell 2009, s. 155–167.

496 Nyberg, s. 96–97.

När oroligheterna i samhället tilltog under hösten ansåg man inom arbetarföreningarna att lokalsamhället måste försvaras mot ”anarkism” och ”kringströvande rövarband” som påstods härja i bygden. I Fiskars förhandlade disponenten von Julin med Fiskars metallfackavdelning i syfte att de ”egna” bruksarbetarna skulle ordna någon slags skyddsvakt på bruket för att skydda spannmåls- och livsmedelsförråden från att bli plundrade av utomstående. Disponenten anförtrodde uppdraget åt fackavdelningens styrelse som utsåg 8 vakter som kunde övervaka transporten av brukets kassa till Karis.⁴⁹⁷ I Billnäs förde metallfackavdelningen förhandlingar med bruksledningen om kontinuerlig livsmedelsdistribution åt brukets arbetarfamiljer och om arbete åt brukets familjefäder.⁴⁹⁸ Socialdemokraternas överraskande valseger i lantdagsvalet 1916 hade gett partiet majoritet i lantdagen (103 platser av 200). SDP ingick för första gången i senaten efter valet och socialdemokraten Oskari Tokoi blev landets, och i princip världens, första socialistiska regeringschef i egenskap av senatens ordförande. Tack vare majoritetsställningen i lantdagen drev socialdemokraterna igenom den så kallade maktlagen i juli 1917 som i princip var en slags självständighetsförklaring när lantdagen övertog den störtade storfurstens (kejsarens) tidigare maktbefogenheter. Kerenskij vägrade att godkänna beslutet och upplöste den finländska lantdagen för att utlysa nyval hösten 1917.

I varje val sedan det första allmänna lantdagsvalet 1907 erhöll SDP majoriteten av rösterna bland kommuninvånarna i Pojo. Socialdemokraternas valresultat i Pojo följde partiets allmänna valframgång på nationell nivå: efter euforin kring det första lantdagsvalet tappade partiet stöd i de följande valen fram till 1916 när partiet lyckades uppnå majoritet i lantdagen. I lantdagsvalet hösten 1917 förlorade SDP sin majoritetsställning i lantdagen (92 platser av 200) trots att partiets röstantal växte med hela 13,3 %, men proportionellt sett var det mindre än de borgerliga som då

497 Mötesprotokoll 22.11.1917, Protokollbok 1913–1927, Fiskars metallfackavdelnings arkiv, TYARK.

498 Mötesprotokoll 16.12.1917, C1 Protokollbok 1908–1918, C Pöytäkirjat, Billnäs Metallfackavdelning AO 21 arkiv, TYARK.

skördade en för dem viktig valseger. Orsaken torde ha legat i de borgerliga partiernas, särskilt Ungfinnarna och Agrarförbundet, förmåga att mobilisera sina väljare till valurnorna.⁴⁹⁹

Tabell 7. Valresultat i lantdagsvalen 1907–1917 i Pojo (antal röster).

Parti	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1916	1917
SDP	1033	968	961	919	899	990	1316	1316
SFP	562	710	675	723	767	653	577	657
Gf	50	60	37	42	41	50	36	..
Uf	30	24	38	39	43	53	44	103
övriga	203	5	26	14	5	16	14	..

Förkortningar: SDP=Socialdemokratiska partiet, SFP=Svenska folkpartiet, Gf=Gammalfinska partiet, Uf=Ungfinska partiet. Källa: Rolf Johansson (1991), s. 119. I valet 1917 gick Ungfinnarna och Gammalfinnarna till val med gemensam lista.

Enligt historikern Viljo Rasila avgjordes lantdagsvalet 1917 på landsbygden i och med att den obesuttna befolkningen visade sitt missnöje genom att låta bli att gå till valurnorna medan den jordägande bondebefolkningen röstade aktivare än i tidigare lantdagsval.⁵⁰⁰ Den borgerliga valsegern 1917 som återställde de icke-socialistiska partiernas majoritet i lantdagen var en motreaktion mot den turbulenta sommaren med livsmedelsstrejker, upplopp och våld mot affärsidkare och jordägare. Viljan att göra sig av med socialisternas lantdagsmajoritet var större än den obe-

499 Hannu Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta* (Helsinki: Suomen sosialidemokraattinen puolue 1975), s. 236–239.

500 Viljo Rasila, 'Maaseutu 1917', *Väki voimakas 4: Suomi 1917–1918*, (toim.) Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1990), s. 27–34.

suttna befolkningens stöd för socialisternas strävan att behålla den parlamentariska makten. I Pojo erhöll socialdemokraterna exakt samma antal röster som man hade fått i föregående lantdagsval 1916, medan SFP avsevärt förbättrade sitt valresultat, vilket kan tolkas som att partiet lyckades mobilisera svenskspråkiga borgerliga väljare i kommunen att rösta borgerligt. Lantdagsvalet hösten 1917 var en besvikelse för socialdemokraterna och rykten om att de borgerliga hade uppmanat Kerenskij att upplösa den finländska lantdagen med dess socialistiska majoritet, förstärkte ytterligare arbetarnas missnöje och minskade tilltron till parlamentarismen och dess möjligheter att förbättra arbetarklassens förhållanden.⁵⁰¹

Efter bolsjevikernas statskupp i Petrograd och novemberstrejkens utbrott i Finland, grundades röda garden eller så kallade arbetarnas skyddsgarden i Karis och Pojo. I december 1917 hade stationssamhällets arbetare och bruksarbetarna grundat Karis-Billnäs revolutionsråd. I synnerhet fackligt anslutna medlemmar anslöt sig till gardena och utförde vaktjänstgöring på bruken.⁵⁰² Livsmedelssituationen hade blivit mycket svår i hela landet och i Karis utbröt bråk utanför stationssamhällets livsmedelsbutik, motsvarande handgemäng ägde rum utanför bruksbutiken i Billnäs. Ordningen var omöjlig att upprätthålla i lokalsamhället. Fackavdelningarna förhandlade om nedsatta mjölkpriser och krävde ordning i livsmedelsfrågan. Samtidigt gjorde BSAF:s korrespondent ett häftigt angrepp mot socknens borgerliga livsmedelsnämnd:

På samma kommunalstämma blev livsmedelsnämnden kompletterad med särskilt dugande män, bl.a. också, enligt påståenden, jobbare- och ”främmande nationaliteter” med varm gudfruktan. Efter ett på stämman framställt förslag till inköp av spannmål m.m. till vad pris som hälst, enligt ”ryttmästareresept” utanordnade stämman ett belopp på 300000 finska hårda för nämndens

501 Soikkanen, s. 238–239.

502 Mötesprotokoll 18.12.1917, Mötesprotokoll 1906–1966, Fiskars svenska arbetarförenings arkiv.

räkning med utomordentlig jobbarrätt. Spannmål och andra livs-förnödenheter har erhållits men priserna är som synes därefter. Värkningarna börjar också synas, de fattigaste familjernas barn går redan omkring, tiggande bröd, eländiga och blåfrusna i höst-blåsten.

[...]

Vad beträffar ordningen på Karis livsmedelnämnds butik, vore mycket att anmärka. Det är med få ord sagt: ingen ordning alls; man armbågar och knuffar sig fram och svagare personer och barn måste ofta komma bort med oförrättat ärende. Särskilt beträffande föreståndaren vill jag påpeka: favoritsystemet skine-rar ganska fult igenom! Bland otaliga exempel skall här framhållas ett. En arbetarhustru har stått timtal och väntat; är hon äntligen slipper fram till disken, får sina kuponger fränklippta och betalta, kommer en s.k. bättre fru in i butiken. Oklanderligt och hövligt blir frun i fråga absolut genast expiderad och arbetarhustrun hade kanske fått stå där i dag som är och vänta på sina kvitenser och varor om inte en f.d. livsmedelnämnds ledamot varit händelsevis närvarande och framhållit det oägentliga uti en dylik expidering. Vid ett annat tillfälle kläckte han ur sig de nog så sanningsenliga orden: ”det är skillnad på folk och folk”! Vilket kan ledas i bevis om så erfordras. Erkännas bör att många gånger de starkaste ner-ver kan bli tagna i anspråk, men bemötandet borde vara lika mot alla. Den enas pengar är väl icke sämre än den andras. [...]

Nu har också sent omsider de organiserade arbetarna börjat bilda ordningsgarden, om det erfordras, och för att motarbeta anarkin, som särskilt inom livsmedelbranschen ser hotande ut. För ungefär en vecka sedan grundades den på kommunalorga-nisationens möte å ”Rientola”, under ledning av en t. v. 3-manna komité. Ryktesvis förljudes att omkring tvåhundra personer redan låtit anteckna sig som medlemmar. Rätt så kamrater, med målmedvetenhet och kraft går det bra! Infinnen Eder punktligt till ”Rientola” i tisdag den 12:te dennes, där fås grunden till ett disciplinerat och sansat ordningsfullt uppträdande.⁵⁰³

503 ”Bygde-brev” 10.11.1917, *Arbetet*.

Novemberstrejken avblåstes i Finland och den borgerliga majoriteten i lantdagen förklarade landet självständigt i början av december 1917 – en händelse som gick rätt så obemärkt förbi. För att trygga livsmedelstillgången förhandlade metallfackavdelningen kring årsskiftet om att fördela potatis åt brukets arbetarfamiljer från brukets potatisförråd. Den nytillträdde disponenten Emil Collan som ersatte Georg Berg ställde sig tveksam till arbetarkommitténs krav.⁵⁰⁴

Bruksledningens tvekan ledde till upprörda stämningar bland bruksarbetarna och till handgemäng mellan bruksarbetare och vakterna vid potatisförrådet.⁵⁰⁵ 4.1.1918 beslutade BSAF att utse kandidater till kommunens livsmedelsnämnd för att bringa ordning i frågan, kravet var att bruket måste dela ut potatis och återupprätta kosthålet.⁵⁰⁶ Nyheten om att den borgerliga senaten utsett de borgerliga skyddskårerna till landets officiella militärtrupper väckte bestörtning inom metallfackavdelningen som resolut fördömde detta på sitt möte 24.1.1918.⁵⁰⁷ Samma dag fattade Fiskars metallfackavdelning beslutet om att tillsammans med Billnäs och Åminnefors organiserade arbetare mangrant ta del av kommunalstämmans möte 28.1. för att få sina representanter invalda i taxeringsnämnden.⁵⁰⁸ När kommunalstämman samlades måndagen 28.1.1918 kl. 11 f.m. i kommunalhuset marscherade 42 av kommunens organiserade arbetare in i möteslokalen och krävde att få ta del av de beslut som man gjorde på mötet. I aktionen i kommunhuset deltog 10 bruksarbetare från Billnäs

504 Mötesprotokoll 31.12.1917, Protokollbok 1908–1918, Billnäs Metallfackavdelnings arkiv.

505 Polisrapport av Vilho Lindgren 13.1.1918 angående arbetarnas uppträdande vid brukets lagerbyggnad, Hd Övriga, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

506 Mötesprotokoll 4.1.1918, Protokollbok 1916–1934, Billnäs svenska arbetarförenings arkiv.

507 Mötesprotokoll 24.1.1918, Protokollbok 1908–1918, Billnäs metallfackavdelnings arkiv.

508 Mötesprotokoll 24.1.1918, Protokollbok 1913–1925, Fiskars metallfackavdelnings arkiv.

tillsammans med arbetare från Ekö, Åminnefors, Fiskars, Antskog, Skogböle och kyrkbyns arbetarföreningar.⁵⁰⁹ Kommunens organiserade arbetare hade med andra ord gripit makten i Pojo – det vill säga samma dag som borgerliga skyddskårer började avvärja ryska trupper i Vasa och det röda folkskommisariatet utropade sig som landets nya lagliga regering.⁵¹⁰

De skötsamma svenskspråkiga familjefädrens uppror?

Under senaste höst då sträjk rådde å R.G. (Röda Gardet M.K. anm.) begick mord m.m. agiterade N. för R.G:s bildande å för sträjken. Tvingat med hot om våld arbetare in i R.G. Nummelins brott förstoras altså äfven härigenom ty han har på detta sätt störtat många fäder å familjer i elände.⁵¹¹

[B]land fångarna finnes flera, som äro säkert så bittert bedragna som någon människa kan bli. Ynglingar med en ensam gammal mor att försörja, far och son från en familj som nu t.v. får undvara deras stöd [...]⁵¹²

De två inledande citateten handlar om de röda fångarna som ställdes till ansvar inför de lokala vita skyddskåristerna strax efter den röda tidens slut i Pojo i april 1918. Det första citatet är ett utlåtande om bruksarbetaren Karl Viljam Nummelin som varit bosatt på Åminnefors bruk, och under åren 1916–1917 arbetat på Billnäs bruk. Utlåtandet var skrivet av Pojo skyddskår till statsförbrytelsesdomstolen, syftet var att påverka Nummelins dom. Nummelin agerade under inbördeskriget som en av ledarna för

509 Kommunalstämman mötesprotokoll 28.1.1918, Ca2:6 Kommunalnämndens och fullmäktiges mötesprotokoll 1917–1920, Pojo kommunarkiv.

510 Tuomas Hoppu, 'Sisällissodan puhkeaminen', *Sisällissodan pikkujättiläinen*, (toim.) Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 94–110.

511 VRYO 19145, RA.

512 Alexander Rajalins "Dagboks-brev" 1918 D78/148, Åbo Akademis Biblioteks handskriftssamlingar.

de röda i Pojo – bland annat verkade han som livsmedelskommissarie och medlem i den lokala revolutionsdomstolen. Det andra citatet är ett utdrag ur folkhögskolläraren Alexander Rajalins dagbok våren 1918. Rajalin tillhörde den vita sidan och omedelbart efter maktskiftet i början av april 1918 anslöt han sig till den lokala skyddskåren och blev skrivare vid den lokala skyddskårsstaben. Till Rajalins uppgifter hörde att skriva protokoll och närvara vid förhör av de röda krigsfångarna på orten. Han skrev utlåtanden om de röda från Pojo som ställdes inför statsförbrytelsesdomstolen.

Citatet återspeglar till viss del den vita synen på de röda ”upprorsmakarna”, särskilt dikotomin mellan dem som vilselett ”oskyldiga” arbetare att ansluta sig till röda gardet och dem som blivit vilseledda. Rättsprocessen mot de röda kommer att behandlas utförligare i följande kapitel. Redan under och efter inbördeskriget skapades föreställningen om att familjefäder i synnerhet och män med försörjningsansvar i allmänhet blivit vilseledda av de röda ledarna till att göra uppror mot den lagliga ordningen i landet.⁵¹³

Tabell 8. De röda männens familjeförhållanden.

Familjeförhållanden	Antal	%
Ogifta, utan eget hushåll	77	33
Gifta, inga barn	19	8
Eget hushåll minst 1 barn	106	45
Okänt	34	14
Summa	236	

Källa: Kommunionbok 1917 Billnäs bruk, Pojo församlings arkiv.

⁵¹³ Raimo Parikka, ’Malmin menetetty maine: työläisyhteisö ja vallankumous 1917’, *Arki ja murros: tutkielma keisariajan lopun Suomesta*, (toim.) Matti Peltonen (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990), s. 309–312.

Men var då de familjeförsörjande manliga bruksarbetarna faktiskt så vilseledda som en del vita efter inbördeskriget ville påstå? En genomgång av de röda männens familjeförhållanden i Billnäs visar att upproret var familjefädernas eller de gifta männens uppror. De flesta av dem som tillhörde de röda i Billnäs var män med försörjningsansvar, antingen som fäder och hushållsföreståndare eller som gifta män.

De flesta röda utgjordes av män med eget hushåll och familj (45 %) eller gifta män utan barn (8 %). Bland de 77 ogifta männen utan eget hushåll, bodde 33 av dem i samma hushåll där huvudmannen i hushållet, d.v.s. de unga männens far var också med i röda gardet. Dessutom bör man ta i beaktande att en stor del av de ogifta röda männen på bruket kom från hushåll och familjer där fadern/huvudmannen arbetade på bruket. De uppgick till 61 personer vilket betyder att 79 % av dem var söner till manliga bruksarbetare.

Hur var det med de lokala röda ledarna – de som ansågs ha agiterat för röda gardets grundande på orten och som tillhörde den lokala röda ledningen? I det följande presenteras en förteckning över röda bruksarbetare från Billnäs som innehade olika slags förtroendeuppdrag eller besatt ledande positioner inom den lokala röda rörelsen:

Namn	Uppdrag	Familjeförhållanden	Bosatt minst 5 år i Billnäs
Algot Uhr	Medl. Taxeringsnämnd, livsmedelnämnden, kommunalstämman	uppgift saknas	uppgift saknas
August Björklöf	Medl. Taxeringsnämnd	Gift, 2 barn	Ja, född i Billnäs
Felix Berg	Medl. Taxeringsnämnd	Ogift	Ja, född i Billnäs
Alfred Willberg	Medl. Taxeringsnämnd	Gift, 1 barn	Ja, inflyttad 1912
Artur Eklöf	Medl. Taxeringsnämnd	uppgift saknas	Ja

Johan Artturi Kanerva	Medl. Taxeringsnämnd, Kommunalstämma	Gift, 5 barn	Ja, inflyttad 1909
Yrjö Blom	Medl. Taxeringsnämnd, kommunalnämnden	Gift, 2 barn	Ja, inflyttad 1905
Emil Berg	Medl. Taxeringsnämnd	Gift, 2 barn	Ja, född i Billnäs
Vilhelm Holmroos	Medl. Taxeringsnämnd	Gift, 7 barn	Ja
Konrad Nordman	Medl. Taxeringsnämnd	Gift, 5 barn	Ja
Johannes Sopenluoma	Medl. kommunalstämma	Gift, 4 barn	Ja
Alexander Itkonen	Medl. Kommunalstämma, livsmedelskommissarie	Gift	Nej
Gustaf Sederholm	Medl. Kommunalstämma, kommunalnämnden	Gift	uppgift saknas
Gustaf Westermarck	Medl. kommunalstämma	Gift, 5 barn	Ja
Axel Holmström	Medl. kommunalstämma	Gift, 4 barn	Ja
Edvin Lindgren	Medl. kommunalstämma	Gift, 4 barn	Ja, inflyttad 1910
Ivar Torvinen	Medl. Kommunalnämnden, Karis-Billnäs röda gardets chef	Gift, 1 barn	Ja, inflyttad 1907
Karl Ketola	Medl. Kommunalnämnden	uppgift saknas	uppgift saknas
Adolf Blom	Medl. Kommunalnämnden, Karis-Billnäs röda stabens ordförande	Ogift	Ja, inflyttad 1906
Karl Henrik Ekman	Medl. kommunalnämnden	Gift, 5 barn	Ja, inflyttad 1911

Werner Murtovaara	Medl. kommunal-nämnden	uppgift saknas	uppgift saknas
Hjalmar Ehrstedt	Medl. kommunal-nämnden	Gift, 1 barn	Ja
Matti Lintuniemi	Medl. Kommunal-nämnden, livsmedelsnämnden	Gift, 4 barn	Nej, inflyttad 1914
Albert Sandell	Röd milischef, livsmedelskommisarie	Gift, 3 barn	Nej, flyttat till Karis 1914
Johannes Thomasson	Sekreterare i revolutionsdomstolen	uppgift saknas	uppgift saknas

Källa: Namndatabas över röda i Billnäs 1918, se bilaga 3.

Av dessa 25 personer var 18 gifta och 16 av dem hade barn. Tre av 25 hade bott mindre än fem år på bruket (Albert Sandell utgör ett undantag när han 1914 flyttade från Billnäs till Karis), beträffande 8 personer var hem- och födelseorten okänd. En av dessa tre hade trots allt redan bott fyra år på bruket.

Dessa kvantitativa uppgifter om de röda männen i Billnäs ger vid handen att de som var aktiva röda på orten under inbördeskriget var stationära bruksarbetare som var gifta familjeförsörjare. Var dessa män ökända bråkmakare eller finns det ens antydningar om att de skulle ha tillhört ortens ”värsta huliganer”? Vad som definierar en huligan eller bråkmakare är svårt att klarlägga och öppet för tolkning, men av sin samtid skulle de flesta av de lokala röda ledarna i ett annat sammanhang ha kunnat kallas skötsamma arbetare. Några av dem var aktiva och driftiga personer i den lokala arbetar- och fackföreningsrörelsen, inte sällan övertygade socialdemokrater. Inte minst rödgardistledaren Ivar Torvinen tillhörde ortens ledande socialdemokrater och var aktiv idrottsman, nykterhetsman, förespråkade arbetarnas självbildning och deltog flitigt i ordnandet av kvälls- och familjesoaréer samt bildningsaftnar.⁵¹⁴ Dessutom var han gift familjefar och

⁵¹⁴ Paunu, s. 63–64, 82–83; *Karis-Billnäs gymnastik- och idrottsförening URA 90 år*, s. 9–12.

yrkeskunnig arbetare som mycket väl kunde räknas till brukets mera privilegierade arbetare. Fallet Torvinen är kanske det mest motstridiga livsödet bland de röda på orten; han respekterades och hade förtroende bland andra bruksarbetare men också bland dem som inte delade hans socialistiska världsbild, efter inbördeskriget personifierade Torvinen enligt de vita den ondskefulla och lömska rödbanditen som hade vilselett andra bruksarbetare att gå med i upproret och han ansågs ha uppträtt synnerligen rätt och brutalt under inbördeskriget.⁵¹⁵

Ivar Torvinen tillhörde gruppen inflyttade finskspråkiga bruksarbetare. Några av dem fick en ledande ställning bland de lokala röda. Men de finskspråkiga var ingalunda de som utgjorde majoriteten bland manskapet eller inom ledningen för det lokala röda gardet. De svenskspråkigas antal var i själva verket större än de finskspråkigas i röda gardet. Utgående från förteckningen över de röda och uppgifter från kommunionboken, som ger en inblick till vilken språkgrupp enskilda personer hänfördes, har jag utarbetat i tabell 9 som visar språkfördelningen bland de röda i Billnäs.

Tabell 9. De röda i Billnäs 1918 enligt språkgrupp.

Språk	Antal	%
Svenskspråkiga	151	63 %
Finskspråkiga	68	28 %
Språket okänt	21	9 %
Summa	240	

Källa: Kommunionbok 1917 Billnäs bruk, Pojo församlings arkiv.

I praktiken berättar tabellen ingenting om huruvida en språkgrupp på bruket var överrepresenterad i det lokala röda gardet.

⁵¹⁵ I följande kapitel redogörs för hur Ivar Torvinen beskrevs av de samtida efter inbördeskriget 1918.

Språkfördelningen bland de röda i Billnäs kan emellertid sägas motsvara den allmänna språkfördelningen inom arbetarkollektivet i brukssamhället vid den här tiden. De finskspråkiga bruksarbetarna agerade inte heller som "vilseledare" av de svenskspråkiga, i det lokala röda ledarskapet ingick både finsk- och svenskspråkiga bruksarbetare.

IV Återställningsrepertoar: politiskt agerande och återgång till vardagen efter 1918

Normaliseringen av lokalsamhället efter 1918

I juni 1919, drygt ett år efter inbördeskrigets slut, delade Billnäs Bruk AB ut gratifikationer till de anställda på bruket. Gratifikationsutdelningarna hörde till årets viktigare ceremoniella tillfällen då bruksledningen belönade lojala trotjänare inom bolaget. Gratifikationerna var en viktig social förmån för de anställda och en del av den paternalistiska ledningsstrategin. Gratifikationer mottogs av dem som varit minst tio år anställda på bruket. Vid utdelningstillfället samlades bolagets samtliga anställda utanför brukskontoret för att åhöra disponentens tal till dem. Efter talet följde sedan själva utdelningen av gratifikationer genom namnupprop. Det var inte många som drygt ett år efter inbördeskrigets slut hörde sitt namn utropas och som kunde stiga fram ur ledet, motta kuvertet med pengar och skaka hand med disponenten. Gratifikationsutdelningen 1919 var så till vida exceptionell att flertalet av brukets anställda som hade varit längre än 10 år i tjänst som en följd av föregående års händelser inte mottog någon gratifikation. Som disponent Collan uttryckte det – det fanns beklagligtvis sådana som av kända orsaker inte kunde få motta gratifikation från bolaget. En stor del av dem hade varit rödgardister och nyligen blivit befriade från fånglägren, största delen redan hösten 1918 tack vare de första amnestierna.⁵¹⁶

516 ”Utdelning av gratifikationer åt bruksarbetare” 10.6.1919, *Svenska Tidningen*.

Det hela var mycket exceptionellt i och med att det torde ha varit det första gemensamma tillfället då bruksledning och anställda samlades efter inbördeskriget. Händelsen bjöd på möjligheten att, som disponent Collan betonade i sitt tal, stärka gemenskapen inom bolaget. Collan betonade i sitt tal de olyckliga omständigheter Billnäs och hela Finland råkat ut för. Men istället för att anklaga bruksarbetarna, som ”dragits med i bolsjevismens virvlar”, uppmanade disponenten till ”försoning” och att ”dessas skuld i framtiden skall kunnas anses utplånad”. I sitt tal uppmärksammade Collan att bruksledningen var villig att räkka ut en försonande hand till dem som accepterade fredliga underhandlingar:

[B]ruksförvaltningen räkna emellertid med, att även de arbetare, som av en eller annan anledning deltagit i det vansinniga röda upproret, *skola kunna rehabilitera sig [...]* [M.K. kursiv].⁵¹⁷

Skuld, försoning och rehabilitering är de tre aspekter som var viktiga ur bruksledningens perspektiv i normaliseringen av förhållandena i brukssamhället efter inbördeskriget. Disponent Collan och bruksledningen varken uppmanade eller krävde utan räknade med och förväntade sig att arbetarna skulle rehabiliteras och att samhällsförhållandena småningom skulle återgå till det normala. Det är en aspekt som anknyter till återgången från kris till fredstida förhållanden. Gratifikationsutdelningen 1919 kan betraktas som det tillfälle då bruksledningen förlät bruksarbetarna och gratifikationsutdelningsakten var ett försök från bruksledningens sida att återgå till det normala. Inom freds- och konfliktforskningen används termen *reconciliation event*, det vill säga en försonande händelse eller en officiell manifestation som det definitiva slutet på konflikten.⁵¹⁸ Gratifikationsutdelningen 1919 kan tolkas som ett försök till försoningsakt från bruksbo-

517 Ibid.

518 Marie Lennersand & Linda Oja, *Livet går vidare. Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668–1671* (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 606.

lagets sida i syfte att öppet manifesteras ett slut på konflikten och en vilja att gå vidare. Tillfället kan också betecknas som ett led i demobiliseringen av upproret: ordningen var återställd och återgången till vardagen hade påbörjats.

Vägen till inbördeskriget och krigets händelser har getts stort utrymme i finländsk historieforskning. Däremot har vägen från kriget till fredstida förhållanden fått mindre uppmärksamhet. Petri Karonen efterlyser större intresse för övergången till fred, inklusive de eventuella problem som uppstod och de lösningar som tillämpades efter krig och omfattande samhällskriser. Enligt Karonen har tidigare forskning i första hand redogjort för vad som hände efter ett krig och i mindre utsträckning problematiserat övergångsfasen till fred.⁵¹⁹ Magnus Westerlund poängterar avsaknaden av forskning som belyser fredskrisproblematiken i svenskspråkiga lokalsamhällen efter inbördeskriget. Westerlund pekar vidare på att det saknas forskning om motsättningar mellan olika (sociala) grupper inom den svenskspråkiga befolkningen i Finland, vilket är ett allmänt problem för historieforskningen om de svenskspråkiga i Finland.⁵²⁰

Nedan följer en något justerad version av Petri Karonens analysmodell över utmaningar och lösningar i övergången från krig till fred. Jag har justerat modellen till att passa den historiska kontext jag studerar, det vill säga pacificeringen av brukssamhället efter inbördeskriget 1918:⁵²¹

519 Petri Karonen, 'Johdanto. Kun rauha tuo omat ongelmansa', *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 9–10; Petri Karonen, 'Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget', *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, (red.) Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (Åbo 2012), s. 190–191.

520 Westerlund, s. 165; Pia Maria Ahlbäck & Ann-Catrin Östman, 'Manlighetsretorik, kropp och konstitution av sociala positioner. Exemplet det svenska Finland under 1910-talet', *Feminist dialogues – motstånd, möten och möjligheter*, red. Marina Lassenius et.al. (Åbo 2008), s. 75.

521 Karonen 2006, s. 12; Karonen 2012, s. 191.

Utmaningar	Medel
1. Pacificering av samhället	Kontrollen upprätt hålls, återuppbyggnad, gränser definieras, de skyldiga bestraffas, den tidigare hierarkin legitimeras och förstärks.
2. Integrering av veteraner i civilsamhället	Kompensationer, återgång till arbetet, bidrag. Återställning av upprorsmännens position i samhället.
3. Försörjning av änkor och föräldralösa	Kompensationer, omhändertagande, arbete, bistånd.
4. Minimering av mentala skador	Att minnas och glömma konflikten i lokalsamhället. Försoning och förlåtelse. Försök att återuppbygga gemenskapen.

Modellen ska inte förstås utgående från att vinnarna dikterade fredsvillkoren för förlorarna, utan det var snarare fråga om en dialog mellan parterna. Utmaningarna och medlen för att lösa utmaningarna efter krig eller konflikter berättar om den fredskris som alltid följer efter ett krig. För att lösa fredskrisen krävs det medvetna ansträngningar för att nya konflikter inte ska uppstå, vilket innebär att människor som drabbats av kriget på något sätt måste bli omhändertagna. Även i den fredskris som följde inbördeskriget 1918 måste de vita segrarna ta de röda i beaktande och det faktum att livet i lokalsamhället måste fortsätta efter den blodiga konflikten.

I brukssamhället konfronterade den vita bruksledningen dagligen krigets förlorare. Brukssamhällets vardagliga växelverkan ställde de vita segrarna inför fredskrisens utmaningar på ett mycket konkret sätt. På arbetsplatsen och i brukssamhället mötte den vita bruksledningen de röda bruksarbetarna eller deras anhöriga. De vita segrarna levde i ett samhälle befolkat av

frihetskrigets⁵²² förlorare. Därför var de vita tvungna att försöka pacificera brukssamhället och återskapa någon slags gemenskap som gått förlorad i samband med konflikten. Försöken till att återgå till vardagen efter inbördeskriget 1918 krävde eftergifter och vissa komensationer från de vita åt de röda, men också en tydlig gränsdragning för att upprätthålla hierarkin och den vita bruksledningens maktposition.

Kapitel 4 har en disposition som följer modellen ovan. Varje utmaning utgör de enskilda underkapitlens huvudtema. Den tidsperiod som behandlas i kapitlet börjar med de vitas maktövertagande i april 1918 och avslutas med gratifikationsutdelningarna 1922, ett symboliskt tillfälle där tidigare röda (inte alla) mottog gratifikationer av bruksledningen. Det har ofta hävdats i tidigare forskning hur det tog flera årtionden innan inbördeskrigets sår läktes – om de någonsin blev läkta. Om bruksarbetarnas maktövertagande och det röda väldet hade varit en oroväckande, om inte skrämmande, upplevelse för bruksledningen och de borgerliga makthavarna, blev den vita kontrarevolutionen med dess summariska rättgångar, arkebuseringar och fångläger traumatiska minnen för de röda och deras anhöriga.

Samtidigt fanns det försök att återgå till vardagen, försonas och normalisera lokalsamhället efter konflikten. Det var ingen lätt uppgift med tanke på inbördeskrigets dramatiska händelser, men just i stunder av försök till försoning ligger kanske svaret på hur det finländska samhället, trots allt, överlevde den fredskris som följde efter inbördeskriget 1918. Alltför ofta har man i forskningen betonat motstånd och konflikter, eller förtryck och utsugning efter inbördeskriget. Jag förnekar inte att sådant förekom och att det var en subjektiv upplevelse bland många av de samtida, men ett ensidigt fokus på förtryck och konflikter skymmer det faktum att de flesta försökte återgå till vardagen och lägga inbördeskriget bakom sig. Hos de flesta bland krigets förlorare fanns det inga andra alternativ än att anpassa sig till den rådande

522 Jag använder medvetet begreppet ”Frihetskrig” i den här meningen för att beskriva den efterkrigstida vardagen ur de vitas perspektiv. För övrigt använder jag begreppet inbördeskrig för kriget 1918.

samhällsordningen, medan andra valde att fortsätta med sina liv i den nya efterkrigstida tillvaron.

Att fredskrisen löstes på lokal nivå berättar hur det finländska samhället återuppbyggdes efter 1918. När statsmakten försökte hela den splittrade nationen, skedde den faktiska återuppbyggnaden av det krigsdrabbade samhället på lokal nivå. Med lokal-samhällets resurser övergick Finland till fred efter inbördeskriget. Modellen som presenterades ovan är riktgivande och används i det följande i rent analytiskt syfte, den ska inte förstås som en universell förklaringsmodell hur samhällen övergår från krig till fred. Modellen kan förstås som delar av en återställningsreper-toar: aktörerna agerade utifrån etablerade seder och traditioner när brukssamhället återgick från konflikt till fredligare förhål-landen. Fokus i det här kapitlet ligger på politiskt agerande efter inbördeskriget. Vilka möjligheter stod till buds och vilka medel tillämpade bruksarbetarna i brukssamhället för att återgå till var-dagen efter inbördeskriget?

Brukssamhället efter inbördeskriget i siffror

Inledningsvis presenteras en statistisk utredning över de röda i Billnäs efter inbördeskriget. Med de röda avses här personer som var medlemmar i röda gardet och på något sätt med i den röda revolutionära verksamheten 1918 i egenskap av civilpersoner. Avgränsningen av den grupp personer som kan kallas för ”röda” har gjorts på basis av de personer som ställdes inför rätta av de vita efter inbördeskriget och utgående från det mycket begrän-sade källmaterial som de röda gav upphov till om gardets och upprorsmakarnas verksamhet i Billnäs. Tre frågor har uppmärk-sammats: hur många av de röda som avled till följd av kriget, hur många som flyttade från bruket efter kriget och hur många som återgick i sina arbeten. Uträkningarna baserar sig på studier av sammanlagt 241 personer från Billnäs (se bilaga 4) som var invol-verade på den röda sidan under inbördeskriget:

Tabell 10. Antal döda och dödsorsak bland de röda 1918 i Billnäs.

Dödsorsak	Antal
Stupat i strid	5
Arkebuserade	10
Döda i fångläger	29
Avlidit efter frigivningen	8
Övriga dödsorsaker (vådaskott, avlidit vid fältlasarett)	2
Summa	54

Källa: Se bilaga 4.

I hela landet var de krigsrelaterade dödsfallen under inbördeskriget och under den efterföljande vita pacifieringen sammanlagt 34 277 personer, av dessa uppgick de röda offren till 27 426 personer och de vita offren uppgick till 4 821 personer medan 2 030 personer inte tillhörde någondera av de stridande parterna. Huvudparten av de röda offren avled i fånglägren (11 785 personer) medan huvudparten av de vita offren utgjordes av stupade i kriget (3 279 personer).⁵²³

Som tabell 10 visar avvek inte Billnäs med 54 krigsdöda från den nationella offerstatistiken vad gäller dödsorsaken bland de röda: överlägset flest röda från Billnäs avled i fånglägren eller efter frigivningen från fånglägren i sjukdomar eller andra åkommor som de fått till följd av fånglägervistelsen. Arkebuseringarna var den näst vanliga dödsorsaken bland de röda både på nationell nivå (7 207 personer)⁵²⁴ och i Billnäs. En person uppges som försvunnen men hans dödsdatum återges i kommunionsboken.⁵²⁵ Eftersom dödsdatumet uppges vara 4.5.1918, när striderna hade i praktiken upphört, torde han ha blivit utsatt för en summarisk

523 Databasen Krigsdöda i Finland 1914–1922 <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>> (2.9.2014).

524 Id.

525 Pojo församlings kommunionsbok 1918 (Billnäs), Pojo församlings arkiv.

avrättning. Fem röda från Billnäs stupade i samband med striderna mot de vita på den så kallade norra fronten i mars 1918, deras lik hämtades tillbaka till hemkommunen och begravdes på Pojo kyrkogård.⁵²⁶ En rödgardist från Billnäs avled till följd av lunginflammation på ett fältlasarett i Tammerfors. Ett vådaskott som brann av i hemmet till följd av vårdslös hantering av eldvapen dödade en rödgardist som var på väg till fronten.⁵²⁷ I Billnäs avled en person som kan räknas till den vita sidan – brukets polis Vilho Lindgren mördades nämligen av rödgardister från Åbo 5.4.1918 strax innan tyskarna intog bruket.⁵²⁸ I hela Pojo kommun uppgick antalet döda (röda) till 66 personer (samtliga män).⁵²⁹ Av Pojos samtliga byar hade Billnäs överlägset flest döds-offer som kan relateras till inbördeskriget.

Av de döda röda var 37 personer svenskspråkiga medan 17 var finskspråkiga. Det finns inget som tyder på att finskspråkiga röda i Billnäs blev särskilt utsatta för den så kallade vita terrorn, bland de nio arkebuserade var två finskspråkiga.⁵³⁰ Däremot finns det skäl att pröva den omvända hypotesen gällande språkets betydelse i den vita terrorn, det vill säga att de svenskspråkiga vita straffade svenskspråkiga röda hårdare för deras ”dubbla förräderi”⁵³¹ mot såväl fosterlandet som den svenskspråkiga nationsgemenskapen i Finland. Till den här frågan återkommer jag till längre fram i kapitlet.

Av de röda döds-offren var 28 gifta män vilket betyder att 28 kvinnor i Billnäs blev änkor efter inbördeskriget. Bland de döda fanns 26 familjefäder och 25 av dem var far till barn under 15 år.⁵³² I ljuset – eller rättare sagt skuggan – av dessa siffror uppstod en inte helt obetydlig försörjningsproblematik i brukssamhället

526 Paunu, s. 82–84.

527 Helsing 1986, s. 121.

528 12.9.1918, VN.

529 Lindholm 2007, s. 173–207.

530 Pojo församlings kommunionbok 1918 (Billnäs), Pojo församlings arkiv.

531 Bondestam & Helsing, s. 164.

532 Pojo församlings kommunionbok 1918 (Billnäs), Pojo församlings arkiv.

efter inbördeskriget när de rödas änkor och barn skulle omhändertas. Vem som skulle bära ansvar för de krigsdrabbade arbetarfamiljerna var mycket omtvistat efter kriget. Särskilt akut var detta problem i maj–juli 1918 när flertalet av brukets familjeförsörjare var inspärrade i fånglägren och deras framtid var oviss. Också efter att statsförbrytelsesdomstolen avgett sina domar över de röda var det flera familjer som blev utan sin huvudsakliga försörjare eftersom mannen dömts till ett längre fängelsestraff. Till den här problematiken, utgående från de röda familjernas perspektiv, återkommer jag till senare i kapitlet.

Strax efter inbördeskriget, när vreden var som störst bland de vita, krävde patron Hisinger från sin sjukbädd på kirurgiska sjukhuset i Helsingfors att samtliga röda och deras familjer skulle vräkas från bruket. Bruksledningen följde Hisingers uppmaning och kungjorde en förteckning över 68 röda arbetarfamiljer som skulle flytta från bruket vid utgången av maj månad 1918.⁵³³ Av olika skäl, vilka jag återkommer till senare i kapitlet, verkställdes inte Hisingers vräkningsbeslut. Trots det skedde en utflyttning av röda och deras familjer från Billnäs efter inbördeskriget vilket framgår av följande tabell:

533 ”Härmed ha vi äran översända förteckning över de röda familjer, som vi uppsagt till avflyttning den 1 juni och vilka äro skrivna i pojo kommun.” Brev från B.B. till forstmästare Arvid Lindberg 25.5.1918, Diverse handlingar 1918/1919, Fattigvården, PKA.

Tabell 11. Utflyttning av f.d. röda från Billnäs.

	Antal
Sammanlagda antalet utflyttade f.d. röda	49
Familjer (minst 1 barn)*	28
Antal återflyttade**	4

*= hit räknas de familjer där familjefadern var vid liv. Antal utflyttade s.k. röda änkor med barn presenteras separat längre fram i kapitlet.

**= här avses de som flyttade ut från Billnäs efter inbördeskriget och återvände till bruket vid ett senare tillfälle.

Källa: Pojo församlings kommunionbok 1918–1921 (Billnäs bruk), Pojo församlings arkiv.

Av de 241 personer som var involverade i den röda rörelsen var det 49 personer, det vill säga cirka 20 % av de före detta röda, som flyttade ut från bruket efter inbördeskriget. Fyra före detta röda, som först flyttat ut från bruket, flyttade minst 2 år efter inbördeskrigets slut tillbaka till Billnäs.

Vad kan ha varit skälen till de före detta rödas flytt från Billnäs? Politiska skäl kan för en del ha inverkat på utflyttningen från bruket. Framförallt att de blev mer eller mindre tvingade att lämna bruket ifall de inte fick återgå i arbete. Möjligtvis förekom det påtryckningar från den vita bruksledningens sida: önskade bruksarbetare återtog inte i arbete och kunde inte återvända eller måste flytta från bruket. Ett annat skäl kunde vara att bruksarbetaren helt enkelt inte ville återgå i arbetet och sökte arbete någon annanstans. I sjukkassans protokoll framgår det att 10 medlemmar krävde tillbaka sina inbetalda medlemsavgifter till kassan eftersom de sagt upp sig från brukets tjänst.⁵³⁴

Bland dem som krävde tillbaka sina inbetalda medlemsavgifter till sjukkassan fanns förmannen Albert Sandell som agerat röd

534 Mötesprotokoll 19.11.1918, Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks arbetares sjukkasse 1888–1921.

milischef och livsmedelskommissarie under inbördeskriget. Sandell hörde till dem som skyddskåren hade velat arkebusera efter maktskiftet men han hade redan blivit tillfångatagen av tyskarna och förd till Sveaborgs fängläger. Medan Sandell inväntade sin dom i fänglägret lovade patron Hisinger att ta honom tillbaka i brukets tjänst ifall ”hans ånger vore riktig”.⁵³⁵ Sandell befriades från fänglägret sommaren 1918 men han återvände inte till sin forna arbetsplats i brukets snickeriavdelning vilket patronen hade hoppats. Sandell sade upp sig från sin arbetsplats i Billnäs och blev byggnadsentreprenör i Karis. Det här var en möjlighet för Sandell, till skillnad från andra röda i Billnäs, eftersom han sedan 1914 inte längre var bosatt på bruket.⁵³⁶ Bostaden hade en stor betydelse för bruksarbetarnas vilja att återgå i arbete eftersom det rådde bostadsbrist i kommunen och många av dem som var hemma från Billnäs och Pojo ville ogärna söka arbete på annat håll. Exempelvis John Kullberg sökte arbete hos Statens Järnvägar i det närbelägna Karis men fick ett ultimatum från bruksledningen att antingen återvända till bruket i arbete eller söka en ny bostad för sig och sin familj.⁵³⁷

Forna rödas utflyttning kan också förklaras utifrån de rådande förhållandena i den finländska industrin efter inbördeskriget. Beställningarna minskade dramatiskt till följd av brytningen med Ryssland, och världskriget, och åren efter kriget gjorde att utrikeshandeln stod stilla. Först under 1920-talet stabiliserades produktionen i Billnäs i och med att den ryska marknaden åter öppnade sig för import av brukets produkter och läget på hemmamarknaden normaliserades. Som självständigt bolag kunde Billnäs dock inte fortsätta, och 1920 köpte konkurrenten Fiskars AB aktiemajoriteten i Billnäs Bruk AB. Bruksbolaget omvandlades till ett dotterbolag inom Fiskars metallindustrikoncern. Åren 1918–1920 var alltså svåra på grund av krisen i hemlandet efter världskriget vilket inverkade på sysselsättningen i Billnäs.

535 VRYO 1214, RA.

536 Pojo församlings kommunionsbok 1910–1917 (Billnäs), Pojo församlings arkiv.

537 Helsing 1986, s. 129.

Under första halvåret 1918 hade bruket 613 anställda, följande år vid samma tid hade bruket 279 anställda vilket klart underskred förkrigstidens arbetsstyrka (sedan 1904 hade arbetsstyrkan överskridit 300 personer). En tillfällig återhämtning i sysselsättningen ägde rum 1919–1920 innan världsmarknaden återhämtat sig efter världskriget. Under dessa år normaliserades sysselsättningen till förkrigstida nivå, det vill säga till 368–378 anställda. Följande svacka ägde rum redan 1921 när antalet anställda åter föll ner till 235 och en återhämtning med en viss ökning av arbetskraften skedde först i slutet av 1920-talet, det vill säga åren innan börskraschen 1929.⁵³⁸

Några nämnvärda förändringar i brukets produktionsinriktning eller produktionsmetoder ägde inte rum efter inbördeskriget. Under mellankrigstiden var bruket lika beroende som tidigare av yrkeskunniga smeder och snickare för verktygs- och möbelproduktionen. Ser man på arbetskraftens utveckling fram till 1939 märker man att den föråldrades, antalet arbetare med lång arbetserfarenhet blev fler mot slutet av 1930-talet. År 1939 hade bruket 367 anställda. Av dessa hade 95 blivit anställda före inbördeskrigets utbrott, det vill säga drygt 26 % av arbetskraften hade varit anställda över 20 år i bruket. 46 bruksarbetare hade år 1939 varit anställda längre än 30 år, och 7 av dem hade inte varit delaktiga i den röda rörelsen 1918. Bruket hade 1939 inalles 162 bruksarbetare (44 % av den totala arbetsstyrkan) som varit anställda i mer än 10 år. Dessa siffror vittnar för arbetskraftens stabilitet och visar att bruket hade återtagit före detta röda i arbete efter inbördeskriget.⁵³⁹

De flesta röda återtog i arbete i Billnäs. Också bland dem som sedermera avled i fånglägren eller strax efter frigivningen, fanns det bruksarbetare som bruksledningen hade önskat återta i arbete:

538 Tegengren, s. 293–295, 329–330.

539 Förtjänsttecken och gratifikationier åt anställda till brukets 300-års jubileum, Hd:9 Förtjänsttecken, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet; Tegengren, s. 330.

Tabell 12. Antal röda bruksarbetare som återgått i arbete 1918–1924.

År	1918	1919	1921	1924	Summa
Antal	11	86	4	2	103

Källor: Statistiska uppgifter för 1918 och 1919 Arbetare. Löneuppgifter 1.11.1921, 1.11.1924 för metallarbetarna, 4364 Tilastot 1899–1944 och Lönerapport beträffande lönelikvidperioden 1.11–30.11.1921, 1.11–30.11.1924, 4753 Puusepäntehtaan palkka-tilastot 1924–45, Tilastot, Fiskars OY AB – Billnäs Fabriker, ELKA (S:t Michel).

Jag har valt att undersöka åren 1921 och 1924 i och med att då genomfördes två stora amnestier, efter 1924 torde samtliga forna röda från Billnäs ha blivit frigivna.

Sammanlagt var det fråga om 103 röda bruksarbetare som började arbeta på bruket under åren 1918–1924. Bruksledningen dolde inte att bruksarbetarna behövdes för att återstarta produktionen i sina brev till fånglägermyndigheterna. Man bad om befrielse av enskilda röda som ansågs nödvändiga för produktionen.⁵⁴⁰ Billnäs Bruk AB avvek således inte från andra arbetsgivare i Finland efter inbördeskriget – anställda som varit på den röda sidan i inbördeskriget tog arbetsgivaren tillbaka i arbete för att kunna återstarta produktionen.⁵⁴¹ Alla var dock inte välkomna tillbaka, vilket jag återkommer till senare i kapitlet, men arbetsgivarna var villiga att göra ganska stora eftergifter och glömma det som varit för att normalisera förhållandena vid arbetsplatserna och återgå till vardagen så fort som möjligt.

För att summera de uträkningar som gjorts hittills kan vi konstatera att av de 241 personer i Billnäs som varit på den röda sidan

540 VRO 6248, RA.

541 Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II* (Tampere University press 2007), s. 13.

under inbördeskriget återgick 103 i arbete vid bruket, antingen efter att de frigivits från fånglägren eller inom loppet av några år efter frigivningen. 54 röda bruksarbetare miste livet till följd av inbördeskriget, de flesta avled till följd av dåliga förhållandena, sjukdomar och undernäring i fånglägren. Den näststörsta dödsorsaken var arkebuseringarna som ägde rum efter krigsslutet. 49 röda bruksarbetare flyttade från bruket efter kriget. Adderar vi de avlidna röda till de bortflyttade röda blir summan (minus de 4 som återvände vid ett senare skede) 98 röda som inte återvände till bruket efter inbördeskriget.

Brukssamhällets pacifiering: bestraffning och återtagning av de röda

Bestraffning för att återställa det gamla brukssamhället

Man hade icke väntat detta av Billnäs arbetare, vilka fått upplysningens ljus. Ännu efter revolutionsutbrottet hade härifrån av arbetarne insänts en artikel till "Arbetet", däri man framhöll, att arbetarne ingenting hade emot brukets tjänstemän, snickarmästarn, undantagen, som dock begivit sig till Sverige. Hur skall man då förstå denna meningslösa handling, som var nära att störta i en för tidig död 13 fredliga medborgare?⁵⁴²

I *Vestra Nyland* 7.5.1918 kunde man läsa om inbördeskrigets händelser i Billnäs sett ur de vitas perspektiv. Skribenten sade sig vara förvånad över att bruksarbetarna gripit till en meningslös handling och avsåg den dramatiska kidnappningen av patron Hisinger och brukets tjänstemän i samband med tyskarnas förestående intagning av bruket. Den okända skribenten var inte ensam om att uttala sin förvåning över det som hade skett i Fin-

542 "Från Billnäs. Förr och nu" 7.5.1918, VN. Den meningslösa handling som skribenten åsyftar till var de rödas kidnappning av bruksledningen i samband med reträtten undan tyskarna 6.4.1918.

land under krigets månader. När artikeln publicerades i *Vestra Nyland* kulminerade den vita hämnden mot de röda upprorsmakarna i Finland. De röda bestraffades för de illdåd som de ansågs ha gjort sig skyldiga till. Att de vita krävde hämnd och vedergällning var ingenting man höll tyst om efter att tyskarna ”befriat” lokalsamhället från de rödas välde. ”Vedergällning!”, ”vedergällning!” var ord som upprepades i en ledare i *Vestra Nyland* när tidningen åter började utkomma efter maktskiftet i början av april 1918. Vedergällning var den spontana första reaktionen på de traumatiska upplevelser man på borgerligt håll upplevt under den röda tiden. Det fanns en mycket stark vilja att ställa de röda upprorsmakarna till svars för sina brott.⁵⁴³ Jakten på de skyldiga till upproret fick sin början.

Dagen efter att de röda hade lämnat Pojo och tyskarna marscherade vidare i riktning mot huvudstaden höll kommunens gamla maktelit möte i kommunalhuset i kyrkbyn. Två aktuella frågor stod på dagordningen. Den första gällde att återställa ordningen i kommunen. De borgerliga som återtog makten i Pojo befarade nämligen att de röda hade gömt sig i kommunens skogar och att de så snart tyskarna lämnat Pojo och drog vidare åter trädde fram för att återta makten av de vita. Man ville framförallt fångsla de röda som man trodde fanns kvar i kommunen och ställa dem inför rätta. För att kunna verkställa detta fattade mötet beslut om att grunda en skyddskår på orten.

Den andra frågan gällde kvinnorna och barnen som de röda männen hade lämnat efter sig när de lämnat Pojo och flytt undan tyskarna. Kvinnorna och barnen ansågs vara ”värnlösa” och måste tas om hand av kommunens borgerliga beslutsfattare. Fattigvårdsstyrelsen i Pojo sammankallades 20.4.1918 för att diskutera underhållet av de röda familjerna i kommunen. I princip hade familjerna rätt till fattigvårdsbidrag och kommunens arbetsgivare var i praktiken skyldiga att ta hand om hustrur och barn så länge de manliga familjeförsörjarna satt i fånglägren. På den punkten var den dåvarande fattigvårdslagstiftningen tydlig och på bruken och godsen hade husbönderna och disponenterna erfarenhet av

543 ”Vedergällning?” 13.4.1918, VN.

att underhålla änkor och försvarslösa barn efter att männen och familjefadren plötsligt avlidit. Men våren 1918 framhöll en del borgerliga att situationen gällande kvinnor och barns underhåll var annorlunda än i normala fall.⁵⁴⁴

Den rådande fattigvårdsdiskursen och lagstiftningen i början av 1900-talet var att den fattige skulle göra sig förtjänt av sitt fattigvårdsbidrag genom arbete eller andra sysslor. Fattigdom betraktades i allmänhet inom den kommunala fattigvården som självförvällat vilket innebar att den fattige skulle göra rätt för sig och för det bidrag som han eller hon den fattige fått från den kommunala fattigvården. Endast de arbetsoförmögna kunde undantagsvis få understöd utan gottgörelse, alternativt blev de flyttade till fattiggården. Frågan var då om de rödas hustrur och barn kunde betraktas som medskyldiga till sin fattigdom eller om de var offer för omständigheterna. Den senare diskursen kan man se i behandlingen av hustrurna och barnen till de vilseledda bruksarbetarna som bruksledningen önskade få tillbaka till bruket i arbete. De var förtjänta av att komma under bruksledningens beskydd tills männen återvände hem från fånglägren.⁵⁴⁵

Folkhögskolläraren Alexander Rajalin var en av dem som deltog på medborgarmötet i Pojo kommunhus dagen efter att tyskarna ”befriat” kommunen. I sin dagbok noterade han de bittra känslor som en del vita gett uttryck för:

Samma söndag medborgarmöte i kommunalhuset frågan om bildandet av skyddsskår diskuterades [...] Hårda ord, raka motsatsen till predikan i kyrkan [...] Man är beredd att återinföra den lagliga ordningen.⁵⁴⁶

544 Mötesprotokoll 20.4.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoll 1910–1919.

545 Mirja Satka, *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work* (University of Jyväskylä 1995), s. 45–46.

546 7.4.1918, Alexander Rajalins ”Dagboks-brev 1918”.

Skyddskåren som grundades i Pojo inledde omedelbart sin verksamhet genom att tillfångata och avvärpa de röda som var kvar i kommunen. Veckorna efter att tyskarna hade intagit Västnyland deltog Pojo skyddskår i de vitas krigsoperationer mot de röda som gjorde motstånd i de nordliga och finskspråkiga delarna av Västnyland. Pojo skyddskår intog kommunerna Karislojo, Sammatti, Nummis och Vichtis i nordvästra Nyland. I dessa kommuner sökte skyddskåren efter lokala röda som skyddskåristerna antog att hade gömt sig hos släktingar och bekanta, eller sökt skydd hos traktens obesuttna befolkning som sympatiserade med de röda. Några egentliga strider var det inte fråga om – snarare skoningslös terror mot röda eller misstänkta röda. En av de skyddskårister från Pojo som deltog i upprensningsoptionerna i nordvästra Nyland återgav senare i en minnesberättelse hur man gick till väga i Nummis:

Framryckningen fortsatte och vi tågade in i byn där befolkningen småningom samlades gråtande, skrattande och lyckliga över befrielsen [...] Truppen inkvarterades i arbetarförningens lokal. Där förevisades för oss ett halv kilos lod, försett med en repslinga som handtag, en slaktmask och velocipedkätting genomdragen med en gummisnodd, vilka redskap enligt befolkningen [sic!] på orten utsago användas för att tortera fångar. Hade man tidigare hyst vissa betänkligheter för att döda medmänniskor så försvunno dessa nu helt och hållet. Folk som för sitt höga nöjes skull tortera fångar kan dock icke betraktas som människor i vanlig bemärkelse utan äro en ohyra, som bör utrotas. Samma och följande dag togos vid rensningen av traktens skogar ett antal skingrande röda, vilka delvis ställdes inför ståndsrätt och arkebuserades, delvis sändes till fångläger.⁵⁴⁷

Enligt lokalthistorikern Tauno Tukkinen, som skrivit om inbördeskrigets händelser i Sammatti, Karislojo och Nummis, agerade Ingram Arnold von Julin, disponent i Fiskars och chef för Pojo

547 ”Redogörelse över deltagande i Frihetskriget” 9.3.1936, PK 869:12, Kanta-henkilökunnan vapaus- ja heimosotamuistelmia, RA (Sörnäs).

skyddskår, och ingenjören Wilhelm Wahlforss⁵⁴⁸ som domare i den provisoriska fältdomstol som inrättades i Nummis. Fältdomstolen dömde 25 röda som tillfångatogs i kommunen till döden och domen verkställdes omedelbart av skyddskåristerna. Bland de avrättade i Nummis fanns bruksarbetaren Frans Flinck från Billnäs som flytt undan tyskarna, gömt sig i Nummis och sedan blivit tillfångatagen av de vita.⁵⁴⁹

Utrensningarna av hemkommunen och kommunerna i norr handlade om att återställa den lagliga ordningen i samhället efter revolutionen. De vita beskrev de röda som omänskliga. De värsta ”rödbanditerna” beskrevs som degenererade och ”onaturliga” och en del av brukets tjänstemän som deltog i utrensningarna använde pejorativa beskrivningar av de röda för att legitimera de hårda tagen som de vita använde mot dem. Det var samhällets ”degenererade” botten-skikt som hade utfört de värsta illdåden och vilselett andra, det vill säga de skötsamma bruksarbetarna, att gå med i revolutionen. Dessa ”vanartade” och ”degenererade” individer måste rensas bort. Enligt Karis-Billnäs vita kommentar, brukstjänstemannen Armas Appelgren skulle ”det pånyttfödda landet aldrig [...] få varaktigt gagn” av dessa ”degenererade individer”.⁵⁵⁰

Den här synen på de röda var ingalunda exceptionell för de vita i Billnäs, motsvarande förhållningssätt till de röda förekom på olika håll i Finland våren 1918.⁵⁵¹ I samband med krigsslutet i maj kulminerade arkebuseringarna av röda, officiellt slutade kriget 16.5.1918 med den vita segerparaden i Helsingfors trots att kriget i praktiken var över i slutet av april. I södra Finland hade striderna mellan röda och vita upphört i början av maj. Enligt

548 Wilhelm Wahlforss blev sedermera känd som Wärtsilä metall- och maskinindustris långvariga verkställande direktör och hörde till landets främsta företagsledare under efterkrigstiden fram till 1960-talet.

549 Tauno Tukkinen, *Teloittajien edessä. Ihmiskohtaloita Karjalohjalla, Sammatissa, Nummella, Pusulassa, Nurmijärvellä, Vihdissä ja Inkoossa 1918* (Karjalohja 1999), s. 70–72.

550 VRYO 960, RA.

551 Alapuro 1994, s. 210–213.

historikern Jaakko Paavolainen avrättades i medeltal 200 röda per dag mellan 5–11.5.1918.⁵⁵² Två av de röda som arkebuserades under den här tidsperioden var billnäsborna Johan Forsberg som blev skjuten 10.5.1918 i Karis av ortens skyddskårister och Evert Alexander Lühr som blev skjuten av okända gärningsmän på okänd ort 4.5.1918. Trots att den vita senaten 15.5.1918 förbjöd de olovliga arkebuseringarna fortsatte de runtom i landet – inte minst i Karis och Billnäs. De tillfångatagna rödgardisterna Karl Johan Grönman och Iivari Torvinen arkebuserades av ortens skyddskårister 16.5. och 17.5.1918. Arne Klinth hämtade skyddskåristerna från Sveaborgs fängläger hem till Billnäs för att arkebuseras den 21.5.1918. Gustaf Oskar Westermarck avrättades i Riihimäki fängläger 16.5.1918 av skyddskårister från Pojo som besökte fänglägret för att få tag på de lokala röda ledarna.⁵⁵³ Först efter det att de vitas militära överbefälhavare general Gustaf Mannerheim i sin dagorder 21.5.1918 förbjöd den vita armén och skyddskåristerna att utföra olovliga arkebuseringar upphörde de olovliga avrättningarna.⁵⁵⁴

I sin klassiska socialhistoriska studie tolkar Natalie Zemon Davis blodbadet i samband med religiösa konflikter i 1500-talets Frankrike som religiösa reningsritualer. Davis visar på våldets betydelse och dess funktion i lokalsamhällets återanpassningsritual. I samband med våldsamma upplopp normaliserades samhället genom avrättningar som man ansåg att rengjorde lokalsamhället från de onda krafter som nästlat in sig hos lokalbefolkningen. Reningsritualen var en del av samhällets pånyttfödelse och början på dess återuppbyggnad.⁵⁵⁵ De hårda bestraffningarna av de lokala röda ledarna var nödvändiga för att återställa den

552 Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 2. Valkoinen terrori* (Helsinki: Tammi 1967), s. 191.

553 Se bilaga 4. De övriga röda billnäsbor som arkebuserades blev dömda till döden av statsförbrytelsedomstolen och deras domar verkställdes i fängslägren där de hölls som fångar.

554 Jukka Kekkonen, *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* (Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1991), s. 45–46.

555 Davis 1975, s. 154, 182–187.

paternalistiska ordningen i brukssamhället, brukstjänstemännen både återställde den lagliga ordningen i samhället och den gamla paternalistiska ordningen på bruket. Upprorsmakarna straffades för att de hade utmanat patronens och bruksledningens maktposition. Innan statsmakten klev in på scenen och lade gränser för den våldsutgjutelse som förekom i lokalsamhället våren 1918 agerade de vita bödlarna utgående från den paternalistiska rättsutövningens traditioner. Upprorsledarna straffades för att de hade vilselett andra mindre skyldiga medan de vilseledda re-integrerades i bruksgemenskapen.

Historikern Marko Tikka undersöker hur de rödas och vitas våldsaktioner under inbördeskriget 1918 kan förstås i en större samtida kontext. Det politiska våldet under och strax efter inbördeskriget var en del av 1900-talets blodiga våldsaktioner som gick hand i hand med den moderna statsmaktens framväxt. Det politiska våldet i Finland våren 1918 kan jämföras med motsvarande våldsdåd med politiska motiv som förekom runtomkring i Europa strax efter första världskriget.⁵⁵⁶ Det här europeiska moderniseringsperspektivet är å ena sidan både fruktbart och mycket intressant för att förstå händelserna i Finland, medan man å andra sidan om det tillämpas ensidigt kommer att bortse från de traditioner, den rättsuppfattning och det arv från en äldre politisk kultur som fanns kvar i det finländska samhället våren 1918. Det fanns en tradition kring hur man skulle tukta upproriskhet och hur samhället med hjälp av våldsutövning skulle kunna återgå till de samhällsförhållanden som var rådande före konflikten.

Utpekandet av de skyldiga till upproret

Synnerligen farlig! Den värsta och farligaste af alla huliganer, agitatorer och rödgardister som funnits här på orten. Mindre skyl-

556 Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välttömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004), s. 60–66; Robert Gerwarth & John Horne (toim.), *Sodasta rauhaan. Väkipollan vuodet Euroopassa 1918–1923* (Tampere: Vastapaino 2013).

diga har arkebuserats och borde Nummelin i rättvisans namn och för lugnet i samhällets skull erhålla strängast möjligaste straff.⁵⁵⁷

När skyddskåren återvände från utrensningsexpeditionerna i norr i slutet av april sökte man de skyldiga till upproret. Skyddskåren arresterade och förhörde brukets forna rödgardister och andra som hade haft anknytning till de röda under revolutionen och inbördeskriget. En stor del av de röda hade redan av tyskarna eller andra skyddskårister förts till de fångläger som uppstod runtomkring i södra Finland vid krigsslutet. De röda som blev kvar i närheten av brukssamhället kom fram från sina gömställen och återvände hem tyskarna dragit vidare och striderna pågick längre norrut och österut. Möjligtvis fanns det förhoppningar hos dem att någon slags försoning var möjlig att uppnå med bruksledningen när dammet hade lagt sig, och att bruksledningen skulle ta sina bruksarbetare i beskydd. Åtminstone de bruksarbetare som ansåg att de inte gjort sig skyldiga till några större brott och som kanske ansåg att de skulle komma lindrigare undan, utgick från att de inte skulle bestraffas om de på nytt ställde sig under den paternalistiska maktutövningen på bruket. De var ju trots allt bekanta män för bruksledningen.⁵⁵⁸

I början av maj var det ännu oklart hur de röda skulle bestraffas. Formellt pågick kriget trots att striderna var över och de flesta röda motståndsnästena redan var utplånade. De vita ledarnas tveksamhet till hur de röda skulle behandlas ledde till lokala initiativ som innebar att skyddskårister på lokal nivå inrättade fältdomstolar. Dagen före segerparaden 16.5.1918 i Helsingfors som markerade att kriget var officiellt avslutat hade senaten fattat beslut om att de röda skulle samlas till fångläger och att deras fall skulle prövas av de statsförbrytelsesdomstolar som inrättades. Man tog i bruk lagen om statsförbrytelser och i juni inledde statsförbrytelsesdomstolarna rättsprocessen mot de tillfångatagna röda. Fram till dess väntade de röda på sina domar i fånglägren. I de rödas hemkommuner samlade skyddskåren och myndighe-

557 VRYO 19145, RA.

558 1.5.1918, Alexander Rajalins ”Dagboks-brev 1918”.

terna uppgifter om de röda och deras verksamhet under revolutionen och inbördeskriget som skulle användas för att döma de röda. Det här innebar att den lokala skyddskåren och personer ur den lokala borgerliga makteliten, framförallt arbetsgivarna, fick ett stort inflytande på utfallet av domarna mot de röda. I de fall där den åtalade var bevisligen skyldig till grova brott – till exempel om den åtalade erkände eller om man i statsförbrytelsedomstolen hade en övertygande bevisföring mot den åtalade – var den juridiska processen enklare. Men i de flesta fall verkar det som om statsförbrytelsedomstolen dömde utgående från de utlåtanden som den lokala skyddskåren hade svarvat ihop åt domstolen. Rättsprocessen mot de röda kan sägas ha varit varken opartisk eller objektiv när såväl domaren, åklagaren som kändanden tillhörde den segrande sidan i kriget medan svaranden tillhörde förlorarna.⁵⁵⁹

I Billnäs hämtade skyddskåren de vuxna män som hade haft anknytning till de röda och de fördes till den lokala skyddskårsstaben för att bli förhörda. Folkhögskolläraren Alexander Rajalin hade blivit utsedd till stabens skrivare och han protokollförde de förhör som gjordes med de röda. Rajalin skrev dagbok under tidsperioden april–maj 1918 och hans dagbok är en unik källa som återger rättsprocessen ur de vitas perspektiv. I sin dagbok skrev Rajalin om de första röda som skyddskåren hämtat till staben för att sedan skickas vidare till ett fångläger:

Jag var i kväll för första gången i funktion att förpassa 23 fångar till Hfors. De skola sändas i morgon. Det är delvis rätt ynkligt med dem. En del av dem är dock riktiga, tidigare redan ökända banditer, som från sista tiden ha ett å varje på sina samveten.

559 Kekkonen, s. 35–38, 48–67, 73–90. Statsförbrytelsedomstolarna mötte kritik från både inhemska och utländska jurister några år efteråt, tongivande kritiker i Finland i början av 1920-talet var juristen och rättsprofessorn Allan Serlachius och den svenska juristen Georg Branting som år 1924 publicerade boken *Rättvisan i Finland*. Också den engelska dagstidningen *The Times* hade redan 9.2.1919 kritiserat de finländska statsförbrytelsedomstolarna för att de inte följde västerländsk utan en ”tsarrysk” rättspraxis, se om detta: Kekkonen, s. 76.

Nu äro de naturligtvis spaka nog. Om en del vore det bra intressant att veta, vad det är som rör sig bakom den bistert stirrande blicken, som aldrig ser in i ögonen, men väl icke sjunker mot jorden heller. Styft, rätt förbi en se de, icke med slö förkrossad uppsyn, utan hård oföränderligt stel, som ingenting förräder.⁵⁶⁰

Mordet på de två studenterna Harald Furubjelke och Oscar Holmström från Ekenäs som hade ägt rum i Degerby i februari 1918 i samband med striderna i Sjundeå och Kyrkslätt, hörde till ett av de grövsta brotten som de röda i Billnäs hade gjort sig skyldiga till. I samband med de rödas seger i februari–mars 1918 över en vit styrka i Sjundeå och Kyrkslätt hade en pluton bestående av rödgardister från Billnäs tagit till fånga studenterna Holmström och Furubjelke i Degerby. Efter att plutonchefen Ivar Torvinen förhört fångarna hade han kunnat konstatera att de var vitgardister som försökt fly undan de röda. Torvinen beordrade studenternas avrättning vilket omedelbart verkställdes.⁵⁶¹ Ett annat uppmärksammat våldsbrott som de lokala röda gjort sig skyldiga till var mordet på Billnäs bruks poliskonstapel Vilho Lindgren. Strax innan tyskarna intog bruket hade de röda avrättat Lindgren, och det förblev oklart om det var de lokala rödgardisterna eller rödgardister från Åbo som hade genomfört avrättningen av poliskonstapeln. Kidnappningen av brukstjänstemännen och patron Hisinger i samband med reträtten undan tyskarna räknades också som ett av de grövre brotten som de lokala röda gjort

560 1.5.1918, Alexander Rajalins ”Dagboks-brev 1918”.

561 Striderna i Sjundeå och Kyrkslätt ägde rum i mitten av februari 1918 vid Svidja, Sigurds och Sjunby gård mellan västnyländska rödgardister och skyddskårister samt vita som flytt från Helsingfors. De röda utgick som segrare i striden och i striderna deltog bland annat rödgardister från Billnäs. Karis-Billnäs röda kommandant Ivari Torvinen anses ha lett kapitulationsförhandlingarna med de vita som sedan fördes som krigsfångar till Reallycéet i Helsingfors. Se om detta: Lindholm (2005), s. 91–132. Striderna har också skildrats i fiktiv form i Kjell Westös roman *Där vi en gång gått* (Helsingfors: Schildts 2006) och i filmatiseringen av Westös roman från 2011.

sig skyldiga till.⁵⁶² Förutom dessa våldsbrott och kränkningar mot den personliga integriteten, listade man från skyddskårens sida de egendoms- och livsmedelsstölder som de röda utfört under inbördeskriget och det framhölls att de röda hade uppmuntrat eller tvingat bruksarbetare att gå med i den ”röda banditli- gan”.⁵⁶³

I sin tolkning av utpekandet av röda skyldiga utgår Alapuro från den franska historikern René Girards syn på syndabockar- nas betydelse i utpekandet av skyldiga till uppror: syndabockar utses trots att de i själva verket kan vara oskyldiga och istället betonas särskilda föreställda egenskaper hos syndabocken som framställer en person som ansvarig för allt de onda som har ägt rum.⁵⁶⁴ Också de som tillhörde den röda sidan kunde peka ut syndabockar för att själva slippa bli dömda eller visa att de hade blivit förda bakom ljuset.

I Billnäs utpekades samtliga röda ledare till sådana syn- dabockar. Den i föregående kapitel nämnda plåtslagaren Ivar Tor- vinen lyftes fram som den som vilselett de andra bruksarbetarna till upproret. De lokala vita kallade honom ”banditgeneral”. Tor- vinen utmålades av de andra röda i förhören som en ”hätsk” agi- tator som vilselett eller tvingat bruksarbetarna att gå med i röda gardet. Torvinen dömdes inte av statsförbrytelsestolen utan han avrättades i Karis 17.5.1918 efter att ha hållits i fångenskap i disponentvillan på bruket. Bilden av Torvinen som ensam skyl- dig till att bruksarbetarna gjort uppror möter i förhørsprotokoll och vittnesmål i andra rödas brottsakter. Forna rödgardister vitt- nade inför statsförbrytelsestolen att Torvinen var den som fört bruksarbetarna bakom ljuset, tvingat brukets arbetarmän in i röda gardet och hotat med våld och andra repressalier ifall de vägrade. Både lokala skyddskårister och röda vittnade i statsför- brytelsestolens förhör hur Torvinen tvingat andra mindre

562 VRYO 10; VRYO 960, RA.

563 VRYO 960; VRYO 19145, RA.

564 Risto Alapuro, 'Sisällissodan väkivallan kuva', *Punamustavalkea: 1918 kuvat*, (toim.) Jukka Kukkonen & Elina Heikka (Helsinki: Suomen valoku- vataiteen museo 2008), s. 19.

skyldiga att utföra sådana gärningar under inbördeskriget som de i vanliga fall inte skulle ha gjort. Torvinen beskrevs som ovanligt rå och som en närpå fanatisk rödgardistledare. Bruksledningen höll Torvinen huvudansvarig för kidnappningen av patron Hisinger och brukets tjänstemän och för att brukets kassa och hästar i samband med flykten undan tyskarna beslagtogs. Torvinen ansågs också skyldig till mordet på studenterna Furubjelke och Holmström i Degerby och mordet på poliskonstapel Lindgren (Torvinens andel i mordet på konstapel Lindgren visade sig efteråt ha varit en falsk anklagelse och den gärningsman som senare utpekades som skyldig var åbobon Robert Oksa som flytt undan de vita till Sverige).⁵⁶⁵

Snickaren Alexander Itkonen (Pauloff), som hörde till ledarna i den lokala arbetarrörelsen på bruket före inbördeskriget, blev också utpekad som skyldig. Gällande Itkonen så betonade skyddskåren att ”han [var] till börden ryss” och till ”naturen retlig och bakslug, farlig agitator”. Itkonen uppgav till sitt försvar att han, liksom många andra på bruket, blivit vilseledd och förd bakom ljuset av den notoriske Torvinen. Den lokala skyddskåren ville att Itkonen skulle dömas till döden men statsförbrytelsesdomstolen dömde honom till åtta år i tukthus. Itkonen benådades i likhet med många andra i samband med amnestilagarna och efter sin frigivning 1921 återvände han inte till Billnäs. I Itkonens fall åberopade skyddskåren hans ryska ursprung och betonade den ”bakslughet” som utmärkande för hans ”natur”, en ståndpunkt som överensstämde med den samtida synen på ryssarnas lömskhet och hur de varit skyldiga till det röda upproret i Finland.⁵⁶⁶

Tidigare ökända ”krångelmakare” på orten, personer som ansågs ha ”dåliga och kringflackande levnadsvanor” och lokala huliganer, var sådana som skyddskåren och bruksledningen ville

565 VRYO 10; VRYO 74; VRYO 960; VRYO 981; VRYO 9371; VRYO 21347, RA; Nyberg, s. 94.

566 VRYO 16514, RA; Om den samtida synen på ryssarna se: Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk: om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm: Atlantis 1995), s. 135–140.

bli av med.⁵⁶⁷ I många fall var det fråga om bruksarbetare som haft tillfälliga arbeten på bruket, och därmed sådana som bruket inte längre behövde som arbetskraft. Bland dem fanns bruksarbetaren Karl Viljam Nummelin som varit anställd på bruket 1916–1917 men var hemma på grannbruket Åminnefors. Under inbördeskriget hade Nummelin varit medlem i den röda livsmedelskommittén och revolutionsdomstolen i Pojo. Efter kriget ville Pojo skyddskår att Nummelin skulle arkebuseras men på Sveaborgs fångläger hade fånglägermyndigheterna ansett att Nummelin, som beskrevs som en ”äldre man”, hade gjort ett ”någorlunda gott intryck”. Dessutom hade hans tidigare förman i Billnäs skrivit ett positivt utlåtande om Nummelin som enligt förmannen ”visat gott exempel åt sina arbetskamrater” och var ”fullkomligt ofarlig”.⁵⁶⁸

I skyddskårens utlåtande uppräknades beslagtagningar av livsmedel, förstörelse av privat egendom och beslagtagning av hästar som några av de allvarliga brott som Nummelin hade gjort sig skyldig till under revolutionen och inbördeskriget. Framförallt ansåg skyddskåren att Nummelin hade vilselett och tvingat bruksarbetare in i röda gardet. Skyddskåren försökte visa Nummelins svaga moraliska omdöme med hänvisning till att han i samband med novemberstrejken 1917 agiterat för att ett rött garde skulle grundas på orten samtidigt som rödgardister gjorde sig skyldiga till våldsdåd och mord runtom i landet. Nummelin var enligt skyddskåren av en svag karaktär och man lyfte fram att Nummelin hade i sin ungdom blivit dömd för dråp, vilket visade att mannen var kapabel till vedervärdiga våldsbrott. Nummelin hade enligt skyddskåren antagligen ”smittats av bolsjevismen” under den tid han arbetat på de ryska befästningsverken i Ekenäs skärgård hösten 1917, d.v.s. vid den tid när de ryska matroserna gjorde myteri mot sina befäl och sällade sig till Lenins bolsjevikers.⁵⁶⁹ De vita till skrev det faktum att de ryska befästningsarbe-

567 VRYO 74, RA.

568 VRYO 19145, RA.

569 VRYO 19145, RA.

tena under världskriget hade fört samman ryska soldater, asiatiska gästarbetare och det finländska samhällets bottenkrap och förklaringsvärde gällande kriget 1918. När bottenkräpet lämnade befästningsarbetena i södra Finland hade de grundat röda garden och lurat med sig de skötsamma arbetarna i upproret. I synnerhet de ”kringflackande” (Nummelin sade leva ett ”kringflackande lif”) arbetarna var de farligaste röda agitatorerna som lurade och tvingade skötsamma och stationära arbetare med i röda gardet.⁵⁷⁰

När de lokala röda ledarna utpekades som ”örtens värsta banditer” fäste man särskild uppmärksamhet i påstådda egenskaper som gjorde att de skilde sig från den övriga befolkningen och att de inte passade in i bruksgemenskapen. De ansågs farliga därför att de innehade en förmåga att vilseleda bruksarbetarna till upproriskhet. Samtidigt var de farliga när de rentav tvingade oskyldiga att mot sin vilja gå med i röda gardet. Etniskt färgade argument användes både explicit (som med fallet Itkonen ”som var till bördan ryss”) eller implicit (Torvinen som var inflyttad finskspråkig bruksarbetare från Norra Savolax) för att peka ut dem som ledare för de röda. Dessa syndaböcker hade nästlat sig in i bruksgemenskapen och deras etniska bakgrund gjorde dem till farliga främlingar. Också mobila arbetare, exempelvis Karl Nummelin, gjordes skyldiga för ha spridit upprorstankar bland de stationära bruksarbetarna.

Det var inte bara de röda manliga ledarna som ansågs farliga och som gjordes till syndaböcker, även hustrurna till de röda utpekades och framstod enligt de vita som medskyldiga och rentav lika farliga. Folkhögskolläraren Alexander Rajalin gick hårt åt de rödas hustrur och fästmör i sin dagbok i maj 1918:

Och ute i socknen flyga ibland hatets budskap, bittra hämndfulla ord, vanmäktiga hotelser och förbannelser som pinade kvinnohjärnor uttänka inom sina så hårt straffade hem. Jag måste säga i kvinnorna taga nog i vad vilja priset av männen [sic!], det är kvinnorna som under dessa månader närt sitt eget

570 Kettunen 1994, s. 166–167.

falska hopp om lycka och välstånd utan bekymmer och med det uppeggat männen, de hade talat ord, som ingen man talat; för att framtidens väg skulle jämna sig bättre och lättare, tror jag nästan det vore bättre att mödrar och fästmör spärrades in i häkten och männen återskänktes till arbetet.⁵⁷¹

Rajalin var inte ensam om att fälla negativa och kritiska utlåtanden om de rödas kvinnor, motsvarande tankar om kvinnorna uttalades av en del andra vita. Exempelvis författaren Ilmari Kianto gav uttryck för liknande tankar som Rajalin om röda kvinnor i en tidningsartikel som Kianto skrev under inbördeskriget. I likhet med Kianto ansåg Rajalin att hustrurna till de röda var skyldiga till att de hade uppeggat männen till uppror. Kvinnan som själv gripit till vapen och hustrun som uppmuntrat sin man att göra det likställdes med varandra eftersom bägge hade brutit mot samtidens könsnormer. Brott mot traditionella könsnormer, där kvinnorna intog en position som inte ansågs passande, var enligt de vita ett utfall av det onaturliga och rentav sjuka i de rödas uppror.⁵⁷²

Varför utpekades kvinnorna som syndabockar? Enligt historikern Tiina Lintunen kan det förstås utgående från den pågående kvinnoemancipationen i det finländska samhället. Kvinnorna hade erhållit rösträtt 1906 tillsammans med männen och kvinnor var aktiva i politiken och föreningslivet. En del borgerliga ansåg att rösträtten omfattade en alltför stor del av befolkningen, massornas inträde i politiken hade enligt de borgerliga visat sig vara ett misstag. Majoriteten av befolkningen inte varit mogen att axla det ansvar som det innebar att få rösta och att bli valbara. Om kvinnors rösträtt fanns det motstridiga uppfattningar, en del ansåg att kvinnornas politiska agerande hade varit skadligt för nationen. Kvinnor som agerade i politiken, i en samhällssfär som

571 6.5.1918, Alexander Rajalin ”Dagboks-brev 1918”.

572 Tiina Lintunen, ’Susinarttuja ja pahuuden lähteitä – stereotypioita punaisista naisista’, *Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhla-kirja*, Turun Historiallinen Arkisto 60, (toim.) Vesa Vares (Turku 2007), s. 146–150.

Bild 14. Rödgardisten Saimi Forss (till vänster) poserar i en fotoateljé 3.4.1918 tillsammans med en okänd kvinna. Saimis bröder och hennes styvfar tillhörde också Karis-Billnäs röda garde, på en lönelista framgår det att Saimi verkade som kokerska i röda gardet under revolutionen. Hon blev inte straffad av de vita, men familjen Forss flyttade från Billnäs efter inbördeskriget. Källa: privat fotosamling.

traditionellt tillhört männen, väckte såväl osäkerhet som upprörda känslor hos en del män.⁵⁷³

Revolutionen och inbördeskriget hade således enligt en del vita visat att de lägre samhällsklassernas män och kvinnor var oförmögna till att agera politiskt tillsammans med män ur de högre samhällsklasserna. Upproret hade frigjort sådana krafter som de gamla makthavarna i samhället förgäves försökt stävja ända tills hela det gamla samhället rasade samman i revolutionens svallvågor. De manliga bruksarbetare som varit framträdande i politiken i brukssamhället blev utsatta för de vitas förföljelse efter inbördeskriget. Den vita bruksledningen önskade återställa ordningen och de gamla sociala hierarkierna i brukssamhället: manliga och kvinnliga bruksarbetare och arbetar deras barn skulle återgå till sin tidigare sociala position i den paternalistiska hierarkin på bruket.

”Olyckliga svaga” och ”viljelösa redskap” – Vilseledda till röda gardet

Han kan nog ej räknas till de egentliga banditerna, utan måste räknas till de olyckliga svaga, som blifvit viljelösa redskap i våra socialdemokraters hand, och hvartill felet äfven ligger hos samhället, som låtit detta hvarje tillstymmelse till heder saknande parti existera, utvecklas och frodas.⁵⁷⁴

När ledarna för de röda hade fått sina välförtjänta straff började en annan process i återgången till fred på bruket. Bruksledningen ville återta bruksarbetare som man ansåg hade blivit vilseledda och som enligt de lokala vita tvingats med i röda gardet. Det inledande citatet återger en beskrivning av en bruksarbetare som blivit vilseledd, hur det socialdemokratiska partiet och dess

573 Lintunen, s. 154; Exempelvis Svenska Folkpartiets grundare och långvariga ordförande Axel Lille förespråkade rösträttens begränsande efter inbördeskriget: Axel Lille, *Framtidsuppgifter*. (Borgå: Holger Schildts förlag 1918).

574 VRYO 21347, RA.

illvilliga agitatorer fått verka fritt och tillåtits agitera bland bruksarbetarna vilket fört skötsamma bruksarbetare i fördärvet.⁵⁷⁵

Antagligen förekom det motstridiga känslor hos den vita bruksledningen när man resonerade kring vilka röda som skulle återtats till bruket. Man hade upplevt det som kränkande att bruksarbetarna, som befann sig lägre ned i den sociala hierarkin, på ett förödmjukande sätt under inbördeskriget hade trängt sig in i tjänstemännens hem där de hade sökt genom hemmet efter vapen och livsmedel. De hade också uppträtt hotfullt och utmanande mot sina herrar. Å andra sidan var det den starkes skyldighet att visa medmänsklighet mot den svagare som mot eget bättre vetande agerat på ett så skamlöst sätt. De röda som inväntade sina domar i fånglägren kunde återbördas till brukssamhället om de visade uppriktig ånger för vad de hade gjort, och om de var villiga att åter foga sig till den paternalistiska ordningen.

Talet om vilseledda arbetare som blivit lurade med i röda gardet förstärkte det paternalistiska systemet under mellankrigstiden med den så kallade arbetarvälfärden som blev en viktig del av de finländska industriföretagens arbetsmarknadspolitik. Med arbetarvälfärd bekämpade arbetsgivarna facklig organisering.⁵⁷⁶ I tidigare forskning om finländsk arbetsmarknadshistoria har man i mindre grad uppmärksammat hur föreställningar om arbetarnas manlighet inverkade på den finländska arbetsgivarpolitiken efter inbördeskriget. I och med att det skapades klara dikotomier, som förstärktes av inbördeskrigets erfarenheter, mellan goda/onda, farliga/ofarliga och vilseledda/vilseledande manliga arbetare, kom föreställningar om arbetarnas manlighet att få en stor betydelse för hur arbetsgivarna ville forma arbetsmarknadsrelationerna under mellankrigstiden. Bråkiga män som förknippades med fackföreningarna skulle övervakas eller uteslutas från bolagsverksamheten, medan skötsamma män som anpassade

575 Engman 2004, s. 468–473.

576 Kettunen 1986, s. 128–135.

sig till företagens paternalism skulle inkluderas och stödjas av arbetsgivaren.⁵⁷⁷

Återtagningen av skötsamma manliga bruksarbetare

På begäran får jag angående arbetaren Ture Rikhard Fagerström från Billnäs meddela följande: Hans far var här anställd som sågställare och har jag varit i tillfälle se alla Fagerströms barn växa upp just i den åldern, då anlagena äro framträdande, och måste jag såväl om Ture som hela Fagerströmska familjen gifva det tillåtandet, att det var en aktningvärd och lycklig familj. Speciellt Ture var saktlig och stillsam, och skulle helt säkert aldrig kommit på den iden att slå ihjäl medmänniskor, om vårt s.k. socialdemokratiska parti icke funnits.⁵⁷⁸

Historikern Marko Tikka, som undersökt våldet under och efter inbördeskriget, betonar att rättsprocessen mot de röda påverkades av relationerna mellan vita och röda före inbördeskriget. Framförallt försökte arbetsgivarna ta tillfället i akt och påverka de lokala arbetsmarknadsrelationerna efter inbördeskriget.⁵⁷⁹ Besvärliga och stridslystna "agitatorer" ville arbetsgivarna bli kvitt, medan de som ansågs vara mindre besvärliga och fogliga återtog i arbete. Föregående citat är ett utdrag från ett utlåtande som skrevs av en förman om snickaren Ture Fagerström som arbetat i Billnäs fram till inbördeskrigets utbrott. Bilden som

577 Jag har i en uppsats undersökt de manlighetsideal som fanns inom skyddskåren och arbetarföreningen i Billnäs efter inbördeskriget och som kan ses som två rivaliserande manlighetsideal för manliga bruksarbetare, se: Matias Kaihovirta, 'Skjutövningar och pennfäktning. Manliga medborgarideal och politisk verksamhet i Billnäs brukssamhälle, ca. 1918–1930, *HTF* 2012:1'. Om de finländska kommunisternas manlighetsideal under 1920-talet, se: Elina Katainen, "'Mut turokunto ei voittoa suonut, sorruitte kesken": kommunistinen maskuliinisuus 1920-luvun Suomessa', *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*, toim. Klaus Lindgren (Helsinki 2003), s. 140–168.

578 VRYO 21347, RA.

579 Tikka 2004, s. 331.

skapades av Fagerström var att han var ett offer för omständigheterna, ett viljelöst redskap, och att han tillhörde de olyckliga svaga som det socialdemokratiska partiet hade vilselett till att göra uppror mot sin arbetsgivare. Bruksledningen lyckades få Fagerström återtagen i arbete till Billnäs i juni 1918. Med ett fångpass utskrivet av fånglägermyndigheterna skickades han hem från Sveaborgs fångläger till Billnäs. Men tiden frihet blev kort, redan i september kallades Fagerström på förhör till Dragsviks fångläger med anledning av att det framkommit nya uppgifter kring mordet på de tidigare nämnda studenterna Furubjelke och Holmström. Fagerström hade i förhör med andra röda utpekats som en av dem som deltog i Torvinens exekutionspatrull som i Degerby hade avrättat de två studenterna. När Fagerström anlände till Dragsvik fängslades han av vakterna och hans fall togs upp i statsförbrytelsesdomstolen som dömde honom till döden. Bruksledningen försökte förgäves utverka en förmildring i Fagerströms dom men han arkebuserades i Dragsvik den 24.10.1918.⁵⁸⁰

Fagerström var en av dem som bruksledningen försökte få befriade från fånglägren och tillbaka i arbete. Till och med sådana som gjort sig skyldiga till mycket grova brott under inbördeskriget var bruksledningen villig att ta tillbaka. Fallet med rödgardisten Fagerström visar hur den paternalistiska ledningsstrategin återinfördes på bruket efter inbördeskriget: den vita bruksledningen ville återställa arbetsfreden på bruket genom att återanställa bruksarbetare som de hade förtroende för och kände till från tidigare.

De första omfattande amnestierna för de röda beviljades hösten 1918. Fånglägren som inrättats i slutet av inbördeskriget omvandlades till fånginrättningar och några av fånglägren stängdes 15.9.1918. Redan 18.6.1918 hade senaten fattat beslut om att treåriga tukthusstraff skulle bli villkorliga. I september hade drygt 40 000 röda befriats från fånglägren, vilket utgjorde mer än hälften av dem (ca 70 000) som satt inspärrade efter inbördeskriget. Följande omfattande amnesti verkställdes 30.10.1918 och medföljde att 10 000 fångar som dömts till fyraåriga tukthusstraff

580 VRYO 21347, RA.

frigavs. Ytterligare amnestier beviljade riksföreståndaren, senaten och riksdagen i december 1918 och i juni 1919 – efter det hade ¾ av de röda fångarna blivit satta på fri fot. Den nya riksdagen som valdes 1919, där även socialdemokraterna ingick och blev åter riksdagens största parti, stiftade den första amnestilagen 1920. Med amnestilagen 1921 befriades 4 000 fångar och drygt 40 000 personer återfick sitt medborgerliga förtroende som de förlorat till följd av de tillhört de röda under inbördeskriget.⁵⁸¹

Vetskapen om att fångar som dömts till lindrigare straff skulle bli villkorligt frigivna fick bruksledningen att göra upp listor över de bruksarbetare som de önskade få befriade från fänglägren. Listor på namn över sådana fångar sände bruksledningen till fänglägerkommendanterna och statsförbrytelse-domstolarna. Bruksledningen påpekade att de bruksarbetare som de ville få frigivna behövdes tillbaka i arbete, särskilt bristen på yrkeskunnig arbetskraft som bruket behövde för att återstarta produktionen framlade man som motiv för att ta tillbaka en del bruksarbetare. Ett annat motiv som bruksledningen angav var problemet med försörjningen av de rödas kvinnor och barn som hade blivit ekonomiskt betungande för bruket och kommunens fattigvård.⁵⁸²

Bruksarbetaren John Kullberg tillhörde en av de röda som bruket ville ta tillbaka i arbete, som motiv för återtagningen angav bruksledningen att bruket behövde en yrkesskicklig arbetare och att han hade en stor familj. Den lokala skyddskåren, som bl.a. bestod av brukets tjänstemän, beskrev Kullberg som en ”fredlig”, ”lugn” och ”ansvarstagande” bruksarbetare som hade arbetat skötsamt på bruket sedan unga år. Brukstjänstemannen och den lokala vita kommendanten i Karis Armas Appelgren skrev i ett brev till fänglägerkommendanten i Sveaborg att han personligen skulle övervaka Kullberg på bruket (Appelgren meddelade

581 Sami Suodenjoki, 'Vankileirit', *Sisällissodan pikkujättiläinen*, (toim.) Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 340–341, 351–354.

582 Brev till undersökningsdomaren i Wiborg 16.6.1918, I. A. von Julins korrespondens 1918, von Julin, Pojo lokalhistoriska arkiv; VRO 6248, RA.

att han bodde granne med Kullberg och därför kunde övervaka honom) om denne frigavs från fånglägret.⁵⁸³

Den röda manliga bruksarbetarens position som familjeförsörjare hade en stor betydelse i re-integrationsprocessen. Som tidigare nämndes och som framgår också senare i kapitlet ville bruksledningen nå en lösning på underhållsproblematiken gällande de kvinnor och barn på bruket vars män och fäder satt inspärrade i fånglägren. Det fanns möjligtvis också en föreställning om att fredligare förhållanden i brukssamhället kunde uppnås genom att återta manliga bruksarbetare med försörjningsansvar och familj. Stationära bruksarbetare med familj var bundna av sittförsörjningsansvar och ansågs som redan framgång i olika sammanhang vara mera stabila än mobila manliga arbetare utan familj. Att ta tillbaka familjefäder och hushållsföreståndare var att återställa den paternalistiska ordningen och den patriarkala genusordningen mellan män, kvinnor och barn i brukssamhället.⁵⁸⁴

Bruksledningen krävde dock att de röda fäderna som återvände till bruket skulle så fort som möjligt återgå i arbete och försörja sina familjer. Det höjdes nämligen en del kritiska röster med anledning av att de röda männen hade låtit bli att återgå i arbetet. En kritisk skribent från Pojo skrev en raljerande insändare som publicerades i högertidningen *Svenska Tidningen*; skribenten påstod att de röda männen sände sina hustrur till fattigvårdsstyrelsen för att söka fattigvårdsunderhåll, medan männen satt kvar hemma och överlät ansvaret för sina familjers försörjning till kommunen:

Men, frågar någon varifrån tages nu medel till alla dessa röda sytningstagares underhåll? Voro ju ej dessas pappor och män kommunalskattstreckare? Om man ville vara karl för sina röda

583 VRO 6248, RA.

584 Matias Kaihovirta, 'Käsitykset työläisten mieheydestä sisällissodan jälkeen', *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, (toim.) Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (Tampere: Vastapaino 2014), s. 187–190.

skärp, skulle man bara lämna alla skatter i kommunen åt ”por-
varit” (=borgarna, finska, M.K. anm.) att betala.⁵⁸⁵

Utifrån ett högerperspektiv ville skribenten mena att de röda kommit lätt undan som ”sytningstagare” när de fick flytta tillbaka till sina tidigare bostäder på bruket och blev försörjda med hjälp av kommunala skattemedel. Verkligheten var en annan, männen som återvände var såväl fysiskt och psykiskt skadade till följd av sina traumatiska upplevelser i fånglägren och för många var det svårt att med omedelbar verkan återgå i arbetet.⁵⁸⁶

”Männe int herrar i Pojo sku kunna hjälpa mig?” – Bruksarbetarnas nådeansökningar

Hade den fängslade röda bruksarbetaren möjlighet att påverka sin bli frigivning ur fånglägret? Vi kan föreställa oss den hopp-
löshet de röda fångarna upplevde i fånglägren sommaren 1918. Döden lurade runt hörnet i den finländska fånglägerarkipelagen: fångarna misshandlades eller blev skjutna av fångvakterna, sjuk-
domar och undernäring hörde till vardagen i fånglägren.⁵⁸⁷ När den första amnestin verkställdes i juli 1918 och en del fångar fick möjlighet att återvända hem och då det blev känt bland fångarna att arbetsgivarna försökte få tillbaka en del i arbete, öppnades möjligheten för fångarna att försöka uppnå någon slags försör-
ning med sina ”herrar” på hemorten. I den fruktansvärda situ-
ation som de röda fångarna befann sig i, var många av dem mer än villiga att återgå till det som en gång varit – att åter foga sig till den gamla ordningen som bruksledningen försökte upprätta i brukssamhället. Om det var möjligt att på något sätt övertyga

585 26.11.1918, *Svenska Tidningen*.

586 Helsing 1986, s. 122, 129.

587 Om de finländska fånglägerförhållanden efter inbördeskriget, se: Lindholm (2005), s. 305–317; Tuulikki Pekkalainen & Seppo Rustanius, *Punavankileirit. Suomalainen murhenäytelmä 1918* (Helsinki: Tammi 2007); Suodenjoki 2009, s. 341–351.

bruksledningen att man var foglig, kanske herrarna kunde visa dem medmänsklighet och återta dem i arbete? Kanske var det så en del röda bruksarbetare resonerade när de började skriva brev till sina forna arbetsgivare, till anhöriga eller personer som de trodde att på något sätt kunde hjälpa dem ur den svåra situation de hade hamnat i. Fångarna bad om försoning, men det fanns också en implicit uppmaning till herrarna att bära sitt ansvar för sina arbetare som hotade att gå under i fånglägren.

Nyckelpersonerna i Pojo skyddskårsstab år 1918 var bruksdisponenterna, forstmästare Arnold Ingram Arvo Lindsay von Julin (I. A. von Julin) i Fiskars och Emil Johannes Collan i Billnäs. De två disponenterna mottog tiotals brev sommaren 1918 av röda och anhöriga till de röda där skribenterna riktade ett önskemål till dessa socknens herrar om att få fångarna frigivna och hemskickade.⁵⁸⁸ Dessutom torde disponenterna och andra inflytelserika herrar i socknen ha blivit uppsökta av hustrur, syskon, föräldrar, barn och vänner som försökte tala för fångarnas frigivning.⁵⁸⁹ Särskilt I. A. von Julin var en man som fler av pojoborna kände bra till och som de vände sig till sommaren 1918 i detta ärende. Förutom att han var skyddskårschef och bruksdisponent var von Julin även ordförande i den kommunala fattigvårdsstyrelsen och kommunalnämnden. Han var en mycket inflytelserik person i Pojo och han hade ett utbrett socialt nätverk som sträckte sig långt utanför lokalsamhällets gränser. Julin var kusin till den vita överbefälhavaren general Mannerheim och han hade personligen stiftat bekantskap med generallöjtnant Rüdiger von der Goltz, bland annat bjöds den tyska östersjödivisionens kommendör med sina stabsofficerare hem till von Julin i Fiskars att delta i den årliga älgjakten tillsammans med medlemmar ur bruksledningen i Fiskars och Billnäs hösten 1918. I. A. von Julin var en man som bruksarbetarna var vana vid att söka hjälp hos för sina vardagliga bekymmer. Disponenterna von Julin och Collan försökte med sina brev till domarna och juristerna i statsförbrytelsesdomstolen

588 Om anhöriga som vädjade om fångarnas frigivning, t.ex: VRYO 423; VRYO 10204, RA.

589 Det här framgår både i enskilda brottsakter, ex. VRYO 423, RA.

påverka domstolens beslut, när de behandlade de röda pojbornas öde sommaren 1918.⁵⁹⁰

I en antagligen fiktiv skildring beskriver bruksarbetaren Oswald Forss hur hans far gick till disponent von Julin för att få sin son frigiven från fånglägret sommaren 1918. Berättelsen återspeglar till viss del bruksarbetarnas tro på det paternalistiska systemets rättskipning sommaren 1918, hur lojala och skötsamma bruksarbetare kunde förhandla med disponenten för att få sina bekanta och anhöriga frigivna från fånglägren:

Nu talade Far om att han kände stor oro för sin son som nu blivit sjuk, och som en sista utväg kom han nu och besvärade Disponenten, för att han med sin auktoritet var den enda som kunde få ut pojken från fånglägret. Nu satt Julin tyst en stund och så sade han: ”Allt det här hade inte behövt hända om ni inte bildat ett rött garde [...]. ”Ja, det vet jag, men hade vi inte bildat vårt garde här, så hade de kommit och tagit allt som fanns i matväg i bruket och kanske gjort någonting annat också, vem vet då vad som hade hänt?”. Nu steg Disponenten upp från sin stol vid skrivbordet, gick fram till Far och klappade honom på axeln och sade: ”Jag vet det Forss, jag vet det och jag ska tala om för Forss, att jag gillar folk som vet sin plats och som står på sin kant och jag ska göra allt för att få er son fri [...] för jag vill ha dem hem så att vi får verkstäderna igång igen.”⁵⁹¹

Berättelsen återger den ”naiva monarkism” som fanns bland bruksarbetarna, tron på överhetens godhet och förmåga att ställa saker och ting till rätta. Berättelsen återspeglar den föreställningsvärld som låg till grund hos de röda bruksarbetarna och som de återkopplade till när de med sina nådebrev till bruksledningen försökte få disponenten att ta sig an uppgiften att få dem frigivna och återtagna i arbete sommaren 1918.

590 Om disponenterna Collan och von Julin se: ”E. J. Collan 50 år” 21.5.1932, VN; ”Forstmästare I. A. von Julin 50 år”, 11.1.1934, VN; Brev till statsförbrytelse-domstolen och fånglägermyndigheterna, se: Ingram A. von Julins korrespondens 1918, von Julins arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv.

591 Oswald Forss minnesanteckningar.

Natalie Zemon Davis har undersökt de nådeansökningar som den franska allmogen skrev till kungen på 1500-talet. Davis visar på allmogens förmåga att skapa berättelser och deras kreativa förmåga till att skapa fiktioner om sig själva som de använde för att kunna bli benådade av kungen. Davis kallar detta för ett slags rollspel och visar de dramaturgiska effekterna i brevskrivandet som allmogen försökte uppnå. Det intressanta är att brottet som allmogen åtalades för hamnade i skymundan medan bön om försoning och att åkalla kungens nåd hamnade i centrum, Davis skriver: "[w]e have here not an impermeable "official culture" imposing its criteria on "popular culture," but *cultural exchange*, conducted under the king's rules. The stakes were different for supplicants, listeners, and pardoners, but they were all implicated in a common discourse about violence and its pacification." (M.K. kursiv)⁵⁹² Särskilt den ömsesidiga växelverkan står i fokus när jag undersöker de rödas brev till bruksledningen. Hur en del bruksarbetare försökte spela underdåniga och be om nåd och försoning. Breven i all sin underdåniga ton kan också tolkas som försök att få bruksledningen och kommunens höga herrar att ta på sig sitt paternalistiska ansvar att få de röda fångarna frigivna.

Trots att den borgerliga dagspressen kungjorde att fånglägerförhållandena var ypperliga och att det inte gick någon nöd på de röda fångarna, är det inte alls otänkbart att den karga verkligheten med svält och sjukdomar, som började skörda allt fler offer i fånglägren, hade kommit till bruksledningens kännedom. Samma dag som *Vestra Nylands* chefredaktör hyllade de goda förhållandena i Dragsvik fångläger, publicerades två dödsannonser över bruksarbetare från Pojo som avlidit till följd av svält och sjukdomar i Dragsvik (dödsorsakerna uppgavs naturligtvis inte i dödsannonserna).⁵⁹³ Rykten om att bruksarbetarna som satt inspärrade befann sig i ett mycket dåligt hälsotillstånd spred

592 Natalie Zemon Davis, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. (Cambridge: Polity press 1987), s. 111–114, citatet är från s. 112.

593 Dödsannonserna tillhörde billnäsbon målaren Alexander Klinth och skurubon Frans Nyholm: 30.7.1918, VN.

sig med fångarnas brev hem till anhöriga eller med medfångar som blivit frigivna och återvänt hem till brukssamhället. Också brukstjänstemännen hade antagligen en inblick i fånglägerförhållandena när de själva besökt fånglägren på jakt efter de skyldiga som de ville bestraffa. En brukstjänsteman från Billnäs beskrev fånglägret i Lahtis som lokala skyddskårister besökte när de sökte efter lokala röda ledare:

Någon särdeles vacker syn mötte oss icke heller vid vårt intågande i fånglägret. Där satt i långa rader tusentals rödgardister, smutsiga, skäggiga ja...jag saknar ord att beskriva [...] Han (en röd fånge som skribenten talade med i fånglägret M.K. anm.) sade att om han vetat att det skulle gå som det gått hade han ej blandat sig med de röda. Och nu måste vi skaffa bort honom från fånglägret ty där skulle han svälta ihjäl.⁵⁹⁴

Huruvida det var skribentens försök att tillrättalägga händelserna i efterskott är en annan fråga, men citatet återspeglar bilden av röda fångar som ångrade vad de hade gjort och som önskade bli återtagna hem av den vita bruksledningen.

Smeden John Kullbergs hälsotillstånd hade försämrats under juni månad medan han hölls i Sveaborgs fångläger. Kullbergs granne i Egnahem och hans förman Armas Appelgren försökte med ett brev till fånglägermyndigheterna få Kullberg frigiven:

Emedan arbetaren vid Billnäs bruk Johan Anian Kullberg, numera internerad i fånglägret därstädes och intagen å dess sjukhus, redan under den röda epoken tog skarpt avstånd från alla våldsamheter, ehuru han sedermera intvingades i röda gardet, och är till alla avseenden duglig arbetare, får jag härmed anhålla att han tillsvidare försättes på fri fot, emedan hans redan tidigare svaga hälsa helt säkert icke står ut med fånglägervistelsen och han om möjligt bör räddas för sin talrika familjs skull. Kullberg bor

594 Lindholm 2007, s. 146–147. Citatet ingår i en brukstjänstemans, från Billnäs, minnesberättelse om inbördeskriget som han skrev i slutet av 1930-talet.

icke långt från mig, varför jag personligen kan övervaka honom, därest han hemförpassas.⁵⁹⁵

Släkten Kullbergs goda anseende hos bruksledningen i Billnäs, John Kullbergs position som yrkeskunnig smed i bruket och försörjare av en talrik familj användes för att få mannen befriad från Sveaborgs fängläger. Möjligtvis hade nyheten om John Kullbergs hotande hälsotillstånd nått familjen eller släktingarna i Billnäs som försökte få John befriad. Kanske talade man med grannen Appelgren som var lokal vit kommandant. Kullberg dömdes till treårigt villkorligt tukthusstraff och frigavs i juli 1918, han återvände hem till bruket och enligt sin son återvände fadern kraftigt undernörd och mycket svag. Kullberg överlevde fänglägervistelsen men många andra bruksarbetare som bruksledningen önskade återta i arbete hann inte bli frigivna förrän de avled i fänglägret eller strax efter hemkomsten till följd av sjukdomar och undernäring.⁵⁹⁶

Finsmeden och fiskarsbon Thure Flemmings (eller Flemmich) brev till sina anhöriga är ett unikt dokument som berättar om en röd fånges pardonansökan och bön om hjälp till sina anhöriga:

Älskade Föräldrar och Syskon!

Förlåt er olyckliga son och broder, nu har jag gjort er sorger den ena efter den andra, men den jag nu förorsakar er överstiger alla gränser. Var i går till domstolen, där jag blev dömd till 10 års tukthus. [...] Om jag måste lida ett så stort oskyldigt straff utan att få vara i beröring med mina ägna så vet jag ej hur jag skall stå ut. Kanske ingenör Julin ändå ta oss tillbaka såsom han har låvat, bara allt blir klart, *han kan väl ej vara så grym*, och låta oss lida här i oändlighet, nog borde han veta att *vi voro tvingade* att göra det vi gorde då, och *det var väl ej något farligt*. [...] Nu måste jag

595 VRO 6248, RA.

596 VRO 6248, RA; Se bilaga 3 och 4. Bland annat Matti Wuorinen, Alexander Klinth och Jakob Bruun var arbetare som bruksledningen önskade få frigivna för sina familjers skull men som avled antingen i fänglägret eller strax efter frigivningen.

ännu en gång be er att gå till ingenör Julin och be honom taga mig hem på arbet. Då jag har skötit mig oklanderligt i tio års tid, så nog kan jag göra det ännu *fast jag blev tvingad till ett sådant steg som sist* och det låvar jag, att alldrig skall jag taga ett gevär i min hand mera. Om det ändå skulle finnas någon barmhärtig menniska som skulle gå i borgen för mig, och ta mig på arbete härifrån. [...] De andra kamraterna som är här tycker bara att int behöver vi vara längre här, di kan ha rätt men jag hoppas ej på någon befrielse i hast. Om di skulle skicka oss till landet på arbete så kanske tiden skulle gå litet bättre, men här får vi sitta inlåsta och ej slipper ut det minsta. Gå nu till Julin ännu en gong kanske han har så stort medlidande med oss att han tar dit och tjäna ut vårt straff. Måste jag lida så länge så har mitt liv intet värde mera. Försök nu om ni kan göra någonting åt min befrielse, ty nog dyker jag under på denna förskräckliga tid om jag ej får hjälp. [...] ⁵⁹⁷ [M.K kursiv]

Flemming dömdes till tio års tukthus av statsförbrytelsesdomstolen. Han hade varit plutonchef i röda gardet under striderna mot de vita, han hade deltagit i beslagttagandet av livsmedel och enligt lokala skyddskårister agiterat för grundandet av ett rätt garde i Pojo. Brevet berättar om en fånges hopplöshet och utsatthet. Det är också en uppmaning till de anhöriga att tala med skyddskårschefen och bruksdisponenten von Julin om att denne ska ta tillbaka fångarna i arbete som ”han låvat”. I brevet ger Flemming uttryck för den paternalistiska repertoaren och dess språkspel: *”kanske ingenör Julin ändå ta oss tillbaka såsom han har låvat”; ”han kan väl ej vara så grym, och låta oss lida här i oändlighet, nog borde han veta att vi voro tvingade att göra det vi gorde då, och det var väl ej något farligt”; ”gå nu till Julin ännu en gong kanske han har så stort medlidande med oss att han tar dit och tjäna ut vårt straff”*.

Trots att Flemming inte var bosatt i Billnäs uttryckte han det som var utmärkande för den paternalistiska retoriken vid den här tiden: bruksarbetaren lovar att åter foga sig efter bruksledningens

597 VRYO 423, RA.

maktutövning, han erkänner att han blivit vilseledd till uppror och han uppmanar herrarna till socialt, till att ta hand om sina vilseledda bruksarbetare. Hur svarade då von Julin? Såg han möjligtvis igenom Flemmings försök att bli befriad och bedömde han det som tomt prat. Julin svarade med att gå in i rollen som en sträng men rättvis disponent som var färdig att ta emot bruksarbetarens utsträckta hand och bön om försoning. I sitt brev till överdomstolen för statsförbrytelser 17.11.1918 skrev von Julin följande utlåtande om Flemming:

Under edlig förpliktelse intyga vi undertecknade att Thure Flemmick (Flemming) från Fiskars, vilken vi personligen känt sedan flere år tillbaka såsom en särdeles ordentlig och skicklig arbetare, aldrig uppträtt såsom agitator eller anstiftare av strejk samt att *hans inblandning i upproret måste anses såsom närmast orsakad av de kritiska tiderna samt påtryckning från arbetskamraters sida.* Ej heller har Thure Flemmick (Flemming) under upproret gjort sig skyldig till grova brott eller varit artillerichef likaså litet som han tvingat någon till röda gardet. Tvärtom har han alltid uppträtt sansat och sakligt, och torde den omständigheten, att hans redliga natur icke tillåt honom att undandraga sig, varigenom han för övrigt blott kunnat utsätta sig sjelf i fara. Även är det känt, att Fiskars röda garde bildades först i februari, efter stark påtryckning från annat håll samt att det å orten uppträtt synnerligen humant och lämnat befolkningen skydd.

Då Thure Flemmick (Flemming) *följaktligen icke kan betraktas som en vanlig förbrytare, utan endast såsom en i allt hederlig man,* kunna vi försäkra, att hans villkorliga frigifvande icke innebure någon som helst fara för samhället eller den lagliga regeringen.⁵⁹⁸
[M.K. kursiv]

Den tidigare utpekade syndabocken och förbrytaren (den lokala skyddskåren hade till en början krävt ett hårt straff för Flemming) omvandlades i von Julins brev till en ”hederlig man” som ”alltid uppträtt sansat och sakligt”. Flemming beskrevs som

598 VRYO 423, RA.

ett offer för omständigheterna som inte kunde anses vara en ”vanlig förbrytare” utan råkat ut för påtryckning från arbetskamraternas sida.⁵⁹⁹

På Stora-Mjölö vid Sveaborg hölls ett antal rödgardister från Pojo fängslade av de vita efter inbördeskriget. I sommarnatten lyckades några fångar rymma från fånglägret, en av dem var kraftverksarbetaren Karl Bergman från Åminnefors. Bergman var en eftertraktad röd fånge på grund av sin roll som lokal rödgardistledare och medlem i revolutionsdomstolen i Pojo. Bergman hade deltagit i striderna vid Tammerfors och under revolutionen hade han lovat en allmän jordfördelning bland lantarbetarna i Pojo och ”hotat skjuta traktens bönder”. Ett dödsstraff för Bergman hade inte alls varit otänkbart, de facto ville Pojo skyddskår att han skulle avrättas. På flykt undan skyddskåren skrev Bergman ett brev till skyddskårchefen I. A. von Julin i Pojo och vädjade om pardon och försoning. Likt Flemming återkallar Bergman de gamla paternalistiska relationerna i kommunen:

Månne int Herrar i Pojo skulle kunna hjälpa mig, jag har ju aldrig haft något ondt till mina överbefäl. Det kan många andra samt kyrkoherden Eklund intyga då han engång lite före upprorstiden var till Åminnefors och döpa Edvin Öhmans barn. Då talte han ett som annat och berömde Pojo arbetare att de var hyggliga. Då svarte jag honom att int är de bättre än andra men vi får tacka Höga Herrarna för *de har alltid visat stor vänlighet mot oss. Till och med att den högsta arbetsgivare räcker handen både när vi får komma för att be om något å alltid har vi fått lite bättring.* Då svarte kyrkoherden att vi får då säga att de är bra, både Herrar och arbetare i Pojo.⁶⁰⁰ [M.K kursiv]

Bergman återkallade den tid då relationen mellan socknens ”höga herrar” och arbetare var god. Budskapet är identiskt i de två röda bruksarbetarnas brev till von Julin: glöm inte den gamla goda tiden, hur väl det en gång var och hur bra allt åter kan bli

599 Id.

600 VRYO 15673, RA.

om de fick komma tillbaka. Det var fråga om att ställa sig under den paternalistiska ordningen men också försök att vädja till herrarnas skyldigheter.

James Scott hävdar att överheten inte vill framstå som despotisk och därför tvingas att använda eufemismer för att framstå som god och rättvis. Det är ett språkspel som både överhet och undersåte är förmögna till att använda i paternalistiska samhällen. Överhetens vilja att inför sina underordnade framstå som god och rättvis var en akilleshäls i deras maktutövning, menar Scott. Spelet verkar ha gått ut på att övertyga och manipulera varandra; bruksledningen ville gärna frammana bilden av att de tog hand om sina vilseledda bruksarbetare medan bruksarbetarna kunde utnyttja bruksledningens tal om paternalistiskt ansvarstagande genom att hänvisa till bruksledningens förpliktelser att ta ansvar för sina lojala bruksarbetare.⁶⁰¹ Flemmings brev kan tolkas utifrån det här perspektivet då han hävdar att von Julin ”kan väl ej vara så grym, och låta oss lida här i oändlighet, nog borde han veta att vi voro tvingade att göra det vi gorde då, och det var väl ej något farligt”, medan Bergman i sitt brev påminde om hur ”arbetsgivare räcker handen både när vi får komma för att be om något å alltid har vi fått lite bättring”.

Det kan tolkas som ”naiv monarkism”, men som Scott också hävdar finns det en stark inbyggd paradox i detta att förtryckta gör uppror i konungens namn. Upproriskhet och motstånd kunde förkläs i lojalitetsförklaringar och hyllningar av överheten, ”jag har ju aldrig haft något ondt till mina överbefäl”, hävdade ju Bergman som hade varit en av de lokala röda ledarna. Bruksarbetarnas användning av det paternalistiska språkspellet visar på det fyndiga, men också motsägelsefulla i bruksarbetarnas politiska kultur – ett bricolage med tankefigurer som kunde användas vid rätt tillfälle.⁶⁰²

De rödas brev sommaren 1918 till bruksledningen och skyddskåren berättar hur en händelse – i det här fallet inbördeskriget

601 James C. Scott 1990, s. 52–58.

602 James C. Scott 1990, s. 96–103; Olofsson, s. 205, 212.

1918 – tolkades och hur tolkningarna formade historien om 1918. Genom att spela vilseledda erkände bruksarbetarna den vita bruksledningens perspektiv på inbördeskriget 1918. Vad de skrivande bruksarbetarna gjorde var att de erbjöd bruksledningen sin tystnad och på detta sätt bidrog till att glömma revolutionen. Just i det här ögonblicket uppnådde bruksledningen och bruksarbetarna en överenskommelse att tillsammans glömma bort och tiga om det som hade hänt vintern och våren 1918. Det var en slags tyst överenskommelse om att återgå till det som en gång varit före allt det onda ägt rum.

Integrering av forna röda i det vita brukssamhället

Lovar Ni, att alltid, då Ni möter Edra chefer, artigt och vänligt hälsa på dem genom att lyfta på mössan?⁶⁰³

När den vita bruksledningen började återställa ordningen i brukssamhället våren 1918 utarbetade brukstjänstemännen ett förhørsformulär avsett för de bruksarbetare som inte häktats och förts till fånglägren. Citatet ovan är en av de paragrafer som framgår i förhørsformuläret, och med formuläret förmedlade bruksledningen i Fiskars och Billnäs vilka ordningsregler som gällde framöver. Bruksledningen ville återställa den paternalistiska ordningen och även följande paragrafer var uppmaningar till det slags uppträdande bruksledningen hädanefter önskade se av sina bruksarbetare:

Vi komma att göra allt för att skydda Eder, för att Ni icke skulle bli fängslad eller skjuten, men i sista hand blir det den lagliga ordningsmakten som kommer att döma Eder. Vi hoppas, att gott samförstånd och arbetsglädje skall uppstå mellan arbetarna och chefskapet å bruket. Vad hoppas Ni?⁶⁰⁴

603 ”Formulär för förhör med de rödgardister som icke häktats” maj 1918, Fiskars AB Historiska arkivet.

604 Ibid.

Det förra citatet var ett löfte om bruksledningens beskydd av dem som var villiga att foga sig under den paternalistiska ordningen medan i det senare citatet bruksledningen ville att arbetsfred skulle återinföras på bruket.

Drygt ett år efter inbördeskrigets slut höll disponent Emil Johannes Collan tal till bruksarbetarna i Billnäs i samband med utdelningen av de årliga gratifikationerna åt brukets lojala och arbetsvilliga arbetare och tjänstemän. Som det redan framgick i inledningen till det här kapitlet underströk Collan viljan från bruksledningens sida att försonas och att återskapa gemenskapen mellan ledningen och arbetarna på bruket. Collan och den vita bruksledningen var villiga att räcka en försoningens hand till de forna röda bruksarbetarna som blivit vilseledda – det vill säga till dem som var villiga att acceptera den vita tolkningen av inbördeskrigets orsaker, händelseförlopp och slutresultat:

Jag beklagar uppriktigt att jag denna gång icke kan se här alla dem som 1917 voro närvarande vid detta tillfälle, men jag vill hoppas, att de, som denna gång icke äro med, liksom alla brukets arbetare, vilka råkade in i bolsjevismens virvlar, skola visa att det icke var deras uppriktiga mening och deras egen vilja som förde dem dit, utan att de blivit förledda och lockade utan att förstå och inse, vart det skulle bära. [...] [F]ör att landet skall kunna glädja sig åt en jämn utveckling och ett lyckobringande framåtskridande, måste framför allt arbetsfred och enighet råda inom hela vårt folk. Tvistigheter bör avgöras genom underhandlingar och fredlig överenskommelse, ty gripande till vapen och tvångsåtgärder föra till ödesdiga följder, vartill det röda upproret 1918 är det bästa vittnet [...] Vi skola därför hoppas, att var och en av oss skall göra sitt bästa för bevarande av arbetsfred och sämja samt försöka åstadkomma ett gott samarbete, som tillfredsställer envar.⁶⁰⁵

De som var villiga att acceptera den vita frihetskrigstolkningen kunde integreras i den nya vita finländska nationen.⁶⁰⁶ Samtidigt

605 ”Utdelning av gratifikationer åt arbetare” 10.6.1919, *Svenska Tidningen*.

606 Kettunen 2008a, s. 33.

upprätthöll det krigets frontlinjer när krigets förlorare tystades och arbetarrörelsen av de vita betraktades med stor misstänksamhet som ett hot mot nationens inre säkerhet och som måste övervakas eller motverkas.⁶⁰⁷

I brukssamhället var möjligheterna begränsade att öppet trotsa bruksledningen efter inbördeskriget. Men trots de vitas nästintill hegemoniska position i det finländska samhället efter inbördeskriget lyckades de inte förhindra att det uppstod enklaver i den trängda vardagen för de forna röda där de berättade sin version av vad som hade hänt 1918, där de kom ihåg den s.k. vita terrorn efter inbördeskriget och uttalade tankar om hämnd och motstånd. Dessa enklaver fanns i brukssamhället så länge den vita tolkningen av inbördeskriget basunerades ut som den officiella sanningen.⁶⁰⁸ Läget i brukssamhället var mycket prekär: bruksledningen som sällade sig till de vita krigssegrarna och sade sig försvara frihetskrigets seger genom sin paternalistiska ledningsstil utgjorde en klar minoritet i Billnäs: den vita bruksledningen levde i ett samhälle där majoriteten av befolkningen hörde till krigets förlorare. De röda bruksarbetarna fick känna av vad nederlaget innebar för förlorarna. De som ville leva kvar i brukssamhället var mer eller mindre tvungna att böja sig för den vita bruksledningen om de önskade behålla sitt arbete och sin bostad på bruket.

Att man i Billnäs tog tillbaka skötsamma bruksarbetare och främjade de bruksarbetare som hade familj och försörjningsansvar handlade inte om bruksledningens välvilja. Det var fråga om en teknisk-rationell syn inom den dåtida industrin hos tekniskt skolade ingenjörer och kontorister som tillhörde bruksledningen.

607 Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 29–36, 52–63, 96–106.

608 Vid sidan om den officiella vita minneskulturen levde den röda minneskulturen med minnesberättelser och folklöre om inbördeskriget, till detta återkommer jag till framöver i kapitlet. Se om den röda minneskulturen: Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1996).

Deras uppfattning var att en kärntrupp bestående av skötsamma och dugliga bruksarbetare kunde möta industrins produktionskrav, garantera arbetsfred och en löpande produktion som gynnade den ekonomiska tillväxten för bolaget och samt ge en god vinstutdelning åt bolagets ägare.

De röda familjernas trängda vardag efter inbördeskriget var något som inte undgick bruksledningen. Under 1920-talet fanns det inom Fiskars-koncernen, som Billnäs Bruk AB tillhörde, ingick det i bolagets sociala förmåner åt bruksarbetarna sådant som var ämnat att förbättra arbetarfamiljernas sociala förhållanden och särskilt stärka de manliga familjeförsörjarnas position i brukssamhället. Bolagsstyrelsen beviljade lån åt bruksarbetare för att bygga egnahemshus och familjebostäder på bruken. Bruksarbetarnas låga löner kompenserade Fiskars koncernen med paternalistiska förmåner som stärkte arbetarfamiljernas sociala förhållanden på bruken: möjligheter att bo i ett egnahemshus, fri hälso- och läkarvård, barndagvård och under nödåren strax efter inbördeskriget delade bolaget ut livsmedel och kläder till de nödställda arbetarfamiljerna. Bruksbolaget beviljade ekonomiska bidrag åt olika filantropiska föreningar och i Billnäs folkskola fick eleverna fr.o.m. sommaren 1918 gratis skollunch och fr.o.m. 1922 bekostade bolaget genom General Mannerheims barnskyddsavdelning i Billnäs regelbundna tandvårds- och hälsogranskningar åt brukets folkskolelever.⁶⁰⁹

Pauli Kettunen som undersökt personalpolitiken i företaget Partek i Pargas från slutet av 1800-talet fram till 2000-talet, kallar den arbetaromsorg som Partek bedrev under mellankrigstiden för en systematisering av paternalismen. Med det avser Kettunen en specifik förändring som ägde rum i Parteks förhållande till sin arbetskraft genom att företaget införde olika slags sociala för-

609 Brev ang. livsmedelssituationen i Billnäs bruk 25.6.1918, 1114 Livsmedelsnämnden i Pojo, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, Fiskars OY AB – Billnäsin tehtaata, ELKA; ”Brev från Pojo” 13.1.1919, *Hbl*; 14.10.1919, *VN*; Styrelsens mötesprotokoll 1.10.1922, 10.12.1923, 15.12.1923, 26.2.1924, 13.10.1924, Styrelsens protokoll 1922–1927, General Mannerheims barnskyddsförbunds Billnäs avdelning, Pojo lokalhistoriska arkiv.

måner åt de anställda som till en del påminner om de förmåner som bruksarbetarna hade i Billnäs. Men Kettunen anknyter också detta till hur en del industriarbetsgivare i Finland, genom att systematisera och stärka de paternalistiska elementen, försökte motverka kollektiva lönerörelser (ett uttryck som arbetsgivarförbundet använde för fackföreningsrörelsen) på arbetsplatserna, förstärka den personliga och lokala avtalskulturen mellan ledning och anställd, och kontrollera de olika områden (det sociala, ekonomiska och politiska) som eventuellt kunde störa produktionen från att löpa friktionsfritt. Allt detta bör man förstå utifrån 1917–1918 års händelser som påverkade arbetsgivarnas vilja att stärka den paternalistiska ledningsstrategin inom industrin. Samtidigt argumenterade arbetsgivarna för det rationella i paternalismen, som framställdes som det bästa tänkbara och det enda sättet att hantera ”den mänskliga faktorn” (för att tillämpa ett nyare begrepp) och de samtida utmaningar som ställdes på moderna industriföretag.⁶¹⁰

En del bruksarbetare var svåra att återanpassa i bruksgemenskapen efter inbördeskriget, hävdade bruksledningen. I ett brev till bruksledningen i Billnäs ställde Pojo kommun frågan om en nyligen frigiven röd fånge, som före inbördeskriget hade arbetat i Billnäs, skulle kunna bli återanställd på bruket istället för att gå arbetslös. Bruksledningen svarade med att mannen i fråga inte kunde återanställas och gav följande motivering:

Om man likväl ännu skulle hysa någon förhoppning om att kunna rädda ifrågavarande person, bör man under inga omständigheter låta honom återkomma till sin gamla arbetsplats, då han därigenom säkert skulle av sina arbetskamrater påminnas om sitt förflutna, ty FÄNGELSEFÖRENINGENS I FINLAND FÖRMEDLINGSBYRÅ träffar säkert det rätta [...]: ”Om dessa människor skola kunna räddas, måste man se till, att de komma i nya bättre

610 Kettunen 2002, s. 280–283, 288–289.

förhållanden och så litet som möjligt påminnas om det som varit.”⁶¹¹

Möjligtvis befarade bruksledningen att den forna bruksarbetaren på nytt skulle bli fackligt- och politiskt aktiv om han fick återvända till sin gamla arbetsplats. Utifrån bruksledningens syn att facklig och politisk verksamhet var någonting brottsligt ifall arbetskamraterna och miljön eventuellt ledde till att mannen på nytt blev politisk aktiv.

Medlemskap i en fackförening förknippades med andra osedligheter i de manliga bruksarbetarnas liv, t.ex. med supande och slagsmål, vilket framgår i ett brev från bruksledningen till arbetsgivarförbundet om en uppsagd bruksarbetare:

J. antogs den 16 augusti 1918 som hantlangare i vår tjänst men avskedades den 18 december 1920, emedan han då han var s.k. värmare åt våra grepvalsare deltog i valsarnas strejk då dessa gjorde försök att tilltvinga sig högre ackordpris. Då emellertid en av våra grepvalsare på grund av sjukdom ej kunde fortsätta sitt arbete nödgades vi den 2 april 1928 under rådande brist på arbetare inom speciellt denna bransch återtaga J. i vår tjänst, när han under sin tidigare tjänstetid hos oss visat sig något kunnig i grepvalsning. En härtill bidragande omständighet dvs. att vi å nyo anställde J., var den, att J. under mellantiden fullgjort sin värneplikt och vi därför antogo, att han stadgat sig. Det visade sig emellertid ganska snart, att J. uppträdde berusad och att hans leverne i allmänhet lämnade åtskilligt övrigt att önska. Han uppsade sin tjänst hos oss den 27 april 1928 och syntes några dagar senare syselsatt med att genom fabriksplanket utdela röd litteratur, antagligen röd propagandalitteratur åt arbetarna men lyckades vi dock icke överkomma något exemplar av ifrågavarande flygblad.

611 Brev ang. återanställning 26.9.1924 till Pojo kommunalnämnd, 1056 Pojo kommun 1913–1927, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, Fiskars OY AB – Billnäsin tehtaata, ELKA.

I stöd av vad vi här ovan anført kunna vi ej anse J. politiskt pålitlig.⁶¹²

Enligt arbetsgivarna var fackligt engagemang en negativ egenskap hos en del manliga bruksarbetare som kunde jämföras med andra osedligheter i arbetarnas bråkiga kultur. I arbetsgivarförbundets ordförande Axel Palmgrens skrivelse till medlemsorganisationerna 1932 framlägger han den syn som fanns bland arbetsgivarna att fackligt organiserade män ”knappast någonsin kan lugnas, utan de sträva åter och åter att arbeta för blivande arbetskonflikter”.⁶¹³

Underhållet av de rödas kvinnor och barn

De rödas kvinnor och barn som problem

Underhållet av hustrur och barn till de röda män som blev fängslade sommaren 1918 hörde till en av de stora sociala utmaningar som drabbade lokalsamhället efter inbördeskriget.⁶¹⁴ I Billnäs bruk ansökte 107 kvinnor hjälp från fattigvården i juli 1918 eftersom deras män inte kunde delta i försörjningen av dem och deras barn. Kvinnorna sökte hjälp för sitt eget och sina barns underhåll när deras män var inspärrade i fångläger, döda eller försvunna.⁶¹⁵ Alltefter som männen frigavs från fånglägren och kunde återgå i arbete underlättades situationen.

Osäkerheten kring vad som skulle hända med de röda fångarna och bruksbolagets önskemål om att återstarta produktionen så fort som möjligt ledde till att bruksledningen i Billnäs för-

612 Brev ang. arbetaren Georg Anselm J:s politiska pålitlighet 13.5.1931, 731 STK.

613 PM – Strejkhottet inom glasindustrin och det nuvarande läget på arbetsmarknaden 9.7.1932, 731 STK.

614 Jaakkola, Pulma, Satka & Urponen, s. 272.

615 Förteckning över understödstagare i Billnäs bruk 1.7.1918, Diverse handlingar 1918/1919.

beredde vräkning av de röda familjerna från bolagets bostäder för att bereda plats åt nya bruksarbetare. Sammanlagt räknade bruksledningen med att vräka 68 arbetarfamiljer i Billnäs – vräkningens beslutet var patron Hisingers vilja att 68 familjeförsörjare skulle avskedas för att de hade svikit honom genom att gå med i röda gardet.⁶¹⁶

Men redan i april hade kommunens fattigvårdsstyrelse fått ett löfte från Billnäs Bruk AB att bolaget ämnade försörja och underhålla familjerna tills det blev klart vad som skulle ske med de röda männen. Fattigvårdsstyrelsen beslutade att följa ”den allmänna principen” som innebar att understöden skulle utbetalas som lön för utfört arbete, vilket i praktiken innebar att kvinnorna sattes i arbete i männens ställe. De yngre barnen som var för små att kunna arbeta fick mödrarna möjlighet att sätta i den dagvård som bruksbolaget ordnade medan mödrarna arbetade. Brukets beslut att inrätta ett barnhem i Billnäs för de rödas barn vars mödrar måste ta över ansvaret för familjens uppehälle, ansåg fattigvårdsstyrelsen ha en positiv inverkan på barnens uppfostran:

Det sistnämnda ansågs i närvarande tid vara synnerligen önskligt på det att det uppväxande släktet icke blefve förgiftadt genom det i många hem rådande ”röda hatet”, utan genom barnhemmens inverkan barnen danas till goda medlemmar i framtidens samhälle.⁶¹⁷

”Det röda hatet”, eller som folkhögskolläraren Rajalin skrev i sin dagbok, kvinnornas ”vanmäktiga hotelser och förbannelser”, var något som kommunens borgerliga befarade att skulle smitta av sig på barnen. Motsvarande tankegång yttrades på olika håll i landet och kom bl.a. till uttryck i *Hufvudstadsbladet* 2.6.1918:

616 ”Härmed ha vi äran översända förteckning över de röda familjer, som vi uppsagt till avflyttning den 1 juni och vilka äro skrivna i pojo kommun” Brev från E. J. Collan till forstmästare Arvid Lindberg 25.5.1918, Diverse handlingar 1918/1919.

617 Mötesprotokoll 20.4.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919.

Nederlaget och olyckorna ha ej gjort de röda hustrurna och änkorerna mildare till sinnet. Det är tvärtom känt att förbittringen hos dem är oerhörd och hatet till ”borgarna”, till, ”de vita”, som anses vara skulden till ”proletariatets” ofärd, är bottenlöst. De ställa för sig som en uppgift att hos det växande släktet ingjuta hela sin hätskhet och hämndlystnad, försäkrande hotfullt att efter 15, 20 år, då de små blifvit stora, de nu ”slaktade” rödas blod skall komma öfver samhället och en ny proletärresning, värre än denna, utbryta.⁶¹⁸

Från de borgerliga beslutsfattarnas sida tvivlade man på de röda mödrarnas förmåga att uppfostra arbetarbarnen till samhällsdugliga medborgare. Kvinnornas bitterhet hotade enligt det borgerliga synsättet att smitta av sig på kommande generationer inom arbetarklassen. Därför måste det borgerliga samhället ingripa i arbetarbarnens fostran för att förhindra nya ”proletärresningar” i framtiden.⁶¹⁹

Men *Hufvudstadsbladet* kom också med konkreta förslag till kommunernas fattigvårdsstyrelser hur de skulle lösa underhållsproblematiken med kvinnorna och barnen. ”Utackordering” d.v.s. att barnen omhändertogs och placerades i fosterhem var inte en god lösning på grund av den rådande dyrtiden och livsmedelsbristen. Istället föreslog *Hbl* att kommunerna skulle inrätta barnhem och ”skolkolonier” för de röda barnen. Tidningen medgav att sådana barnhem skulle bli dyra för kommunens skattebetalare men att det låg i det allmänna intresset att en hel ”folkclass inte hamnade på afvägar”. Dessutom skulle de kommunala utgifterna för barnens placering i barnhem balanseras upp av att mödrarna skulle tvingas arbeta för sitt uppehälle: ”[d]et är därför icke mera än rätt och billigt att fattigvården förfogar öfver deras arbetskraft

618 ”Tillvaratagandet af de rödas barn. Åtgärder i humanitetens och samhällslugnets intressen” 2.6.1918, *Hbl*.

619 Panu Pulma & Matti Kauppi, ’Vården av de röda krigsvärnlösa 1918 som socialt och politiskt problem’, *HTF* 3/1990, s. 446–448; Jaakkola, Pulma, Satka & Urponen, s. 272–273.

för att sålunda i någon mån hålla kommunen skadeslös för de utgifter barnens underhåll och uppfostran åsamka.”⁶²⁰

På Pojo fattigvårdsstyrelsens möte 3.6.1918 diskuterade man *Hufvudstadsbladets* förslag. Ett problem för de kommunala beslutsfattarna som bestod av brukens höga tjänstemän och de största jordägarna var de snabbt växande fattigvårdsutgifterna som ökade på skattetrycket vilket i första hand drabbade kommunens mest välbärgade invånare.⁶²¹ Det andra problemet var ansvaret för kvinnorna och barnen som skapade en del meningsmotsättningar inom fattigvårdsstyrelsen mellan brukstjänstemännen och jordägarna. Billnäs Bruk AB meddelade 25.5.1918 att de avsåg att fr.o.m. början av juni säga upp 68 familjer på bruket. Familjerna var mantalsskrivna i Pojo kommun och brukets beslut överraskade fattigvårdsstyrelsens övriga medlemmar som hade utgått från att bolaget skulle hålla sitt tidigare löfte om att bära sitt ansvar för de rödas familjer. Brukets vräkningsbeslut innebar att försörjningsansvaret för dessa familjer skulle överflyttas till kommunens fattigvård. Jordägarna, som i huvudsak bestod av jordbrukande bönder, krävde att bruket skulle ta på sig ansvaret för arbetarfamiljerna och inte överlämna detta till den kommunala fattigvården. Bruksledningen å sin sida motiverade sitt vräkningsbeslut med att de önskade bereda plats på bruket för nya bruksarbetare som skulle ersätta dem som satt inspärrade i fånglägren.⁶²²

Trots jordbrukarnas motstånd i fattigvårdsstyrelsen ville bruksledningen både i Billnäs och Fiskars inte dra tillbaka sina vräkningsbeslut av de rödas familjer. Disponent Collan i Billnäs skrev en förfrågan till landshövdingen i Nylands län om bruket hade laglig rätt att vräka de rödas hustrur och barn från brukets bostäder. Till Collans och disponenten von Julins besvikelse i Fiskars svarade landshövdingen Bruno Jalander att fattigvårdslagen var

620 ”Tillvaratagandet af de rödas barn. Åtgärder i humanitetens och samhällslugnets intressen” 2.6.1918, *Hbl*.

621 Mötesprotokoll 3.6.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919.

622 *Ibid.*

mycket tydlig i det här fallet: bruksledningen måste bära ansvar för familjerna så länge deras försörjare var fängslade.⁶²³ Att det verkade sannolikt att flertalet av de röda fångarna skulle kunna bli frigivna och återtas i arbete innebar samtidigt en avgörande förändring som fick bruksledningen att slopa vräkningsbeslutet.

Medan de röda bruksarbetarna var i fånglägren och inväntade sina domar från statsförbrytelsesdomstolen satte bruket hus-trurna och kvinnorna i arbete. Kvinnorna kunde inte till fullo ersätta de frånvarande männen i de arbeten som krävde tidigare yrkeskunskap, t.ex. smedernas arbete. Däremot kunde kvinnorna utföra fysiskt tunga arbeten som tidigare utförts av den tillfälligt anställda arbetskraften på bruket. Det var oftast fråga om utom-husarbeten som lastning, packning och bärande av kolsäckar. Kvinnorna sattes också att arbeta på brukets jordbruksavdelning med höbärgning och vedhuggning.⁶²⁴

Under juli månad kom det in flera ansökningar om fattigvårdsbidrag från de rödas kvinnor som bad fattigvårdsstyrelsen om att få pengar, kläder, medicin och livsmedel för att kunna försörja sig själva och sina barn. Varje enskilt fall diskuterades av fattigvårdsstyrelsen och ansökningarna kunde bordläggas om styrelsen ansåg att det inte fanns tillräckliga belägg för att kvinnan var i behov av kommunalt fattigvårdsbidrag.⁶²⁵ Hustrun till en av de ”röda ledarna” förnekades av fattigvårdsstyrelsen två gånger fattigvårdsunderstöd, enligt fattigvårdsstyrelsen kunde hon inte uppvisa ett läkarintyg över att hon var arbetsförmögen som hon hävdade.⁶²⁶ Änkan vars man hade avlidit i ett fångläger skrev i ett brev att hon på grund av ”huvudvärk” efter mannens död bli-

623 Brev från E. J. Collan till Landshövdingen i Nylands län 7.6.1918; Brev från Landshövdingen i Nylands län till B.B. AB 12.6.1918, 2001 Landshövdingen i Nylands län, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, Fiskars OY – Bill-näsin tehtaant, ELKA.

624 Brev från kontorschef Erik Andersson till Pojo Fattigvårdsstyrelse 23.6.1918, Ankomna brev 1918–1921.

625 Mötesprotokoll 14.7.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919..

626 Mötesprotokoll 20.7, 20.8, 20.10.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919..

vit arbetsförmögen. Fattigvårdsstyrelsen kom till den slutsatsen att hon måste genomgå sinnesundersökningar eftersom hon försummat att ta hand om sig själv och sina barn, och man fattade beslut om att skicka änkan till Mariefors sinnessjukhus. Änkans minderåriga omhändertogs och placerades i ett fosterhem, på en bondgård där de fick hjälpa husbonden med jordbruksarbetet.⁶²⁷ Fattigvårdsstyrelsens ledamot godsägaren Hugo af Enehielm formulerade i klartext det synsätt som man i fattigvårdsstyrelsen utgick från då man tog beslut i frågan om utdelning av fattigvårdsbidrag till de röda kvinnorna: ”en arbetsför qvinna med barn bör kunna komma till rätta med egen förtjänst”.⁶²⁸ Däremot var fattigvårdsstyrelsen villig att ge fattigvårdsbidrag och uppmuntra bruksledningen i Billnäs att kompensera polisänkan Lindgren som gavs bostad, ved och kommunal pension, hon hörde till dem som blivit offer för de rödas våld under revolutionen.⁶²⁹

Barnhemmet inrättades i Pentby i Billnäs i en tom arbetarbo- stad där barnen vistades dagtid och även nattetid ifall mödrarna arbetade i nattskift. Mellan 15.6.1918 till 15.1.1919 hade barnhemmet i Pentby 52 barn inskrivna.⁶³⁰ Även om bruksledningen genom tidningspressen fick det att låta som om bruksbolaget tog god hand om de krigsdrabbade familjerna på bruket, var verkligheten för barnhemsbarnen en helt annan.⁶³¹ En röd änka skrev till fattigvårdsstyrelsen att hon ville få hem sina barn från barnhemmet när ”de få mat de icke kunna äta”. Förhållandena i barnhemmet var enligt änkan mycket bristfälliga när ”nattkärnen flöda över ut på golvet”. Änkan avsåg att säga upp sig från brukets tjänst och önskade få mjöl av fattigvårdsstyrelsen för att kunna baka

627 Mötesprotokoll 20.11.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919..

628 Mötesprotokoll 20.11.1919, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919.arkiv.

629 Mötesprotokoll 20.8.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919..

630 Förteckning över krigsvärmlösa barn 15.6.1918–15.1.1919, Diverse 1918/1919.

631 15.9.1918, *Hbl*.

Bild 15. Arbeta i poleringsavdelningen i möbelfabriken 1930-tal. På bilden, från vänster Hilma Björn, Aina Sandell och Matilda Degerman. Två av kvinnorna var gifta med rödgardister och efter inbördeskriget hade de försörjt sina familjer ensamma när männen var inspärrade i fångläger. Källa: Nr. 422 Poleringsavdelningen, Pojo fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

bröd och själv ta ansvar för sina barn. Änkans anhållan avvisades av fattigvårdsstyrelsen.⁶³²

Föräldralösa barn och barn som omhändertogs från sina röda föräldrar placerades i kommunens barnhem som inrättades på Lurudden vid Pojovikens västra strand invid Sällvik gård. Gården och barnhemmet förvaltades av godsägarinnan Rachel von Julin, syster till I. A. von Julin. Rachel von Julin var också medlem i Pojo kommuns fattigvårdsstyrelse. Barnhemmet på Lurudden verkade från 1918 fram till 1944 som kommunalt fosterhem för

632 Mötesprotokoll 20.8.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoll 1910–1919.

barn i åldrarna 3–13 år. Inspektionsdagboken från barnhemmet berättar om goda förhållanden och välmående barn på Lurudden. De årliga inspektionerna genomfördes av Fiskars bruks läkare Thor Dreijer; år 1927 skrev doktor Dreijer att vården på Lurudden var ”mönstergill och barnen välvårdade”. Utlåtandena om barnhemmets tillstånd var likadana under hela 1920-talet. Den kommunala barnheminspektören kunde i sina årliga inspektioner i barnhemmet skriva helt identiska utlåtanden om tillståndet i barnhemmet – det räckte till och med att citera föregående års bedömning och enbart lägga till ett nytt datum och ny signatur.⁶³³ Men i samband med socialministeriets besök på Lurudden år 1928 resulterade i en fullständigt avvikande bild av förhållandena på barnhemmet än vad som hade framgått av den kommunala barnhemsinspektörens utlåtanden:

[T]ill fattigvårdsnämnden uppmana vederbörande myndigheter att snarast möjligaste skrida till åtgärder för åstadkommande av ett eventuellt helt nytt barnhem. Såsom jag redan tidigare framhållit motsvarar ej dessa barnhemslokalteter ens blygsamma fordringar i detta avseende, varför jag väntar att barnhemsfrågan ordnas så att barnhemmet har en tillfredsställande lokal till sitt förfogande [...]⁶³⁴

Bland annat framkom det i socialministeriets undersökning att barnen också var utan uppsyn under nätterna, att pojkar och flickor oavsett ålder sov tillsammans och att utomstående personer nattetid besökt barnhemmet. Ett av barnen hade blivit utsatt för sexuella övergrepp av en man som flera gånger besökt barnhemmet nattetid när ingen vuxen varit på plats. Kritiken över den bristfälliga övervakningen och skötseln av det kommunala barnhemmet tvingade fattigvårdsstyrelsen att hålla ett extra insatt möte för att skrida till de åtgärder som socialministeriet krävde för att förbättra förhållandena på Lurudden. Följande år när den

633 Inspektioner utförda 1920,1921,1922,1923,1924,1925,1926,1927, Inspektionsdagbok Lurudden 1920–1944, Fattigvården, Pojo kommunarkiv.

634 Inspektion utförd 23.2.1928, Inspektionsdagbok Lurudden 1920–1944.

kommunala barnhemsinspektören åter besökte barnhemmet kunde han, precis som tidigare, konstatera att förhållandena var goda, att barnen mådde bra och allt återigen var väl på Lurudden.⁶³⁵

När det kom till bruksledningens kännedom om att en del familjefäder avlidit konsulterade man advokatbyrån Möller, Enwald & Järnefelt som bruksbolaget anlidade i frågor gällande kommunala ärenden. Bruksledningen frågade om bruket kunde anses vara skyldiga att försörja änkorna och barnens underhåll. Advokatbyrån tolkade fattigvårdslagen och svarade bruksledningen att bruket inte längre var underhållsskyldigt eftersom skyldigheten var i kraft bara så länge mannen var vid liv. Fattigvårdslagen förpliktade bruksledningen att underhålla hustrur och barn till arbetstagarna så länge dessa var anställda av bolaget. Bruksarbetare som hade varit minst 25 år anställda på bruket utgjorde ett undantag, deras änkor var bruksledningen förpliktad att underhålla.⁶³⁶

Redan tidigare hade bruksledningen försökt, och uppenbarligen misslyckats, med att vräka änkorna till några av de arkebuserade röda på bruket. Också hustrurna och barnen till några av de utpekade ledarna ville bruksledningen vräka från bolagets bostäder.⁶³⁷ Bruksledningen lyckades inte få tre röda änkor vräkta från bolagets bostäder, inte ens med bistånd av kronolänsmannen.⁶³⁸ Vidare åtgärder vidtog man inte. Som det verkar fick änkorna bo kvar på bruket.⁶³⁹

635 Inspektion utförd 1929, Inspektionsdagbok Lurudden 1920–1944.

636 Brev från advokat- och revisionsbyrå Möller, Enwald & Järnefelt specialitet: kommunala ärenden till kommunalsekreteraren F.H. Nordling 30.8.1918, Diverse 1918/1919.

637 Brev från Billnäs Bruk till Kronolänsmannen om bistånd i vräkning av röda familjer 3.6.1918; Brev från Billnäs Bruk till Kronolänsmannen angående rödgardisters familjer 13.8.1918, 1064 Kronolänsmännen 1913–1930, Kirjeenvaihto, Hallinto, Kirjeistö, Fiskars OY – Billnäsin tehtaat, ELKA.

638 Brev från E. J. Collan till Kronolänsmannen angående vräkning av tre röda änkor 9.5.1919, 1064 Kronolänsmännen 1913–1930.

639 Förteckning över understödmottagare i Billnäs bruk 1922 till Pojo kommuns fattigvårdsnämnd, 1056 Pojo kommun 1913–1927.

Bruksledningen hävdade att de tog ett socialt ansvar för de drabbade hustrurna, änkorna och barnen till de röda. Man hävdade att bruksledningen gjorde detta helt utifrån välvilja och omsorg för anställda och deras familjer. Det som bruksledningen lät att bli att nämna i offentligheten var att bolaget krävde och mottog ekonomiska ersättningar från kommunen och staten för underhållskostnaderna för de rödas familjer, t.ex. hyra, ved, petroleum, spannmål och mjölk hörde till de förmåner som bolaget gav till familjerna. Bolaget fakturerade fattigvårdsstyrelsen och ansökte om statsunderstöd för att driva barnhemmet i Pentby och för att få hyresintäkterna betalda för de röda änkor som bodde kvar i bolagets bostäder.⁶⁴⁰

Tillsammans med Fiskars föreslog Billnäs AB att den kommunala fattigvården skulle inrätta ett hem för de röda änkorna och deras barn vid Antskog klädesfabrik där de skulle erhålla bostad och arbete i brukets textil- och klädesfabrik. Syftet med att flytta änkorna och deras barn till Antskog skulle ha varit att minska på kommunens fattigvårdsutgifter, och framförallt ville bruksledningen bli av med dem från brukets bostäder:

I Pojo kommuns bruksamhällen är det synnerligen svårt att bereda bostäder åt nyantagna arbetare då de rödas familjer icke ännu afflyttat från bruken och lokalerna. I kommunen ha vi för detta ändamål hyrt en större lokal, som t.v. stått tom emedan här nämnda personer icke godvilligt flyttat. Denna lokal kommer emellertid att från och med den 1 november återtagas af sin egare och andra lokaler finnas icke att hyra inom Pojo kommun. Inom kommunen finnes icke heller något arbetarföreningshus. Därför vore det synnerligen nödvändigt för Pojo kommuns fattigvårdsstyrelse att få disponera öfver här nämnda arbetarförenings hus.

Med afseende å läget är detta hus mycket lämpligt för här antydt ändamål, ty å Antskog klädesfabrik, där ett stort antal

640 Brev från Socialstyrelsen till Billnäs Bruk om statsunderstöd för fattigvårdsbidrag och barnhem 22.10.1918; Brev 17.5, 19.5.1919 om barnhemskostnader mellan Billnäs Bruk och Fattigvårdsstyrelsen, Diverse 1918/1919; Förteckning över understödsmottagare i Billnäs bruk 1922 till Pojo kommuns fattigvårdsnämnd, 1056 Pojo kommun 1913–1927.

kvinnor arbeta, skulle möjligen äfven kvinnorna från detta hem kunna få arbete. Maktförhållandena äro äfven i Karislojo socken betydligt bättre än i Pojo socken och är läget äfven i detta afseende fördelaktigt.⁶⁴¹

En intressant aspekt i förslaget var att man ansåg Antskog som en lämplig plats för de röda hustrurna, änkorna och barnen – inte bara för att kvinnorna skulle lämpade sig för att arbeta i textil- och klädesfabriken – också det geografiska läget, d.v.s. närheten till det vita Karislojo tycktes spela en viktig roll. ”Maktförhållandena” i Karislojo var enligt skribenterna ”betydligt bättre än i Pojo”, med vilket man avsåg att grannkommunen i norr var inte lika ”röd” som Pojo. Förutom de rent ekonomiska aspekterna verkade det som om de rödas kvinnor av de vita kommunala beslutsfattarna betraktades som hotfulla och farliga, t.o.m. i den mån att de måste placeras i närheten av det vita Karislojo.

”I mänsklighetens namn ber jag Er uppmärksamma min anhållan” – Kvinnornas krav på herrarnas ansvar

Det fanns en del änkor och hustrur som lämnade bruket och sökte fattigvårdsunderstöd på annat håll. Andra kommuners fattigvård skrev brev till fattigvårdsstyrelsen i Pojo i vilka man påminde om att så länge kvinnorna och barnen var skrivna i Pojo bar kommunen ansvar för deras underhåll. En byggmästare vid namn Hagman i Hoplax skrev i ett brev till Pojo kommuns fattigvårdsstyrelses ordförande I. A. von Julin att han ansåg att Pojo kommun hade övergivit och försummat att bära ansvar för en röd änka från Billnäs och hennes minderåriga barn:

[F]ör vilken orsak Herr Forstmästaren lämnat henne och hennes dotter utan understöd hon är en åldrig och sjuk kvinna och är inte i stånd att försörja sig själv. [...] [E]j heller har ni rätt att utvisa

641 Brev till Landshövdingen i Nylands län odaterat oktober 1918, Diverse 1918/1919.

henne från orten så länge hon är en finländsk medborgare och intet gjort sig skyldig till något brott hon är uppfödd å orten och nu 52 år gammal och måste nu på gamla dagar bliva utvisad på detta vis bara för sin mans skull och det kan ju alla å orten intyga att han inte var normal så att sådant får inte existera så länge de finns lag och rätt i landet. Det förstår ju Herr Forstmästaren själv att om alla rödgardists änkor och deras barn skulle bliva utvisade från alla orter på detta vis vad skulle det då bliva?⁶⁴²

I talet om de röda familjernas underhåll användes det moraliska argument, man hänvisade till ansvar, överhetens skyldigheter – uttalanden som onekligen var förknippade med föreställningar om att överheten hade ett socialt ansvar för de röda familjerna. Den kommunala fattigvårdsinspektören i Pojo, överste A. Nilsson, hänvisade till bruksledningens moraliska skyldigheter att ta hand om de rödas familjer istället för att åberopa sig av ekonomiska argument för att bli kvitt försörjningsbördan för de rödas familjer:

Beträffande de röda familjernas understödande, hänvisade inspektören till gällande fattigvårdsförordning, enligt hvars stadganden de industriella firmorna icke juridiskt kunna åläggas att taga hand om dessa familjer, ehuru väl han ansåg att deras försörjande voro något som dessa firmor moraliskt borde åtaga sig.⁶⁴³

Bruksledningen i Billnäs och Fiskars utsattes för påtryckningar om att ta ansvar för de rödas familjer. Trots att det förekom hårda ord mot de röda hustrurna och deras roll i upproret, var offerdiskursen minst lika starkt närvarande i talet om de rödas hustrur, mödrar och änkor efter inbördeskriget.

De rödas hustrur försökte också påverka situationen för sitt eget bästa. De kunde använda sina tillfångatagna eller avlidna

642 Brev från K. Hagman till Pojo fattigvårdsstyrelse 7.4.1920, Ankomna brev 1918–1921.

643 Fattigvårdsstyrelsens protokoll 11.6.1918, E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919.

mäns position på bruket för att utkräva att bruksledningen levde upp till sitt ansvar för deras eget och barnens underhåll. Medan det rådde en ovisshet kring vad som skulle ske med männen som var tillfångatagna försökte hustrurna förhandla med skyddskåristerna och bruksledningen om männens frigivning och förmä bruksledningen att ta sitt ansvar för de drabbade röda familjerna. Skyddskåristerna tyckte att det var besvärligt och till och med oanständigt av de röda kvinnorna att uppträda på ett sådant sätt som inte ansågs vara lämpligt för kvinnor. De ångestfyllda hustrurna, fästmörna, systrarna, döttrarna och mödrarna som besökte skyddskårsstaben krävde och bad om att männen i deras närhet skulle befrias. De manliga skyddskåristerna kunde även uttrycka rädsla över att de ”bittra” och ”hatiska” kvinnorna dök upp utanför skyddskårsstaben, vilket framgår av Alexander Rajalins⁶⁴⁴ dagbok:

Deras (de röda kvinnornas, M.K. anm.) hat drabbar nu alla, som taga någon del i ordnandet av det nya. De borde känna mig, och de göra det, i denna bygd. De veta nog att jag i hela min verksamhet här varit en tolk för rättvisa åt alla, att jag ej är någon blodsmän o.s.v. Men nog lär jag nu ha min beskärda del av hatet, och häromkvällen uppmanade mig polisen att icke röra mig ute utan revolver. Hittills har jag ej behövt den, ty mot hätska blickar är det ett vapen, som är litet för starkt.⁶⁴⁵

Skyddskåristerna bad de manliga bruksarbetarna att tala förstånd med dessa ”pinade kvinnohjärnor” (som Rajalin uttryckte det). I de ordningsregler som infördes i maj 1918 förbjöd skyddskåren och bruksledningen kvinnor att ”utan skilt tillstånd eller angeläget ärende besöka platsen kring Samlingslokalen (där skyddskårsstaben höll möte M.K. anm.)”. Kvinnor och barn skulle

644 Alexander Rajalin var också sekreterare i Pojo kommuns fattigvårdsstyrelse 1918.

645 6.5.1918, Alexander Rajalins dagboks-brev 1918.

”tillhållas att sluta upp med all agitation och allt okvädande och skymford”.⁶⁴⁶

Ångesten och rädslan för vad som skulle hända med männen och dem själva drev kvinnorna till att ställa krav på bruksledningen och den lokala skyddskåren. Vråkningsshotet tvingade kvinnorna att söka arbete på bruket eller fick dem att kräva att bruksledningen skulle ta familjens minderåriga söner och döttrar i arbete på bruket. I samband med socialstyrelsens yrkesinspektion i Billnäs kritiserade yrkesinspektören W. Hall bruksbolaget för att man hade tillåtit minderåriga pojkar utföra farliga arbeten och att de arbetade övertid, något som var förbjudet i den rådande arbetarskyddslagstiftningen. Disponent Collan förklarade i ett brev till Hall varför han anställt minderåriga gossar till bruket:

Wi ha gång på gång blivit överfallna av några enkor som gråtande, ömsom pockande enkor vilka sagt att wi måste anskaffa arbete åt deras pojkar ”ty eljest svälta wi ihjäl”. Undra om inte också Herr Hall låtit sig av sitt goda hjärta förledas att ge dem något lättare arbete, alldeles såsom wi gjort här.⁶⁴⁷

Disponenten kunde förvisso hänvisa till att man från bruksledningens sida ville visa sitt sociala ansvar genom att ta minderåriga pojkar i arbete – å andra sidan existerade en ömsesidig förståelse mellan bruksledningen och hustrurna om villkoren för att familjerna skulle få bli kvar på bruket.

Behandlingen av de röda änkorna var, enligt Mirja Satka, förnedrande genom att änkorna varje gång på nytt tvingades ansöka om en ny utbetalning och ständigt motivera behovet av fattigvårdsunderstöd inför fattigvårdsstyrelsen. I en del änkors brev ingår dock vad som kan kallas för uppmaningar till fattigvårdsstyrelsen att ta ansvar för kvinnorna och barnen:

646 ”Formulär för förhör med de rödgardister som icke häktats” maj 1918, Fiskars AB Historiska arkivet.

647 Brev från E. J. Collan till Yrkesinspektör Hall 29.8.1919, 887 Yrkesinspektören i Helsingfors distrikt 1916–1922.

Min man [...] avled i juli 1918 på Sveaborgs fängläger. Jag blev ensam med att ta hand om sex minderåriga barn [...] Jag har inget arbete och inga som helst inkomster. Hittills har jag och mina barn hållit oss vid liv enbart tack vare hjälp från godvilliga människor och genom att sälja alla mina hushållsföremål som jag ännu hade kvar. [...] Jag ber om att mitt understöd blir höjt till fyrahundra (400) mark i månaden. Och ifall Ni inte kan göra det, ge mig ett arbete och en lägenhet i Pojo kommun, så jag kan komma dit. I mänsklighetens namn ber jag Eder uppmärksamma min anhållan, så att jag kan hålla vid liv mina barn som blivit bleka av hunger, ty min hjälp räcker inte längre till.⁶⁴⁸

Brevet berättar om de röda änkornas utsatthet efter inbördeskriget. Det verkar ha existerat två diskurser som kolliderade i frågan om de röda änkornas försörjning. Bruksledningen utgick från ekonomiska intressen när den önskade vräka de röda änkorna från bolagets bostäder för att bereda plats åt nya arbetstagare och när den försökte minska på de kommunala fattigvårdsutgifterna. Men det som framgick tidigare i det här kapitlet upprätthölls en diskurs om de rödas kvinnor som gjorde gällande att kvinnorna var skyldiga till att ha uppeggat sina män till uppror och att de följaktligen skulle behandlas med lika hårda tag som alla andra upprorsmakare. Kvinnorna däremot argumenterade utifrån en moralekonomisk ståndpunkt och krävde att bruksledningen

648 Brev från änkefru F.W. till I.A. von Julin fattigvårdsstyrelsens ordförande 4.11.1920, Ankomna brev 1918–1921, Fattigvården, Pojo kommunarkiv. Originalet på finska (M.K. översättning till svenska): Mieheni M.W kuoli Heinäkuussa v. 1918 Suomenlinnan vankileirillä. Ja minulle jäi hoidettavaksi kuusi alaikäistä lasta [...] Minulla ei ole täällä mitään työpaikkaa, eikä minkäänlaista ansiota. Tähän asti olen pysynyt hengissä lastemme kanssa ainoastaan hyväntahtoisten ihmisten avulla ja myymällä kaikki talouskapineeni, mitkä vielä jäljellä oli. [...] Pyydän siis, että avustukseni korotettaisiin neljäänsataan (400) markkaan kuukaudessa. Ja jollette voi sitä tehdä, niin laittakaa minulle ja lapsilleni huone ja työpaikka Pohjan kunnassa, että voin tulla sinne. Ihmissyden nimessä pyydän Teitä ottamaan tämä pyyntöni huomioon, että voisin nälästä kalpeiksi käyneet lapseni edes hengissä pitää, sillä omat apuni eivät siihen riitä.

och kommunens fattigvårdsstyrelse skulle ta sitt paternalistiska ansvar för de rödas familjer när familjeförsörjaren hade avlidit eller när han inte var förmögen att underhålla sin familj. Ur fattigvårdsstyrelsens och bruksledningens synpunkt var änkorna besvärliga och betraktades till och med som hotfulla och farliga när de agerade och krävde sin rätt till underhåll och beskydd av kommunens mäktiga män.

Att göra politik, att minnas och försonas i och kring brukssamhället efter 1918

Minne och glömska i den vita minneskulturen efter 1918

De vita i Billnäs odlade en motsvarande minneskultur kring frihetskriget 1918 som på annat håll i Finland, men med inslag av lokala händelser under kriget som de vita ville lyfta fram. Historikern Aapo Roselius understryker den vita minneskulturens lokala prägel, kriget hade utkämpats på lokal nivå och genom det lokala skapade man bilden av att kriget hade utkämpats som en försvarskamp för hembygdens frihet. Anknytningen till det lokala och hembygden i den vita minneskulturen bejakade en nationalromantisk syn på historien där de lokala sedvänjorna, skillnaderna mellan olika lokalsamhällen och regioner framträdde.⁶⁴⁹ I Karis och Billnäs blev den 6:e april den festdag under mellankrigstiden då de lokala vita kom ihåg frihetskrigets händelser på orten. Det var den dag då den tyska östersjödivisionen intog stationssamhället och brukssamhället. Man firade frihetskrigets första minnesdag 6.4.1919 med en skyddskårsparad som gick genom stationssamhället och som inbegrep kransnedläggning på den nya gravgården i Karis vid det minnesmonument som avtäckts till minne av de fyra tyska soldater som stupade i stri-

649 Aapo Roselius, 'The war of liberation, the civil guards and the veterans' union: public memory in the interwar period', *The Finnish Civil War: History, Memory, Legacy*. (ed.) Tuomas Tepora & Aapo Roselius (Leiden & Boston: Brill 2014), s. 309–316.

derna vid intagningen av Karis. Monumentet hade finansierats genom en frivillig penninginsamling och patron Hisinger stod för den största enskilda donationen.⁶⁵⁰

De lokala borgerligas tacksamhet till tyskarna, som enligt dem befriat landskapet från de röda, framträdde under årens lopp på flera olika sätt i Västnyland. År 1920 rapporterade tidningen *Västra Nyland* om ett tacktelegram för den tyska insatsen i Finlands ”befrielsekamp 1918” som patron Hisinger hade sänt till Tysklands tidigare kejsare Wilhelm II. Den abdikerade kejsaren som befann sig i landsflykt i Holland besvarade brukspatronens telegram med att framhålla hur djupt rörd han blivit över finländarnas lovord till honom.⁶⁵¹ En annan uppmärksam händelse, som anknyter till den lokala vita minneskulturen, var avtäckningen av minnesmonumentet i Hangö år 1923 till minne av fem-årsdagen efter den tyska östersjödivisionens landstigning. Närvarande vid avtäckningsceremonin var bland annat hedersgästen general von der Goltz som agerat överbefälhavare för de tyska trupperna i Finland 1918.⁶⁵²

Ett annat lokalt inslag i den vita minneskulturen var minnet av den röda terrorn under inbördeskriget. Emedan det var endast poliskonstapel Lindgren som hade mist livet till följd av de rödas terror i Billnäs, var det kidnappningen av patron Hisinger och brukstjänstemännen man lyfte fram i samband med minneshögtidligheterna. Också i den borgerliga valagitationen under åren efter inbördeskriget påminde man om det röda våldet i Västnyland 1918.⁶⁵³ Den röda terrorn användes för politiska syften och inbördeskrigets händelser blev föremål för både de borgerligas och vänsterns historiebruk i kampen om nuet. På borgerligt svenskspråkigt håll i Västnyland utpekades utomstående och inflyttade som gått med i röda gardet och gjort sig skyldiga till

650 ”Minnesfesten i Karis den 6 april” 1.4.1919, VN; Sonja Harju, ’De vitas tack till tyskarna’, *Ta Plats i Raseborg – lokalhistorisk tidskrift*. Utgivare Gardberg Center r.f. Provnummer (2009), s. 12–14.

651 19.6.1920, VN.

652 Lindholm 2005, s. 355–356.

653 18.2.1919, VN.

olika fruktansvärda våldsbrott riktat mot respektabla medborgare, inte sällan svenskspråkiga personer med en borgerlig världssyn.⁶⁵⁴ Lokalhistorikern Lars Nyberg lyfte fram den svenskspråkiga högerens syn på inbördeskrigets händelser när han skrev om inbördeskriget i Karis och Billnäs:

Den primära orsaken till att det västnyländska skeendet koncentrerades till Karis ligger i förhållandena i Pojo. Trycket här föranledde i Karis ett utbrott av vänsterradikalism och finskhet. I Karis var urbefolkningen då det dominerande befolkningselementet. Det hade konservativ läggning och var enspråkigt svensk. Det fanns ingen kommunikation mellan de falanger, som möttes, ingen förståelse. Det svenska hemmafolket var bofast, besutten, skäligen välmående. Nykomlingarna var främmande, rörliga hänsynslöst invaderande, finska och talesmän för en ny social ideologi. [...] Motsättningen mellan värdar och gäster skärptes till gränsen för det uthärdliga. I krisveckornas kaotiska förhållanden måste den svenska kärnbygdens behov av självvärn på något sätt komma till uttryck.⁶⁵⁵

De finskspråkiga inflyttade bruksarbetarna framträder explicit i citatet som rörliga och hänsynslöst invaderande medan den svenskspråkiga ortsbefolkningen beskrivs som bofast, besutten och skäligen välmående med en konservativ läggning. Genom att anspela på etniska skillnader framträder bilden av inbördeskriget som en konflikt mellan de två språkgrupperna. Kanske det mest uppseendeväckande i den vita minneskulturen i det svenskspråkiga Västnyland är tystnaden kring det faktum att traktens svenskspråkiga arbetarklass hade anslutit sig till röda gardet och att flera av de lokala röda ledarna hade varit svenskspråkiga. Kriget hade också varit ett inbördeskrig som utkämpades mellan svenskspråkiga finländare – en bitter sanning som många svenskspråkiga vita och borgerliga efter kriget förnekade.

654 ”Från Billnäs förr och nu” 7.5.1918, VN; 18.2.1919, 20.2.1919, VN.

655 Nyberg, s. 157–158.

Tolkningen att upproret hade kommit utifrån och varit möjligt genom att man tillåtit inflyttning av finskspråkig arbetskraft till bygden var en politisk diskurs som svenskspråkiga högermän i Västnyland upprätthöll under 1920- och 1930-talen. Den byggde vidare på en tidigare syn att inflyttade finskspråkiga arbetare hämtade med sig socialismen till de svenskspråkiga trakterna och att de vilseledde svenskspråkiga arbetare att ansluta sig till arbetarrörelsen. Hösten 1918 när Pojo Andelsförening återupptog verksamheten efter en kort paus p.g.a. inbördeskriget varnade signaturen "Andelsman" i en insändare i *Vestra Nyland* för de konsekvenser som följde av att en "röd" organisation hade fått återuppstå. Pojo Andelsförening ingick i KK, det vill säga den kooperativa rörelsen som stod nära arbetarrörelsen och som enligt "Andelsman" leddes av personer som våren 1918 uppmuntrat de röda till att plundra och stjäla livsmedel från bygdens respekta-bla medborgare. "Andelsman" frågade: "vad ha hederliga svenska arbetare att göra i dessa 'framstegsvänliga' organisationer?" Särskilt upprörd var "Andelsman" över att Pojo Andelsförening utsett den finskspråkige Tuomo E Karhu till ny föreståndare för andelshandeln i Pojo. Karhu ersatte den tidigare svenskspråkiga föreståndaren Axel Lindroos som dömts av statsförbrytelsesdomstolen till tukthus på livstid. Till skillnad från "den finska socialisten" Karhu beskrev "Andelsman" Axel Lindroos som en "duktig föreståndare".⁶⁵⁶

I tidigare finländsk historieforskning har man betonat högerens missnöje med att arbetarrörelsen fick återuppstå i Finland. Redan på hösten 1918 höll SDP partikongress och lade fram ett nytt partiprogram. Den nya partiledningen tog nu kraftigt avstånd från de röda och revolutionen som hade ägt rum i landet samtidigt som man fördömde de vitas "terror" mot de röda efter inbördeskriget. År 1920 splittrades SDP och de s.k. vänstersocialisterna med band till det illegala finländska kommunistpartiet som verkade i Ryssland grundade ett eget parti som blev inflytelserikt särskilt inom fackföreningsrörelsen. Vänsterns återkomst i den finländska politiken var ett missnöjesmoment bland en del borgerliga,

656 12.12.1918, VN.

särskilt hos högern som ansåg att ”arvet efter frihetskriget” hade förskingrats i och med att vänsterns åter tilläts verka fritt i landet. Risto Alapuro hävdar att Lapporörelsen och särskilt det så kallade bondetåget 1930 var det borgerliga Finlands reaktion mot vänstern. Det uppstod bland borgerliga en vilja att upprätta och försvara minnet av 1918, det vill säga man ville rehabilitera den vita segern och dess historiska betydelse för det finländska samhället.⁶⁵⁷

I mindre utsträckning har man i tidigare forskning undersökt de svenskspråkiga vitas syn på arvet efter 1918. För en del svenskspråkiga vita, särskilt på högerkanten, hade frihetskriget varit en kamp mot socialismen, landets befrielse från ryssarna och en kamp för den svenska nationens bevarande i Finland. På finskspråkigt håll kritiserades socialisternas återkomst i politiken vilket enligt kritikerna innebar en återgång till den slappa inställning till arbetarrörelsen som man menade hade funnits före inbördeskrigets utbrott. En del svenskspråkiga högermän delade denna uppfattning men med det tillägget att det var särskilt de finskspråkiga socialisternas återkomst i politiken som man ville förhindra. Det här kom till uttryck i olika sammanhang efter inbördeskriget i det svenskspråkiga Västnyland efter inbördeskriget. Man pekade på de finskspråkiga invandrade arbetarna som bidragit till att sprida upprorstankar och socialismen till ”vanliga” och ”hederliga” svenskspråkiga arbetare. Den här diskursen var framträdande i exempelvis ”Andelsmans” insändare hösten 1918:

Då av gammalt finska socialister, bl.a. Jussi Rosvall, (en av grundarna till Pojo Andelslag 1903 M.K. anm.) sitta i ledningen och representera andelsfolkets möten på *finska* [...] De envist tala finska, till de få sina medgörliga svenska ”kamrater” att också göra det. Och att de vid tillfälle ej nöja sig endast härmed, fingo de svenska kommunerna under röda upproret i rikt mått erfara [...] Karhu kallar med den för hans parti utmärkande agitatoriska lögntaktiken de svenska handelslagen i västra Nyland ”reaktionära”, och han tror sig synbarligen kallad hit från sin obemärkthet

657 Alapuro 1994, s. 281–284.

i finnmarken för att i denna ursvenska bygd införa den enda rätta finsk-socialistiska ”framstegsvänligheten”. Vi har här ett färskt och dräpande exempel på den verkliga innebörden av denna ”framstegsvänlighet” i Karis Andelshandel, som av sina egna ”framstegsvänliga” förtroendemän plundrades i våras.⁶⁵⁸

Det är frapperande hur finskspråkighet förknippades med socialismen och hur dessa två kom att tolkas som synonyma bland svenskspråkiga högermän efter 1918. För att tillämpa ett teoretiskt begrepp från freds- och konfliktforskningen utgjorde de finskspråkiga arbetarna ”fiendebilden” för den svenskspråkiga högern. De finskspråkiga inflyttarna beskrevs som lömskt vilseledande socialister och på lokal nivå var det de finskspråkiga bruksarbetarna som utpekades som skyldiga till att röda gardet hade grundats på bruket. Exempelvis användes denna fiendebild för att samtidigt bekämpa de finskspråkiga bruksarbetarnas krav på egen folkskola i Pojo (se kapitel II), något som enligt den svenskspråkiga högern var ett uttryck för finsk socialism i svenskbygden.⁶⁵⁹

Tre år efter inbördeskriget hotade jordbrukarna i Svenska folkpartiets lokalavdelning i Pojo att splittra kommunen. Jordbrukarna ansåg att bruksägarna i Pojo hade handlat orätt i att värva finskspråkig arbetskraft till bruken vilket enligt dem hotade rubba kommunens språkförhållanden och utgjorde ett direkt hot mot de borgerliga svenskspråkigas ställning i kommunfullmäktige. År 1917 stiftades lagen om rösträtt i val av kommunfullmäktige och år 1920 hade socialdemokraterna i Pojo för första gången gått till kommunalval med egen kandidatlista. De första kommunalvalen i början av 1920-talet ledde till ett maktskifte i kommunen: socialdemokraterna erövrade majoriteten av fullmäktigeplatserna och

658 12.12.1918, VN.

659 Om ”fiendebild” se: Tarja Väyrynen, ’Valtioiden sisäiset konfliktit ja rauhanpalaamisen ongelmat. Rauhanutkimuksen teoreettiset ja eettiset lähtökohdat’, *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, (toim.) Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 26, 34.

de borgerliga hamnade i minoritet. Enligt de svenskspråkiga borgerliga, representerade av Sfp, hade kommunfullmäktige erövrats av finskspråkiga socialister som skulle genomföra de krav som de hade ställt före och under revolutionen. Det som jordbrukarna i den lokala Sfp-avdelningen befarade var att invandringen av finskspråkig arbetskraft skulle förorsaka ökade kommunala utgifter med höjda skatter och innebära att språkbalansen i kommunen skulle rubbas till de svenskspråkigas nackdel. Framförallt skulle kommunens växande finskspråkiga befolkning leda till att denna språkgrupps sociala rättigheter måste tillgodoses, vilket redan hade kommit till uttryck i de finskspråkiga bruksarbetarnas krav på egen folkskola i Billnäs.⁶⁶⁰

Godsägaren på Landsbärg hemman och ingenjören Lars Sonck som drev "jordbrukarfalangens" sak i den lokala Sfp-avdelningen i Pojo hörde till de tongivande bland dem som initierade en delning av kommunen. Enligt Sonck kunde bruken bilda en egen kommun och kommunens nordliga delar som var huvudsakligen bosatt av finskspråkiga torpare och småbrukare lämpligen skulle avskiljas från Pojo till den finskspråkiga grannkommunen Bjärnä. Kommunens södra delar, där Sonck var bosatt och som i huvudsak bestod av de stora godsen och herrgårdarna, skulle enligt den här planen avskiljas från Pojo till det nästan helt svenskspråkiga Ekenäs landskommun.⁶⁶¹ Soncks initiativ i den här frågan kan förstås utifrån hans personliga erfarenheter från revolutionen när de röda hade gjort livsmedelsbeslagtagningar, tagit hästar och hotat gårdsfolket på hans gods i Landsbärg. Sonck hade själv blivit bortförd till den röda staben i Karis och hotats till livet av de lokala rödgardisterna.⁶⁶²

Men frågan om delning av kommunen splittrade Sfp-avdelningen och visar de starka meningsmotsättningar som fanns inom de svenskspråkiga borgerliga efter inbördeskriget. Folk-

660 10.3.1921, VN.

661 10.3.1921, VN; Matias Kaihovirta, 'Pojo kommuns delning ett initiativ 1921. Svensk förvaltning i ett Raseborgs län', *Ta Plats. Lokalhistoria. Utgivare Gardberg Center r.f.* nr 6 2011, s. 54–57.

662 10.3.1921, VN.

högskoleföreståndaren Alexander Rajalin, som också tillhörde Sfp:s lokalavdelning i Pojo och var invald i kommunfullmäktige, kritiserade Soncks initiativ och menade att jordbrukarna och godsägarna var medskyldiga till kommunens förfinskning när de hade anställt finskspråkiga statare och jordbruksarbetare till sina gårdar. ”Pojo är de stora gårdarnas socken, och arbetskraften på dem blir alltmera finsk och socialistisk”, hävdade Rajalin.⁶⁶³

Bruksdisponenten I. A. von Julin i Fiskars tillbakavisade däremot påståendet om att kommunens stora sociala utgifter och höga skattetryck berodde på bruksarbetarnas sociala behov. von Julin kontrade Soncks påstående med att hävda att bruken stod för ”63,24 %” av kommunens skatteintäkter och att bruken, utan kommunens bistånd eller bidrag, hade ordnat folkskolfrågan och fattigvården för sina bruksarbetare. von Julin var inte sen med att ge en känga åt godsägarna som enligt honom inte erbjudit motsvarande sociala omsorg för sina arbetare.⁶⁶⁴ Initiativet till att spjälka upp Pojo kommun rann ut i sanden, men den diskussion som fördes inom den lokala Sfp-avdelningen kring detta visar hur splittrad även de svenskspråkiga borgerliga var efter inbördeskriget, särskilt gällande den finskspråkiga invandringen till de svenskspråkiga kommunerna som trots allt var nödvändig för att tillgodose efterfrågan på arbetskraft.

Liksom på annat håll i Finland fick Lapporörelsen fotfäste i Västnyland och i Pojo i början av 1930-talet. Lapporörelsen i det svenska Västnyland var splittrad och bestod av en mycket brokig skara med olika intressen och målsättningar. Men en gemensam faktor som förenade anhängarna av Lapporörelsen var antikomunismen och för de svenskspråkiga lappoanhängarna försvaret av det svenska i Finland. Olika fraktioner inom den lokala svenskspråkiga borgerligheten kunde tillfälligt enas kring försvaret av den svenskspråkiga hembygden mot en hotande finskspråkig socialism. De regionala skillnaderna i Svenskfinland gällande orsakerna till stödet för Lapporörelsen, verkar bero på skillnader

663 10.3.1921, VN.

664 10.3.1921, VN.

i näringsstruktur – men också erfarenheterna av inbördeskrigets händelser i landskapet och klassmotsättningarna på lokal nivå.⁶⁶⁵ I den lokala Lappodelegationen i Pojo 1930 återfinns såväl kommunens jordägare, bruksägarna som brukstjänstemännen. De ställde sig enade bakom värnet av det svenska Pojo som bl.a. framgår av ett försvarstal för Lapporörelsen mot påståendet om att rörelsens medlemmar skulle ha gjort sig skyldiga till brottsliga handlingar:

Önskvärt vore, om alla svenskar åter kunde förenas för att bevara vår svenska kultur och genom den stärka vår ställning och tjäna det gemensamma fosterlandet.⁶⁶⁶

Man kallade sig för ”svenska Lappomän” och såg sig som representanter för den ”svenska bonden” som motsatte sig ”splittande partipolitik”. Man strävade till att ”minska skattebördan” och målet var att ”ha en riksdag vars medlemmar endast se till landets bästa”. Lapporörelsens anhängare, oavsett social ställning och yrkesutövning i samhället, identifierade sig med den mytomspunna fria nordiska bonden. Det var de fria bönderna som 1918 hade gått ut i krig och befriat landet från ryssarna och deras röda hantlangare.⁶⁶⁷ På Billnäs bruk var flera av brukets kontorister, inklusive disponent Collan, aktiva medlemmar i Lapporörelsen. Bland annat deltog flera i bruksledningen i den s.k. Solbergaktionens 1931 som blev kanske den mest uppmärksammade konfrontationen mellan Lappomän och medlemmar ur arbetarrörelsen på svenskspråkigt håll under de s.k. Lappoåren.⁶⁶⁸

665 Johanna Bonäs, *Kommunistskräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik. Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930* (Åbo Akademis förlag 2012).

666 ”Svenskfolket och lagligheten” 19.3.1931, VN.

667 Kettunen 2008a, s. 33.

668 Brev från E. J. Collan till I. A. von Julin 17.5.1932, I. A. von Julins korrespondens 1918–1939, Fiskars AB Historiska arkivet; Om Lapporörelsens verksamhet i det svenskspråkiga Västnyland som kulminerade i den så kallade Solbergaffären 1931, se: Bondestam & Helsing, s. 238–245.

Den lokala vita minneskulturen byggde på den borgerliga svenska samlingsrörelsens nationalistiska ideologi, drömmen om ett enat svenskspråkigt folk i Finland. Efter 1918 skapades berättelsen om hur det svenskspråkiga folket enat hade gått ut i strid för den svenska bygdens bevarande och hur man kämpat för landets frihet mot ryssarna och deras röda finskspråkiga hantlangare.⁶⁶⁹ Frihetskrigets minne i Karis och Pojo under 1920- och 1930-talen hade många likheter med den vita minneskulturen på annat håll i Finland. Skillnaden låg i att man tolkade frihetskrieket som en kamp för den svenska hembygden mot en hotande förfinskning och socialism som betraktades som ett främmande element i den svenskspråkiga miljön.

Den vita retoriken om krigets händelser skapades redan under konflikten och den upprätthölls av den svenska högern i deras politiska retorik efter 1918, den har även påverkat historieskrivningen om de svenskspråkiga finländarnas roll i inbördeskriget 1918. Tolkningen har utmanats av den svenskspråkiga arbetarrörelsen som i sin historieskrivning motbevisat föreställningen om att enbart några vilseledda svenskspråkiga torpare och arbetare gick med i röda gardet. Å andra sidan finns det skäl att även problematisera den svenskspråkiga arbetarrörelsens historiesyn som formades av arbetarrörelsens politiska omorientering efter inbördeskriget. De vita svenskspråkigas minneskultur kring frihetskrieket och krigets betydelse för den finlandssvenska nationskonstruktionen är rätt så utforskad i finländsk historieforskning. Men strävanden att förneka de svenskspråkigas delaktighet på den röda sidan i kriget verkar ha förekommit och man betonade den svenskspråkiga insatsens betydelse för att de vita gick segrande ur kriget. Först i ljuset av den senare historieforskningen har det framgått att drygt 2/3 av de svenskspråkiga finländare som avled till följd av inbördeskriget tillhörde den röda sidan i kriget. Med Anna Bondestams ord kan man fråga sig om det är

669 Högnäs, s. 141–146.

skäl att fortsätta att tala om några enstaka vilseledda röda svenskspråkiga när deras antal uppgick till tusentals personer.⁶⁷⁰

Öppet motstånd

Alla bruksarbetare böjde sig inte för den vita bruksledningen och även öppet motstånd hörde till vardagen i brukssamhället efter inbördeskriget. Under 1920-talet utbröt två större arbetskonflikter i Billnäs: snickarnas strejk i maj-juni 1920 och metallarbetarnas strejk från maj till december 1927. Den förra strejken var en lokalt förankrad arbetskonflikt medan den senare var en del av den stora nationella metall-lockouten som hörde till mellankrigstidens största arbetskonflikter i Finland. Under båda arbetskonflikterna prövades gränserna i brukssamhället och de gamla frontlinjerna från 1918 som delade brukssamhället i vita och röda återuppstod.⁶⁷¹

Bruksledningen och skyddskåren utövade politisk övervakning av lokala fackligt aktiva bruksarbetare. Det här var en del av arbetsgivarförbundets försök att styra den inhemska arbetsmarknaden och utesluta fackföreningsrörelsen från politiskt inflytande på arbetsplatserna. När det visade sig att Lenins bolsjevikregering satt kvar i Ryssland, trots ihärdiga försök att fälla den, förstärkte det rädslan hos de borgerliga för nya revolutionsförsök i Sovjetunionens västra randstater.⁶⁷² I Billnäs försökte bruksled-

670 Bondestam & Helsing, s. 117–152; Westerlund, s. 139–165; Anders Ahlbäck, 'Årans och hjältarnas anspråk. Militär manlighet och de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–1925', *HTF* 2012:1, s. 42–43, 52–54, 69–74.

671 Brev angående snickeristrejken 19.6. och 20.6.1920 till Arbetsgivarförbundet, 731 STK; Brev angående lockouten vid fabriken 7.6.1927 till FMAE, 675 Finska metallindustrins arbetsgivarförbund.

672 Till den politiska övervakningen kan räknas svartlistande av fackliga medlemmar och misstänkta kommunister, bruksbolaget sände bland annat in uppgifter om sådana arbetare till Arbetsgivarförbundens Centralförbund som registrerade fackligt organiserade arbetare under mellankrigstiden: Förteckning över arbetare i lockout 24.8.1928 till ACF; Brev+förteckning

ningen kontrollera den lokala arbetsmarknaden men hamnade lätt i korselden mellan arbetsgivarförbundet och de strejkande arbetarna. Exempelvis efter snickeristrejken 1920 hade bruksledningen gått med på snickarnas lönekrav vilket kritiserades i skarpa ordalag från arbetsgivarförbundets sida. Orsaken var arbetsgivarförbundets motstånd och förbud mot lokala löneöverenskommelser med fackföreningarna eftersom det kunde få en farlig snöbollseffekt som ledde till krav på löneförhöjningar inom andra företag och branscher. Arbetsgivarförbundets linje var att vägra fackföreningarna tillträde till förhandlingsbordet. Det var en princip som var svår för arbetsgivare att följa på lokal nivå.⁶⁷³

I samband med den nationella metall-lockouten 1927 försökte metallarbetsgivarförbundet bryta strejkfronten genom att hota de strejkande bruksarbetarna med vräkningar från bolagets bostäder. Fiskars-koncernens VD Albert Lindsay von Julin meddelade till bolagsstyrelsen att trots hotet om vräkningar skulle det knappast vara nödvändigt att utföra sådana drastiska åtgärder i praktiken:

Detta dels emedan härigenom endast ond [sic!] blod skulle väckas, intet vinnas, och verkställande direktören dessutom vore övertygad om att lockouten skulle upphöra inom denna månad. Åtgärden godkändes.⁶⁷⁴

Detta uttalande berättar något om de arbetsmarknadskonflikter som drabbade brukssamhället. Hård ordväxling, hot om reprimander, anlitanhet av strejkbrytare och avskedande eller disciplinering av lokala fackliga ledare ingick i konfliktrepertoaren. Men bakom lyckta dörrar, inom rummets fyra väggar och

till arbetarstatistiken 21.10.1930, 731 STK; Prenumeration av borgerliga dagstidningar till organiserade arbetare+förteckning 20.11.1923, 675 Finska metallindustrins arbetsgivarförbund.

673 Korrespondens angående snickeristrejken 17.6, 19.6, 21.6.1920, 675 Finska metallindustrins arbetsgivarförbund.

674 Mötesprotokoll .12.1927, Cb:10 Styrelsens mötesprotokoll 1927, Cb Styrelsens mötesprotokoll, Huvudkontoret, Fiskars Ab Historiska arkivet.

i förtroget sällskap var inte arbetsgivaren redo att skrida till alltför hårda åtgärder i syfte att upprätthålla goda och harmoniska förhållanden mellan bruksledningen och bruksarbetarna efter att konflikten avslutats. Så var det inte i alla industriföretag i Finland under mellankrigstiden, på en del håll t.ex. i det närbelägna Virkby kalkverk bytte bolagsägaren, den notoriske högermannen Petter ”Kalk-Petter” Forsström, ut den strejkande arbetskraften mot värvade strejkbrytare som anställdes till hans företag.⁶⁷⁵

Men gränsöverskridningar sågs inte mellan fingrarna hos bruksledningen. Personer som vägrade att ställa sig i ledet straffades för sin olydnad. Under bägge arbetskonflikter svartlistades de strejkande bruksarbetarna och bruksledningen höll ett vakande öga i fortsättningen över deras förehavanden. Dessutom samarbetade bruksledningen med myndigheterna för att övervaka bruksarbetarnas fackliga och politiska organisering, bl.a. utbytte bruksledningen information om fackligt organiserade bruksarbetare med Detektiva centrala statspolisen (EK-Valpo dagens Skyddspolisen) som grundades 1919 för att utöva politisk övervakning av de röda som befriades från fånglägren och personer med vänstersympatier.⁶⁷⁶ Emil P. som hörde till de fackligt organiserade bruksarbetarna under mellankrigstiden berättade i en intervju hur han till följd av att han blivit dömd för sin kommunistiska politiska verksamhet varje kväll i samband med krigsut-

675 Kettunen 1986, s. 145–146. Petter Forsström (1877–1967) blev känd i hela Finland 1927 för sin hårda arbetsgivarpolitik som han tillämpade med tidigare nämnda metoder. Han tillhörde den inre kretsen i lapporörelsen, arbetade på olika plan i samhället för att motarbeta fackföreningsrörelsen och vänstern och han var en uttalad nazist under 1930- och 1940-talen som ville skapa ett ”nationalsocialistiskt idealsamhälle” av Virkby kalkbruk. Forsström dömdes för krigsförbrytelser 1945 främst p.g.a. sitt engagemang för den pro-tyska motståndsrörelsen efter vapenstilleståndet med Sovjet 1944, han avtjänade sitt fängelsestraff fram till 1948., se om detta: Henrik Ekberg, *Führerns trogna följeslagare: den finländska nazismen 1932–1944* (Helsingfors: Schildts 1991).

676 Tikka 2006.

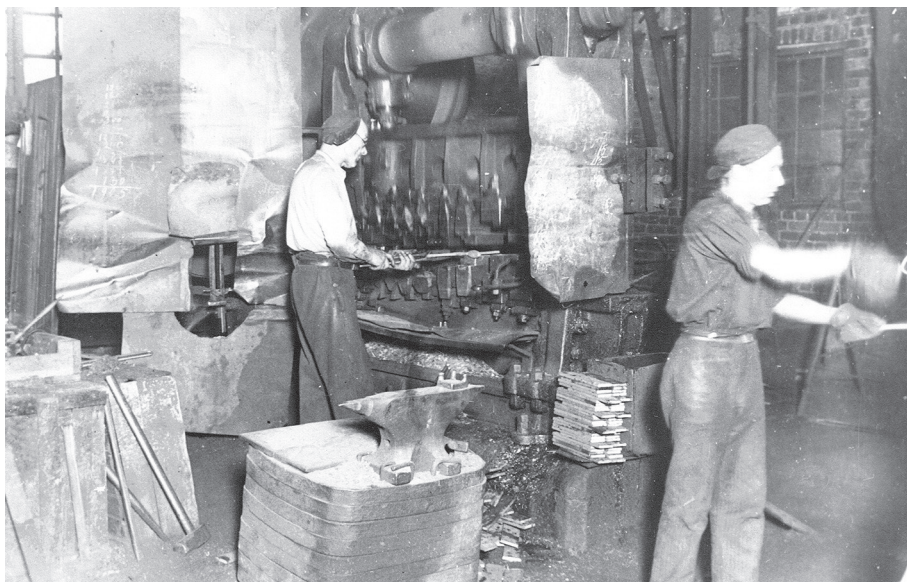

Bild 16. Juho Artturi Kanerva (till vänster) och sonen Urho Kanerva i arbete vid greppressen i början av 1930-talet. Artturi var en av ledarna för metallarbetarnas fackavdelning under 1920-talet och valdes till Pojo kommunfullmäktige 1928 på vänstersocialisternas lista, 1930 tvingades han av bruksledningen avgå från fullmäktige. År 1934 arresterades både Artturi och Urho, tillsammans med ett tiotal andra västnylänningar, för att ha bedrivit illegal kommunistisk verksamhet. Artturi dömdes till två-årigt tukthusstraff och avtjänade det i Ekenäs tvångsarbetsinrättning. År 2009 namngavs en gata i villaområdet Pentby, mellan Karis och Billnäs, till "Artturi Kanervas gränd". Källa: Nr. 411 Greppress, Pojo fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokalhistoriska arkiv.

brottet tvingades sitta i förhör hos ”ohranan” d.v.s. med detektiver från EK-Valpo.⁶⁷⁷

Bland de, som utmärkte sig för att öppet trotsa bruksledningens repressiva arbetsgivarpolitik, bör man nämna den forna rödgardisten Juho Artturi Kanerva som återtog i arbete till bruket efter inbördeskriget. Kanerva var facklig ledare i Billnäs under 1920-talet och aktiv i den vänstersocialistiska/kommunistiska arbetarrörelsen. Som framgick i kapitel II hörde han till de finskspråkiga bruksarbetare som krävde att en finskspråkig folkskola skulle inrättas i Billnäs. Under metall-lockouten 1927 ledde han de fackligt organiserade bruksarbetarna tillsammans med socialdemokraten Karl Fagerlund. Kanerva invaldes i Pojo kommunfullmäktige 1928.⁶⁷⁸ Kanervas öppna motstånd mot den vita bruksledningen och hans politiska engagemang under 1920-talet ledde till att han under de s.k. lappoåren i början av 1930-talet efter ett samtal med kontorschefen tvingades underteckna ett avtal att frivilligt avgå från kommunfullmäktige och avstå från sina politiska och fackliga förtroendeuppdrag.⁶⁷⁹ År 1934 fängslades Kanerva och hans två söner för att de, enligt EK-Valpo, ledde en organiserad kommunistisk particell på bruket. I verkligheten var det fråga om en studiecirkel i vilken Kanerva och några andra bruksarbetare läste förbjudna kommunistiska och pro-sovjetiska tidningar och att Kanerva försökt samla in pengar bland bruksarbetarna åt de ”politiska fångarna” i Ekenäs tvångsarbetsinrättning. Kanerva dömdes till tvåårigt tvångsarbete i Ekenäs och blev uppsagd från bruket. Kanervas personakt i EK-Valpos arkiv berättar om den politiska övervakning som bruksledningen till-

677 Hmp A-3273 Artturi Kanerva; Helsing 1986, s. 123. ”Ohrana” var den finländska vänsterns skällsord för detektiva centrala statspolisen under mellankrigstiden och man jämförde den med den tsartida ryska underrättelse-tjänsten Ochranan.

678 Koivisto, s. 79–85.

679 Brev ang. arbetaren Johan Arthur Kanerva 3.9.1930 till AFC, 731 STK.

sammans med myndigheterna bedrev mot, särskilt finskspråkiga, fackliga aktivister och forna röda bruksarbetare i Billnäs.⁶⁸⁰

Liksom på annat håll i Finland under mellankrigstiden förekom det försök från arbetsgivarnas sida att stärka arbetarnas lojalitet gentemot företagen och motverka facklig verksamhet genom att understöda sådan föreningsverksamhet som stödde arbetsgivarnas intressen. På en del håll belönades arbetare som gick med i skyddskåren, och på annat håll understödde arbetsgivaren oorganiserade arbetare och s.k. vita arbetare. I Billnäs förekom enskilda försök att locka bruksarbetare från facklig verksamhet till skyddskåren, men väldigt få bruksarbetare vågade ta ett sådant steg och bli utsatta för arbetarkollektivets moraliska fördömanden och bli sanktionerade. Bruksledningen försökte enligt bruksarbetarnas minnesberättelser med löfte om bättre anställningsvillkor, högre lön eller andra förmåner locka fackligt anslutna bruksarbetare till skyddskåren.⁶⁸¹ Under depressionsåren i början av 1930-talet misshandlade några unga män i Billnäs (som var söner till forna rödgardister) en invandrad finskspråkig bruksarbetare. Enligt gärningsmännen hade den inflyttade bruksarbetaren ”stulit” ett chaufförsarbete framför näsan på en infödd bruksarbetare genom att arbeta för lägre lön. På vägen hem från Billnäs tågstation genom bruket hade den inflyttade blivit attackerad utanför kosthället av några berusade bruksarbetare som misshandlade honom med knytnävsslag i ansiktet, enligt förövarna (som kort efter incidenten blev häktade av brukets polis) hade de fått reda på att offret hade besökt Helsingfors för att välja ut en skyddskår-suniform av lämplig storlek.⁶⁸²

680 Hmp A-3273 Artturi Kanerva: Arresteringen av Artturi Kanerva var en del av Statspolisens arrestering av kommunister i Västnyland, bland annat i Hangö, Karis-Billnäs och Fiskars. Sammanlagt 4 finskspråkiga bruksarbetare i Billnäs häktades som misstänkta kommunister. Om det här har jag publicerat en kort uppsats utgående från ett antal personappar i Statspolisens arkiv: Matias Kaihovirta, 'Artturi Kanervas gränd. Juho Artturi Kanerva – en man och hans övertygelse' i *Ta Plats i Raseborg* nr.6 (2011), s. 26–29.

681 Helsing 1986, s. 124.

682 ”Detektiv konstapel Artur Bussmans rapport angående misshandel av arbetaren Eino Pesonen 2.6.1931”, Förhörsprotokoll över brott i Billnäs

Arbetarnas förträngda minnen av inbördeskriget

Efter inbördeskriget under 1920- och 1930-talen, när den vita frihetskriktolkningen och minneskulturen utgjorde den officiella berättelsen om inbördeskriget 1918, existerade en nedtystad minneskultur bland de forna röda. Om de forna röda och deras anhöriga inte kunde tala om sina minnen och erfarenheter i det offentliga kunde de åtminstone berätta för varandra om sina erfarenheter och minnen. I Alf-Erik Helsings intervjuer med bruksarbetarna i Billnäs ingick inbördeskriget i samtliga informanternas berättelser.⁶⁸³ I berättelserna finns många likheter med de berättelser om den vita terrorn, nöden och utsattheten som de röda upplevde på olika håll i Finland 1918.⁶⁸⁴ Berättandet i sig och att hålla minnena vid liv var också en motståndsstrategi. Det fanns bland de forna röda också en förhoppning om att få upprättelse och att de skyldiga ”bödlarna” en dag skulle få sona sina brott.

När verksamheten i BSAF återupptogs i september 1919 var ett av föreningens första beslut, som initierades av FSA:s kringresande organisatör Arvid Kuni, att samla in namnen på de av föreningens medlemmar som avlidit till följd av inbördeskriget: ”taga reda på hur många av föreningens medlemmar som blivit döda samdt arkebuserade genom revolutionen samdt övriga angelägenheter.”⁶⁸⁵ Denna åtgärd var en följd av SDP:s beslut om att samla in statistiska uppgifter över de röda krigsdöda 1918. Partiet önskade skapa en statistisk översikt över den ”vita terrorns” omfattning och i synnerhet få in uppgifter på lokal nivå om arkebuseringar och om de personer i lokalsamhället som gjort sig skyldiga till avrättningarna av de röda. Syftet med SDP:s ”terror-

1926–1932, Hd10, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

683 KÖ 4 S:1; KÖ 15 S:2; KÖ 19 S:3; Helsing 1986, s. 95–96, 101–104, 110, 114–115, 120–122, 127–129, 138, 141–144, 146, 153, 162, 166, 170–171.

684 Peltonen 1996.

685 Mötesprotokoll 7.9.1919, Protokollbok 1916–1932, Billnäs Svenska Arbetarförenings arkiv.

statistik” var att få till stånd en rättslig process mot de vita som gjort sig skyldiga till övergrepp mot de röda under och strax efter inbördeskriget i syfte att driva igenom fullständiga amnestier för de röda som ännu hölls fängslade och för att utmana den borgerliga regeringsmakten.⁶⁸⁶

Insamlingen av uppgifter om de medlemmar – det vill säga arbetskamrater, vänner och släktingar – som hade avlidit till följd av inbördeskriget fick de överlevande att åter minnas och tala om vad de hade upplevt 1918. Insamlingen av uppgifter till partiets terrorstatistik var möjligtvis ett av de första tillfällen som de forna röda och deras anhöriga kunde tala och minnas erfarenheterna av inbördeskriget och avrättningarna av de röda.⁶⁸⁷ I brukssamhället där invånarna möttes och umgicks med varandra under mindre officiella former och där de levde mycket nära inpå varandra i vardagen, är det inte uteslutet att bruksarbetarna redan tidigare på något sätt talat med varandra och berättat för varandra om vad som hade hänt på orten och i fånglägren under och efter inbördeskriget. Den muntliga traditionen på bruket vittnar om att de här sakerna diskuterades och var ett samtalsämne bland bruksarbetarna under årtionden framöver.

BSAF lyckades samla in namn över de röda på bruket och utreda deras dödsorsaker, uppgifterna skickade föreningen till partikansliet i Helsingfors. Insamlingen av de dödas namn och dödsorsaker genomfördes rätt så snabbt, endast en vecka efter Kunis uppmaning till BSAF:s styrelse hade föreningen sänt iväg en lokal terrorstatistik till partiet. Det här berättar om att det fanns en uppfattning bland bruksarbetarna om vad som hade hänt med de röda på bruket efter inbördeskriget.⁶⁸⁸ Redan följande vecka 29.9.1919 publicerade BSAF i den svenskspråkiga vänstertidningen *Folkbladet* som utkom i Vasa en ”dödsannons” över de röda på bruket. Annonsen omfattade 32 namn och här redovisa-

686 Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa* (Helsinki: Tammi 2006), s. 77–78.

687 Alapuro 1994, s. 237.

688 Frågeformulär för Billnäs Svenska Arbetarförening, Terroritilasto Pohja (mikrofilm), KT Terroritilasto, Vuoden 1918 arkisto, TYARK.

des också de avlidnas dödsorsaker i dödsannonser. Dödsannonser kan ses som ett försök att ge en annan bild av inbördeskrigets händelser än vad som dittills framgått i den vita offentligheten.⁶⁸⁹

Men dödsannonsern i *Folkbladet* var inte första gången som den ”vita terrorn” beskrevs utifrån bruksarbetarnas perspektiv. Redan i maj 1919 publicerades i Finlands Kommunistiska Partis (FKP) svenskspråkiga tidning *Budkavlen* en mycket detaljerad berättelse om den ”vita terrorn” i Karis och Billnäs. Tidningen utgavs i Petrograd och var avsedd för dem som flytt undan de vita till Ryssland men den var också avsedd att spridas till svenskspråkiga arbetare i Finland och till arbetarna i Sverige. Tidningen var förbjuden i Finland vid tiden när den utkom och den var till formatet sådan att den kunde smugglas in från Ryssland till Finland innanför fodret på en attaché- eller handväska. I artikeln ”Brev från Finland”, som publicerades i *Budkavlens* maj-nummer 1919, beskrev signaturen ”Proletär”: ”den blodshämnd de borgerliga utkrävt på oss arbetare efter nederlaget i striderna senaste år”. Enligt signaturen var visserligen de vitas ”blodshämnd” mot ”proletariatet i Finland” känt för ”kamraterna därborta i Österlandet men detaljerna torde väl för världen ännu vara okända”.⁶⁹⁰

I ”Brev från Finland” använde *Budkavlens* skribent Billnäs som exempel på den ”vita terrorns” framfart i Finland efter inbördeskriget. De mycket detaljerade uppgifterna angående arkebuseringarna av lokala rödgardister och utpekandet av de vita ”bödlarna” på orten samt av angivare och de vitas ”spioner” bland bruksarbetarna, väcker frågan hur det var möjligt att denna information kunde ingå i exilkommunisternas tidning i Ryssland. Det som gör artikeln intressant är att beskrivningarna är till stor del identiska med det som bruksarbetarna i intervjuerna berättade om den ”vita terrorn”. Artikeln i *Budkavlen* kan mycket väl vara en andrahandskälla där uppgifterna utgår från bruksarbetarnas berättelser om den ”vita terrorn” på orten. Det är ganska osanno-

689 29.9.1919, *Folkbladet*; Mötesprotokoll 21.9.1919, Protokollbok 1916–1932. På mötet tog man beslutet att publicera namnen i *Folkbladet*.

690 ”Brev från Finland” 1.5.1919, *Budkavlen*. Finlands Kommunistiska Partis Centralkomité.

likt att någon som var bosatt i Billnäs skrev artikeln i *Budkavlen*, vilket tidningen ville ge sken av. Men bland exilkommunisterna i Ryssland, som var aktiva i FKP:s svenskspråkiga sektion och som skrev frekvent i *Budkavlen* fanns det personer med kopplingar till Billnäs.⁶⁹¹

Den kanske mest kända var den i tidigare kapitel nämnda Theodor Wennström som efter inbördeskriget flydde till Ryssland och deltog i grundandet av FKP hösten 1918. Wennström verkade som *Budkavlens* redaktör och enligt EK-Valpo hade han i hemlighet besökt Finland för att organisera FKP:s underjordiska verksamhet i landet. Wennström hade kontakter till Billnäs, dels med sina forna kamrater i den lokala arbetar- och fackföreningsrörelsen, dels med vänner och bekanta som bodde på orten, Wennström själv var ju hemma i grannsocknen Tenala. Exaktheten i detaljer och i beskrivningarna av de röda offrens bakgrund i artikel om den ”vita terrorn” i *Budkavlen*, vittnar om att signaturen ”Proletär” rätt så väl kände de lokala förhållandena i Karis och Billnäs före, under och efter inbördeskriget. Wennström hade redan i ett tidigare nummer (där han skrev med sin kända signatur Th-W) beskrivit inbördeskrigets händelser i Karis och använt dem som ett exempel på vad som försakade ”revolutionens misslyckande” i Finland.⁶⁹²

En annan möjlighet är att det var FSA:s tidigare kringresande agitator Uno Vistbacka, som också hade flytt undan de vita till Ryssland, som besökte Billnäs 1919 och fick höra av bruksarbe-

691 ”Revolution” 20.1.1919, *Budkavlen. Finlands Kommunistiska Partis Centralkomité*; Intervju med Peter Björklöf 23.11.2012, Karis.

692 ”Revolution” 20.1.1919, *Budkavlen. Finlands Kommunistiska Partis Centralkomité*; Intervju med Peter Björklöf 23.11.2012, Karis. Wennströms deltagande i grundandet av FKP, se: Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunistin synty 1918–1923* (Helsinki: Kansan sivistystyön liitto 1996), s. 45; Om Theodor Wennström, se: Lindholm (2005), s. 19–20; Sture Lindholm, *En motgångarnas man. Ernst Wikstedts färgstarka livshistoria* (Ekenäs: Proclio 2012), s. 25; Theodor Wennström hade rest till Riga och Stockholm 1919 och 1920, enligt uppgifter som Ek-Valpo fått också besökt Sottunga på Åland. Han blev sedermera chef för en möbelfabrik i Petrozavodsk där han avled 1927.

tarna om den ”vita terrorns” framfart på orten. Vistbacka besökte i hemlighet södra Finlands svenskspråkiga bruksorter våren 1919 för att mobilisera svenskspråkiga arbetare till FKP:s verksamhet. Vistbacka var också tidigare bekant med de fackligt och politiskt organiserade bruksarbetarna i Billnäs, han hade bland annat under världskriget agiterat i brukets metallfackavdelning och genomfört så kallad hemagitation bland oorganiserade bruksarbetare.⁶⁹³

Beskrivningen av Johan Forsbergs och Arne Klints arkebusering i *Budkavlen* har frapperande likheter med hur bruksarbetarna beskrev avrättningen i de intervjuer som Alf-Erik Helsing gjorde:

Eklöv⁶⁹⁴ och Forsberg släpades till den så kallade gyttjeladan varvid Eklöv först tvingades gräva sin egen grav innan bödlarna utförde sin gärning. Arne Klint mördades i den så kallade Koppskogen och märkligt är att gärningsmännen vägrade fullständigt några som helst upplysningar vart de fört sina offer.⁶⁹⁵

Med hjälp av de enskilda detaljerna i skildringen ville man understryka den vita terrorns grymhet. En annan aspekt som både förekommer i artikeln och i bruksarbetarnas muntliga tradition var att de vita ”bödlarna” en dag skulle ställas till svars för de brott som de hade begått. Antingen framgick det som ett underliggande hot – ”har varit främsta man i slaktningarna och tror väl sig därmed skapat sig en lugn och säker framtid” – eller som berättelser om hur de värsta ”slaktarna” fick sitt välförtjänta straff i och med att de blivit sinnessjuka till följd av alla arkebuseringar.

693 Saarela (1996), s. 110; Uno Vistbacka på besök i Billnäs under världskriget, se: Koivisto, s. 54: Intervju med Peter Björklöv 23.11.2012, Karis.

694 Den Eklöv som nämns i *Budkavlens* artikel torde vara Viktor Edvin Eklöv från Karis som arkebuserades 15.5.1918 i Karis, enligt Databasen Krigsdöda 1918 fem dagar före Johan Forsbergs arkebusering: <http://vesta.narc.fi/cgibin/db2www/sotasurmaetusivu/surmatutpunaiset_0>

695 ”Brev från Finland” 1.5.1919, *Budkavlen*.

Det talades om att bödlarna på bruket hade blivit hemsökta av de rödas vålnader och att en del blivit fullkomligt psykiskt sjuka.⁶⁹⁶

Bödlarnas straff blev alltså att mördandet övergick till vansinne hos dem och det berättades på ett sådant sätt bland bruksarbetarna att det låg en viss moralisk underton i det hela. Rättvisan skulle segra och de skyldiga skulle få sina straff för vad de hade gjort. Den här tron på en slutlig rättvisa kan förstås anknytas till en kristen-religiös mentalitet om att ”de sista skola bliva de första” men också till en slags magisk världsbild och tro på det övernaturliga. Även om man utgick från en rationell förklaring till att ”bödlarna” såg spöken fanns det ändå hos bruksarbetarna en underliggande föreställning att det faktiskt var de rödas vålnader som kommit för att utkräva hämnd hos sina bödlar. Den här magiska världsbilden, en slags vidskeplig tro på övernaturliga krafter, är inslag som framträder i den muntliga traditionen bland arbetarna vid den här tiden – inte minst i samband med deras berättelser om inbördeskriget. Förutom att den ger uttryck för folkliga föreställningar och utgjorde ett sätt att hantera inbördeskrigets händelser och det där påföljande drama i deras vardag, kan det förstås som uttryck för den skepsis som fanns mot präster, politiker och vetenskapsmän som försökte ge en förklaring till det skedda utifrån ”herrarnas” perspektiv.⁶⁹⁷

När de röda i den vita offentligheten blev kallade ”banditer”, ”mördare” och ”farliga upprorsmakare” som hotade det lagliga samhället, framstod de i minnesberättelserna inte bara som offer och martyrer utan också som hjältar. Om Iivari Torvinens öde finns det många berättelser: hur han torterades av skyddskåristerna i disponentbostadens källare (en del påstår att tortyren ägde rum på vindsvåningen) och hur hans hjärtskärande skrik ekade genom hela bruket då han plågades av de vita ”bödlarna”. När

696 ”Brev från Finland” 1.5.1919, *Budkavlen*; Helsing (1986), s. 122. Informanten nämner en skyddskårist som kallades för ”Jotra”: ”Efter inbördeskriget lär Jotra, massmördaren från Karis, ska ha blivit sjuker. Han fick sådan ångest att han såg syner. Dom fick binda fast honom i sängen. Han skrek hela tiden. Han såg rödgardister överallt. Till sist dog han i plågorna.”

697 Horgby 1993, s. 207–211.

Torvinen ställts inför exekutionspatrullen skulle han enligt Karis finskspråkiga soc.dem. arbetarförenings historieskrivning ha skjutits från fötterna uppåt.⁶⁹⁸ Men det finns också berättelser hur den forna rödgardistledaren hjältemodigt mötte den förebådande arkebuseringen utan någon som helst rädsla, samtidigt som han visade ånger inför sin familj över det som hade skett:

De försökte tvinga honom att gräva sin grav, men han vägrade. ”Ni får skjuta mig där jag står”, sa han. Då grävde de. På frågan om hans sista vilja svarade han, att han ville se pojken och gumman. Pojken var två år. De hämtade dem med häst och kärra. Så tog han pojken i famnen, tittade på sin fru och sade: ”Kom ihåg mamma, att han aldrig ska blanda sig i politik.”⁶⁹⁹

Berättelserna och myterna om de röda och den vita terrorn uppstod strax efter att händelserna ägt rum. Att namnge och berätta historier om de skyldiga, om offren och hjältarna var ett sätt för bruksarbetarna att hantera de traumatiska minnen de hade av inbördeskriget. Till tragedin hörde att så många människor i ens närmiljö fått sätta livet till eller hade blivit illa behandlade och att man inte fick tala om det öppet utan tvingades hålla tyst om sina erfarenheter. När möjligheten gavs, exempelvis genom att arbetarrörelsens kringresande agitatorer önskade få uppgifter om den vita terrorn på orten, berättade bruksarbetarna om vad de hade upplevt. Kanske fanns den vaga förhoppningen om att de röda bruksarbetarnas erfarenheter skulle komma till kännedom för andra och att de röda skulle få upprättelse för de orättvisor de hade tvingats uppleva.

698 Risto Laakkonen (1968), *Vuoden 1918 varjo*. Karjaan Sos.dem. yhdistys 60 vuotta. Duplikat i Folkets hus i Karis.

699 Helsing 1986, s. 121.

Den politiserade minneskulturen

Då socialdemokrater som hade varit med i politiken under 1920-talet blickade tillbaka på inbördeskriget ville de gärna tillrättalägga tidigare händelser. Det kan kallas för manipulation av det förflutna eller historiebrik. Man valde att beskriva inbördeskriget ur ett efterhandsperspektiv. ”Man förstod int”, förklarade en bruksarbetare när han berättade om varför han, som sedermera var aktiv socialdemokrat, gick med i röda gardet.⁷⁰⁰ Man uppgav de svåra livsmedelsförhållandena och hur männen lät sig intalas av andra att gå med i röda gardet.⁷⁰¹ I senare dödsrunor över framträdande socialdemokrater från Billnäs valde man att inte nämna deras roll i röda gardet, eller så betonade man att de mot sin vilja hade gått med på den röda sidan. Den socialdemokratiska kommunalpolitikern, lokalkorrespondenten och billnäsbon Frans ”Frille” Malmbergs dödsruna från 1962 nämndes alldeles kort hans deltagande på den röda sidan i inbördeskriget:

Du som överlevde inbördeskrigets hemska tid insåg att socialdemokratin var arbetarklassens väg. Med fredliga och människovärdiga metoder skulle en bättre tillvaro skapas.⁷⁰²

Bland dödsrunorna över de kommunister som verkade i Billnäs efter inbördeskriget har jag inte funnit någon som skulle ha nämnt den avlidnas roll i röda gardet. Däremot i Billnäs metallfackavdelnings 50-års historik från 1957 censurerades ett textavsnitt som överstruktits med röd penna i det maskinskrivna originalmanuskriptet. I marginalen har någon med samma röda bläckpenna skrivit ”behöver ej översättas till svenska”. Textavsnittet hade trots allt översatts till svenska men det blev inte publicerat och lästes inte upp i samband med fackavdelningens 50-årsfest 1957. Textavsnittet som censurerats återgav en klasskampsinriktad version av inbördeskrigets händelser i Billnäs:

700 Helsing 1986, s. 101.

701 Helsing 1986, s. 141, 170.

702 ”Frans Malmberg in memoriam” 27.1.1962, *Svenska Demokraten*.

Ett inbördeskrig utbröt i landet mellan arbetarna och borgarna med den påföljd att arbetarna förlorade och de borgerliga började sin slakt på arbetarna, de mördade dem på det mest brutala sätt, endel skjöts, andra pinades till döds och de vilka slapp undan detta fick svälta ihjäl i fånglägren runt om i landet. Då fick de som försökt få en dräglig tillvaro för arbetarklassen plikta med sina liv och grävdes ned i vilken grop som helst. Alla som lever och som upplevt detta kan intyga att dessa ord överensstämmer med sanningen. Hur det kändes för de arbetarhustrur som drabbades av ett sådant slag kan väl knappast sägas när de fick meddelande om att deras män gått under i kampen för sin idé och småfolkets väl. Det kan ej med ord beskrivas hur mycket blod som och hur många tårar som fälldes. Borgarklassen skulle utrota alla som ej var dem behagliga och därför hade de i tid förberett sig på detta. I förväg hade en grupp av borgarklassens drängar sänts till Tyskland för att där inöva sig i yrket att mörda och vid tiden för inbördeskrigets utbrott återvände de till landet för att förgöra arbetarklassen.⁷⁰³

Vem som skrev detta år 1957 är okänt, men tydligen var berättelsen om inbördeskriget inte passande för att tas med i fackavdelningens 50-års historik. Möjligtvis bestämde fackavdelningens styrelse att inte ta med det här textavsnittet, år 1957 bestod styrelsen i huvudsak av svenskspråkiga socialdemokrater.⁷⁰⁴

Den svenska historikern Roger Johansson skriver hur händelserna i Ådalen i Sverige har tolkats och beskrivits i press, av politiker, i skolböcker och i fiktion (litteratur och film). Ådalen hör till de mest dramatiska händelserna i svensk 1900-tals historia: i samband med en strejk öppnade svensk militär eld mot ett demonstrationståg i Ådalen, ett antal demonstranter avled och flera skadades till följd av skottlossningen. Bland socialdemokrater och kommunister förekom det vitt skilda tolkningar av Ådals-händelserna. Ådalshändelserna ägde rum i en tid då socialde-

703 Verksamhetsberättelse över Billnäs Metallarbetarfackavdelning r.f. N:o 21 50 åriga tillvaro, U6 Tidningsurklipp, tiedotuksia, historiikki, Billnäs metallfackavdelning AO21, TYARK.

704 Koivisto, s. 245.

mokraterna i Sverige stod i beråd att äntra regeringsmakten och påbörja folkhemsbygget vilket gjorde händelsen ytterst användbar för olika slags historiebruk. Johansson tolkar på följande sätt socialdemokraternas och kommunisternas tal vid gravläggningen av de skjutna arbetarna i Ådalen, som finner motsvarighet till hur arbetarrörelsen i Finland tolkade inbördeskriget 1918: ”[b]akom bilderna av kamp [kommunisterna, M.K. anm.] eller samförstånd [socialdemokraterna, M.K. anm.] finns i de båda talen också en större berättelse som i båda fallen mynnar ut i segern över ett orättfärdigt system.”⁷⁰⁵

På lokal nivå spelade minnet av inbördeskriget en viktig roll i den lokala arbetarrörelsens verksamhet och politisk-fackliga kamp under de årtionden som följde efter kriget. Socialdemokrater respektive kommunister använde inbördeskriget som erfarenhet för att forma den egna politiska ståndpunkten inför framtiden. Det handlade om hur den sociala konflikten – händelser åren 1917 och 1918 – och i synnerhet hur den ”vita terrorn” tolkades och dess offer blev ihågkomna för att passa in i arbetarrörelsens orientering i samtiden och inför framtiden. De lokala svenskspråkiga socialdemokraterna använde sin tolkning av konflikten och terrorn för att visa att de skulle med ”fredliga och människovärdiga metoder” skapa ”en bättre tillvaro.” Den socialdemokratiska tolkningen av inbördeskriget och dess eftermäle var ett avståndstagande från att med våldsmetoder förändra samhället – både den röda och vita terrorn var ett bevis för vad revolutioner och en väpnad klasskamp i värsta fall kunde leda till. I det av de socialdemokratiska fackliga aktivisterna censurerade citatet framgick den kommunistiska tolkningen av inbördeskriget. I citatet finns både berättelsen om kapitalismens vedervärdiga terror efter kriget som avslöjade systemets omänsklighet och framförallt berättelsen om klasskamp och ett revolutionärt klass-

705 Roger Johansson, *Kampen om historien: Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2001), s. 167–224, citatet finns på s. 172.

krig där de röda blev till martyrer i kampen för arbetarklassens befrielse.⁷⁰⁶

Inte minst kom detta till uttryck i resandet av minnesstoder och gravmonument över de röda som avlidit 1918. Allmänt taget restes endast få monument till minne av de röda i Finland före andra världskriget, men efter kriget uppstod något av en nationellt omfattande rörelse i och med att de politiska konjunkturerna förändrades och vänstern förstärkte sina positioner i det finländska samhällslivet.⁷⁰⁷ Också i Västnyland restes gravstoder och minnesmonument över de röda. I Karis tog köpingens fullmäktige initiativ till att begrava de lokala röda som blivit offer för den ”vita terrorn”. Man grävde upp de arkebuserade röda, däribland de röda från Billnäs som arkebuserats i Svedja, och flyttade kvarlevorna till gravgården i Karis. Man lyckades dessutom identifiera tre arbetare från Karis som arkebuserats i Västankvarn i Ingå vars stoft nu hämtades till deras hemkommun för att bli begravda där. I Ingå hade man fattat beslutet om att resa ett minnesmonument över de röda som arkebuserats på Västankvarn gård i maj 1918. Det hade varit en lätt uppgift att hitta kvarlevorna av de arkebuserade röda eftersom det, enligt den muntliga traditionen, fanns ögonvittnen bland arbetarna till den avrättning som ägt rum 1918. Sammanlagt var det fråga om 14 arkebuserade röda, varav man lyckades identifiera 11 medan 3 förblev okända, som lades i en gemensam grav i Karis – graven låg utanför gravgården och först efteråt har gravgården utvidgats. Bland dem fanns de arkebuserade bruksarbetarna Ivar Torvinen, Arne Klinth, Johan Forsberg och Axel Ahlfors från Billnäs.⁷⁰⁸

706 Tauno Saarela, ”Työväenliikkeen tulkinat sisällissodasta”, *Sisällissodan pikkujättiläinen*, (toim.) Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 419–422.

707 Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2003), s. 227–228. Att man på lokal nivå tog initiativ till resande av gravstenar och minnesstoder till de röda döda 1918 inverkade också riksdagens beslut 1947 om offentlig finansiering av dessa.

708 Gravsten på Karis gravgård.

I Pojo hade gravfrågan diskuterats på 1920-talet inom den socialdemokratiska kommunalorganisationen. De röda som hade stupat i striderna under inbördeskriget hade hämtats tillbaka från fronten och begravts på Pojo kyrkogård och välsignats av församlingens dåvarande kaplan Hjalmar Paunu.⁷⁰⁹ Under 1920-talet var det för en del borgerligt sinnade i kommunen upprörande att det fanns en röd grav på kyrkogården och drygt hundra meter från bland annat bruksägarläkten von Julins familjegrav, där även den vita överbefälhavarens mor Hedvig Charlotta Helena Mannerheims (f. von Julin) låg begravd. Efter inbördeskriget ville församlingen flytta den röda graven men den fick bli kvar.⁷¹⁰ Det ansågs inte lämpligt från kommunens och församlingens sida att den röda graven skulle bli en vallfärdsplats för arbetarrörelsen där det skulle hållas röda tal intill den vita befälhavarens mors grav. Istället valde man att från församlingens sida ignorera och glömma bort den röda graven på kyrkogården.⁷¹¹

Med socialdemokraternas intåg i Pojo kommunfullmäktige under 1920-talet lade bl.a. bruksarbetarna i fullmäktige fram förslaget att med kommunala medel upprusta och underhålla den röda graven på kyrkogården. De borgerliga kommunala beslutsfattarna uttalade sitt motstånd till förslaget och det ledde sedermera till att de socialdemokratiska arbetarorganisationerna i Pojo inlöste ”kamratgraven” och tog över ansvaret för gravvården. Pojo soc.dem. kommunalorganisation upprustade graven i slutet av 1930-talet genom att anlägga kantstenar, och ett förslag lades fram att rista in namnen på dem som låg i graven på en särskild minnessten. Efter vinterkriget strax innan fortsättningskrigets utbrott år 1941 beviljade kommunfullmäktige 40 000 mark åt den socialdemokratiska kommunalorganisationen för ”kamratgravens” underhåll. Detta kan förstås utifrån den tillfälliga försoning som skedde i samband med vinterkriget mellan de borgerliga och arbetarrörelsen som också kom till uttryck genom

709 Paunu, s. 82–84.

710 4.10.1920, VN.

711 Det kan jämföras med hur man förhöll sig till de rödas gravplatser på annat håll i Finland i början av 1920-talet, se om detta: Saarela 1996, s. 181–183.

att det ordnades gemensamma minnestunder vid de rödas gravar. Efter andra världskriget 1947 restes en minnessten i röd granit med inskriptionen: ”Till minne för de fallna på den röda sidan 1918”. På socialdemokraternas och folkdemokraternas initiativ finansierades gravstenen med kommunala medel.⁷¹²

Förutom att det rådde meningsskiljaktigheter kring minnet av inbördeskriget mellan de borgerliga och arbetarrörelsen, fanns det tydliga skillnader i hur socialdemokraterna och vänstern ville minnas de röda. Särskilt under och efter andra världskriget skedde en förändring inom arbetarrörelsen; socialdemokraterna som uppnått regeringsansvar, fortsatte att ta avstånd från de röda genom att minnas offren men samtidigt betona att deras agerande inte överensstämde med den socialdemokratiska ideologin som strävade till att med fredliga medel förändra samhället. Vänstern och kommunisterna däremot upprätthöll under efterkrigstiden den klasskampsinriktade minneskulturen, något som låg närmare till hands när DFFF (Demokratiska förbundet för Finlands folk som utgjorde det gemensamma partiet för kommunister och anhängare till vänster om socialdemokraterna under efterkrigstiden) hamnade i opposition efter några års regeringsmedverkan strax efter krigsslutet. Vänsterns oppositionspolitik från slutet av 1940-talet till 1960-talets mitt sammanföll med ytterst tillspetsade politiska förhållanden i det finländska samhället, bl.a. med svåra arbetsmarknadskonflikter som hotade att leda till svåra inrikespolitiska sammandrabbningar i samband med skjutningen av strejkande arbetare i Kemi 1949 och generalstrejken 1956.

Exempelvis det minnesmonument som avtäcktes 1951 över den röda massgraven utanför det forna fånglägret i Dragsvik i Ekenäs hade som tvångsarbetsinrättning för kommunister under mellankrigstiden och fångläger för de röda en stor symbolisk betydelse för vänsterns och kommunisternas minneskultur., det var här som klassförtrycket i Finland hade kommit till uttryck och tillsammans med föreningen ”Forna rödgardister” och per-

712 Mötesprotokoll 12.4.1931, 1.6.1936, 10.10.1937, 23.10.1938, 6.4.1941, 19.3.1946, 19.3.1947, Protokollbok 1931–1961, Pojo socialdemokratiska kommunalorganisations arkiv, TYARK.

soner som kallade sig ”likasinnade arbetare”, reste man ett minnesmonument:

Tusentals rödgardisters anda talar på denna kyrkogård till oss om de vitas grymhet och strömmar av blod. Den manar oss att vaktsamt och oförfärat strida för folkväldet.

Till minne av dem som i klasskampen kämpade för folkväldet och föll offer för de vitas hämnd, avrättades och svältes ut.⁷¹³

Arbetarrörelsens minneskultur kring de röda handlade om att rehabilitera minnet av de röda, fast på olika sätt. Intressant nog, som Tauno Saarela påpekar, var det inte bara fråga om att sörja dem som låg begrava utan gravplatserna hade en politisk innebörd.⁷¹⁴ Socialdemokraterna använde den ”vita terrorn” för att på nytt mobilisera arbetarna till partiet och rörelsen. Men gällande minnet av de röda valde SDP att tåga, vilket kan ses som partiets vilja att skapa ett avstånd till det ”gamla SDP” och dess partiledning som hade existerat före 1918. Socialdemokraterna valde att förneka sitt revolutionära förflutna. När de röda på de mera socialdemokratiskt influerade minnesmonumenten uppgavs haavlidit ”för sin övertygelses skull” visade man att denna övertygelse, att med revolutionära metoder förändra samhället, inte hörde till det socialdemokratiska partiets kampmetoder efter 1918. Samtidigt visade man respekt för dem som avlidit men socialdemokraterna hävdade således att de inte delade den politiska övertygelse som de röda hade haft.

Vänstersocialisterna, kommunisterna och folkdemokraterna valde att istället upprätthålla minnet av de röda som förkämpar och martyrer i den klassmedvetna arbetarklassens försök att befria sig ur förtryckets bojar. Med de röda offren försökte kommunisterna påminna arbetarklassen om de finländska kapitalisternas klasshat och ”slakten” av arbetare.⁷¹⁵ Å andra sidan

713 Minnesmonumentet över de röda i Dragsvik, Ekenäs.

714 Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008), s. 568–569.

715 Saarela 2009, s. 419–422.

stärktes den socialdemokratiska tolkningen av 1917–1918 års händelser inom arbetarrörelsen, när SDP alltjämt integrerades i det politiska livet i Finland efter inbördeskriget. Försoningsprocessen som påskyndades i Finland genom det allt mer spända internationella läget under 1930-talet ledde till att socialdemokraterna och moderata borgerliga krafter uppnådde en slags konsensus kring minnet av 1918: istället för att minnas valde man att glömma. Att glömma inbördeskriget var ett led i försoningsprocessen och nödvändigt för socialdemokraternas integrering i det finländska samhället. Genom att hålla minnena från 1918 vid liv, hotade inbördeskrigets motsättningar att åter riva upp gamla sår i nationens läkningsprocess. Som Pauli Kettunen skriver var socialdemokraterna, med partiordförande Väinö Tanner i spetsen, övertygade om att den sociala reformpolitik som påbörjades under 1930-talet – med det så kallade rödmyllesamarbetet mellan SDP och Agrarförbundet – skulle hjälpa finländarna med att glömma 1918.⁷¹⁶

På lokal nivå uttalade socialdemokraterna i Pojo och Karis i samband med resandet av minnesstoder och upprustandet av gravplatser på 1930- och 1940-talen att man nu kunde gå vidare och blicka framåt. Det innebar att man kunde lägga det som hade varit bakom sig, möjligtvis också glömma händelserna i lokalsamhället. Särskilt i Pojo började en ny era i slutet av 1930-talet när socialdemokraterna tillsammans med Svenska folkpartiet styrde kommunen och när SDP på nationell nivå ingick regeringssamarbete med Agrarförbundet och Framstegspartiet. Klasskamp retoriken tonades ned till förmån för en försonligare och klassöverskridande folkhemsretorik. När de röda billnäsborna, som arkebuserats i maj 1918, välsignades 1947 i Karis, sägs det att den dåvarande socialdemokratiska fullmäktigeledamoten och forna rödgardisten Axel Adolfsson skulle ha uttalat följande ord till Lars Nyberg om viljan att minnas för att kunna glömma det traumatiska som förföljt många forna röda under åren efter inbördeskriget:

716 Pauli Kettunen (2008b), 'Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat', s. 52–54. *Työväentutkimus Vuosikirja 2008*.

Kanske har jag varit till besvär emellanåt i fullmäktige, men jag är tillräckligt gammal för att våga lita på mitt eget förstånd. Jag har varit med i fullmäktige därför, att jag ville få dom där, som då blev orättfärdigt skjutna, bort från groparna i kärren och lagda i riktigt grav [...] Men nu är dom alla riktigt begravna, visserligen utanför planket, men det har ingen betydelse. Och fullmäktige har betalat stenen. Jag har satt mej till mål att dom skulle fås hem, det var den allra minsta väntjänst jag kunde ge dom. Med det är jag nu färdig och nu behövs jag inte längre.⁷¹⁷

För det gemensamma bästa?

Försök att återskapa gemenskap mellan forna röda bruksarbetare och den vita bruksledningen kunde ta sig i uttryck på olika sätt i Finland, på Verla och Fiskars bruk hade bolagsidrotten en viktig roll i att skapa nya band över klassgränserna. Men i Billnäs var det den Frivilliga Brandkåren (FBK) som kom att användas av bruksledningen för att överbygga motsättningarna på bruket och knyta en del av de forna röda bruksarbetarna närmare till bolaget. FBK i Billnäs hade grundats redan 1895 på initiativ av patron Hisinger men verksamheten hade efter det haft både aktiva och passiva perioder. Under 1910-talet avtog brandkårsverksamheten i Billnäs. Men drygt ett år efter inbördeskriget tog kontoristen Henning Springert initiativ till att återuppliva FBK. Billnäs FBK blev efter återupptagandet av verksamheten 1919 en av brukets aktivaste frivilligorganisationer och bland medlemmarna fanns både manliga bruksarbetare och tjänstemän. Utmärkande för FBK:s verksamhet efter inbördeskriget var att både forna röda och vita ingick i föreningsverksamheten.

Följande tabell är uppgjord med hjälp av en medlemsförteckning över Billnäs FBK under 1920-talet och i tabellen finns uppgifter om till vilken sida varje medlem hade tillhört under inbördeskriget:

717 Nyberg, s. 151–152.

Tabell 13. Billnäs Frivilliga Brandkårens medlemmar 1930:

Namn	Yrke	Grad	Antagen	1918
Henning Springert	Prokurist	Brandchef	1912	Skyddskårist
Alarik Degerman	Kontorist	Vice-chef	1920	Skyddskårist
Karl Kohlström	Verkmästare	Sprutmästare	1905	Neutral
Emil Ström	Filare	Brandsoldat	1905	Rödgardist
Emil Groth	Arbetare	Brandsoldat	1905	Neutral
Albert Bussman	Brukspolis	Brandsoldat	1918	Neutral
Albert Åsten	Arbetare	Brandsoldat	1919	Rödgardist
Kalle Andersson	Arbetare	Brandsoldat	1920	Rödgardist
Levi Palmroos	Smed	Brandsoldat	1920	Rödgardist
Axel Damén	Smed	Brandsoldat	1923	Rödgardist
Valdemar Berg	Arbetare	Brandsoldat	1924	Neutral
Albert Ahlfors	Smed	Brandsoldat	1926	Rödgardist
Helge Holmberg	Snickare	Brandsoldat	1926	Rödgardist
Harry Kullberg	Kontorist	Brandsoldat	1926	Neutral
Martti Wainio	Arbetare	Brandsoldat	1927	Rödgardist
Rudolf Lindström	Arbetare	Brandsoldat	1927	Rödgardist
Verner Lindström	Arbetare	Brandsoldat	1927	Rödgardist
Sigurd Kullberg	Arbetare	Brandsoldat	1927	Rödgardist
A. Granström	Arbetare	Brandsoldat	1927	Neutral
Axel Ekqvist	Arbetare	Brandsoldat	1929	Neutral
F. Grundström	Arbetare	Brandsoldat	1929	Neutral
B. Söderström	Arbetare	Brandsoldat	1929	Neutral
John Järnström	Arbetare	Brandsoldat	1929	Neutral

Källor: Billnäs Bruks Brandkårs medlemsförteckning 1930 och Förteckning över brandkårister år 1940, Hd:6 Brandkåren, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

I den återupptagna brandkårsverksamheten var hälften (10) av de 20 brandsoldaterna forna rödgardister. Här bör det tilläggas att de brandsoldater som kom med i verksamheten i slutet av 1920-talet hade fäder, bröder eller någon annan anhörig som varit

på den röda sidan under inbördeskriget. De forna röda Albert Åsten, Karl Andersson och Levi Palmroos gick med i FBK redan ett eller två år efter inbördeskriget. Axel Damén, som frigavs 1923 från fängelse och som bruksledningen ansett att år 1918 tillhört "ortens värsta röda" och varit en "fullständigt degenererad individ", gick med i FBK samma år som han frigivits och återgått i arbete på bruket.⁷¹⁸ Hur var det då möjligt att de forna fienderna kunde samsas i en gemensam förening endast några år efter inbördeskriget?

Brandkårsverksamheten blev en slags brygga mellan de röda och vita i brukssamhället. Rödgardisten, smeden och brandsoldaten Levi Palmroos berättade i en intervju hur han tyckte att brandkårsverksamheten var "det bästa nöjet". Palmroos berättade hur det gick till när han blev värvad till FBK av kontoristen Henning Springert:

Jag blev inte antastad för att gå med i skyddskåren. Det fanns såna som gick med fast deras farsor varit i röda gardet. Men dom fick nog höra av det. Men jag vet inte varför Springert, som var brand- och skyddskårschef, blev så kaveri (=kompis, M.K. anm.) med mig. Han ordnade mig in i en brandkårskurs i Helsingfors.⁷¹⁹

En gemensam nämnare var männens unga ålder när kontoristen Springert rekryterade brandsoldater bland forna röda strax efter inbördeskriget: Kalle Andersson, Levi Palmroos och Albert Åsten var födda åren 1895, 1897 och 1901, d.v.s. alla tre var under 30 år. Bruksledningen hade i återtagandet av unga röda män i arbete hävdade att de hade varit de lättaste att vilseleda till röda gardet och att de stått under sina äldre arbetskamraters starka inflytande. Det är möjligt att bruksledningen ansåg sig ha ett särskilt socialt ansvar för de unga männens integrering och anpassning till bruksgemenskapen efter inbördeskriget. Särskilt Andersson, Palmroos och Åsten var söner till de äldre smeder som värvats av patron Hisinger till Billnäs och som omfattats av

718 VRYO 960, RA.

719 Helsing 1986, s. 104.

patronens och bruksledningens paternalistiska beskydd. Bruksledningens beskydd skulle också komma att omfatta dessa yrkeskunniga bruksarbetares söner.⁷²⁰

FBK skulle skapa broderliga band över klassgränserna i bruket och brandkårsverksamheten skulle omfatta bruksarbetare, förmän och kontorister. Bruksarbetarna som värvades till FBK utgjorde brukets stationära och yrkeskunniga arbetare som bruksledningen ville hålla kvar på bruket. Som brandsoldater knöts bruksarbetarna närmare till hemmiljön och uppmuntrades att intressera sig för värnet av lokalsamhället. Till brandsoldatens uppgift hörde att vara tillgänglig och anträffbar i sitt hem om det råkade bli brandutryckning. Brandsoldaterna förväntades i allmänhet leva ett skötsamt liv. Verksamheten inom FBK hade allt sedan kåren grundades flera likheter med det militära: kommandon, uniformer, rangordning och titlar som liknade militärens, samt en egen fana som bars i parader som ackompanjerades av hornmusik. I FBK uppfostrades bruksarbetarna till att dela ansvaret med bruksledningen för att skydda brukssamhället mot krafter som kunde hota dess existens, i det här fallet var det brandfaran som utgjorde den gemensamma fienden. Till skillnad från skyddskåren som förblev en klassbunden organisation för män med en borgerlig världssyn och som upprätthöll motsättningarna från inbördeskriget, skapade FBK gemensamma band över klassgränsen mellan brukets män kring försvaret av bruket.⁷²¹

Förbrödringen över klassgränserna upplevde man konkret i samband med de mycket populära brandkårsfesterna. Trots förbudslagstider intog bruksarbetare, förmän och kontorister alkohol i rikliga mängder i samband med de årliga brandkårsfesterna. Brandkårsfesterna och supandet var särskilt ägnade att skapa gemenskapsband mellan männen. Bolaget erbjöd traktering för festdeltagarna med brännvin, öl och mat. I samband med festerna förekom det lekar, idrottstävlingar, festprogram och utflykter. Bruksarbetarna berättade i intervjuerna hur brandkårs-

720 VRYO 21999, RA.

721 KÖ 13 S:2; Brandkårens historik 1938, Billnäs FBK arkiv, Pojo lokalhistoriska arkiv.

festerna var de tillfällen då hierarkier och klasskillnader förlorade betydelse.⁷²² Det var en festdag när man tillät oordning, vilket för tankarna till karnevalens funktion i samhället. En dag om året försökte man avleda spänningen i brukssamhället och upplösa hierarkierna mellan bruksledningen och bruksarbetarna. Men faran med karnevaler, ur samhällselitens perspektiv, är att oordningen blir bestående och att folket tar sig större friheter än vad som i normala fall är acceptabelt. Just i samband med brandkårsfesterna uppstod det tillfällen då gamla sår från inbördeskrigets dagar revs upp på nytt. En bruksarbetare minns att vid olika tillfällen när brandkåristerna hade ”smakat på lite” började männen tala politik och inte sällan ledde diskussionerna in på inbördeskrigets händelser:

Springert var ju skyddskårschef redan 1918 och flera brandkåriste hade hört till röda gardet. En gång minns jag hur Kullbergs Sigurd stod på knä framför Springert. Han var upprörd, slop ihop händerna så det small och frågade Springert om han mindes hur han betett sig 1918. Han var lite i känning då och vågade tala mera. Överhuvudtaget alltid då det talades politik kom 1918 fram. Hurudant det var, vad som gjordes och hur det gjordes.⁷²³

Alkoholen hade säkerligen sin andel i att en del forna röda bruksarbetare som var medlemmar i FBK började tala om det som man vanligtvis höll tyst om. Å andra sidan var just FBK den enda arena på vilken bruksarbetare som tagits in i värmen av bruksledningen kunde ta sig friheten att uttala sig om vad de innerst inne tyckte och tänkte om sina förmän. Billnäs FBK blev på sätt och vis en gemensam arena för brukets manliga invånare att försonas – men också minnas tidigare konflikter.

722 KÖ 13 S:2; Ericsson 1997, s. 169.

723 Helsing 1986, s. 138.

Bild 17. Billnäs Frivilliga Brandkår uppställda vid stallbacken i början av 1920-talet. Källa: Nr. 27/145 Billnäs brandkår, Pojo fotoklubb mapp Billnäs bilder, Pojo lokallistoriska arkiv.

V Sammanfattning

I avhandlingens sista kapitel sammanfattar jag de viktigaste resultaten utgående från de frågor jag inledningsvis ställde. Jag har undersökt bruksarbetarnas politiska agerande utgående från aktörernas egna tankar och motiv för sina handlingar. I avhandlingen studerar jag följaktligen hur vanligt folk tänkte, tyckte och agerade i samband med de stora samhällsliga förändringar som ägde rum i Finland i början av 1900-talet. Jag har valt att undersöka ett litet brukssamhälle och dess invånare med hjälp av en mikrohistorisk metodologi i syfte att synliggöra hur en kapitalistisk förändringsprocess konkret kom till uttryck i människornas vardag och agerande. Med hjälp av en kulturhistorisk förståelse och genom att synliggöra betydelsen av genus, religion och etnicitet i bruksarbetarnas politiska agerande har jag strävat efter att kasta ljus över de förlorade intentioner som hamnat i skuggan av den stora berättelsen om det finländska samhällets modernisering.

Samhällsförändringens sociokulturella följder

I kapitel II redogör jag för de förändringar som ägde rum i Billnäs bruk i samband med omläggningen av produktionen. Billnäs bruk genomgick en betydande socioekonomisk förändringsprocess årtiondena kring sekelskiftet 1900: produktionen lades om och det gamla järnbruket som hade grundats 1649 och som hade högst ett femtiotal bruksarbetare i arbete, omvandlades till en massproducerande industri. Från och med sekelskiftet 1900 uppgick de anställda på bruket till flera hundra personer. Produktionsomläggningen förändrade de sociala relationerna i

brukssamhället, det äldre paternalistiska systemet med patronen i centrum omformades till en modernare form av paternalism som ansågs tjäna den moderna massproducerande industrins behov och utmaningar. Bruksledningen värvade ny arbetskraft till bruket: bland annat skedde det en betydande inflyttning av yrkeskunniga arbetare från Sverige och från det finskspråkiga mellersta och östra Finland. En viktig förändring i brukssamhällets vardag vid ingången till 1900-talet var att bruket blev alltmera tvåspråkigt. De finskspråkiga inflyttade arbetarna utgjorde minoriteten i ett huvudsakligen svenskspråkigt lokalsamhälle.

Jag använder det teoretiska begreppet paternalism för att beskriva de sociala relationerna som formade livet i brukssamhället. Liksom i andra samtida brukssamhällen förändrades det paternalistiska systemet i takt med förändringar i produktionen och föreställningar kring nya sociala utmaningar som ansågs uppstå till följd av dessa förändringar. För det andra invercade förändringarna i omvärlden på de sociala relationerna i Billnäs. Särskilt de socioekonomiska realiteterna i en massproducerande industri utmanade det paternalistiska systemets stabilitet.

I avhandlingen fäster jag, för det första, uppmärksamhet vid hur de paternalistiska relationerna skapade en känsla av social trygghet hos bruksarbetarna, och för det andra, vid hur föreställningen om en social växelverkan mellan bruksledningen och bruksarbetarna framträder i bruksarbetarnas politiska agerande och politiska kultur. Det paternalistiska systemet och den så kallade bruksgemenskapen var både inkluderande och exkluderande. Känslan av gemenskap och tillträde till olika sociala välfärdsförmåner hade stor betydelse för bruksarbetarnas politiska agerande. Paternalismen i brukssamhället kom till uttryck i de sociala förmåner som bruksledningen erbjöd de bruksarbetare som bolaget önskade hålla kvar i arbete.

En folklig politisk kultur

I undersökningen av bruksarbetarnas politik tillämpar jag sociologen Charles Tillys begrepp politisk repertoar för att synliggöra olika former av politiskt agerande bland bruksarbetarna. I avhandlingen har jag undersökt hur bruksarbetarna använde sig av en paternalistisk språkdräkt i syfte att agera politiskt. Med hjälp av antropologen James C Scotts teori om *hidden transcripts*, ett begrepp som jag översatt till dold agenda, visar jag hur bruksarbetarna utnyttjade de paternalistiska relationerna i brukssamhället för att utöva motmakt. En tolkning som fått stor genomslagskraft är att de underordnade i paternalistiska samhällen i det offentliga uppvisar lojalitet och underställer sig överhetens makttutövning, medan de i det fördolda, bortom överhetens vakande ögon, utövar olika former av vardagligt motstånd. Av särskild betydelse blir bruksarbetarnas förmåga att skapa rum för motmakt och politiskt agerande. Både James Scott och historikern Edward Thompson tolkar de paternalistiska relationerna som ett gemensamt kraftfält: de paternalistiska relationerna kan liknas vid ett teaterspel där aktörerna uppträder enligt givna roller medan aktörerna bakom kulisserna genomför sina egna kulturella projekt. Utifrån det här perspektivet synliggör jag bruksarbetarnas politiska agerande. Det är fråga om ett teoretiskt perspektiv som tidigare inte använts i forskning om brukssamhällen.

Källmässigt ställer Scotts teori om de socialt underordnades dolda agenda en rad utmaningar till historikern, men ger också möjligheter att upptäcka tidigare ouppmärksammade aspekter i källmaterialet. I avhandlingen har minnesmaterialet en stor betydelse för synliggörandet av bruksarbetarnas dolda agenda. Men också i arkivmaterialet har jag med hjälp av Scotts teori funnit spår av politiskt agerande och bruksarbetarnas föreställningar. Överlag har jag i min avhandling kombinerat olika slags källor för att skapa en slags helhetsbild av aktörskap utgående från olika händelser som ägde rum i brukssamhället.

Den politiska kulturen stod i växelverkan med förändringen av brukssamhället. Men den var också motsägelsefull och förändra-

des i olika situationer och kontexter. Bruksarbetarnas politiska kultur var ett bricolage av olika tankefigurer som bruksarbetarna använde under olika sammanhang. I kapitel III undersöker jag bruksarbetarnas politiska agerande genom att fokusera på de brytningar som ägde rum i samhället under den studerade tidsperioden och hur dessa brytningar förändrade bruksarbetarnas politiska repertoar. Bruksarbetarnas politiska agerande framstod i vissa avseenden som konservativt i den bemärkelse att de använde och gav betydelse åt olika traditioner som de ansåg hotades av de förändringar som ägde rum i samhället. I sin politiska repertoar kunde bruksarbetarna tillämpa vardagligt motstånd, sprida rykten och förtal om inflytelserika personer i lokalsamhället (t.ex. kyrkoherden), grunda föreningar och delta i uppror och demonstrationer. Samtidigt som man krävde radikala förändringar i samhället försvarade bruksarbetarna traditioner, påstådda rättigheter och gamla sociala positioner i lokalsamhället. Deras agerande var inte konservativt i den bemärkelsen att det skulle ha varit tillbakablickande. Användningen av och hänvisningen till traditioner var en del av bruksarbetarnas mothegemoniska projekt. Exempelvis i det vardagliga motståndet på arbetsplatsen och på fritiden hänvisade bruksarbetarna till traditionernas betydelse och hävdade att deras agerande var sprunget ur ett äldre samhälle och en gammal arbetsgemenskap som hotades av förändringar på arbetsplatsen. Särskilt de bruksarbetare som i sin vardag upplevde förändringarna som hotfulla vände sig till traditionen.

Religionen spelade en viktig roll i bruksarbetarnas politiska agerande. Syftet var att försvara paternalistiska traditioner genom att hänvisa till den lutherska hustavlan och dess hierarkiska syn på samhällets sociala relationer. Religionen och religiositeten hade också betydelse för en del bruksarbetare, särskilt för en grupp värvade privilegierade smeder, som önskade försvara sin privilegierade position i det paternalistiska brukssamhället. Missionsförsamlingen Ecclesia, som var den starka lokala frikyrkliga rörelsen i Billnäs och som många bruksarbetare anslöt sig till, hotade inte den rådande paternalistiska ordningen utan skapade nya sociala nätverk mellan arbetarna och brukspatronen.

Det repertoarmässiga i bruksarbetarnas politiska agerande visar att deras agerande var inlärt och att de agerade utifrån tidigare erfarenheter, sedvänjor och föreställningar hur man kunde påverka i den egna vardagen och i det samhälle man levde i. Bruksarbetarna använde sig av bekanta språkspel. Men under undersökningsperioden kom det in nya språkspel, från arbetarrörelsen och andra sociala rörelser (t.ex. nykterhetsrörelsen) och från frikyrkan och väckelserörelserna, som blandades med de redan existerande språkspelen.

I kapitel IV använder jag uttrycket återställningsrepertoar när jag undersöker återgången till vardagen efter inbördeskriget 1918. Jag visar hur man i brukssamhället återställde den paternalistiska ordningen på ett repertoarmässigt sätt: den vita bruksledningen – och en del bruksarbetare – pekade ut syndabockarna till upproret och vilka personer som ansågs ha tillhört ortens ”värsta röda”. Dessa syndabocker bestraffades och i enlighet med Natalie Zemon Davis synsätt kan man tolka skyddskåristernas och den vita bruksledningens brutala våldsutövning mot en del lokala röda som ett slags ritual för att rena brukssamhället i syfte att bli av med det onda som nästlat in sig i bruksgemenskapen. De onda röda ledarna rensades ut från brukssamhället för att bruksledningen från fånglägren skulle kunna ta tillbaka dem som ansågs ha blivit ”vilseledda” och därför gått med i röda gardet.

Jag visar i avhandlingen hur de röda bruksarbetarna kunde uppträda som vilseledda för att kunna återgå till brukssamhället efter inbördeskriget – motsvarande diskurs hade bruksarbetarna tillämpat efter den s.k. prästlönetvisten 1901. Med ansökningar om benådning riktade till den vita bruksledningen och den lokala skyddskåren försökte de röda bruksarbetarna förhandla sig tillbaka in i bruksgemenskapen genom att spela rollen som vilseledda av sina upprorsledare. Det här var en repertoar som inte alla bruksarbetare behärskade men som var bekant för många som levt och vuxit upp i det paternalistiska brukssamhället och som kände till spelet mellan överhet och underordnad. Dock var det inte bara fråga om underkastelse utan samtidigt ett åberopande av bruksledningens sociala ansvar för bruksarbetarna och deras

familjer. Också de rödas änkor var kapabla att tillämpa en moralisk ekonomisk diskurs för att utkräva bruksherrarnas ansvar för de krigsdrabbade röda familjerna.

I en passage i sitt klassiska verk om sydostasiatiska bönders moraliska ekonomi skriver James Scott att fattigdom i sig inte är orsaken till upproriskhet och politiskt agerande, utan en fattigdom utan trygghet och oro inför framtiden har visat sig vara nyckeln till att förstå de fattigas upproriskhet och politiska agerande. I min mikrohistoriska analys av det paternalistiska brukssamhället Billnäs och dess sociala relationer och kulturella system framstår bruksarbetarnas politiska agerande som en del av vanliga och särskilt utsatta människors politiska handlingsmönster som utgick från deras föreställningar om en moralisk ekonomi som kom till uttryck i samband med det tidiga 1900-talets stora sociala och strukturella förändringar.

Att synliggöra genus och etnicitet i politiskt agerande

Jag har i avhandlingen betonat vikten av att undersöka kulturella mönster i bruksarbetarnas vardag för att tolka deras politiska agerande och den konfliktrepertoar de ingick i. Jag har problematiserat användningen av paternalism i undersökningen av de sociala relationerna i brukssamhället genom att inkludera olika analytiska kategorier – framförallt genus och etnicitet – för att visa på inkludering och exkludering av arbetare i brukssamhället och vilken roll arbetarna själva spelade i den här processen. Bruksarbetarna i Billnäs utgjorde inte en homogen grupp, och deras politiska agerande hade olika syften och motstridiga målsättningar. Därför är inte klass den enda sociala kategorin och identitetsgrunden utifrån vilken bruksarbetarnas politiska agerande kan förstås. Därför har jag valt att inkludera genus och språk ur ett etnicitetsperspektiv för att kunna peka på skillnader mellan olika bruksarbetare och de divergerande målsättningar de hade med sitt politiska agerande. I avhandlingen tillämpar jag således ett intersektionellt perspektiv på politiskt agerande, det

vill säga jag visar hur olika sociala kategorier (klass, genus och etnicitet) interagerade och var inflätade i varandra. Det innebär att det inte är möjligt att finna något renodlat klassperspektiv i bruksarbetarnas politiska agerande som inte skulle ta sig uttryck i förståelser av kön och språk.

Med det intersektionella perspektivet problematiserar jag det som man i tidigare, särskild thompsonska, klassinriktad forskning tagit för givet. Åberopandet av traditioner och sedvänjor kan förstås som försök att stärka en särskild grupp arbetarmäns politiska inflytande i brukssamhällets vardag. Tal om traditioner och rättigheter förstärker en patriarkal förståelse av familjerelationer, mannens position som hushållsföreståndare och familjeförsörjare och som huvudsaklig företrädare för kvinnor, barn och andra män i brukssamhällets offentlighet. Det paternalistiska brukssamhället var byggt kring patriarkala relationer vilket innebar att familjeförsörjande män med eget hushåll tilldelades företräde, vilket inte minst framgår av att bruksledningen föredrog dessa män som arbetare på bruket. Den familjeförsörjande manliga bruksarbetaren var normen för den goda bruksarbetaren. Också i den händelse att den familjeförsörjande mannen blev arbetsoförmögen eller avled hade hans sociala position betydelse för den övriga familjen. Det här framgår exempelvis i kapitel IV när de röda hustrurna ansökte om bruksledningens paternalistiska beskydd och hänvisade till sina mäns position i brukssamhället.

Manliga arbetare som politiska aktörer är i fokus i den här avhandlingen, närmare bestämt manlighetens betydelse och funktion i de manliga bruksarbetarnas politiska agerande. Jag visar hur de manliga bruksarbetarnas politiska agerande inte till fullo kan förstås utan att mannens position som familjeförsörjare och hushållsföreståndare och den sociokulturella betydelsen detta hade i brukssamhället under den studerade tidsperioden synliggörs. Hushåll, familj och mannens relation till kvinnor och barn hade en stor betydelse i politiken, vilket är en aspekt som inte framgår i tidigare konfliktforskning. Min avhandling visar att även manliga arbetare agerade utifrån intressen som var förknippade med hem och hushåll. Exempelvis i tidigare konfliktforsk-

ning har kvinnliga arbetares politiska agerande setts utifrån att de försvarade hemmet och hushållets intressen i samband med livsmedelsupplopp.

Billnäs var ett av de många lokalsamhällena i Finland kring sekelskiftet 1900 som präglades av migration och en förändring i lokalsamhällets språkförhållanden. Brukspatronens och bruksledningens värvande av ny arbetskraft, inte sällan från finskspråkiga trakter, ledde till att både svensk- och finskspråkiga arbetare var bosatta i brukssamhället. I avhandlingen visar jag hur bruksarbetarna använde etniska föreställningar om språk i sitt politiska agerande. Inflyttade finskspråkiga arbetare byggde upp ett politiskt agerande kring en etnisk förståelse av klass som utgick från deras sociala erfarenheter av att vara en inflyttad språkminoritet i en omgivning där svenskan var majoritetsspråket. Exempelvis i de finskspråkiga bruksarbetarnas kamp för egen folkskola använde de en klasskamp retorik med etniska förtecken. De finskspråkiga arbetarna ansåg att de som finskspråkiga och som arbetare blev utsatta för ett dubbelt förtryck i det svenskdominerade brukssamhället.

Några tydliga exempel på språkrivalitet mellan svensk- och finskspråkiga bruksarbetare finns inte, det finns vissa antydningar om att olikhet underkommunicerades mellan bruksarbetarna. Det togs antagligen för givet att det fanns skillnader mellan arbetare utifrån vilken språkgrupp de tillhörde. Just i de här sammanhangen kan det intersektionella perspektivet synliggöra hur skillnader skapades och upprätthölls i vardagen, det pekar på komplexiteten i skillnadsskapandets praktik. Bruksarbetarna kunde åberopa rättigheter genom att hänvisa till en mängd olika sociala kategorier utgående från deras sociala verklighet där språk och kön är bara några aspekter av ett komplext kluster som innehöll en mängd olika underkategorier, exempelvis ålder, familj, försörjarskap, manligt, kvinnligt med mera som kom till uttryck i bruksarbetarnas politiska agerande. Det intersektionella perspektivet blottar också skillnader i bruksarbetarnas politiska agerande utgående från deras sociala position i samhället.

Den moralekonomiska världsbilden som vanligt folk agerade utifrån i början av 1900-talet var för att parafasera E. P. Thompson konservativ men samtidigt rebellisk. Thompson skrev att folket i 1700-talets England försvarade traditioner som de ansåg var deras egna men som oftast grundade sig på ganska sentida nyvinningar. Det här synsättet möter genomgående hos de bruksarbetare som ansåg sig försvara sin sociala position i brukssamhället mot förnyelse i produktionen, inflyttad arbetskraft eller anställning av kvinnliga arbetare som enligt en del manliga bruksarbetare ledde till att lönerna pressades ned. Åberopandet av gamla patriarkala rättigheter grundade i den lutherska hustavlans värld var konservativt men samtidigt gjorde man det i ett rebelliskt och upproriskt syfte, vilket framgår i samband med den så kallade prästlönestvisten 1901. Möjligtvis kan de manliga bruksarbetarnas försvar av det paternalistiska systemet ses som ett försvar av patriarkala rättigheter, och särskilt de manliga bruksarbetarna, exempelvis finskspråkiga inflyttade bruksarbetare, som inte hade samma privilegier i det paternalistiska brukssamhället försökte omkullkasta paternalismen för att skapa nya villkor i omfördelningen av den patriarkala makten över kvinnor, barn och hushåll.

Synen på politiskt agerande

Den viktigaste utgångspunkten i avhandlingen är att folkligt politiskt agerande har en kulturell resonansbotten i en folklig föreställningsvärld och deras moraliska universum. Ett sådant perspektiv har inte minst framhävts av E. P. Thompson, Eric Hobsbawm, Natalie Zemon Davis med flera. Men så har man inte alltid uppfattat folkligt politiskt agerande – varken i det förflutna eller idag. Ett genomgående tema i avhandlingen är hur politiskt agerande tolkats och getts betydelse av de samtida som sedan påverkat senare historiesyn och historieskrivning.

Den finlandssvenska arbetarhistorikern Anna Bondestam hör till de få som skildrat svenskspråkiga arbetares politiska agerande. Bondestams historieskrivning utgick från den social-

demokratiska arbetarrörelsens historiesyn. Utmärkande för den är det historiematerialistiska perspektivet men också en stark kausalitet och determinism i synen på historisk förändring. Det är en historiesyn som inte sällan smittat av sig på tidiga arbetarhistorikers tolkningar av arbetarnas politiska agerande i det förflutna. Bondestam skildrade den så kallade prästlönstvisten 1901 utgående från den tidiga arbetarrörelsens politiska retorik. Bondestam visade, lika lite som den samtida socialistiska arbetarrörelsen som hon skildrade, föga förståelse för politiskt agerande bland arbetarbefolkningen i landsbygdens paternalistiska samhällen. Det framgår exempelvis när hon citerade författaren Einar Holmbergs syn på arbetarnas tillvaro i en svenskspråkig paternalistisk miljö:

Det var verkligen ”hopplösa slakten”. Deras själsliv var det torftigaste möjliga. De talade aldrig om annat än det de just hade för handen. Aldrig en tanke som skulle ha höjt sig litet över marken. Ibland kryddade de sitt prat med råheter av olika slag, särskilt rörande sexuella ting. Deras hem var till ytterlighet primitiva. De ägde just ingenting. Ett tomt rum i en arbetarbostadslänga, en mager och utsliten och smutsig hustru och en större eller mindre barnaskara...⁷²⁴

Bondestam använde citatet för att beskriva arbetarnas sociala förhållanden och låga civilisationsnivå före arbetarrörelsens genombrott i landet, efter citatet tillade hon: ”[d]et som här faller i ögonen är ju inte bara den stora fattigdomen utan också den enormt låga kulturnivån [...]”⁷²⁵

I avhandlingen omtolkar jag bland annat den så kallade prästlönstvisten 1901 och pekar på den föreställningsvärld som låg till grund för denna konflikt som var politisk till sin karaktär. Konflikten var inte bara en fråga om höjning av kyrkoherdens lön eller rätten att få grunda en arbetarförening utan dessa konkreta

724 Bondestam citerade Einar Holmberg i hans memoarbok *När livet log*, se Bondestam & Helsing, s. 33.

725 Bondestam & Helsing, s. 33.

tvisteämnen införlivades i en repertoar där bruksarbetarna strävade till att återställa den paternalistiska ordningen som ansågs hotad eller som delvis hade gått förlorad. I bakgrunden låg ett missnöje med inflyttningen av ny arbetskraft som hotade de stationära bruksarbetarnas sociala position i lokalsamhället och krav på att ”herrarna” i lokalsamhället skulle uppfylla sina paternalistiska förpliktelser och sitt moraliska ansvar för folket. Den här tolkningen förbises om man väljer att undersöka konflikten ur ett modernt politiskt perspektiv som företräds inte bara av arbetarrörelsen utan även av liberala politiska krafter i samhället.

I samband med storstrejken 1905–1906 som ledde till en avgörande politisk förnyelse i Finland uppstod nya möjligheter till olika former av politiskt agerande i samhället. En del bruksarbetare i Billnäs radikaliserades och valde att öppet konfrontera bruksledningen, en del fäste sina förhoppningar vid en fortsatt eller förnyad ömsesidig växelverkan där lojaliteter mellan arbetarna och bruksledningen kunde utbytas enligt gammalt mönster. Samtidigt förekom olika slag av politiskt agerande inom de arbetarföreningar som grundades på bruket, gränserna för vad som ansågs acceptabelt och som ett korrekt politiskt agerande prövades och flyttades. Olika former av det som kan kallas för egensinne och bråk blev oacceptabelt och var enligt arbetarföreningarna ett uttryck för svag eller bristande klassmedvetenhet hos en del bruksarbetare.

Avhandlingens huvudsakliga syften är att visa uppsättningen av olika alternativ och tillvägagångssätt som aktörerna i det förflutna – i det här fallet bruksarbetarna – hade till sitt förfogande för att påverka samhällsutvecklingen. Gränsen mellan det acceptabla och oacceptabla politiska agerandet är något som i praktiken formuleras utgående från slutresultatet – det vill säga vilket slags politiska agerande som har eller anses har lett fram till en lösning på konflikten. Endast i ett efterhandsperspektiv har en viss åsiktsyttring och politisk vision framstått som den politiska linje enligt vilken aktörerna orienterade sig. Det här gäller naturligtvis också vad som kan kallas politik och därmed också vad som faller utanför definitionen av politik. Arbetarrörelsen var inte en homogen

rörelse utan inrymde olika slags aktörer, åsikter, meningsskiljaktigheter, drömmar och visioner om framtiden – dessutom kunde avståndet mellan centrum och periferi inom arbetarrörelsen vara mycket långt och inom en arbetarförening kunde det förekomma många meningsutbyten och tvister om politikens innehåll och hur man skulle gå till väga.

Inte minst minneskulturen efter inbördeskriget 1918 visar hur olika syner på händelserna ingått i en kamp om tolkningsföreträde gällande konflikten och dess betydelse i historieskrivningen. Skiljelinjen har inte bara gått mellan vitt och rött, utan också mellan olika nyanser av vitt och rött, mellan finskt och svenskt samt mellan svenskspråkiga finländare. Det här för oss vidare till att dryfta minnet av politiskt agerande, och vilket slags politiskt agerande som man har velat minnas. Gravmonumenten på kyrkogårdar eller för de rödas del oftast i skogen eller andra perifera platser, har symboliska laddningar och förmedlar ett budskap till efterkommande generationer om hur kriget ska tolkas. Platsen där monumenten har rests har en stor betydelse i förmedlingen av inbördeskrigets minnen. Liksom på annat håll i Finland finner man idag grav- och minnesmonument över de vita på kyrkogårdar i Västnyland eller på synliga platser i bebyggelsen. Grav- och minnesmonument över de röda har i olika etapper rests eller upprustats först när de samhällspolitiska förhållandena förändrats så att en röd minneskultur kunde framträda i offentligheten.

Gravmonumenten och begravningen av röda i Karis och Pojo var ett led i en medveten försoningspolitik som hängde samman med de rådande politiska förhållandena i samhället. Graven över de röda på Pojo kyrkogård, som först upplevdes som problematisk och kontroversiell av de med vita sympatier, kunde upprustas i slutet av 1930-talet och under andra världskriget under socialdemokraternas regi utgjorde gravvården ett led i försoningsprocessen med de borgerliga i kommunen. Man ville minnas för att kunna glömma och för att kunna gå vidare. Under de så kallade farans år strax efter andra världskriget påskyndade man begravningen av de arkebuserade röda i Karis, särskilt borgerliga och socialdemokratiska fullmäktigeledamöter var angelägna om att

få till stånd en grav i en tid när det ryktades om kommunistiskt maktövertagande i det finländska samhället. De rödas gravmonument i Pojo och Karis försågs med försonliga texter som förpassade inbördeskrigets händelser till det förflutna. För socialdemokraternas del gick inbördeskrigets minneskultur ut på att det nyfödda SDP som uppstod efter 1918 inte var samma parti som hade lett arbetarklassen till revolution. För socialdemokraterna var det viktigt att skapa distans till krigets händelser och visa att de röda inte var socialdemokrater i dess nutida bemärkelse. Kommunisterna och folkdemokraterna däremot kom att erövra minnesmonumentet över massgraven utanför det forna Dragsviks fångläger i Ekenäs och gjorde graven till en symbol för det kapitalistiska samhällets vedervärdiga förtryck av arbetarklassen i Finland. Kommunisterna/folkdemokraterna var måna om att hålla minnet av inbördeskriget vid liv, de röda som hade offrats sågs som revolutionära hjältar och föregångare i den klasskamp som partiet förde i nutiden.

På finlandssvenskt håll har minnet av inbördeskriget länge präglats av synen på de svenskspråkiga finländarna som vita. Särskilt den finlandssvenska arbetarrörelsen har utmanat den här bilden, inte minst med hjälp av Anna Bondestams forskningsinsatser. Bägge perspektiv är präglade av de två rivaliserande politiska krafter som stridit om att företräda det finlandssvenska folket. Det borgerliga Svenska folkpartiet med rötter i den svenska nationella samlingsrörelsen i Finland skapade en bild av inbördeskriget som en i huvudsak finsk angelägenhet med svenskspråkiga finländare som deltagare på den vita sidan. Ur det här perspektivet var kriget inte ett inbördeskrig som utkämpades mellan svenskspråkiga finländare. De finlandssvenska socialdemokraterna upprätthöll ett utpräglat klassperspektiv på inbördeskriget och Anna Bondestam hävdade att det inte längre var möjligt att tala om ”några enstaka vilseledda torpare” som deltagit på den röda sidan när hennes statistiska undersökningar visade att de svenskspråkiga röda uppgick till tusentals personer. I tolkningarna av inbördeskriget finner man den klassiska motsättningen mellan nation och klass.

Genom att jag i denna avhandling studerar bruksarbetarnas politiska agerande med hjälp av frågeställningar utgående från en teoretisk ansats som är klassiskt socialhistorisk och tillämpar en mikrohistorisk metodologi har jag kringgått en nationalistisk historiesyn och arbetarrörelsens klassperspektiv. Jag har istället undersökt bruksarbetarnas politiska agerande utgående från deras vardagsförhållanden i brukssamhället vid den här tiden. Trots att jag rör mig på mikronivån har de resultat som lagts fram i avhandlingen visat att bruksarbetarna hade många likheter i sitt sätt att agera och tänka som utmärkte de lägre sociala skiktens politiska agerande och politiska kultur i början av 1900-talet.

Nya förståelser av politiskt agerande

Avslutningsvis vill jag lyfta blicken från den mikrohistoriska analysen och diskutera hur bilden av politiskt agerande formats av tidigare historiesyn och vilka eventuella nya tolkningar på ett mer övergripande plan den här avhandlingen kan bidra med till historieforskningen. Den svenska historikern Lars Nyström positionerar på ett intressant sätt sin avhandling om Bjurum godssamhälle i västra Sverige i förhållande till diskussionen om den svenska/nordiska politiska kulturen. Nyström kritiserar olika försök att dra långtgående paralleller mellan samförståndsandan i gods- och brukssamhällen och den så kallade svenska/nordiska samförståndsandan. Likaså gör Nyström en kritisk invändning mot tidigare svensk forskning om brukssamhällen i vilken det hävdats att den svenska modellens rötter går att finna i den paternalism och bruksanda som existerade i de svenska brukssamhällena. Därför har bruken också i den här bemärkelsen setts som en del av det svenska kulturarvet. Nyström menar att föreställningen om gods- och brukssamhällen som i grunden harmoniska gemenskaper är viktig och att det säkert var just så som många ville att samhället

skulle se ut men att problem uppstår då man inte gör åtskillnad mellan ideal och verklighet.⁷²⁶

Att brukssamhällen i svensk historieforskning beskrivits som i grunden harmoniska gemenskaper och att det svenska folkhemets rötter kan återfinnas i brukens sociala gemenskap, paternalistiska välfärdspolitik och ordnade arbetsmarknadsrelationer är naturligtvis problematiskt eftersom ett sådant perspektiv bortser från förekomsten av förtryck, motstånd och sociala konflikter. Det blottlägger en historiesyn, som idag fått möta mycket kritik, i vilken man betonar Sveriges långa historiska traditioner av samförstånd och en harmonisk samhällsutveckling utan nämnvärda konflikter.⁷²⁷ I finländsk historieforskning har inte sociala konflikter, uppror och upplopp fått en lika undanskymd roll som i svensk historieforskning. Inte minst inbördeskriget 1918 hör ju till ett av de mest omskrivna och utforskade ämnena i dagens finländska historieforskning, även om det i inbördeskrigets historia alltså finns flera ämnen och teman som anses känsliga.

Intressant blir det om man ställer frågan vilken betydelse konflikter har i tidigare finländsk historieforskning och hurdan syn forskare har haft på konflikter i det förflutna. Synen på konflikter har varierat i finländsk historiografi. Under kalla krigets årtienden när Finland orienterade sig mot den så kallade nordiska välfärdsmodellen började historiker och samhällsvetare betrakta konflikter och interna motsättningar i landets närhistoria som problematiska för landets moderniseringsprocess. Modernitetstanken växte sig stark bland historiker och samhällsvetare, vilket gjorde att sociala konflikter ansågs höra till det förflutna och sågs som uttryck för ett outvecklat samhälle. Pauli Kettunen hävdar att syftet med de konsensussträvanden som kom till uttryck i Finland under efterkrigstiden var att skapa en nationell enighet som överbyggade olika gruppers särintressen. Det här synsättet utgick från att det fanns en slags röd tråd i det förflutna som en del aktörer har följt och att kompassnålen under färdens

726 Nyström, s. 344–349.

727 Österberg; Nyzell 2009, s. 359–371.

gång pekat mot nationens enande. Det här innebär att historiker ur ett efterhandsperspektiv har undersökt aktörer och historiska händelser som ansetts ha haft stor betydelse för det moderna Finlands tillblivelse.⁷²⁸ Ett så kallat konsensusperspektiv har haft ett starkt inflytande på hur man undersökt och tolkat konflikter i Finlands historia. Det har med andra ord funnits teleologiska tendenser i historieforskningen om politiskt agerande som lett till att man förbisett förlorade intentioner och sådant politiskt agerande som inte lämpade sig att skrivas in i landets moderniseringsberättelse.

Det finns många likheter i finländsk och övrig nordisk historiografi gällande synen på politiskt agerande, vilka politiska aktörer som fått större uppmärksamhet och vilka som hamnat i skuggan. Särskilda likheter verkar finnas mellan finländsk och dansk historiografi i synen på respektive länders utveckling till demokratiska samhällen. I Danmark läggs särskild vikt vid organiserad föreningsverksamhet och partipolitik som uttryck för folkligt politiskt agerande, vilket motsvarar den historiesyn som utvecklats i Finland.⁷²⁹ I mindre utsträckning, fram till det senaste årtiondet, har man i nordisk historiografi undersökt sådant politiskt agerande som tog sig i uttryck i den typ av folkliga kollektiva aktioner, protester och upplopp som var föremål för exempelvis E P Thompsons och Charles Tillys undersökningar om folkligt politiskt agerande. Istället har man tecknat en modern bild av politisk mobilisering med föreningsliv och parlamentariska reformer som utvecklade de nordiska länderna till de demokratier de är idag. För att skapa en mångbottnad historisk förståelse av hur vårt demokratiska samhälle har uppstått och utvecklats krävs fortsatt historisk forskning som tar fasta på folkliga kollektiva aktioner och politiskt agerande i det förflutna.

Vilken relevans har då en avhandling om folkligt politiskt agerande i det tidiga 1900-talet för att hjälpa oss att förstå vår samtid? Det har hävdats att vi lever i en postpolitisk epok, ett tillstånd

728 Kettunen 2008a, s. 33–35.

729 Alapuro et. al. (toim), *Kansa liikkeessä*; Karpantschof, s. 20–22.

som uppstått efter kalla krigets slut och de liberala demokratiernas och den fria marknadsekonomins självutropade seger. Det så kallade postpolitiska tillståndet karaktäriseras av ett passivt administrerande, och de politiska partierna framstår som alltmera likriktade och orienterar sig mot mitten på den politiska skalan. En ofta använd devis är att motsättningarnas tid är förbi, och istället för politisk antagonism framhävs konsensus som lösningen på dagsaktuella problem i vårt samhälle. Samtidigt har det postpolitiska tillståndet lett till ett ökat politiskt agerande utanför parlamenten och kabinetter: gatan, förorten och inte minst Internet har blivit de arenor där politiken blomstrar. Följderna av det postpolitiska tillståndet och en alternativlös konsensuspolitik har också lett till de höger- och vänsterpopulistiska partiernas frammarsch.⁷³⁰

När förorterna brinner, gatorna blir till våldsamma slagfält, hotfulla anonyma kommentarer fyller nätsidorna och populistiska partier skördar lättköpta segrar med förenklande argument och lösningar på dagsaktuella problem, utgör de tecken på det etablerade politiska systemets dekadens och oförmåga att förändra saker till det bättre. Neds kärningar, massarbetslöshet och rädslan för dem som flyr undan nöd och svält har skapat en ny osäkerhet som spridit sig från land till land i post-finanskrisens Europa. Oftast är det de brinnande bilarna och den förstörda egendomen som väcker allmänhetens intresse istället för de underliggande orsakerna till att upplopp eller ett hejdlöst politiskt raseri bryter ut. Om vi kan förstå folkligt politiskt agerande i det förflutna, kanske vi också kan bättre förstå vår tids politiska agerande och finna goda lösningar på de problem som gör att så många också i vår tid är oroliga inför framtiden.

730 Chantal Mouffe, *Om det politiska* (Stockholm: Tankekraft förlag 2008).

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

1. Arkiv

Arbetsarkivet (TYARK)

Billnäs industriråd n:o 76 arkiv

C Pöytäkirjat

C1 Protokollbok 1925–1930

F Kirjeitä ja sekalaista

Billnäs metallfackavdelning AO 21 arkiv

C Pöytäkirjat

Protokollbok 1908–1918

U6 Lehtileikkeitä, tiedoituksia, historiikki

Verksamhetsberättelse över Billnäs Metallarbetar fackavdelning r.f. N:o21 50 åriga tillvaro

Finlands Svenska Arbetarförbunds arkiv

Fb Korrespondens

Fb:6 Korrespondens 1921–1926

Korrespondens 1921–1922

Fiskars metallfackavdelnings arkiv

Protokollbok 1913–1927

Fiskars svenska arbetarförnings arkiv

C Pöytäkirjat

Mötesprotokoll 1906–1966

Muistitietokokoelma

11279 Minnena från Billnäsområde och inbördes-, vinter- och fortsättningskriget

Osuusliike – Andelsaffär Konsums arkiv

H Sisällön mukaan järjestetty

Pojo Andelsförening 1903–1913

Pinjaisten työväenyhdistyksen arkisto

C Pöytäkirjat

Pöytäkirjoja 1905–1914

Pohjan sos.dem. kunnallisjärjestön arkisto

C Pöytäkirjat

Pöytäkirjoja 1931–1981

Vuoden 1918 arkisto

KT Terroritilasto

Terroritilasto Pohja (mikrofilm)

Brages pressarkiv

Biografiska avdelningen

Centralarkivet för Finlands Näringsliv (ELKA)

460 Fiskars OY AB – Billnäsin tehdas

Konseptit ja toisteet

Henkilöstö

Palkkailmoitukset vakuutusyhtiölle

3915 1909–1910

Kirjeistö

Hallinto

Kirjeenvaihto

675 Finska metallindustrins arbetsgivareförbund 1917–1932

731 Suomen Työnantajien Keskusliitto 1919–1932

887 Yrkesinspektören i Helsingfors distrikt 1916–1922

1056 Pojo kommun 1913–1927

1064 Kronolänsmännen 1913–1930

1114 Livsmedelsnämnden i Pojo 1918–1921

2001 Landshövdingen i Nylands län 1915–1935

Painotuotteet

4448 Fiskars yhtymän työsäännöt 1923–1947

”Arbetsreglemente för manufaktur-, spad-, grep-, remont-
och elektriska avdelningar” godkända 10.4.1923

Tilastot

4364 Tilastot 1899–1944

Statistiska uppgifter för 1918 och 1919 Arbetare

4753 Puusepäntehtaan palkkatilastot 1924–45

Tiliasiakirjat

Henkilöstö

Muut palkkakirjat ja -kortit

4413 1918–1919 Palkkakortit

Palkkayhteenvedot

3731 1916–1917 Heinäkuu 1916–Helmikuu 1917

Fiskars AB Historiska arkivet

Billnäs Bruks arkiv

Ha Förvaltningen

Hd Personalen

Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks Arbetares Sjuk-
kassa 1888–1921

Hd:6 Brandkåren

Hd:9 Förtjänsttecken

Hd:10 Olika

Hd:11 Olika

Rättshandlingar 1900–1906

Hd:12 Olika

Diverse kontrakt och uppgörelser

Hd:15 Olika

Arbetarnas gratifikationer 1917–1929

Verstassäännöt. Suomen Metalliteollisuudenharjoittajain Liiton
vahvistamat kesäkuun 18. P. 1918 (Plakat)

”Formulär för förhör med de rödgardister som icke häktats” maj 1918

Huvudkontoret

Cb Styrelsen över Fiskars aktiebolags protokoll 1883–1986

Cb:10 1927

Cb:20–25 1937–1942

Lokalarkivet "Arresten" i Karis

Billnäs svenska arbetarförenings arkiv

C Protokoll

Ca Föreningens protokoll

Ca:1 Protokollbok 1906–1912

Ca:3 Protokollbok 1916–1934

Pojo församlings arkiv

Förteckning över inflyttade och utflyttade 1900–1920 (mikro-
kort)

Kommunionbok 1910–1919 (1920) (mikrokort)

Pojo lokalhistoriska arkiv

Billnäs FBK:s arkiv

Brandkårens historik 1938

General Mannerheims barnskyddsförbunds Billnäs-avdelnings arkiv

Styrelsens protokoll 1922–1927

Oswald Forss minnesanteckningar

Von Julins arkiv

Ingram A. von Julins korrespondens 1918, 1934

Pojo kommunarkiv (PKA)

Fattigvårdsarkivet

Ankomna brev 1918–1921

E I 6 Fattigvårdsstyrelsens i Pojo protokoller 1910–1919

Diverse handlingar 1918/1919

Inspektionsdagbok Lurudden 1920–1944

Pojo kommunalnämnds och –fullmäktiges protokoll 1917–1939

Ca2:6 1917–1920

Skoldirektionerna

Finska folkskoldirektionen i Billnäs protokoll 1920–1928

Riksarkivet (RA)

Ek-Valpo II arkisto

Hmp A-3273 Artturi Kanerva

Frihetskriagsarkivet

130 A Lokala röda gardens dokument 1918 (S:t Karins-Koski HL)

Karis-Billnäs röda gardets livsmedelskommittés löner från 3 februari till den 16:e februari 1918

Kantahenkilökunnan vapaus- ja heimosotamuistelmia

PK 869:12

Mantalslängder Nylands län, Pojo kommun, Billnäs bruk, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910, 1915, 1920

Statsförbrytelsesdomstolens (VRO) och Överdomstolen för statsförbrytelsers arkiv (VRYO)

VRO 6248

VRYO 10

VRYO 74

VRYO 423

VRYO 960

VRYO 981

VRYO 1214

VRYO 9371

VRYO 10204

VRYO 15673

VRYO 16514

VRYO 19145

VRYO 21347

VRYO 21999

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS)

Folkkultursarkivet och Språkarkivet

SLS 1351 Ortnamn i Pojo

Åbo Akademis Bibliotek (ÅAB)

Handschriftssamlingarna

D78/148 Rajalin, Alexander "Dagboks brev 1918"

2. Intervjuer

Österberg, Kurt "Kurre", Västnyländsk berättelsesamling från förritidn
(CD-skivor)

Billnäs 1 (KÖ 1): informanter: Kullberg, Joel, Lövberg, Bolly, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Österberg, Eber, odaterat 1981, Billnäs.

Billnäs 2 (KÖ 2): informanter: Kullberg, Joel, Lövberg, Bolly, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Österberg, Eber, 29.1.1981, Billnäs.

Billnäs 3 (KÖ 3): informanter: Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Wessman, Aina, Westerlund, Toivo, 22.1.1981, Billnäs.

Billnäs 4 (KÖ 4): informanter: Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Wessman, Aina, Westerlund, Toivo, 15.1.1981, Billnäs.

Billnäs 5 (KÖ 5): informanter: Bruun, Hildur, Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, 5.12.1981, Billnäs.

Billnäs 11 (KÖ 11): informanter: Blomqvist, Olle, Heerman, Irma, Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Lövberg, Bolly, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Svanbäck, Bertil, Westerlund, Toivo, Åsten, Knut, Österberg, Eber, odaterat 1981, Billnäs.

Billnäs 12 (KÖ 12): informanter: Blomqvist, Olle, Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Peltonen, Emil, Svanbäck, Bertil, Westerlund, Toivo, Österberg, Eber, 26.3.1981, Billnäs.

Billnäs 13 (KÖ 13): S1-2: informanter: Heerman, Irma, Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Svanbäck, Bertil "Svajje", Åsten, Knut, Österberg, Eber, oda-

- terat 1981, Billnäs; S3: informanter: Blomqvist, Hjalmar, Palmroos, Levi, Österberg, Albert "Abbe", odaterat 1972, Billnäs.
- Billnäs 14 (KÖ 14): informant: Österberg, Albert "Abbe", odaterat 1972, Ekenäs.
- Billnäs 15 (KÖ 15): informanter: Lindström, Gurli, Österberg, Albert "Abbe", Österberg, Eber, odaterat 1972, Ekenäs.
- Billnäs 16 (KÖ 16): informanter: Österberg, Eber, 18.1.1976, Billnäs.
- Billnäs 17 (KÖ 17): informanter: Kullberg, Harald, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, odaterat 1981, Billnäs.
- Billnäs 18 (KÖ 18): informanter: Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Nässling, Åke, Peltonen, Emil, Siggberg, Per-Hjalmar "Pupi", Österberg, Eber, odaterat 1981, Billnäs.
- Billnäs 19 (KÖ 19) S1: informanter: Blomqvist, Olle, Kullberg, Erik, Kullberg, Harald, Kullberg, Joel, Lövberg, Bolly, Nässling, Åke, Palmroos, Levi, Peltonen, Emil, Siggberg, Per-Hjalmar "Pupi", odaterat 1981, Billnäs; S2-S3: informant: Olin, Alfred, odaterat, Billnäs.

Intervju gjord av Matias Kaihovirta

M. R. (kvinna f. 1929), Virkby Lojo 6.1.2008.

Intervju gjord av Matias Kaihovirta

Peter Björklöf, Karis 23.11.2012.

Tryckta källor:

1. Officiellt tryck

Från sträjkdagarna i Ekenäs 31/10–6/11 1905 (Ekenäs 1905).

Karhu, T. E & Karhu, Eeva, *Osuusliike Konsum 50 vuotta. Andelsaffär Konsum 50 år. 1903–1953* (Karis 1953).

Kotimaisen teollisuuden albumi – Album öfver den inhemska industrin (Helsingfors 1913).

Lille, Axel, *Framtidsuppgifter* (Borgå 1918).

2. Statistikpublikationer

Gebhard, Hannes, *Socialstatistisk atlas öfver Finlands landskommuner 1901* (Helsingfors 1908).

Snellman, G. R., *Arbetsstatistiska undersökningar XII: Mekaniska verkstäderna i Finland. På uppdrag av industristyrelsen* (Helsingfors 1911).

Statistisk årsbok för Finland 1903 utgiven av Statistiska Centralbyrån i Helsingfors.

Statistisk årsbok för Finland 1919 utgiven av Statistiska Centralbyrån i Helsingfors.

3. Tidningar

Arbetarbladet (Abl), 1919, 1947

Arbetaren, 1901, 1906

Arbetet, 1917

Budkavlen. Finlands Kommunistiska Partis Centralkomité, 1919

Folkbladet, 1919

Hufvudstadsbladet (Hbl), 1901, 1918, 1919

Nya Pressen, 1891

Svenska Demokraten, 1957, 1962

Svenska Tidningen, 1919

Tammerfors Nyheter, 1901

Työmies, 1901, 1910

Västra Finland, 1903

Vestra/Västra Nyland (VN), 1899, 1901, 1905, 1911, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1925, 1928, 1929, 1931, 1932, 1934, 1937

Åbo Underrättelser (ÅU), 1901, 1920, 1925

4. Memoarer

Flemming, Alfons, *Neribrukare och oppibrukare. Minnen och hågkomster* (Fiskars 1999 [1949]).

Paunu, Hjalmar, *Muistelmia pappisvuosiltani maaseudulla 1905–1926* (Jyväskylä 1987).

Litteratur:

- Aalto, Seppo & Rentola, Kimmo, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pahajärven ihmisten historia* (Karkkila 1992).
- Aatsinki, Ulla, Lampi, Mika & Peltola, Jarmo, *Hirmuvallan huolena van-
kilot ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmisto-
lainen työväenliike Pirkanmaalla II* (Tampere University press 2007).
- Ahlbäck, Anders, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Con-
scription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939* (Åbo Aka-
demis förlag 2010).
- Ahlbäck, Anders, 'Ärans och hjältarnas anspråk. Militär manlighet och
de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–
1925', *HTF* 2012:1, s.
- Ahlbäck, Anders, Kaihovirta, Matias & Lindberg, Hanna, 'Att synliggöra
det osynliga könet. Tre genushistorikers erfarenheter av manlighet
som analytisk kategori', *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 1/2014
Sukupuolihistoria teemanumero.
- Ahlbäck, Pia Maria & Östman, Ann-Catrin, 'Manlighetsretorik, kropp
och konstitution av sociala positioner. Exemplet det svenska Finland
under 1910-talet', *Feminist Dialogues – motstånd, möten och möjlig-
heter*, red. Marina Lassenius et.al. (Åbo Akademis förlag 2008), s.
74–97.
- Ahvenisto, Inkeri, *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta
1960-luvulle*, Bibliotheca Historica 118 (Helsinki: Suomalaisen kir-
jallisuuden seura 2008).
- Alapuro, Risto, *State and Revolution in Finland* (Los Angeles & London:
University of California press 1988).
- Alapuro, Risto, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* (Helsinki:
Hanki ja jää 1994).
- Alapuro, Risto, 'Suojeluskunnat paikallisyhteisössä', *Raja railona.
Näkökulmia suojeluskuntiin*, toim. Risto Alapuro (Helsinki: WSOY
1998), s. 221–238.
- Alapuro, Risto, 'The Finnish Civil-War, Politics, and Microhistory',
*Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective
Action, and Nation-Building*, Studia Historica 70, ed. Anna-Maija
Castrén, Markku Lonkila & Matti Peltonen (Helsinki: Finnish litera-
ture society 2006), s. 130–147.

- Alapuro, Risto, 'Sisällissodan väkivallan kuva', *Punamustavalkea: 1918 kuvat*, toim. Jukka Kukkonen & Elina Heikka (Helsinki: Suomen valokuvataiteen museo 2009), s. 11–22.
- Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki: Kirjayhtymä 1987).
- Allardt, Erik & Starck, Christian, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (Stockholm: AWE/Geber 1981).
- Andrae, Carl-Göran, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons 1998).
- Arkkitehtitoimisto Tiina Valpala, *Billnäsin ruukin ydin kulttuuriympäristöohjelma* (Pohja 2001).
- Berggren, Lars, 'Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?', *HT* 123:2 (2003), s. 181–200.
- Bergholm, Tapio, *Kovaa peliä kuljetusalalla. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924* (Joensuu: Koliprint 1988).
- Bergholm, Tapio, *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*, *Bibliotheca Historica* 19 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1997).
- Berglund, Mats, *Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848* (Stockholms universitet 2009).
- Bergman, Torsten, 'Några första anhalter i Karis stationssamhällets historia' (2014). Gardberg Centers webb-sida: <<http://www.gardberg-center.hembygd.fi/aktuellt/article-42145-31184-samarbete-med-tidningen-etela-uusimaa>> 3.2.2014.
- Berman, Sheri, *The Primacy of Politics: Socialdemocracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (Cambridge University press 2006).
- Billnäs Missionsförening Ecclesia 100 år. Minnesord nedtecknade av Bertil Söderlund 1989.
- Björklund, Leif-Göte, *Rikssvenska metodistpredikanterens betydelse för metodistkyrkans framväxt och utveckling i Finland 1880–1923* (Åbo Akademis förlag 2005).
- Björkman, Sten, Heporauta, Arne & Tuomi, Timo, *Billnäs: Fem årtionden av industri- och samhällshistoria* (Pojo 1991).
- Blomberg, Eva, *Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister. Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910–1940* (Stockholm: Almqvist & Wiksell international 1995).

- Blomqvist, Per-Olof, 'Rågrinden och friherre Hisingers vägavgifter', *Ta Plats i Raseborg – lokalthistorisk tidskrift. Utgivare Pro Gardberg Center r.f.* 2009, s. 22–24.
- Bolin, Per, 'Paternalism och underkastelse', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 38/1987.
- Bondestam, Anna, *Arbetet. En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 426 (Helsingfors 1968).
- Bondestam, Anna, *Eldsjälar: Personporträtt ur finlandssvensk arbetarrörelse* (Esbo 2000).
- Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik, "Som en stubbe i en stubbåker". *Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1974* (Vasa: Fram förlag 1978).
- Bonnell, Victoria & Hunt, Lynn, 'Introduction', *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, ed. Victoria Bonnell & Lynn Hunt (Berkeley & Los Angeles: University of California press 1999).
- Bonäs, Johanna, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik? Svenskosterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930* (Åbo Akademis förlag 2012).
- Broman, Lotta, *Pojoviken – en vandring i tid och rum* (2008).
- Burke, Peter (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge: Polity press 1991).
- Burke, Peter, *History and Social Theory* (Cambridge: Polity press 2005).
- de Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California press 1984).
- Christiansen, Niels Finn, 'Denmark's road to modernity and welfare: the co-operative way', *Co-Operatives and the Social Question. The co-operative movement in northern and eastern Europe (1880–1950)*, ed. Mary Hilson, Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (Cardiff: Welsh Academic press 2012).
- Clark, Anna, 'The Rhetoric of Masculine Citizenship: concepts and representations in modern western political culture', *Representing Masculinity. Male Citizenship in Modern Western Culture*, ed. Stefan Dudink, Karen Hagemann & Anna Clark (Oxford: Palgrave MacMillan 2007).
- Connell, R. W., *Maskuliniteter* (Göteborg: Daidalos 1995).

Databasen Krigsdöda i Finland 1914–1922

<<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>>
(2.9.2014).

Davis, Natalie Zemon, *Society and Culture in Early Modern France* (Cambridge: Polity press 1975).

Davis, Natalie Zemon, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France* (Cambridge: Polity press 1987).

Desan, Suzanne, 'Crowds, community, and ritual in the work of E. P. Thompson and Natalie Davis,' *The New Cultural History*, ed. Lynn Hunt (Berkeley & Los Angeles: University of California press 1989), s. 47–71.

Dørum, Knut, 'Opprør eller legitim politisk praksis? Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca. 1700–1850', *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*, red. Hilde Sandvik (Oslo: Scandinavian University press 2010), s. 71–104.

Edgren, Lars, 'Kyrkbänkar och begravningsplatser. Att studera sociala hierarkier i 1700-talets Malmö', *Arbetshistoria* 3-4/2008, s. 32–39.

Edgren, Monika, 'Förtryckets komplexitet. Om behovet av nya analysverktyg i arbetarhistorien', *Scandia* 74:1 (2008), s. 63–82.

Ekenstam, Claes, 'Män, manlighet och omanlighet i historien', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 13–47.

Eley, Geoff, *A Crooked Line: From Cultural History to the History of Society* (Ann Arbor: University of Michigan press 2005).

Engman, Max, 'Historikernas folk', *Folket – Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 626, red. Derek Fewster (Helsingfors 2000), s. 31–46.

Engman, Max, 'Kaarlo Waahto – porträtt av en agitator', *HTF* 4/2004, s. 468–517.

Engman, Max, 'Engmännen och konfliktgemenskapen i Fiskars', opulerat föredragsmanuskript.

Ericsson, Christer, "Vi är alla delar av samma familj": *Patronen, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940* (Stockholm: Carlssons 1997).

Ericsson, Christer, *Kapitalets politik och politikens kapital. Högermän, industrimän och arbetsgivare 1890–1985* (Stockholm: Santander förlag 2008).

- Evans, Gillian, 'What about white people's history? Class, race and cultural wars in twenty-first century Britain,' *Culture Wars. Context, Models and Anthropologist's Accounts*, ed. Deborah James, Evelyn Mary Plaice & Christina Toren (New York & Oxford: Berghahn books 2010).
- Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977* (New York: Pantheon books 1980).
- Fraser, Nancy, *Den radikala fantasin: mellan omfördelning och erkännande* (Göteborg: Daidalos 2003).
- Fukuyama, Francis, *End of History and the Last Man* (London: Penguin books 1992).
- Gerwarth, Robert & Horne, John (toim.), *Sodasta rauhaan. Väikivallan vuodet Euroopassa 1918–1923* (Tampere: Vastapaino 2013).
- 'Gravplatsen från 1918 har rustats upp'. Radio Vega Västnylands webbsida 16.9.2011. <<http://svenska.yle.fi/artikel/2011/09/16/gravplatsen-fran-1918-i-vastankvarn-har-rustats-upp>>.
- Greiff, Mats, "Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter": *Katolska och protestantiska arbetare i Belfast 1850–1914*, Skrifter med historiska perspektiv Volym 1 (Malmö högskola 2004).
- Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*, Historiallisia tutkimuksia 133 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1986).
- Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920* (Helsinki: Painatuskeskus 1994).
- Haapala, Pertti, 'Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia', *Työväestön rajat*, Väki voimakas 18, toim. Matti Hannikainen (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2005), s. 9–24.
- Hackman, John, Schreiber, Heidi, Wessberg, Lotta & Åström, Anna-Maria, *Min bruksmiljö. Hågkomster från finländska bruk*, Etnologi vid Åbo Akademi 10 (Åbo Akademis förlag 2004).
- Harju, Sonja, 'De vitas tack till tyskarna', *Ta Plats i Raseborg – lokalhistorisk tidskrift. Utgivare Gardberg Center r.f.* Provnummer (2009), s. 12–14.
- Harnesk, Börje, *Legofolk: Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige* (Umeå 1990).
- Heikkilä, Pia, *Anna Bondestam. Det röda Svenskfinlands röst* (Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 2013).

- Helsing, Alf-Erik, *Berättelser från Billnäs* (Billnäs 1986).
- Helsing, Alf-Erik, *Det började med järnvägen* (Karis 1995).
- Hentilä, Seppo, 'Arbetarrörelsen och finlandssvenskarna i storstrejkens Finland 1905–1906', *Svenskt i Finland 1: studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 511, red. Max Engman & Henrik Stenius (Helsingfors 1983), s. 147–165.
- Hilson, Mary, *Political Change and the Rise of Labour in Comparative Perspective: Britain and Sweden 1890–1920* (Lund: Nordic Academic press 2006).
- Hilson, Mary, 'A Consensual Democracy? The Historical Roots of the Swedish Model', *Political Outsiders in Swedish History, 1848–1932*, ed. Lars Edgren & Magnus Olofsson (Newcastle upon Tyne: Cambridge scholars 2009).
- Hilson, Mary, 'Våldets gränser i 1920-talets Sverige', *HT* 130:4 (2010), s. 786–791.
- Hilson, Mary, 'Finland in the Nordic context: Transnational networks in the development of the co-operative movement in the twentieth century', *Co-Operatives and the Social Question. The co-operative movement in northern and eastern Europe (1880–1950)*, ed. Mary Hilson, Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (Cardiff: Welsh Academic press 2012).
- Hilson, Mary, Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin, 'Introduction: Co-operatives and the social question', *Co-Operatives and the Social Question. The co-operative movement in northern and eastern Europe (1880–1950)*, ed. Mary Hilson, Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman (Cardiff: Welsh Academic press 2012).
- Hisinger, Fridolf Leopold, *Reseskildringar från Europa och Afrika* (Helsingfors 1914).
- Hobsbawm, Eric, *Labouring Men. Studies in the History of Labour* (London: Weidenfeld & Nicolson 1964).
- Hobsbawm, Eric, 'Lenin och "arbetaristokratin"' (1970) Marxistiskt textarkivs webb-sida <http://www.marxistarkiv.se/klassiker/lenin/om_lenin/Hobsbawm-Lenin_och_arbetaristokratin.pdf> (29.4.2014).
- Hobsbawm, Eric & Rudé, George, *Captain Swing* (London: Penguin 1986 [1969]).

- Hochschild, Arlie, *The Managed Hearts: commercialization of human feelings* (Berkeley & Los Angeles: University of California press 1983).
- Holgersson, Ulrika, *Klass. Feministiska och kulturanalytiska perspektiv* (Lund: Studentlitteratur 2011).
- Hoppu, Tuomas, 'Sisällissodan puhkeaminen', *Sisällissodan pikkujättiläinen*, (toim.) Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 92–111.
- Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm: Carlssons 1993).
- Horgby, Björn, *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890–1960* (Stockholm: Carlssons 1996).
- Humlesjö, Inger, 'Manlighetskonstruktion i arbetarhistoria och fackföreningar', *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne-Marie Berggren (Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999).
- Högnäs, Sten, *Kustens och skogarnas folk: om synen på svenskt och finskt lynne* (Stockholm: Atlas 1995).
- Jaakkola, Jouko, Pulma, Panu, Satka, Mirja & Urponen, Kyösti, *Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* (Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto 1994).
- Janson, Ture, *De ensamma svenskarna* (Borgå: Holger Schildts förlag 1915).
- Johansson, Ella, 'Arbetare', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 112–132.
- Johansson, Jesper, "Så här gör vi inte i Sverige. Vi brukar göra så här." *Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981* (Växjö University press 2008).
- Johansson, Roger, *Kampen om historien: Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2001).
- Johansson, Rolf, *När det "röda" Pojo präglades: Arbetarrörelsen i Pojo socken 1905–1916*. Otryckt avhandling pro gradu i Finlands och Skandinavien historia, Helsingfors Universitet 1986.
- Johansson, Rolf, 'När Pojo blev rött – Arbetarrörelsen i Pojo socken', *Bruk och bygd. Perspektiver på västnyländsk historia*, Historicus skriftserie Vol. 8, red. Holger Weiss (Helsingfors 1990), s. 101–125.

- Johansson, Rolf, 'Anna Bondestam som historiker', *Eldsjälar: Personporträtt ur finlandssvensk arbetarrörelse*, Anna Bondestam (Esbo 2000).
- Jussila, Osmo, *Nationalismi ja vallankumous Venäläis-Suomalaisissa suhteissa 1899–1914* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1979).
- Kaihoavaara, Pirjo, 'Liput liehumaan 1905 – Mutta mistä symbolit?', *Äänekäs kansa, Väki voimakas* 8, toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka & Anu Suoranta (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1996), s. 7–32.
- Kaihoavaara, Pirjo & Kaunisto, Katri, 'Den finländska arbetarrörelsens fankultur – en blandning av inhemska och utländska traditioner', *Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen*, Papers on labour history VI, red. Pauli Kettunen (Tammerfors: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002).
- Kaihovirta, Matias, *Bland rödbanditer, vilseledda arbetare och goda medborgare i Billnäs brukssamhälle. En mikrohistorisk studie över återhämtnings- och anpassningsprocessen efter inbördeskriget 1918*. Otryckt avhandling pro gradu i Nordisk historia, Åbo Akademi 2007, ÅAB.
- Kaihovirta, Matias, 'Artturi Kanervas gränd. Juho Artturi Kanerva – en man och hans övertygelse' i *Ta Plats i Raseborg* nr.6 (2011), s. 26–29.
- Kaihovirta, Matias, 'Pojo kommuns delning ett initiativ 1921. Svensk förvaltning i ett Raseborgs län', *Ta Plats. Lokalhistoria. Utgivare Gardberg Center r.f.* nr 6 December (2011), s. 54–57.
- Kaihovirta, Matias, 'Skjutövningar och pennfäktning. Manliga medborgarideal och politisk verksamhet i Billnäs brukssamhälle, ca. 1918–1930', *HTF* 2012:1, s. 75–94.
- Kaihovirta, Matias, 'En fattigmansgudstjänst i Tenala', *Ta Plats. Lokalhistoria i Västnyland* nr.9 2012, s. 40–41.
- Kaihovirta, Matias, 'Käsitykset työläisten mieheydestä sisällissodan jälkeen', *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*, toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (Tampere: Vastapaino 2014), s. 174–191.
- Kaldal, Ingar, 'Arbeid, miljø og sosiale relasjoner blant sliperiarbeidarane i Follafoos', *Arbetarklassen i samhällets vardag – The Working Class in the Everyday Life of Society*, Papers on Labour History III, red. Katia Båsk, Antti Metsänkylä, Katarina Koskiranta (Helsingfors 1991), s. 303–320.

- Karhu, Heino, *Ruukinkoulut. Kansanopetuksen vaiheita Pohjan pitäjässä* (2008).
- Karis 1918. *Utgiven av Karis-Billnäs gymnasium 2001.*
- Karjaan-Pinjaisten voimistelu- ja urheiluseura URA 90-vuotta – *Karis-Billnäs gymnastik- och idrottsförening URA 90 år* (Karis 1998).
- Karlsson, Jan Ch., *Den smidiga mellanchefen – och andra motståndsberättelser* (Malmö: Gleerups 2008).
- Karonen, Petri, 'Johdanto: Kun rauha tuo omat ongelmansa, *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen arkisto 124, toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 9–22.
- Karonen, Petri, 'Konsten att vinna ett krig – och förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget, *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, red. Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (Åbo Akademis förlag 2012), s. 189–210.
- Karpantschov, René, *Gaden og parlamentet. Kollektive aktioner, demokrati og den moderne politiks tilblivelse i Danmark 1835–1901* (København Universitet 2007).
- Katainen, Elina, "'Mut turokunto ei voittoa suonut, sorruitte kesken": kommunistinen maskuliinisuus 1920-luvun Suomessa, *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*, toim. Klaus Lindgren (Helsinki 2003), s. 140–168.
- Katajala, Kimmo, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla 1050–1800*, Historiallisia tutkimuksia 212 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004).
- Kekkonen, Jukka, *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* (Helsinki: Lakimiesliitto 1991).
- Kettunen, Pauli, *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*, Historiallisia tutkimuksia 138 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1986).
- Kettunen, Pauli, 'Strike – an outdated topic?', *Strike and Social Change*, Turku Provincial museum publication series 7, ed. Pauli Kettunen (Turku: Turun maakuntamuseo 1993).

- Kettunen, Pauli, *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*, Historiallisia tutkimuksia 189 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994).
- Kettunen, Pauli, 'Från arbetarfrågan till personalpolitik', *Ett storföretag och dess omvandling. Parteks hundraåriga historia*, red. Antti Kuusterä (Helsingfors 2002), s. 265–384.
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki* (Tampere: Vastapaino 2008a).
- Kettunen, Pauli, 'Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat', *Työväentutkimus*. Vuosikirja 2008, s. 52–57.
- Kettunen, Pauli, 'Työväen ja historian liitto – ja sen vapauttava purkautuminen', *Piktänsillan tuolla puolen...Puheenvuoroja työväenliikkeen historiasta, tilasta ja tulevaisuudesta*, Työväen arkisto julkaisuja no 5, toim. Maria Lähteenmäki & Anu Suoranta (Helsinki 2010), s. 11–22.
- Kimitobygdens historia del III. Utgivare Sagalunds hembygdsmuseum* (Kimito 1987).
- Klöverkorn, Martin, *Die Sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950. Veränderungen im sprachlichen Charakter der finnlandschwedischen Gebiete und deren bevölkerungs-, wirtschafts- und sozialgeographische Ursachen*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utgivna av Finska Vetenskaps-societeten H. 105. (Helsingfors 1960).
- Knuutila, Seppo, *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan ainekset* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1992).
- Koivisto, Johan, *Verktogsarbetarnas hundraåriga fackliga verksamhet i Billnäs brukssamhälle. Billnäs metallarbetar fackavdelning nr 21* (2007).
- Koivuniemi, Jussi, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*, Bibliotheca Historica 64 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2000).
- Korhonen, Mikael, 'Befolkningsstatistik för Pojo 1860–1990', *Vallonsmeder och krigsbarn. Historier om Pojo under tre sekel. Valloniseppiä ja sotalapsia. Kertomuksia pohjalaisista kolmelta vuosisadalta*, Pojo lokalhistoriska arkivs publikation nr 1. Pohjan paikallishistoriallisen arkiston julkaisu nro 1, red. Mikael Korhonen (Pojo 1995), s. 116–126.

- Kortekangas, Paavo, *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905* (Porvoo & Helsinki: WSOY 1965).
- Laakkonen, Risto, *Vuoden 1918 varjo*. Karjaan Sos.dem. yhdistys 60 vuotta (1968). Duplikat i Folkets hus i Karis.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Karnevaalit kynttelinpäivästä 1579 piinaviihkölle 1580* (Helsinki: Art House 1990).
- Lennersand, Marie & Oja, Linda, *Livet går vidare. Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668–1671* (Hedemora: Gidlunds 2006).
- Levi, Giovanni, 'On Microhistory', *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke (Cambridge: Polity press 1991), s. 93–113.
- Levi, Giovanni, *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa* (Helsinki: Tutkijaliitto 1992).
- Lindberg, Hanna, *Mannen som objekt och problem. Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik* (Åbo Akademis förlag 2014).
- Linde, Martin, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget* (Uppsala Universitet 2000).
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas 2000).
- Lindholm, Sture, "Röd galenskap – vit terror": *Det förträngda kriget 1918 i Västnyland*, Ekenäs museums publikationsserie nr 2 (Ekenäs & Helsingfors: Proclio & Söderströms 2005).
- Lindholm, Sture, *Röda moln över industribygd. Arbetarsocknen Pojo under inbördeskriget 1918* (Ekenäs: Proclio 2007).
- Lindholm, Sture, *En motgångarnas man. Ernst Wikstedts färgstarka livshistoria* (Ekenäs: Proclio 2012).
- Lintunen, Tiina, 'Susinarttuja ja pahuuden lähteitä – Stereotyyppioita punaisista naisista, Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhlaKirja, Turun Historiallinen Arkisto 60, toim. Vesa Vares (Turku 2007), s. 146–156.
- Lundin, Johan A., *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870–1914* (Lund: Sekel 2006).
- Lüdtke, Alf, 'Cash, coffee-breaks, horseplay: Eigensinn and politics among factory workers in Germany circa 1900', *Confrontation, Class Consciousness, and the Labor Process. Studies in Proletarian Class*

- Formation*, ed. Michael Hanagan & Charles Stephenson (New York, Westpoint, Connecticut & London: Greenwood 1986).
- Lönnqvist, Bo, 'Svenskheten i folkkulturens tjänst', *Svenskt i Finland 1: studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 511, red. Max Engman & Henrik Steenius (Helsingfors 1983), s. 178–205.
- Lönnqvist, Bo, Ståhls, Monica, Nordlund, Ivar & Båsk, Katia, *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosa-fabrik i Borgå landskommun 1893–1975*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 605, Folklivsstudier XX utgivna genom Folkkultursarkivet (Helsingfors 1997).
- Magnusson, Lars, 'Patriarkalism och social kontroll. Några synpunkter på ett problemkomplex, *Arbete och arbetsmarknad i Norden. Nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, red. Bernt Schiller & Thommy Svensson (Göteborg: Arkiv 1988).
- Malinen, Antti, "Raskain toimi virastossa" – Asiakaspalvelijat tunnetyön tekijöinä sotienjälkeisellä ajalla, opublicerad seminarietext, Historiska institutionen, Jyväskylän universitet 2012.
- Malmberg, Nils, *Pojsocken under nödåren 1867–1868*. Otryckt avhandling pro gradu i Nordisk historia, Åbo Akademi 1976, ÅAB.
- Mansikkaniemi, Heikki, *Karjaan suomenkielistä sosialidemokratiaa 100 vuotta. Karjaan suomalainen työväenyhdistys 5.5.1907–28.2.1954. Karjaan sos. dem. yhdistys 28.2.1954–* (Karjaa 2009).
- Markkola, Pirjo, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Historiallisia tutkimuksia 187 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1994).
- Markkola, Pirjo, 'Työväen uskonnolliset tunteet', *Työväki ja tunteet, Väki voimakas 15*, toim. Elina Katainen & Pirkko Kotila (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002a), s.
- Markkola, Pirjo, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–2002* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002b).
- Markkola, Pirjo, 'The Nordic and Gendering Dimensions of Labour History in Finland', *The Multilayered Historicity of the Present. Approaches to Social Science History*, ed. Heidi Haggrén, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (University of Helsinki press 2013).
- Martling, Carl Henrik, *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft* (Lund: Gleerups 1958).

- Marx, Karl, 'Louis Bonapartes 18:de Brumaire' (1852). Marxistiskt textarkivs webb-sida. <<http://www.marxists.org/svenska/marx/1852/08-d028.htm>> 28.5.2013.
- Maurits, Alexander, "Treståndsläran och den lutherske prästmannen", *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner (Lund: Nordic Academic press 2008).
- McBee, Randy, *Dance Hall Days: Intimacy and Leisure Among Working-Class Immigrants in the United States* (New York & London: New York University press 2000).
- Mikkelsen, Flemming (red.), *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700–1985* (Aarhus: Modtryk 1986).
- Mouffe, Chantal, *Om det politiska* (Stockholm: Tankekraft 2008).
- Nielsen, Niels Jul, *Virksomhed og arbejderliv. Bånd, brudflader og bevidsthed på B&W 1850–1920* (København: Museum Tusulanum press 2002).
- Nordström, Werner & Gunvor, *Pojo sockens historia III. Från 1721 till 1865* (Pojo 1966).
- Norlander, Kerstin, *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser vid Liljeholmens Stearinfabriks AB 1872–1939* (Göteborgs universitet 2000).
- Nyberg, Lars, *Kriser och ödesår* (Karis 1978).
- Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857–1917. Jorden, makten, samhället* (Göteborgs universitet 2003).
- Nyzell, Stefan, 'Spottloskor, gatsten, sablar och batonger. Reflektioner kring begreppen kollektiv aktion och kollektivt våld vid studier av sociala protester i mellankrigstidens Sverige', *Sociala konflikter och kulturella processer. Historia med människor i centrum*, Skrifter med historiska perspektiv volym 2, red. Nils Andersson, Lars Berggren & Mats Greiff (Malmö högskola 2004), s. 76–105.
- Nyzell, Stefan, "Striden ägde rum i Malmö". *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Skrifter med historiska perspektiv volym 10 (Malmö högskola 2009).
- Ollila, Anne, *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuoliesta ja historiasta*, Historiallinen Arkisto 132 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010).
- Olofsson, Magnus, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869* (Lund: Sekel 2008).

- Paavolainen, Jaakko, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 2. "Valloinnin terrori"* (Helsinki: Tammi 1967).
- Parikka, Raimo, 'Malmin menetetty maine. Työläisyhteisö ja vallankumous 1917', *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, toim. Matti Peltonen (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990), s. 297–324.
- Parikka, Raimo, "'Varo veli, topora yksin matkustaa" – Rahvas, vastarinta, politiikka', *Työväestö ja kansakunta*, Väki voimakas 10, toim. Raimo Parikka (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997), s. 99–171.
- Pekkalainen, Tuulikki & Rustanius, Seppo, *Punavankileirit. Suomalainen murhenäytelmä 1918* (Helsinki: Tammi 2007).
- Peltonen, Matti, *Viinapäätä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta* (Helsinki: Hanki ja jää 1988).
- Peltonen, Matti (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta* (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990).
- Peltonen, Matti, *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 164 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1992).
- Peltonen, Matti, 'Ledtrådar, marginaler och monader. Förhållandet mellan mikro- och makronivå i historieforskningen', *HTF* 85/2000.
- Peltonen, Matti, 'Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria', *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*, toim. Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (Tampere: Vastapaino 2010), s. 129–147.
- Peltonen, Ulla-Maija, *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1996).
- Peltonen, Ulla-Maija, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2003).
- Prins, Gwyn, 'Oral History', *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke (Cambridge: Polity press 1991), s. 114–139.
- Pulma, Panu & Kauppi, Matti, 'Vården av de röda krigsvärnlösa 1918 som socialt och politiskt problem', *HTF* 3/1990, s.
- Rahikainen, Marjatta, 'Mistä työväki tuli tutkimukseen ja missä se nyt on?', *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Väki voimakas 21, red.

- Matti Hannikainen & Pia Lohikoski (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2008), s. 13–27.
- Rasila, Viljo, 'Maaseutu 1917', *Väki voimakas 4: Suomi 1917–1918*, (toim.) Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1990), s. 27–34.
- Reddy, William M., *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions* (Cambridge University press 2001).
- Roediger, David, *Wages of Whiteness. Race and the Making of the American Working Class* (New York & London: Verso 2007 [1991]).
- Roselius, Aapo, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa* (Helsinki: Tammi 2006).
- Roselius, Aapo, 'The war of liberation, the civil guards and the veterans' union: public memory in the interwar period', *The Finnish Civil War: History, Memory, Legacy*. (ed.) Tuomas Tepora & Aapo Roselius (Leiden & Boston: Brill 2014), s. 297–330.
- Rundt, Dennis, *Munsalaradikalismen. En studie i politisk mobilisering och etablering* (Åbo Akademis förlag 1992).
- Saarela, Tauno, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Helsinki: Kansan sivistystyön liitto 1996).
- Saarela, Tauno, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008).
- Saarela, Tauno, 'Työväenliikkeen tulkinnot sisällissodasta' *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 415–424.
- Salkola, Marja-Leena, 'Työväenkaartit ja vallankumouksellisuus 1917', *Kansa liikkeessä*, toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (Helsinki: Kirjayhtymä 1987), s. 251–267.
- Salmi-Niklander, Kirsti, *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 967 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004).
- Salmonsson, Göran, *Den förståndiga viljan. Svenska Järn- och metallarbetareförbundet 1888–1902* (Uppsala Universitet 1998).
- Satka, Mirja, *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work* (University of Jyväskylä 1995).

- Scott, James C., *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven & London: Yale University press 1985).
- Scott, James C., *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (New Haven & London: Yale University press 1990).
- Scott, James C., *Two Cheers for Anarchism. Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity and Meaningful Work and Play* (New Jersey: Princeton University press 2012).
- Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History. A Revised Edition* (New York: Columbia University press 1999 [1988]).
- Scott, Joan & Hobsbawm, Eric, 'Political shoemakers', *Worlds of Labour: further studies in the history of labour*, Eric Hobsbawm (London 1984), s. 103–130.
- Selroos, Birger, *Arbetarna och kyrkan. Kyrkohistorisk och religionssociologisk studie rörande några brukssamhällen i södra Finland*. Otryckt avhandling pro gradu i Kyrkohistoria, Åbo Akademi 1956, ÅAB.
- Sennefelt, Karin, *Den politiska sjukan. Dalaupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora: Gidlunds 2001).
- Sewell, William H. Jr., *The Logics of History. Social Theory and Social Transformation* (Chicago & London: Chicago University press 2005).
- Siisiäinen, Martti, *Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle* (Helsinki: Tutkijaliitto 1990).
- Sjöberg, Maria, 'Flera paradoxer', *Scandia* 78:2 (2012) Supplement: Genushistoriens utmaningar, s. 76–83.
- Sjöblom, Börje, *Svenska Folkpartiet i Pojo: "Kommunens samvete". Fragment från verksamheten 1906–2006* (Pojo 2006).
- Skarin Frykman, Birgitta, *Arbetarkultur – Göteborg 1890*, Skrifter från etnologiska föreningen i västsvetige 8 (Göteborg 1990).
- Slottemo, Hilde Gunn, *Fabrikkarbeider, far och forsørger: menn og mannighet ved koksverket i Mo i Rana* (Trondheim 2003).
- Soiikkanen, Hannu, *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta* (Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 1975).
- Stark, Laura, 'Johdanto: Pitkospuita modernisaation suolle', *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, toim. Hilka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (Helsinki: Suomalainen kirjallisuus seura 2006), s. 9–46.

- Stark, Laura, 'Empowering practices: Perspectives on modernization in Finland 1860–1960', Last draft, published in *Ethnologia Fennica* 36 2009 Special theme issue: *Modernization, Practice and Power*, s. 4–18.
- Stark, Laura, *The Limits of Patriarchy: How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th Century Finnish-Language Press* (Helsinki: Finnish literature society 2011).
- Steege, Paul, Bergerson, Andrew Stuart, Healy, Maureen & Swett, Pamela E., 'The History of Everyday-Life: A Second Chapter', *The Journal of Modern History* Vol. 80 No. 2/2008.
- Stenius, Henrik, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till mas-sorganisationsprincipens genombrott*, Skrifter utgivna av Svenska literatursällskapet i Finland nr 545 (Helsingfors 1987).
- Sundqvist, Fritiof, *Femtio år svensk arbetarrörelsen i Finland. Finlands svenska arbetarförbund 1899–1949* (Helsingfors 1949).
- Suodenjoki, Sami, 'Vankileirit', *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY 2009), s. 335–355.
- Suodenjoki, Sami, *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*, Bibliotheca Historica 129 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2010).
- Svensson, Thommy, 'Japansk företagsledning och svenska bruk – en felande länk?', *Arbete och arbetsmarknad i Norden. Nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, red. Bernt Schiller & Thommy Svensson (Göteborg: Arkiv 1988).
- Sørensen, Øystein & Stråth, Bo, 'Introduction: The cultural construction of Norden', *The Cultural Construction of Norden* (Oslo: Scandinavian University press 1997).
- Tarrow, Sidney, 'Cycles of collective action: Between moments of madness and the repertoire of contention', *Repertoires & Cycles of Collective Action*, ed. Mark Traugott (Durham & London: Duke University press 1995), s. 89–116.
- Tarrow, Sidney, *The Language of Contention. Revolutions in Words 1688–2012* (Cambridge University press 2013).
- Tegengren, Helmer, *Billnäs Bruks historia. Minnesskrift på uppdrag av styrelsen för O.Y. Billnäs A.B.* (Helsingfors 1949).

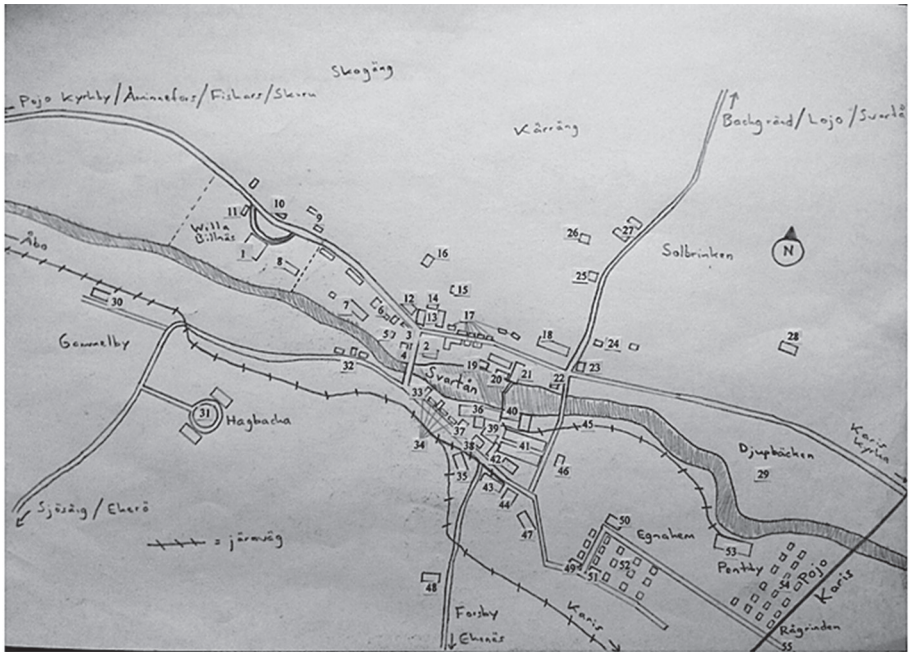
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (ed.), *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy* (Leiden & Boston: Brill 2014).
- Teräs, Kari, 'Yrittäjyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet', *Turun Historiallinen Arkisto* 47, toim. Timo Soikkanen (Turku 1992), s. 233–289.
- Teräs, Kari, *Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden sääntely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle*, Turun työväenliikkeen historia I osa (Turku: Turun maakuntamuseo 1995).
- Teräs, Kari, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*, *Bibliotheca Historica* 66 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2001).
- Thompson, E. P., '1700-talets engelska samhälle – klasskamp utan klas-ser' (1978). Marxistiskt textarkivs webb-sida <<http://www.marxists.org/svenska/thompson/1978/1700-klasskamp.htm>> 12.3.2014.
- Thompson, E. P., *Herremakt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser, Människan i historien* (Stockholm: Författarförlaget 1983).
- Thompson, E. P., *Customs in Common* (London: Merlin Press 1991).
- Thompson, Paul, 'The Voice of the Past: Oral History', *The Oral History Reader. Second Edition*, ed. Robert Perks & Alistair Thomson (London & New York: Routledge 2006).
- Tikka, Marko, *Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, *Bibliotheca Historica* 90 (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004).
- Tikka, Marko, *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921* (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006).
- Tilly, Charles, *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle* (Cambridge & London: Harvard University Press 1986).
- Tilly, Charles, 'Contentious repertoires in Great Britain, 1758–1834', *Repertoires and Cycles of Collective Action*, ed. Mark Traugott (Durham & London: Duke University press 1995), s. 15–42.
- Tukkinen, Tauno, *Teloittajien edessä. Ihmiskohtaloita Karjalohjalla, Sammatissa, Nummella, Pusulassa, Nurmijärvellä, Vihdissä ja Inkoossa 1918* (Karjalohja 1999).
- Uljas, Päivi, *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina* (Helsinki: IntoKustannus 2012).

- UTREDNINGAR FÖR BILLNÄS DETALJPLAN. *Billnäs landskaps historia, nuläge och rekommendationer för markanvändningen*. RAPPORT 31.01.2011. Finnish Consulting Group.
- Waris, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle* (Helsinki: Welin+Göös 1973).
- Westergård, Elis J., *Ur min hembygds hävder* (Pojo 1983).
- Westerlund, Magnus, 'Harhaanjohdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat – Ruotsinkieliset suomalaiset ja vuoden 1918 sota', *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen arkisto 124, toim. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 123–165.
- Westö, Kjell, *Där vi en gång gått* (Helsingfors: Schildts 2006).
- Vilkuna, Kustaa H. J., *Arkielämää patriarkaalisessa työmiestyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 196 (Helsinki: Suomen historiallinen seura 1996).
- Vilkuna, Kustaa H. J., 'Ruukinomistajan vallan ulottovuudet', *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Historiallinen arkisto 116, toim. Piia Einonen & Petri Karonen (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002), s. 169–177.
- Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest? Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo Akademis förlag 1992).
- Villstrand, Nils Erik, *Landet annorlunda. Uppsatser om Österbottens historia* (Vasa 2002).
- Wirtanen, Atos, 'Några ord om finlandssvensk arbetarrörelse', *Finlands-svenskarna. En antologi utgiven av Ragnar Granit* (Stockholm: Bonniers förlag 1944), s. 87–102.
- Välimäki, Hannu, *Kymmenyksistä kirkollisveroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja 188 (Helsinki 2002).
- Väyrynen, Tarja, 'Valtioiden sisäiset konfliktit ja rauhaanpalaamisen ongelmat. Rauhantutkimuksen teoreettiset ja eettiset lähtökohdat', *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen arkisto 124, toim. Petri Karonen

- & Kerttu Tarjamo (Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006), s. 25–48.
- Åmark, Klas, *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige* (Umeå: Boréa 2005).
- Åström, Anna-Maria, 'Sockenboarne': *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 585, Folkliksstudier XIX utgivna genom Folkkultursarkivet (Helsingfors 1993).
- Åström, Anna-Maria, 'Finns det en folklig urban kategori? Stadskulturen norr om Långa bron i Helsingfors', *Folket – Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 626, red. Derek Fewster (Helsingfors 2000), s. 151–166.
- Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 633. Folkliksstudier XXI utgivna genom Folkkultursarkivet (Helsingfors 2001).
- Österberg, Eva, 'Vardagens sträva samförstånd', *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (Stockholm: Ordfront förlag 1993), s. 126–146.
- Österberg, Kurre & Westerholm, Kurt, *Pohja kuvina – Pojobilder* (Pojo 1988).
- Östman, Ann-Catrin, *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940* (Åbo Akademis förlag 2000).
- Östman, Ann-Catrin, 'Bonden', *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (Hedemora: Gidlunds 2006), s. 77–111.
- Östman, Ann-Catrin, 'Buller och besvär – stormaktstidens bonde som aktör i tidig historieskrivning', *Svärdet, ordet & pennan – kring mänskliga, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand 24 maj 2012*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, red. Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (Åbo Akademis förlag 2012) s. 497–513.

Kartor och bilagor

Karta 1. Billnäs bruk 1920.

Källa: M.K.

1 = Willa Billnäs, patronens boställe, byggd 1917.

2 = Disponentbostaden, byggd 1912.

3 = Brukstorget eller "Politiska hörnet".

4 = Gamla stallet, byggd 1776.

5 = Brandstationen, byggd 1895.

6 = 3 st. arbetarkaserner för jordbruksavdelningens personal, byggda 1880- och 1890-tal.

7 = Ladugården, mejeriet och mjölkbutiken, byggd 1883.

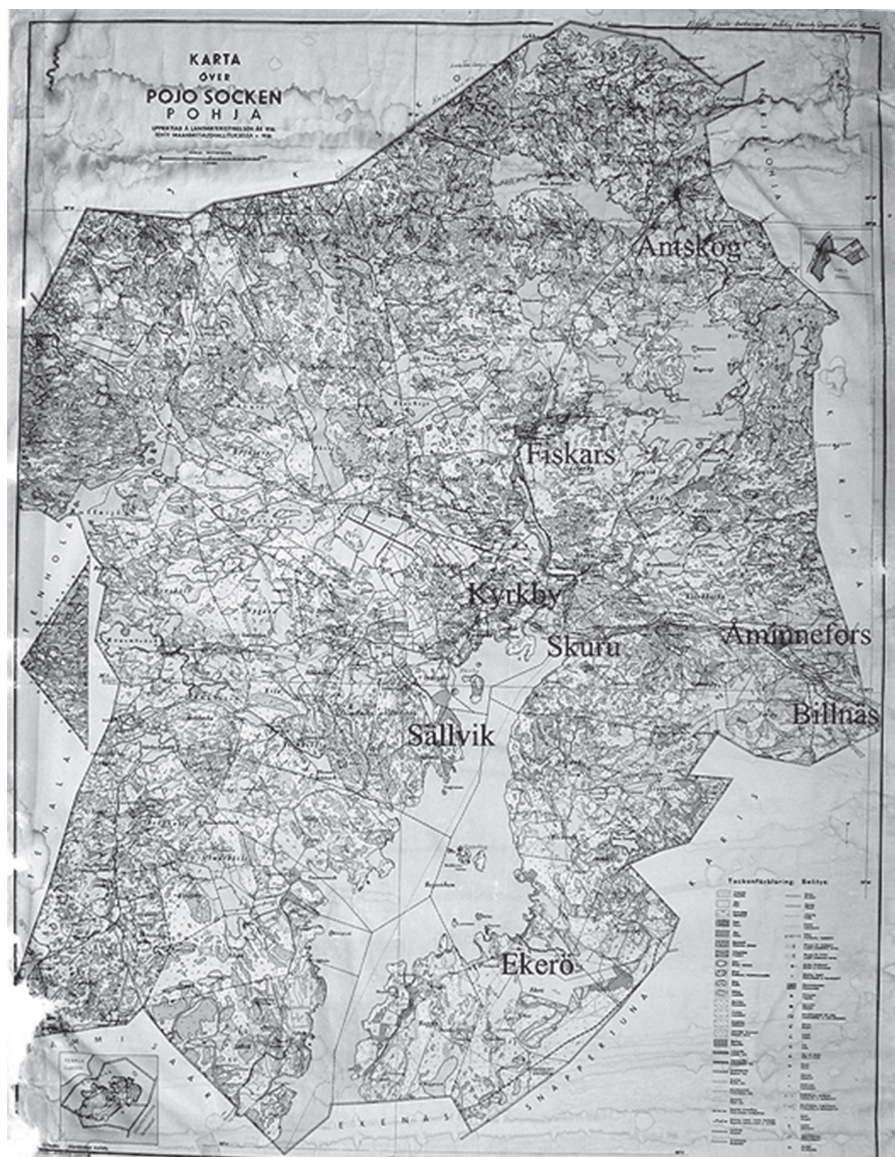
8 = Trädgårdsskolan eller "Kilvborg", byggd 1899.

9 = "Kuckubacka", två bostadskaserner för Willa Billnäs tjänstefolk och trädgårdsskolans elever, byggda 1904.

10 = Willa Billekulla, trädgårdsskolans föreständares bostad, byggd 1902.

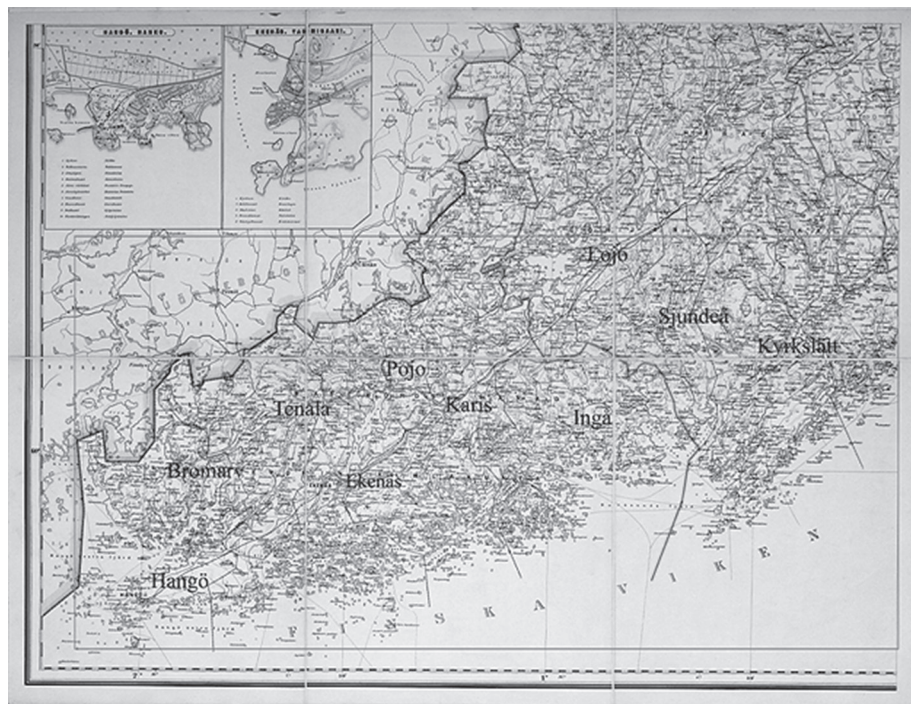
- 11 = Trädgårdsmästarbostad, byggd 1900.
12 = Oxstallet, byggd 1882.
13 = 2 st. gamla spannmålmagasin och vinkällare, byggda 1776–1778.
14 = ”Hotellet”, tjänstemannabostäder, byggda 1894.
15 = Förvaltargården, byggd 1893.
16 = ”Krutbacken”, inspektorsbostad, byggd 1910.
17 = 8 st. smedsstugor och förrådsbyggnad, byggda i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.
18 = ”Hammarborg”, arbetarbostadskasern, byggd 1898.
19 = Gamla stångjärnsmagasinet, byggd 1788.
20 = Kvarnen, byggd 1770 och ombyggd 1901.
21 = Elkraftverket, byggd 1920–1921.
22 = Mjölnares bostad, byggd 1779.
23 = Bruksbutiken, byggd slutet av 1800-talet.
24 = 2 st. smedsstugor, byggda början av 1800-talet.
25 = ”Karlsro”, tjänstemannabostäder, byggd 1913.
26 = ”Laitala”, tjänstemannabostäder, byggd 1914.
27 = ”Solberget”, 2 st. bostadshus för tjänstemän och arbetare, byggda 1900.
28 = Kontorschefens bostad, byggd 1912.
29 = Djupbäckens festplats och idrottsplan.
30 = Billnäs järnvägsstation och anhalt, byggd 1902.
31 = Hagbacka, 2 st. arbetarbostadskaserner, byggda 1907.
32 = 3 st. arbetarbostadskaserner, tvättstuga och bastu, byggda 1890-talet.
33 = Kosthållet, byggd på 1840-talet.

Karta 2. Pojo kommun 1896.

Källa: Pojo lokalhistoriska arkiv.

Karta 3. Västnyland kring 1900.

Källa: Pojo lokalhistoriska arkiv.

Bilaga 1. Bruksarbetarnas födelseort. 1917.

Hemkommun och grannkommuner (till Pojo):

Kommun	Antal
<i>Pojo</i>	123
<i>Karis</i>	37
<i>Tenala</i>	17
<i>Bjärnä</i>	15
<i>Ekenäs landsförsamling</i>	8
<i>Kisko</i>	8
<i>Karislojo</i>	7
Summa	215

Närområde (kommuner ca. 50 km radie från Billnäs):

Övriga kommuner:

Kommun	Antal
<i>Helsingfors</i>	6
<i>Pernå</i>	4
<i>Petäjävesi</i>	4
<i>Padasjoki</i>	3
<i>Libelitz</i>	2
<i>S:t Karins</i>	2
<i>Strömfors</i>	2
<i>Urais</i>	2
<i>Alahärmä</i>	1
<i>Perttula</i>	1
<i>Brändö</i>	1
<i>Harjavalta</i>	1
<i>Heinola</i>	1
<i>Hollola</i>	1

<i>Dragsfjärd</i>	
<i>Jalasjärvi</i>	
<i>Jockis</i>	
<i>Kimito</i>	
<i>Kiuruvesi</i>	
<i>Kuopio</i>	
<i>Lapinlahti</i>	
<i>Liljendal</i>	
<i>Muldia</i>	
<i>Nastola</i>	
<i>Nilsä</i>	
<i>Orimattila</i>	
<i>Orivesi</i>	
<i>Pedersöre</i>	
<i>Piikkis</i>	
<i>Pyhäjärvi</i>	
<i>Sideby</i>	
<i>Somero</i>	
<i>Suomusjärvi</i>	
<i>Suomussalmi</i>	
<i>Tusby</i>	
<i>Urdiala</i>	
<i>Wederlax</i>	
<i>Viborg</i>	
<i>Västanfjärd</i>	
Summa	56

Utlandet:

Ort/landskap	Antal
<i>Hed, Sverige</i>	3
<i>Jönköping, Sverige</i>	2
<i>Trollhättan, Sverige</i>	
<i>Westmanlands län, Sverige</i>	

Villinge, Sverige	1
Örebro, Sverige	1
Summa	9

Summering:

Område	Totalt antal	%
Pojo	123	35 %
Grannkommuner	92	26 %
Närområde	72	21 %
Övriga kommuner	56	15 %
Utländet	9	3 %
Summa	352	

Källa: Kommunionbok för Billnäs bruk 1917. Pojo församlings arkiv.

Bilaga 2. Uppgifter om arbetskraften

Antalet arbetare 1910–1930 enligt produktionsinriktning

År	Verktyg och reparation	Snickeri och såg	Jordbruket	Summa
1910	198	119	..	317
1915	745	293	34	1072
1920	174	162	32	368

Källa: Tegengren, s. 330.

Antalet anställningsår bland arbetarna 1917–1930

År	Under 9 år	10-20 år	21-30 år	31-40 år	41-50 år	Över 50 år
1917	450	116	25	19	3	..
1918	201	57	14	4	3	..
1920	270	72	21	3	2	..
1925	175	89	20	10	1	1
1930	194	88	23	13	4	2

Källa: Hd:1 Protokollbok tillhörande Billnäs Bruks Arbetares Sjukförsäkring 1888–1921; Arbetarnas gratifikation 1917–1929, Hd:15 Olika, Hd Personalen, Billnäs Bruks arkiv, Fiskars AB Historiska arkivet.

Bilaga 3. Rödgardister och personer verksamma i den lokala röda rörelsen i Billnäs 1918.

	Namn	Yrke
1	Adolf Volmari Aalto	dagsverkare
2	Kaarlo Aalto	okänd
3	Arthur Alexander Aarnio	slipare
4	Karl Hjalmar Aarnio	metallarbetare
5	Lauri Nikolaj Aarnio	snickare
6	Karl Henrik Aarnio-Ahlström	metallarbetare
7	Albert Axel Ahlfors	smed
8	Arvid Alfred Ahlfors	metallarbetare
9	Gustaf Herbert Ahllund	sågarbetare
10	Hemming Andersson	smed
11	Karl August Andersson	arbetare
12	Yrjö Oskar Andersson	arbetare
13	Einar Vilhelm Asikainen	snickare
14	Kustaa Severin Auranen Davidsson	dagsverkare
15	Uuno Artturi Auranen	arbetare
16	Harald Robert Axberg	mjöltnare
17	Benjamin Beckström	arbetare
18	Felix Mikael Berg	snickare
19	Emil Nikolai Berg	snickare
20	Berndt Engelbrekt Berglund	snickare
21	Hjalmar Engelbrekt Berglund	maskinist
22	Alfred Leonard Bergström	metallarbetare
23	Knut Valdemar Berg	metallarbetare
24	Anton Verner Björklöf	dagsverkare
25	August Bernhard Björklöf	metallarbetare
26	Johan Adolf Fredrik Blom	metallarbetare
27	Yrjö Mikael Blom	smed
28	August Alfred Blomqvist	metallarbetare

29	Karl August Blomqvist	metallarbetare
30	Jakob Alexander Bruun	metallarbetare
31	Frans Gerhard Bruun	metallarbetare
32	Gunnar Valdemar Bruun	smedlärning
33	Karl Edvard Bruun	metallarbetare
34	Jakob Bruun	smed
35	Oskar Vilhelm Bruun	smed
36	Berndt Alfred Bäckman	timmerman
37	Axel Edvin Damén	smed
38	Herman Alfred Alexin Degerman	metallarbetare
39	Karl Johan Degerman	metallarbetare
40	Hilding Bruno Mikael Ehrsten	dagsverkare
41	Hilding Donatus Ehrsten	dagsverkare
42	Gustav Emil Ehrnsten	metallarbetare
43	Johan Albert Ehrnsten	dagsverkare
44	Per Herman Ehrnsten	körkarl
45	Hjalmar Konstantin Ehrstedt	metallarbetare
46	Karl Gustaf Ekholm	utearbetare
47	Lars Edvin Eklund	ladugårdskar
48	Artur Eklöf	parcellägare
49	Artur Alexander Ekman	utearbetare
50	Karl Valdemar Ekman	arbetare
51	Lydia Eulalia Ekman	-
52	Hjalmar Ireneus Ekman	metallarbetare
53	Karl Henrik Ekman	metallarbetare
54	Axel Eliel Engblom	metallarbetare
55	Karl Vilhelm Fagerlund	metallarbetare
56	Adolf Erhard Fagerström	metallarbetare
57	Karl Fredrik Fagerström	metallarbetare
58	Thure Rikhard Fagerström	filare
59	Frans Felix Flinck	metallarbetare
60	Artur Alexander Flinkman	arbetare

61	Axel Gottfrid Forsberg	smed
62	Axel Forsberg	teknikerelev
63	Johan Sigurd Forsberg	metallarbetare
64	Henrik Forsman	järnsvarvare
65	Otto Robert Forss	nattvakt
66	Emil Edvin Harald Forss	metallarbetare
67	Saimi Alexandra Forss	-
68	Karl Johannes Forss	snickare
69	Aarne Adolf Forss	arbetare
70	Gustav Arvid Friman	metallarbetare
71	Gustaf Fridolf Grundström	metallarbetare
72	Frans Viktor Grönholm	metallarbetare
73	Hugo Jakob Rafael Grönman	metallarbetare
74	Karl Johan Grönman	metallarbetare
75	Wäinö William Grönman	metallarbetare
76	Heikki Vihtorinpoika Harjunen	metallarbetare
77	Kustaa Helin	filare
78	Karl Emil Hellman	smed
79	Gustaf Ferdinand Hellström	smed
80	Ilmari Mikonpoika Hellström	snickare
81	Frans Edvard Helminen	arbetare
82	Anton Severin Hemmelin	smed
83	Gustav Emil Holmberg	sågarbetare
84	Helge Harald Holmberg	snickare
85	Emil Rudolf Vilhelminpoika Holmroos	arbetare
86	Vilhelm Rudolf Holmroos	smed
87	Axel Konrad Holmström	dagsverkare
88	Johan Gustaf Huldin	smed
89	Karl Mikael Huldin	eldare
90	Axel August Huldin	metallarbetare
91	Johannes Evert Huldin	metallarbetare
92	Fingal Rafael Illman	metallarbetare

93	Karl Artur Illman	dagsverkare
94	Alexander Itkonen	snickare
95	Aleksandra Isaakintytär Harmainen Itkonen	-
96	Gustaf Filip Johansson	smed
97	Gustaf Maurits Johansson	slipare
98	Kaarlo Matinpoika Joutsu	bleckslagare
99	Emil Ferdinand Jung	dagsverkare
100	Emil Hjalmar Järnström	smed
101	Gustaf Ivar Järnström	arbetare
102	Hjalmar Alexander Järnström	dagsverkare
103	Karl August Järnström	metallarbetare
104	August Rikard Järvinen	sadelmakare
105	Johan Artur Kanerva	metallarbetare
106	Karl Ketola	snickare
107	Oskar Alarik Klavér	metallarbetare
108	Alexander Klinth	målare
109	Arne Waldemar Klinth	snickare
110	Efraim Rafael Klinth	timmerman
111	Gustaf Adolf Klippa	metallarbetare
112	August Vilhelm Koskinen	metallarbetare
113	Axel Bruno Kottelin	smärglare
114	John Anian Kullberg	smed
115	Allan Emil Kullberg	snickare
116	Gustaf Emil Kullberg	snickare
117	Sigurd Ludvig Waldemar Kullberg	smedlärning
118	Anian Ludvig Kullberg	eldare
119	Johan Sigfrid Kvarnström	träarbetare
120	Karl Gunnar Kämpe	metallarbetare
121	Iida Laakso	-
122	Lauri Johannes Laakso	agent
123	Johan August Lehto-Höglund	metallarbetare

124	Martti Johannes Lehto	dräng
125	Juho Edvard Lehto	metallarbetare
126	Oskar Adolf Levin	maskinsnickare
127	Anton Lind	arbetare
128	Gustaf Edvard Johannes Lind	dagsverkare
129	Emil Rafael Lind	dagsverkare
130	Karl Johan Lindberg	snickare
131	Johan Edvin Lindgren	pressare
132	Emil Leonard Lindstedt	maskinsnickare
133	Evert Alexander Lihr	metallarbetare
134	August Adalbert Lindstedt	metallarbetare
135	Arne Arvid Lindström	maskinarbetare
136	Emil Engelbrekt Lindström	maskinarbetare
137	Johan Emil Lindström	metallarbetare
138	Verner Ferdinand Lindström	maskinarbetare
139	Hugo Engelbrekt Lindström	snickare
140	Ivar Rufus Lohikoski	-
141	Matti Lintuniemi	snickare
142	Karl Lundqvist	utearbetare
143	Leander Löfholm	okänd
144	Albert Emil Löfroos	dagsverkare
145	Karl Edvin Lönnqvist	snickare
146	Karl Valter Lönnqvist	snickare
147	Frans Emil Malmberg	diversearbetare
148	Johan Edvard Malmberg	dagsverkare
149	Karl Vilhelm Menlös	dagsverkare
150	Gustaf Valfrid Menlös	metallarbetare
151	August Viktor Miettinen	körkarl
152	Karl Vilhelm Modig	Arbetare
153	Juho Werner Murtovaara	rörarbetare
154	Väinö Mäkinen	okänd
155	Volter Agatin Nett	järnsmärglare

156	Kosti Gregorius Nett	polerare
157	Karl Emil Nicklén	metallarbetare
158	Frans Nordman	okänd
159	Gustaf Konrad Nordman	metallarbetare
160	Anton Vilhelm Nordström	snickare
161	Väinö Nyholm	okänd
162	Karl Viljam Nummelin	svarvare
163	Helge Alfred Nylund	järnsvarvare
164	Gösta Alfons Nylund	filarlärling
165	Oskar Bernhard Nylund	metallarbetare
166	Alvar Algot Nyman	snickare
167	Ernst Einar Nyman	metallarbetare
168	Matti Fredrik Oikarinen	metallarbetare
169	Fridolf Ivar Olin	metallarbetare
170	Johan Robert Palmroos	smed
171	Levi Leander Palmroos	-
172	Juho August Peltonen	metallarbetare
173	Johan Päteri	metallarbetare
174	Axel Ramstedt	okänd
175	Johan Rikard Ramstedt	snickare
176	Joel Jalmari Markus Rautiainen	smed
177	Oskar Bruno Romström	smed
178	Frans Fredrik Rosendal	metallarbetare
179	Gustaf Ilmari Roos	metallarbetare
180	Konrad Leontius Rosenholm	skaftare
181	Hilding Birger Rosenholm	metallarbetare
182	Johan Selim Rosenqvist	metallarbetare
183	Juho Henrik Juhonpoika Salminen	metallarbetare
184	Juho Jalmari Salonen	smedhjälpreda
185	Albert Edvard Sandell	arbetsledare
186	Gustaf Vilhelm Sederholm	snickare
187	Frans Selim Selin	sågarbetare

188	Karl Viktor Silfverberg	metallarbetare
189	Johan Hjalmar Sjöblom	metallarbetare
190	Ernst Vilhelm Sjöholm	metallarbetare
191	Karl Vilhelm Skog	metallarbetare
192	Karl Severin Sköld	metallarbetare
193	Johannes Sopenluoma	metallarbetare
194	Albert Alexander Ström	snickare
195	Emil Edvard Ström	Filare
196	Klas Karl Ström	Smed
197	Axel Karl Ström	Järnsvarvare
198	Sven Vilhelm Alarik Ståhlberg	Slipare
199	Karl Leonard Ståhle	smed
200	Karl Emil Svanbäck	sågarbetare
201	Arthur Leonard Svenblad	maskinsnickare
201	Axel Eliel Svenblad	arbetare
202	Anton Hesekei Söderholm	metallarbetare
203	Johan Alfred Söderholm (Hellén)	snickare
204	Hugo Wolmar Söderholm	metallarbetare
205	Karl Vilhelm Söderholm	bladsågare
206	Gustaf Werner Tallqvist	eldare
207	Karl Alfred Tenlen	arbetare
208	Tommi Teronen	utearbetare
209	Johannes Emanuel Thomasson	filare
210	Erik Kustaa Toivonen	metallarbetare
211	Otto Torra	okänd
212	Johan Henrik Torvinen	nattvakt
213	Ivar Torvinen	plåtslagare
214	Erik Kustaa Ollinpoika Torvinen	metallarbetare
215	Algot Emil Uhr	snickare
216	Johan August Uhr	skomakare
217	Kalle Wass	okänd
218	Axel Westerholm	okänd

219	Axel Teodor Westerholm	körkarl
220	Waldemar Westerholm	snickare
221	Arne Walter Westermarck	snickare
222	Gustaf Oskar Westermarck	snickare
223	Johan Albert Wikstedt	utearbetare
224	Gustav Arvid Wikström	metallarbetare
225	August Alfred Willberg	snickare
226	August Walter Willberg	-
227	Gustaf Winberg	okänd
228	Matti Leanderson Wuorinen	smed
229	Sigurd Johannes Åberg	dräng
230	Fritiof Engelbrekt Åhlsten	prässare
231	Albert Leonard Åhlsten	metallarbetare
232	Evert Edvin Åkerfelt	skomakare
233	Emil Evert Åkerfelt	snickare
234	Rudolf Edvin Åkerfelt	-
235	Gustaf Albert Åkerfelt	snickare
236	Mauritz Åkerfeldt	snickare
237	Viktor Örn	okänd
238	Albert Felix Österberg	metallarbetare
239	August Artur Österholm	snickare
240	Ernst Waldemar Österman	metallarbetare
241	Karl Ivar Kollin	metallarbetare

Källor: Terroritilasto Pohja (mikrofilm), KT Terroritilasto, Vuoden 1918 arkisto, TYARK; Karis-Billnäs röda gardets livsmedelskommittés löner från 3 februari till den 16:e februari 1918, 130 A Lokala röda gardens dokument 1918 (S:t Karins-Koski HL), Frihetskrigsarkivet, RA; Lindholm (2007), s. 173–207.

Bilaga 4. Röda dödsoffer i Billnäs

	Namn	Datum och plats	Dödsorsak
1	Arvid Alfred Ahlfors	19.6.1918, Helsingfors (fångläger)	okänd dödsorsak
2	Hemming Andersson	.6.1918, Tavastehus (fångläger)	okänd dödsorsak
3	Yrjö Oskar Andersson	20.3.1918, Tammerfors	Fältlasarett, lunginflammation
4	Bernt Engelbrekt Berglund	23.7.1918, Pojo	Avled efter befrielse från fångläger, svaghet
5	Alfred Leonard Bergström	11.7.1918, Pojo	Avled efter befrielse från fångläger, tuberkulos
6	August Bernhard Björklöf	1.7.1918, Lahtis (fångläger)	okänd dödsorsak
7	Johan Adolf Fredrik Blom	17.6.1918, Helsingfors (fångläger)	njursjukdom
8	Yrjö Mikael Blom	6.9.1918, Ekenäs (fångläger)	febersjukdom
9	Jakob Bruun	16.6.1918, Helsingfors (fångläger)	okänd dödsorsak
10	Berndt Alfred Bäckman	22.6.1918, Helsingfors (fångläger)	infarkt
11	Herman Alfred Degerman	22.3.1918, S:t Andree	stupat i strid
12	Karl Gustaf Ekholm	9.7.1918, Tavastehus (fångläger)	sjukdom
13	Karl Henrik Ekman	1.12.1918, Helsingfors (fångläger)	hjärtinfarkt
14	Hjalmar Ireneus Ekman	3.3.1918, S:t Andree	stupat i strid

15	Artur Alexander Ekman	.5.1918, okänd ort	mördad
16	Thure Rikhard Fagerström	24.10.1918, Ekenäs (fångläger)	arkebuserad
17	Frans Felix Flinck	27.4.1918, Nummis	arkebuserad
18	Axel Forsberg	24.2.1919, Pojo	Avled efter befrielse från fångläger, sjukdom
19	Johan Sigurd Forsberg	10.5.1918, Karis	arkebuserad
20	Aarne Adolf Forss	.9.1918, Ekenäs (fångläger)	okänd dödsorsak
21	Gustaf Arvid Friman	16.9.1918, Ekenäs (fångläger)	okänd dödsorsak
22	Gustaf Fridolf Grundström	28.6.1918, Helsingfors (fångläger)	sjukdom
23	Karl Johan Grönman	16.5.1918, Karis	arkebuserad
24	Wäinö William Grönman	5.8.1918, Ekenäs (fångläger)	lungsjukdom
25	Anton Severin Hemmelin	25.7.1918, Helsingfors (fångläger)	okänd dödsorsak
26	Johan Gustaf Huldin	.1919, Pojo	sjukdom orsakad av fånglägervistelse
27	Emil Holmroos	22.7.1918, Ekenäs (fångläger)	magsjuka
28	Alexander Klinth	25.7.1918, Pojo	Avled efter befrielse från fångläger, lungsjukdom

29	Arne Waldemar Klinth	21.5.1918, Karis	arkebuserad
30	Karl Ivar Kollin	10.9.1918, Helsingfors (fångläger)	arkebuserad
31	August Vilhelm Koskinen	29.11.1919, Bjärnä	sjukdom orsakad av fånglägervis- telse
32	Axel Bruno Kottelin	15.8.1918, Helsingfors (fångläger)	sjukdom
33	Karl Gunnar Kämpe	20.4.1918, Hyvinge	stupat i strid
34	Evert Alexander Lih	4.5.1918, okänd ort	skjuten
35	Gustaf Edvard Lind	31.7.1918, Ekenäs (fång- läger)	svaghet
36	Hugo Engelbrekt Lindström	21.8.1918, Ekenäs (fång- läger)	svaghet
37	Karl Edvin Lönn- qvist	2.6.1918, Helsingfors (fångläger)	lungsjukdom
38	Gustaf Konrad Nordman	24.6.1918, Helsingfors (fångläger)	okänd dödsorsak
39	Matti Fredrik Oikarinen	30.7.1918, Tavastehus (fångläger)	okänd dödsorsak
40	Fridolf Ivar Olin	22.3.1918, S:t Andree	stupat i strid
41	Juho August Peltonen	1.4.1918, Pojo	vådaskott
42	Johan Päteri	2.7.1918, Tavastehus (fångläger)	okänd dödsorsak
43	Johan Rikhard Ramstedt	24.7.1919, Pojo	sjukdom orsakad av fånglägervis- telse

44	Gustaf Vilhelm Sederholm	5.7.1918, Helsingfors (fångläger)	svaghet
45	Johan Hjalmar Sjöblom	7.6.1918, Lahtis (fångläger)	lunginflammation
46	Johannes Sopenluoma	23.10.1918, Lahtis (fångläger)	tarmkatarr
47	Axel Karl Ström	24.7.1918, Lahtis (fångläger)	vattusot
48	Hugo Wolmar Söderholm	14.3.1918, Syvälahti	stupat i strid
49	Karl Alfred Tenlen	16.7.1918, Tavastehus (fångläger)	okänd dödsorsak
50	Ivar Torvinen	17.5.1918, Karis	arkebuserad
51	Gustaf Oskar Westermark	16.5.1918, Riihimäki (fångläger)	arkebuserad
52	Matti Leandersson Wuorinen	3.7.1918, Helsingfors (fångläger)	svaghet
53	August Artur Österholm	16.12.1919, Karis	sjukdom orsakad av fånglägervis- telse
54	Ernst Waldemar Österman	13.7.1918, Tavastehus (fångläger)	okänd dödsorsak

Källor: Förteckning över döda i Pojo församling 1918–1919, Pojo försam- lings arkiv; Terroritilasto Pohja (mikrofilm), KT Terroritilasto, Vuoden 1918 arkisto, TYARK; Databasen över Krigsdöda i Finland 1914–1922; Lindholm (2007), s. 173–207.

English summary

A Study of Popular Politics among the Ironworkers in Billnäs 1900–1920.

In the summer of 1901, the proprietor of Billnäs ironworks, in Western Nyland in Southwest Finland, received numerous anonymous and threatening letters from the workers of the ironworks. One letter demanded that proprietor Fridolf Leopold Hisinger should withdraw his restriction for the workers to join the labour movement. During the summer, workers from both Billnäs and the surroundings in the parish of Pojo, had been gathering in mass rallies, demonstrating against the vicar and against increased parish rates. The plebeians also expressed their deep dissatisfaction with the patricians in the parish; according to them the proprietors and the masters had abandoned their paternalistic responsibility to take care of their labouring poor in the parish. Proprietor Hisinger at Billnäs ironworks did not hesitate to react on the workers demonstrations. He informed the employees of the ironworks that they were banned to join the labour movement, and whoever dared stand up against the proprietor's ban would be dismissed. This industrial action at Billnäs ironworks was the first of many disputes to come during the first two decades of the 20th century.

Billnäs ironworks was founded in 1649, 110 kilometres eastwards from Turku and 80 km westwards from Helsinki, and was one of the many small ironworks situated in Southwest Finland. Common for these small-scale ironworks communities was the paternalistic social system that gave the ironworkers many social benefits, as e.g. free housing with their own potato-patch and garden, healthcare, schools for the worker's children, food

supplies, and possibility to life-long employments. It was commonly said that the owner family and later on the company took care of the ironworkers from the cradle to the grave. The ironwork community shaped social bonds among the workers and to the managers, although the relations were highly hierarchical and very a-symmetric, there was a sense of community among the inhabitants.

In previous research, the theoretical concept paternalism has been used to analyse the social relations in the old ironworks and industrial communities. These single-employer communities, in which the employer or the company took a large social responsibility for the workers, were very typical for the early industrialization process in the Nordic region. In later research, especially E. P. Thompson's use of paternalism has influenced Nordic scholars in the research-field. According to these studies, the paternalist relation was a common field of force; both employers and workers participated in keeping the paternalist social system alive, in order to maintain their own benefits of the system.

The old paternalism of the ironworks was challenged by the technological changeover that took place in the late 19th and early 20th century. In order to survive the competition on the national and international markets in the late 19th century, Billnäs was transformed in to a modern mass-producing industry, specialized in manufacturing tools and furniture. The management was professionalized and old patron-like paternalism with personal loyalties was replaced by a modern paternalism suited for a company with several hundred employees, with including the ideal of a formal and anonymous relationship between the board of management and the workers.

Most of the stationary ironworkers, were born and had been working in Billnäs since childhood, and the changeover was experienced as threatening and fearful. These ironworkers who were part of the local "labour aristocracy", felt that their privileged social position in the ironworks community was threatened by, not only the technological and managerial renewal, but also the immigrating workers whom the company hired from other

parts of Finland. Especially during the wartime boom 1904–1905 and 1914–1918, when the number of employees grew rapidly, critical voices were expressed among the stationary ironworkers on immigration and the increasing number of young male and female workers.

With a combination of different kinds of source-material, such as archive sources, newspapers and oral memory, this thesis studies how social and structural changes in society were experienced from below. The purpose of this thesis is to study popular politics among the ironworkers in Billnäs 1900–1920 from a micro-historical perspective. The following questions are asked: How did the ironworkers act politically in the years 1900–1920? What were the reasons for their political agency? What impact did their political agency have locally, and how can the ironworker's politics be understood in a national and transnational context?

The micro-historical methodology offers the possibility to study in close detail the reasons behind and the actors that participated in the sudden changes and ruptures that occurred in the past, which changed the social structure of the whole society. The ironworkers in Billnäs were, using the concept of the Italian micro-historian Giovanni Levi, typical exceptions. With this concept as a starting point, this thesis aims to study how class, gender, religion and language intersected in everyday life in the ironworks, and how these social categories affected the ironworker's use of politics.

Combining history from below, pioneered by such social-historians as E. P. Thompson, Eric Hobsbawm, George Rudé, Natalie Zemon Davis and Charles Tilly, with the influences from New Cultural History and its critical focus on how gender, religion and ethnicity intersect with class, this thesis provides a new analytical perspective on plebeian political activism in Finland in the early 20th century. The politics of the ironworkers cannot simply be reduced to a struggle for economic advantage, their political activism should be understood from the complex socio-cultural context of the paternalistic system in which the ironworkers were embedded.

Using the concept of moral economy, originally launched by E. P. Thompson, opens a new perspective on agency on the local level. According to Thompson, the workers rebellious action in the past was not a “spasmodic reaction”. Loss of grain did not automatically lead to rioting. The deep mental structures and cultural values of the labouring poor, were rooted in a paternalistic tradition and a belief system that the weak had the right to be supported by the strong in society.

Charles Tilly’s analytical concept, repertoire of popular politics, is used in this thesis to study different forms of political agency of the ironworkers. This repertoire included contentious forms of politics such as rioting, demonstrations and strikes, but also participation in popular movements and elections. The ironworkers’ political repertoire also included the use of everyday forms of resistance, such as pilfering, sneaking out from the workshop, making a pretence of working, illicit pauses at work, gossiping, horse-play and so on. The use of the concept repertoire shows that the ironworkers were capable of conducting different forms of political agency at certain times and in different contexts.

The Canadian historian Natalie Zemon Davis has focused on how religious beliefs and gender had an influence on the political repertoire of the French peasants in the 16th century. Davis, as well as Thompson, used a methodology inspired by anthropology to understand the cultural context of popular politics in the past. Her concepts “rites of violence” and “kingdoms- and abbeys of misrule” are used in this thesis to understand the political culture of the ironworkers, how violence and a carnivalistic behaviour were central parts in the politics of the ironworkers.

The theoretical concepts hidden- and public transcripts are of central use in this thesis. Using these concepts by James C. Scott, it is possible to open the complexity and variation of political agency among the ironworkers. The hidden transcript was verbal, therefore by using the methods of oral history, discourse and other forms of lingual analysis, it has been possible to both discover and recover some of the language games played out by the ironworkers. However hidden transcripts could also be used

in the built environment of the ironworks, with carnivalistic behaviour and practices in everyday life in which the ironworkers contested the power of the managers and the masters of the ironworks.

During the years 1890–1901, the workforce at the ironworks grew constantly, and new inhabitants moved to Billnäs. The Finnish-speaking population at the ironworks increased, and the workers' community became evermore bilingual due to interlingual marriages and causal interaction between Swedish- and Finnish-speaking workers. The migrants settling down in Billnäs to work usually adopted local customs, and brought theirs to the ironworks community. In the archive sources as well as in the oral memories, there is very little evidence of rivalry between Swedish- and Finnish-speaking workers. Especially Finnish-speaking migrants made the statement early that the management segregated Finnish-speaking workers, e.g. by neglecting their children the right to Finnish education at the local school. The right for Finnish-speaking children to a school of their own, was one of the political demands and top priorities for two decades, until the organized Finnish-speaking ironworkers succeed to pull the decision through in the local council in the municipality.

The Finnish-speaking ironworkers were in an exceptional position in Billnäs, since they were the minority in the Swedish-speaking local community but part of the majority population in Finland. They were migrants and aliens in their own country. Among some of the Swedish-speakers in the local community, voices were raised against the Finnish-speaking migration: there was a fear that Finnish-speaking workers would bring socialism to the Swedish-speaking parts of Finland. Some criticized the employers for neglecting local Swedish-speaking inhabitants, who were forced to leave their home communities to move to Helsinki or abroad, when employers rather took “cheap labour-force” from Finnish-speaking parts of Finland. According to them, Finnish-speaking workers brought greater costs for the local municipalities, due to the social demands (education, poor relief) that the migrants might raise when they settled down.

The ironworkers however distrusted the new management of the company after the departure of the old proprietor Hisinger. Old loyalties were questioned and according to the ironworkers their “old rights” were challenged by the new age. The local labour aristocracy feared that their position as fathers and heads of households was at stake with the introduction of new production techniques and modern management. For them the old paternalism was a social system of rights and benefits for the privileged workers with families, and during the whole time period they reminded the board management of the mutual understanding between the company and the local labour aristocracy, if the management wished to keep peace on the local labour market.

Before the socialist labour and union organizations were founded in Billnäs, the ironworkers had formed a co-operative food shop and overtaken the sick insurance fund from the management’s control. These platforms were the first labour controlled organizations in the ironworks community, in which the members took up the problems with migration. As the stationary ironworkers in these organizations stated, they wanted to both protect their labour and their rights to feed themselves and their families, both of these were according to them under threat of a capitalist management and the increasing competition on the local labour market.

The labour movement was divided already from the beginning. Shortly after the Finnish-speaking labour organization at Billnäs was founded, in the national strike in 1905, it was followed by the foundation of the Swedish-speaking organization. At first, the Finnish-speaking organization was the only socialist organization in the ironworks community – its members consisted of both Finnish- and Swedish-speaking ironworkers who were following the demands of the Social-Democratic Party, posing the demands on the national level of social and political reforms. The Swedish-speaking labour organization, formed only a month later in January 1906, wanted to collaborate with the management instead of opposing to it, as the socialists did. Rather soon there was an internal power-struggle within the Swedish labour

organization and those of the workers who strived for collaboration with the management were executed.

However the Swedish labour organization developed by its members, who were part of the local labour aristocracy, into a new form of mutual understanding in the modern paternalistic social system that was shaped in Billnäs during these years. This basically meant that the Swedish-speaking labour organization had a closer relation to the management than the Finnish-speaking organization, and the Finnish-speaking socialists were more or less marginalized in the local community.

Fraternalism and male bonding were significant for the labour organizations. Using the symbols and ideas from the international labour movement, a fraternal political strategy was used to oppose paternal rule at the ironworks. For the labour organization fraternalism was the symbol of equality, unity and solidarity among the workers against the management and to overcome the bourgeois rule in the society.

The next rupture that took place in Finland was after the February revolution in Russia in 1917. The years 1905–1906 and 1917–1918 had many resemblances, but the major difference was that in 1917 the revolution escalated into a bloody civil war in 1918. In Billnäs, the local labour aristocracy joined the revolutionary movement in order to preserve and protect the local community and to restore the social benefits in the ironworks community, which, according to them, had been forgotten by the management of the company.

The theoretical concept “rites of violence” reveals how the local community was re-built after the devastating Civil War in 1918. The guilty were punished and the misled victims were saved from the prison camps and brought back to their home community by the management. The white victors of the war were willing to forgive the former reds in the ironwork, if they were ready to step back in line and obey their employers. The management wanted to bring back skilled ironworkers, *and* fathers and heads of households to Billnäs, because these workers were needed back to the production line but also to take care of their wives and

children, who found themselves in a dire situation when their husbands and fathers were imprisoned. In order to bring back the paternalistic order in the ironworks community and normalize the society after the war, it was important that skilled ironworkers with a family were taken back to work.

One of the main topics of this thesis is to broaden and develop new understandings of political agency among the labouring poor in Finland in the early 20th century. With a perspective on how class, gender and ethnicity intersected in popular politics, this thesis shows how everyday social relations and cultural beliefs affected the politics of the labouring poor. The culture of a social system based on a paternalistic power relationship has shown that the reasons for ironworkers to act politically was not poverty alone – it was an insecure poverty that gave birth to frustration and rebellious behaviour.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010-2015

19. Matias Kaihovirta, Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 452 s.
18. ¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa, toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.
17. Tauno Saarela, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History VII. Helsinki 2015, 236 p.
16. Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.
15. Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.
14. Tapio Bergholm, Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944-1969. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.
13. Juuso Marttila, Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.
12. Seppo Hentilä, Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.
11. Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykystoriasta, toimittaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.

10. Leena Enbom, Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.

9. Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä. Helsinki 2014, 435 s.

8. Marjaliisa Hentilä: Sovittelija – Matti Paasivuori 1866-1937. Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Helsinki 2013, 474 s.

6. Kai Hirvasnoro: Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan. Helsinki 2013, 337 s.

5. Jukka Tainio: Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppasiemieheksi ja Neuvosto-Karjalaan. Helsinki 2012, 196 s.

4. Mikko Majander ja Kimmo Rentola (toim.) : Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelle 28.2.2012, Helsinki 2012, 289 s.

3. Hanne Koivisto: Poliittikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta, Helsinki 2011, 340 s.

2. Sakari Selin: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan, Helsinki 2011, 357 s.

1. Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio, Helsinki 2010, 195 s.

Kirjat ovat saatavissa sekä verkkoversiona että painettuna kirjana. Voit ladata itsellesi pdf-version seuran kotisivulta, <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/>. Painettua kirjaa myyvät hyvinvarustetut kirjakaupat, esim Tiedekirja, myymälä Snellmaninkatu 13 ja verkkokirjakauppa www.tiedekirja.fi/.

Åren 1901, 1905–1906 och 1917–1918 gjorde bruksarbetarna i Billnäs uppror mot bruksledningen. Det lugna och harmoniska brukssamhället i Västnyland drabbades av djupgående konfrontationer som ledde till uppsägningar, vräkning av arbetarfamiljer och att slutligen 54 bruksarbetare miste livet till följd av deras upproriskhet. I den här avhandlingen undersöker Matias Kaihovirta med ett mikrohistoriskt angreppssätt folkligt politiskt agerande i det tidiga 1900-talets Finland. I avhandlingen kombineras Kaihovirta olika slags källor, han tillämpar både arkivmaterial och muntliga källor för att synliggöra bruksarbetarnas politiska agerande och politiska kultur. Genom att tillämpa begrepp som politisk repertoar och dold agenda och genom att synliggöra hur klass, genus, religion och språk fungerade i brukssamhällets vardag, skapar Kaihovirta nya förståelser av folkligt politiskt agerande i det tidiga 1900-talet. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs 1900–1920 kan mycket väl relateras till vår tids politiska agerande bland människor vars vardag påverkas av sociala och politiska omvälvningar. Kan olika former av folkligt politiskt agerande förstås som uttryck för att allt flera idag, liksom bruksarbetarna i början av 1900-talet, är oroliga inför framtiden?

Matias Kaihovirta är doktorand i Nordisk historia vid Åbo Akademi.